

FLUMINENSIA

ISSN 0353-4642 / ISSN 1848-9680, GOD. 36, BR. 2, 315-620, Rijeka, 2024.

FLUMINENSIA

Časopis za filološka istraživanja
Tiskana inačica: ISSN 0353-4642 / Mrežna inačica: ISSN 1848-9680
<https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/fluminensia/index>
fluminensia@ffri.uniri.hr
Časopis izlazi dvaput godišnje.
<https://doi.org/10.31820/f>
UDK 80(05)
God. 36, br. 2, 315–620, Rijeka, 2024.

Osnivač Filološki odjel Pedagoškog fakulteta u Rijeci, Rijeka, 1989.
Izdavač Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, Sveučilišna avenija 4, Rijeka
Za izdavača Aleksandar Mijatović

Uredništvo

Lada Badurina, *Sveučilište u Rijeci*
Dejan Durić, *Sveučilište u Rijeci*
Mario Kolar, *Sveučilište u Rijeci*
Ivan Lupić, *Sveučilište u Rijeci*
Marina Marinković, *Sveučilište u Rijeci*
Danijela Marot Kiš, *Sveučilište u Rijeci*
Aleksandar Mijatović, *Sveučilište u Rijeci*
Nikolina Palašić, *Sveučilište u Rijeci*

Ivo Pranjaković, *Sveučilište u Zagrebu*
Saša Stanić, *Sveučilište u Rijeci*
Diana Stolac, *Sveučilište u Rijeci*
Anastazija Vlastelić, *Sveučilište u Rijeci*
Sanja Zubčić, *Sveučilište u Rijeci*
Ivana Žužul, *Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*

Međunarodno uredništvo

Maciej Czerwiński, *Uniwersytet Jagielloński*
Loreta Georgievska, *Univerzitet Sv. Kiril i Metodij*
Georg Holzer, *Universität Wien*
Janneke Kalsbeek, *Universiteit van Amsterdam*
Marina Katnić-Bakaršić, *Univerzitet u Sarajevu*
Leszek Malczak, *Uniwersytet Śląski, Katowice*

Svein Mønnesland, *Universitetet i Oslo*
Vladimir Patráš, *Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica*
Krzyszyna Pieniążek-Marković, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań*
Stijn Vervae, *Universitetet i Oslo*

Glavna i odgovorna urednica
Lada Badurina, *Sveučilište u Rijeci*

Izvršni urednici

Saša Stanić, *Sveučilište u Rijeci*

Marina Marinković, *Sveučilište u Rijeci*

Adresa uredništva

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka
tel.: (051) 265-600 i 265-602; fax: 265-799

Jezična je redakcija autorska.
Lektura sažetaka na engleskom jeziku
Anita Memišević

Kategorizacija

a1

Idejno rješenje naslovne stranice

Zvonimir Pliskovac

Grafička priprema teksta

Tempora, Rijeka

Naklada

150 primjeraka

Tisak

Tiskara Studiograf, Rijeka

IBAN

HR9123600001101536455, Filozofski fakultet
u Rijeci, s naznakom „za Fluminensiju”

Ovaj je broj financijski poduprlo Ministarstvo
znanosti i obrazovanja.

UDK

Jelena Lanc, Filozofski fakultet u Rijeci

Indeksiranost časopisa i baze cjelovitih tekstova:

ESCI (WoS), CSA Linguistic and Language Behavior
Abstracts, MLA International Bibliography, Linguistic
Bibliography, Bibliography of Slavic Linguistics,
European Reference Index for the Humanities and the
Social Sciences (ERIH PLUS), SCOPUS, ULRICHSWEB,
Central and Eastern European Academic Source
(EBSCO), CARHUS Plus+2014, OpenDOAR, Directory
of Open Access Journals (DOAJ), HRCĀK, HAW

Fluminensia je časopis u otvorenom pristupu *Creative Commons Imenovanje 4.0 međunarodna* i u skladu s definicijom Budimpeštanske inicijative o otvorenome pristupu (BOAI).

KAZALO

I.

- Petar Vuković, Laura Sajko
ENKLITIKE NAKON POČETNE SINTAGME U SUVREMENOM
PISANOM HRVATSKOM: KODIFIKACIJA I UPORABA
(izvorni znanstveni rad) 321–374
- Martina Bajčić
TERMINOLOŠKA VARIJACIJA U PRAVNIM TEKSTOVIMA
EUROPSKE UNIJE: DINAMIČNOST NASUPROT DOSLJEDNOSTI
PRAVNOGA JEZIKA (izvorni znanstveni rad) 375–409
- Sandra Tominac Coslovich
KORPUSNO UTEMELJENA ANALIZA JEZIČNIH SREDSTAVA
S POTENCIJALNOM FUNKCIJOM OGRAĐIVANJA U
POMORSKOPRAVNIM TEKSTOVIMA NA ENGLESKOME
JEZIKU (izvorni znanstveni rad) 411–430
- Vladimír Patráš
THE VALUE INTERFACES OF MEDIA *COVID-CULTURE*
IN ONLINE PRESS (prethodno priopćenje) 431–453
- Krzysztof Sakowski
ANALYSE AUSGEWÄHLTER ENTLEHNUNGEN IM SOZIOLEKT
DER DEUTSCHSPRACHIGEN KLETTENDEN (pregledni rad) 455–473

II.

- Dubravka Brunčić
METAPJESNIŠTVO SLAVONSKIH ROMANTIČARA
(izvorni znanstveni rad) 477–495
- Марија Ѓорѓиева-Димова
АКО РОМАНОТ Е „ПРОПУШТЕНА ИСТОРИЈА“
(апокрифните ревизии на историјата во романот *Ако се родат
некакви чувства* на Блаже Миневски) (izvorni znanstveni rad) 497–516
- Slaven Crnić
SUPUTNICI NA RAZMEĐU: POETIKA HEGEMONIJSKOG
MASKULINITETA U *TRAVNIČKOJ HRONICI* IVE ANDRIĆA
(izvorni znanstveni rad) 517–545
- Irena Bratičević
OBRANA KORČULE ANTUNA ROZANOVIĆA: PROBLEM
KONTEKSTA I PITANJE ŽANRA (izvorni znanstveni rad) 547–573

III. PRIKAZI

Ismail Palić

VRIJEDNA KNJIGA KOGNITIVNOLINGVISTIČKIH
RASPRAVA U KROATISTICI (Branimir Belaj, *Kognitivna
lingvistika i hrvatski jezik*, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa
Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2023)577–585

Branimir Belaj

NOVA GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA (Ismail Palić,
Gramatika bosanskoga jezika, Sintaksa, knjiga I, Univerzitet u
Sarajevu, Institut za jezik, Sarajevo, 2024)586–599

Dolores Grmača

LUPIĆEVA SKLADNJA IZVRSNA PRVOG CJELOVITOG
IZDANJA DJELA HANIBALA LUCIĆA (Hanibal Lucić, *Djela*.
Priredio Ivan Lupić. Talijanske tekstove preveo Borna Treska.
Stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 155, Matica hrvatska,
Zagreb, 2023).600–605

Domagoj Brozović

MEDIJSKA RASLOJENOST KLASIČNOG DETEKTIVSKOG
PRIPOVIJEDANJA (Antonija Primorac, *Što čitamo kad čitamo
hrvatskog Sherlocka Holmesa: prijevod, pastiš i digitalni zaokret u
svjetskoj književnosti*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet,
Rijeka, 2023)606–611

Iris Spajić

NOVI POGLEDI NA SUVREMENU DRAMSKU I KAZALIŠNU
SCENU NJEMAČKOG GOVORNOG PODRUČJA (Sonja Novak
i Katarina Žeravica, *Dramski i kazališni krajolik njemačkog govornog
područja na početku 21. stoljeća*, Filozofski fakultet Sveučilišta
Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2023)612–617

I

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.1>

Petar Vuković, Laura Sajko

ENKLITIKE NAKON POČETNE SINTAGME U SUVREMENOM PISANOM HRVATSKOM: KODIFIKACIJA I UPORABA

dr. sc. Petar Vuković, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
petar.vukovic@ffzg.unizg.hr *orcid.org/0009-0003-1293-154X*

Laura Sajko, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
lsajko@m.ffzg.unizg.hr *orcid.org/0009-0001-8069-8749*

izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42'367.6

rukopis primljen: 12. svibnja 2024; prihvaćen za tisak: 5. studenoga 2024.

Iako enklitike u suvremenom pisanom hrvatskom često dolaze neposredno nakon početne sintagme, npr. Njezin prijatelj je stigao kući, kodifikacijski priručnici taj položaj uglavnom proskribiraju te propisuju razdvajanje sintagme, npr. Njezin je prijatelj stigao kući, ili odgođeno smještanje enklitike, npr. Njezin prijatelj stigao je kući. Na temelju istraživanja provedenoga na korpusu sastavljenom od nelektoriranih znanstvenih tekstova veličine oko 180 000 riječi u radu¹ se opisuju stvarne suvremene tendencije u smještanju enklitika u rečenicama s početnom sintagmom te se iznose preporuke za kodifikaciju. U korpusu jednoznačno dominira odgođeno smještanje, pri čemu enklitike za domaćina najčešće biraju prvu riječ zdesna od početne sintagme koja samostalno čini rečeničnu sastavnicu. U većini slučajeva posrijedi je predikat, iako predikat u pravilu nije domaćin ako se nalazi na samom kraju rečenice. Položaj neposredno nakon sintagme u korpusu se pojavljuje znatno češće od razdvajanja sintagme, koje je uobičajeno

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom Upravljanje standardnim jezikom u Hrvatskoj i Srednjoj Europi od 1945. do danas (IP-2022-10-4172).

samo u sintagmama sastavljenima od zamjenice (rjeđe i pridjeva) i imenice te u slučaju čestica koje modificiraju rečeničnu sastavnicu, dok se u sintagmama drukčijega sastava češće pojavljuje samo ako imaju ulogu imenskoga dijela predikata. Razdvajanje je sintagme pritom znatno češće povezano sa samostalnim enklitikama nego s enklitičkim skupinama. Neke od uočenih tendencija potvrđene su kao statistički značajne primjenom hi-kvadrat testa, dok su one za koje primjena toga testa nije bila moguća prikazane deskriptivnom statistikom. U preporukama za kodifikaciju kao osnovni i neutralni položaj u pisanom hrvatskom ističe se odgođeno smještanje, dok se za razdvajanje sintagme izvan navedenih slučajeva navodi da je razmjerno rijetko te obilježeno kao knjiško. Položaj neposredno nakon sintagme snažno prodire u pisanu uporabu i u suvremenom hrvatskom ne nosi obilježja supstandardnosti, iako se može povezati s manjom formalnošću.

Ključne riječi: enklitike; hrvatski jezik; razdvajanje sintagme; odgođeno smještanje

1. Uvod

U suvremenom hrvatskom jeziku enklitike u rečenici dolaze nakon prve naglašene riječi, ali samo kada ta riječ samostalno čini rečeničnu sastavnicu,² npr. *Prijatelj je stigao kući*. Ako je pak prva rečenična sastavnica ostvarena sintagmom, situacija nije tako jednostavna. U govorenoj uporabi enklitike najčešće dolaze neposredno nakon početne sintagme, npr. *Njezin prijatelj je stigao kući*.³ Kodifikacijski priručnici taj položaj uglavnom proskribiraju te umjesto njega propisuju razdvajanje sintagme (engl. *phrase splitting*), npr. *Njezin je prijatelj stigao kući*, ili odgođeno smještanje (engl. *delayed placement*), npr. *Njezin prijatelj stigao je kući*.⁴ Ipak, hrvatski se kodi-

² Ovdje i dalje u tekstu terminom *rečenična sastavnica* koristit ćemo se kako bismo označili predikat te njegove dopune (engl. *arguments*) i dodatke (engl. *adjuncts*), tj. u tradicionalnoj terminologiji subjekt, objekte i priložne oznake. Tako shvaćene rečenične sastavnice Silić i Pranjković (2005: 279) nazivaju *samostalnim rečeničnim članovima*. U njih dakle ne ulaze atribut i apozicija, koji su kao nesamostalni rečenični članovi dio rečenične sastavnice.

³ Većina autora polazi od te pretpostavke (više riječi o tom bit će poslije), pa smo je prihvatili i mi. Smatramo međutim da bi je bilo potrebno empirijski provjeriti.

⁴ U hrvatskoj lingvistici nema ustaljenih naziva za dva normativna položaja enklitike u rečenicama s početnom sintagmom. U ovom su radu zato prihvaćene prevedenice engleskih termina *phrase splitting*, čije je uporaba široko prihvaćena, i *delayed placement*, koji je uveden u Kolaković i dr. 2022.

fikacijski priručnici ne slažu o svim pojedinostima vezanima uz tu pojavu, a preskriptivističko stajalište da enklitike „ne mogu doći na mjesto na kojemu se ne mogu nasloniti na riječ ispred sebe, a to je početak rečenice, iza zareza, iza zagrade, iza nabranja, iza *sveze*“⁵ (Čubrčić i dr. 2015: 21), u jezikoslovnoj je kroatistici danas toliko rašireno da se čini da je tabuiziralo i samo istraživanje slučajeva u kojima se enklitike na takvim mjestima ipak pojavljuju. Ovaj je rad pokušaj da se na temelju korpusa nelektoriranih suvremenih tekstova, nastalih s namjerom da odražavaju formalnu pisanu uporabu u znanstvenom funkcionalnom stilu, istraži smještanje enklitika u rečenicama s početnom sintagmom u spontanoj pisanoj uporabi aktivnih korisnika standardnoga jezika te da se na temelju toga izvuku zaključci i za gramatičku kodifikaciju suvremenoga hrvatskoga.

U prvom dijelu rada analiziramo kodifikacijske priručnike, a dotičemo se i teorijske literature o enklitikama u rečenicama s početnom sintagmom u suvremenom hrvatskom. Drugi, znatno veći dio rada posvećen je samomu istraživanju. Najprije su iznesena teorijsko-metodološka polazišta istraživanja, a zatim je opisano kako je sastavljen i označen korpus na kojem je istraživanje provedeno. Nakon toga postupno su izneseni uvidi o ponašanju enklitika u rečenicama s početnom sintagmom do kojih smo analizom korpusa došli. Cilj istraživanja bilo je odgovoriti na pitanje kako u suvremenom pisanom hrvatskom enklitike u rečenicama koje počinju sintagmom biraju položaj, pri čemu smo za njegovo ostvarivanje odabrali „korpusom vođeni pristup“ (engl. *corpus driven approach*, v. Tognini-Bonelli 2001: 84–85). To znači da istraživanje nismo počeli s apriornom hipotezom, koju je na temelju unaprijed specificiranih podataka iz korpusa trebalo potvrditi ili odbaciti,⁶ nego smo pojedine elemente odgovora na razmjerno široko postavljeno istraživačko pitanje formulirali korak po korak, postupno analizirajući različite te u nekoliko faza prikupljane podatke. Neke od tendencija koje smo uočili potvrđene su kao statistički značajne primjenom hi-kvadrat testa, dok su one za koje primjena toga testa nije bila moguća prikazane deskriptivnom statistikom, uz napomenu da su manje pouzdane.

⁵ Terminom *sveza* u ovom se citatu označuje sintagma. Inače, hrvatski kodifikacijski priručnici nisu uvijek imali tako zaoštren stav prema enklitikama nakon početne sintagme, pa se npr. u *Jezičnom savjetniku s gramatikom* Matice hrvatske iz 1971. izrijekom navodi da enklitike „mogu doći i iza prve logičke cjeline. Npr. *Moj prijatelj je jučer došao k nama*“ (Pavešić (ur.) 1971: 434).

⁶ To bi bilo karakteristično za „pristup utemeljen na korpusu“, engl. *corpus based approach*.

U zaključku rada ističemo da u korpusu u rečenicama koje počinju sintagmom jednoznačno dominira odgođeno smještanje enklitika, pri čemu enklitike za domaćina najčešće biraju prvu riječ zdesna od početne sintagme koja samostalno čini rečeničnu sastavnicu. Položaj neposredno nakon sintagme češći je od razdvajanja sintagme, koje je uobičajeno samo u sintagmama sastavljenima od zamjenice (rjeđe i pridjeva) i imenice u odnosu sročnosti, dok se u sintagmama drukčijega sastava frekventnije pojavljuje samo ako imaju ulogu imenskoga dijela predikata. Razdvajanje je sintagme pritom znatno češće povezano sa samostalnim enklitikama nego s enklitičkim skupinama. Članak završava preporukama za gramatičku kodifikaciju suvremenoga hrvatskoga jezika, koje se tiču ne samo sadržaja kodifikacije nego i načina na koji bi je bilo poželjno formulirati.

2. Kodifikacijski priručnici i literatura o enklitikama nakon početne sintagme u suvremenom hrvatskom

Hrvatski kodifikacijski priručnici smještanju enklitika u rečenicama koje počinju sintagmom pristupaju na različite načine. Vjerojatno je najutjecajniji pristup iz *Sintakse hrvatskoga književnog jezika* Radoslava Katičića, u kojoj se položaj neposredno nakon sintagme smatra nestandardnim, dok se razdvajanje sintagme i odgođeno smještanje stilski razlikuju. Za razdvajanje sintagme Katičić tako navodi da „nosi stilska obilježja pomna i dotjerana izražavanja“ (Katičić 2002: 527), pri čemu se kao primjeri navode razdvajanje pridjeva i imenice u ulozi subjekta (*Tih je vjetrić mrsio kose zadubljenog svirača*), zamjenice i imenice u ulozi priložne oznake vremena (*Od toga je doba mnogo vode proteklo*) te dviju imenica u apozicijskom odnosu u ulozi subjekta (*Gospođa se Oliva naprosto bojala*).⁷ Katičić posebno naglašava mogućnost razdvajanja imena i prezimena (*Ivan je Mažuranić bio prvi ban pučanin*) te dijelova dvorječnih neodređenih zamjenica (*Tko bi god jeo te jabuke, razbolio bi se*) i priloga (*Kad je god mogla od kućnih posala, skloni se u tihu komoricu*) (Katičić 2002: 527). Nasuprot tomu, za odgođeno smještanje ističe da „nosi stilsko obilježje ležernijega i prisnijeg izražavanja“ (Katičić 2002: 528), dok za položaj neposredno nakon sintagme navodi da „u hrvatskom književnom jeziku [ima] stilsko obilježje supstandardnoga razgovornog izražavanja“ (Katičić 2002:

⁷ Primjeri ovoga tipa u hrvatskoj se sintaktičkoj tradiciji obično smatraju apozicijom i subjektom, iako neki argumenti govore u prilog tomu da ih je bolje interpretirati kao dva subjekta u apozicijskom odnosu. Usp. Farkaš 2022.

528).⁸ Štoviše, „[k]ad se enklitike i u književnom govoru ili pisanju ipak tako smještaju, nose stilsko obilježje nehajna izražavanja“ (Katičić 2002: 528).

Hrvatska gramatika Eugenije Barić i dr. u velikoj se mjeri oslanja na Katičića, iako je u pristupu enklitikama preskriptivističko stajalište u njoj jače izraženo, dok je stilističko diferenciranje manje eksplicitno. Enklitike se tako izrijekom zabranjuju neposredno nakon umetnutih rečenica te se u takvim slučajevima propisuje njihovo odgođeno smještanje, npr. *Jedan od ljudi, koji su neprestano prolazili, rekao je da je do sela ... još daleko*. Kao druga mogućnost navodi se razdvajanje prve sintagme enklitikom.⁹ S druge strane, ako nema umetnute rečenice, prednost se, čini se, daje razdvajanju sintagme, pa se kao primjeri navode pridjevski atribut i imenički subjekt (*Mali se konventualac opet sav uskomešao, uzmahao i odlepršao niz uličicu*), dva pridjevska atributa (*Psunj, Papuk i Krndija tvrdo su eruptivno gorje*, pri čemu se ovdje razdvajanje sintagme kombinira s odgođenim smještanjem, na što autori ne upozoravaju), imenica ili imenička zamjenica kao subjekt i njezin nesročni imenski atribut (*Kontrast je ovih fakata očigledan; Neki su od njih sada čučali na pragu, drugi se razvalili u hladovini*), dvije imenice u apozicijsko odnosu kao subjekt (*Gospoja ih se Oliva naprosto plašila*), sastavni dijelovi dvorječnih neodređenih zamjenica i priloga (*Pokazivao mu sve što je god bilo u vezi s doživljajima i udesom nesretnoga pjesnika*) te ime i prezime (*Luka bi Šušmek polazio u šetnju da namigne kojoj curi*). Iako u ovom priručniku izostaje diferenciranje na „pomno“, „ležerno“ i „nehajno“ izražavanje, primjeri potonjega tipa, tj. razdvajanje imena i prezimena, smatraju se „izrazito stilski obilježenima“, no bez navođenja na koji način (Barić i dr. 1997: 598).

I *Gramatika za osnovne škole* Stjepka Težaka i Stjepana Babića u osnovi polazi od Katičića, iako u njoj nema opisa svih položajnih mogućnosti. Prednost se i ovdje, čini se, daje razdvajanju sintagme: „Zanaglasnice se obično stavljaju iza prve naglašene riječi u rečenici“ (Težak i Babić 2003: 285), pri čemu je ta težnja „u našem jeziku tako izrazita da zanaglasnice mogu rastavljati attribute i apozicije od riječi s kojima su uže povezane“ (Težak i Babić 2003: 296). Kao primjeri se doista navode pridjevski atribut i imenički subjekt (*Motovunske su ulice vrvjele oružanim pukom*), brojevni atri-

⁸ Ipak, smještanje enklitike nakon dvorječnih neodređenih zamjenica i priloga Katičić ne smatra „supstandardnim“ i „nehajnim“, nego „ležernijim“ i „prisnijim“ izražavanjem.

⁹ Izrijekom se navodi: „Ne može ovako: *Jedan od ljudi, koji su neprestano prolazili, je rekao da je do sela ... još daleko*, ali može ovako: *Jedan je od ljudi, koji su neprestano prolazili, rekao da je do sela ... još daleko*“ (Barić i dr. 1997: 597).

but i imenica u ulozi priložne oznake vremena (*Jednoga će dana div udariti nov porez*) te dvije imenice u apozicijskom odnosu u ulozi subjekta (*Postolar se Škarpa grčio od smijeha*). Osim razdvajanja početne sintagme, moguće je međutim i odgođeno smještanje: „Zanaglasnice mogu doći i na koje drugo mjesto u rečenici ako se mogu lako nasloniti na riječi ispred sebe, ipak najčešće u takvim slučajevima dolaze iza glagola“ (Težak i Babić 2003: 286). Pritom se kao primjer navodi rečenica *Kao pobjednička himna ori se Jožina pjesma*, ali i *Topli zvukovi puni su sunčane svjetlosti*, gdje enklitika nije iza glagola, nego iza pridjeva koji je imenski dio predikata, a odgođeno se smještanje uz to kombinira s razdvajanjem druge (predikatne) sintagme. Iako se odgođeno smještanje navodi kao druga opcija, njegova stilska razlika u odnosu na razdvajanje početne sintagme nije izrijekom određena. O položaju enklitike neposredno nakon prve sintagme posebno se ne govori, tek se zabranjuje njezino smještanje nakon umetnute rečenice, npr. **Mladen, koji je sigurno već otišao, je odnio vino i ulje* (Težak i Babić 2003: 286).

Drukčiji pristup odlikuje *Gramatiku hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* Josipa Silića i Ive Pranjkovića, koji u vezi s enklitikama u rečenicama s početnom sintagmom upozoravaju na razliku između pisanoga i govorenoga jezika. Navodeći da „pisani jezik podliježe ritmomelodijskim, a govoreni jezik logičkim zakonitostima“ (Silić i Pranjković 2005: 374), ističu da će enklitike „u pisanome jeziku dolaziti iza prve naglašene riječi u sintagmi, a u govorenome jeziku ondje gdje to logički slijed misli nalaže“ (Silić i Pranjković 2005: 374).¹⁰ Iako Silić i Pranjković ne nabrajaju sve vrste sintagmi koje mogu biti razdvojene, posebno se osvrću na ime i prezime: „Pravilu će ritmomelodijskih zakonitosti odgovarati i položaj naslonjenica u sintagmi koju čini ime i prezime ili prezime i ime: *Ivan je Ivanović čitao knjigu u čitaonici* ili *Ivanović je Ivan čitao knjigu u čitaonici*. (U govorenome će jeziku ta rečenica glasiti: *Ivan Ivanović je čitao knjigu u čitaonici*.)“ (Silić i Pranjković 2005: 374). Ova je gramatika jedini kodifikacijski priručnik koji navodi mogućnost da enklitike u položaju neposredno nakon početne sintagme budu zamijenjene svojim naglašenim parnjacima, iako je, čini se, ograničava samo na glagolske enklitike u rečenicama u kojima je početna sintagma subjektna, a predikat imenski: „U rečenicama u kojima se uspostavlja

¹⁰ O tome da pisani jezik podliježe „ritmomelodijskim“, a govorni „logičkim“ zakonitostima, Silić je pisao i u svojim ranijim radovima (Silić 1978 i Silić 1984). Na neobičnost toga objašnjenja – očekivali bismo naime upravo suprotno – upozorila je Anita Peti-Stantić (2007: 179).

stanovita značenjska jednakost između subjektne i predikatne sintagme oblici će pomoćnoga glagola *biti* moći dolaziti i iza subjektne sintagme, ali tada u svome naglašenom vidu: *Slatkovodna riba jest riba koja živi u slatkoj vodi*“ (Silić i Pranjkić 2005: 374).

I od Katičićeva i od Silić-Pranjkićeva pristupa razlikuje se pristup *Praktične hrvatske gramatike* Dragutina Raguža. Ako rečenica počinje sintagmom, ističe Raguž, moguća su dva položaja enklitike: „Može razbiti, razdvojiti sintagmu i doći između dva dijela sintagme ili stajati iza sintagme“ (Raguž 1997: 343): *Nova je kuća velika* i *Nova kuća je velika*. Raguž pritom iznosi kritiku dominantnoga normativnoga pristupa: „Na normativnome planu ponekad se traži strogo mehaničko namještanje enklitika, tj. iza prve riječi u sintagmi, a postavljanje iza dvočlane sintagme proglašava ili pogrešnim ili lošim. Međutim namještanje enklitika unutar sintagme ili iza sintagme ovisi o govornome ritmu, pa je i jedan i drugi način dobar, kako smo i naveli u primjerima. Ali moguće je i ovako: *Manji čovjek je imao veću glavu*, *Manji je čovjek imao veću glavu*, *Manji čovjek imao je veću glavu*. Začudo, u jezičnim se savjetima upravo prvi položaj enklitike proglašava lošim, a upravo je taj položaj najobičniji. Oba su druga također dobra, ali usiljenija od prvoga“ (Raguž 1997: 344). Raguž dakle tek naknadno spominje mogućnost odgođenoga smještanja, pri čemu položaj neposredno nakon prve sintagme smatra „najobičnijim“ (iako ga kodifikacijski priručnici inače proglašavaju „lošim“), a razdvajanje sintagme i odgođeno smještanje „usiljenijima“.

Napokon, u *Hrvatskom jezičnom savjetniku*, u skladu s Katičićem, kao normativni se položaji enklitike u rečenici s početnom sintagmom navode razdvajanje sintagme i odgođeno smještanje: „Pod pritiskom intonacijskih čimbenika glagolske enklitike u složenim glagolskim oblicima najčešće stoje iza prve naglašene riječi u rečenici ili iza prve naglašene riječi druge prozodijske cjeline: *Prošle je godine život u Zagrebu bio iznimno skup* ili ovako: *Prošle godine život je u Zagrebu bio iznimno skup* ili još i ovako *Prošle godine život u Zagrebu bio je iznimno skup*“ (Barić i dr. 1999: 268). Zanimljivo je da se izričkom govori samo o glagolskim enklitikama, ne i o zamjениčkim, te da se primjerom pokazuje kako je pri odgođenom smještanju moguće napraviti nekoliko koraka, a u drugoj se navedenoj rečenici ono uz to kombinira s razdvajanjem sintagme. U vezi s razdvajanjem sintagme navodi se pak sljedeće: „Takav je položaj enklitike odlikom brižnijeg stila, a enklitika koja razbija imensko-prezimensku skupinu izrazito je stilski obilježena“ (Barić i dr. 1999: 268). Ipak, u skladu s pristupom koji zagovaraju Silić i

Pranjko¹¹ upozorava se i na razliku između pisanoga i govorenoga jezika, štoviše, na to da se standardni jezik u govoru ravna drugim pravilima nego u pismu: „U govornome jeziku, koji je ustrojen po zahtjevima logike, a ne ritma, može enklitika stajati i između dviju izgovornih cjelina [...]. Takav nas položaj enklitike upozorava na to da te rečenice ne pripadaju višem izraznom području, pomnijem i dotjeranijem izražavanju, ali se one ipak ne mogu smatrati supstandardnima, jer u govornome jeziku nisu iste standardološke zakonitosti kao u standardnome. Pogreška u jednome nije pogreška u drugome“ (Barić i dr. 1999: 269).

Među analiziranim kodifikacijskim radovima mogu se uočiti mnoge sličnosti, ali i znatne razlike. Čini se tako da se u većini prednost daje razdvajanju sintagme kao odlici „pomna i dotjerana“ stila, iako se naglašava da u nekim slučajevima – osobito kad je riječ o sintagmama sastavljenima od imena i prezimena – taj položaj enklitike rezultira izrazitom stilskom obilježenošću. Odgođeno smještanje obično se smatra stilski nižim, iako se upozorava da je u nekim slučajevima – osobito nakon rečenične sastavnice s umetnutom rečenicom – upravo odgođeno smještanje za enklitiku osnovni položaj. Za položaj neposredno nakon sintagme često se navodi da ne pripada standardnomu jeziku, iako neki autori naglašavaju da je taj položaj u govoru osnovni (Silić i Pranjko¹¹ 2005), pa čak i normativan (Barić i dr. 1999), odnosno općenito „najprirodniji“ (Raguž 1997). Sličan raspon gledišta vidljiv je i u starijim radovima hrvatskih jezikoslovaca o enklitikama (npr. Jonke 1953, Babić 1963 i 1964, Brabec 1964, Pavešić 1971), a u novijim se radovima u vezi s položajem enklitike u rečenici koja počinje sintagmom redovito izrijeком upozorava na veliko variranje u uporabi, npr. Franks i Peti-Stantić 2006, Peti-Stantić 2007, Kolaković i dr. 2022.

S obzirom na razilaženja u kodifikacijskoj literaturi, nije neobično što se u vezi s ovim pitanjem u nastavi hrvatskoga jezika te u lektorskoj praksi – područjima u kojima je potreba za jasnom kodifikacijom najizraženija – pojavljuju teškoće. Istražujući kako se u hrvatskim školama poučava položaj enklitike, Kedveš i Werkmann ističu da su u učeničkim zadaćama „najčešće uočavane pogreške upravo one vezane uz položaj zanglasnice“ (Kedveš i Werkmann 2013: 462), ali da su nastavnici „neskloni te pogreške ispravljati“ (Kedveš i Werkmann 2013: 467). Te se pogreške međutim negativno

¹¹ *Hrvatski jezični savjetnik* izišao je prije Silić-Pranjko¹¹ve gramatike, ali su stajališta koja se iznose u toj gramatici, kao što je već spomenuto, i prije bila poznata iz ranijih Silićevih radova.

vednuju na maturalnim ispitima iz hrvatskoga jezika: „Ocjenjivačko iskustvo pokazuje da je najviše pogrešaka u redu riječi u rečenici u primjerima u kojima učenici zanačlasnice pišu (jer ih tako i izgovaraju) na početku nove naglasne cjeline“ (Čubrić i dr. 2015: 18). O problemima poučavanja enklitika u nastavi hrvatskoga kao stranoga jezika pisala je Udier (2015), a o teškoćama koje se pojavljuju pri lektoriranju tekstova Ham (2006).

Na to da smještanje enklitika u rečenicama koje počinju sintagmom u hrvatskim gramatikama nije najbolje opisano upozoravaju i strani slavisti, koji toga nužno postanu svjesni učeci i poučavajući hrvatski. Jedan od najiscrpnijih opisa smještanja enklitika u hrvatskom (i srpskom) izradio je tako Wayles Browne (2004 [1975]), dok su se specifično položajem enklitika u rečenicama koje počinju sintagmom bavile Ronelle Alexander (2008, 2009) i Ljiljana Reinkowski (2001, 2008).

Položajem enklitika u rečenicama s početnom sintagmom bavilo se i nekoliko autora koji su enklitikama u bosanskom, hrvatskom i srpskom pristupali sa stajališta formalne lingvistike, npr. Radanović-Kocić 1988 i 1996, Čavar i Wilder 1994, Franks i Progovac 1994, Mišeska Tomić 1996, Progovac 1996, Bošković 2001 i dr. Ti se radovi često odlikuju izrazito selektivnim pristupom podacima, kojima se autori koriste ne toliko da iscrpno opišu dotičnu jezičnu pojavu koliko da potvrde vlastitu teoriju, pa za empirijsko istraživanje kao što je naše imaju ograničenu korist. Neki uvidi iz njih u tekstu članka ipak će biti spomenuti. U radu ćemo se pozvati i na neka psiholingvistička istraživanja, npr. Diesing, Filipović Đurđević i Zec 2009, koja se zbog svoje empirijske orijentacije odlikuju znatno većom pouzdanošću.

3. Istraživanje

3.1. Teorijsko-metodološke pretpostavke

Iz pregleda kodifikacijske literature vidljivo je da neki priručnici prednost daju razdvajanju sintagme jer je riječ o „pomnom i dotjeranom“ načinu izražavanja, a drugi položaju neposredno nakon sintagme jer je „najobičniji“. Ta su dva shvaćanja utemeljena na dvama različitim pristupima standardnomu jeziku, od kojih jedan u prvi plan stavlja njegovu simboličku, a drugi komunikacijsku funkciju.¹² Simbolička je funkcija osobito

¹² O komunikacijskoj i simboličkoj funkciji jezika te o literaturi koja se bavi tim pitanjem usp. Mićanović 2006: 48–49.

izražena u ranim razvojnim fazama standardnoga jezika, koje je Haugen (1966) u svojem modelu jezične standardizacije nazvao izborom i kodifikacijom norme. U tim je fazama za standardni jezik od ključne važnosti stjecanje društvenoga prestiža i identifikacija potencijalnih govornika s njime, bez čega teško može biti prihvaćen kao široko sredstvo sporazumijevanja u tzv. višim kulturnim funkcijama. U kasnijim fazama – funkcionalne razrade i prihvaćanja – u prvi plan izbija komunikacijska funkcija, tj. sama uporabna vrijednost standardnoga jezika u različitim područjima sporazumijevanja. Simbolička funkcija može se opet nametnuti kao osobito važna u situacijama kad se status i uporaba nekoga jezika dovode u pitanje, no kad mu je status čvrst, a uporaba stabilna, govornicima je u pravilu važnija njegova komunikacijska funkcija.

Kad u nekoj jezičnoj zajednici komunikacijska funkcija standardnoga jezika postane važnija od simboličke, u pravilu se promijeni i odnos dotične zajednice prema standardnomu jeziku. Kao reakcija na nove potrebe zajednice koja je kroz takvu promjenu upravo prolazila nastao je i program jezične kulture Praške škole u 1930-im godinama. Češki jezik, koji se stoljećima rabio u sjeni dominantnoga njemačkoga, u to se vrijeme kao službeni i glavni jezik Čehoslovačke učvrstio u gotovo svim područjima uporabe, pa su pripadnici Praške škole smatrali da tradicionalni purizam i preskriptivizam treba ostaviti prošlosti.¹³ I dalje su vjerovali da lingvisti mogu i trebaju pridonijeti funkcionalnoj razradi standardnoga jezika i njegovoj stabilizaciji u uporabi te da im je u tom osnovni alat jezična kodifikacija, ali su istodobno tvrdili da ta kodifikacija ne smije biti proizvoljna, nego da mora odražavati stvarne tendencije iz uporabe. Prema njihovu mišljenju, jedna je od glavnih zadaća lingvisti istraživanje uporabe standardnoga jezika u različitim funkcionalnim područjima te upoznavanje njegove norme, tj. pravilâ kojima se većina aktivnih korisnika standardnoga jezika ravna spontano. Ta norma zatim mora biti pretočena u kodifikaciju. Kodifikacija standardnoga jezika utemeljena na njegovoj uporabnoj normi, a ne na okoštanim propisima kojima se većina govornika zapravo ne ravna, glavna je ideja programa jezične kulture Praške škole.¹⁴

¹³ O programu jezične kulture Praške škole usp. Vuković (ur.) 2015.

¹⁴ U jezikoslovnoj kroatistici vlada pogrešno uvjerenje da je glavno naslijeđe Praške škole ideja o „autonomiji“ standardnoga jezika, iako je zapravo posrijedi pojam koji se pojavio marginalno i ubrzo je izrijekom odbačen. Više o tome usp. Vuković 2016.

U hrvatskim kodifikacijskim priručnicima do danas dominira simbolička funkcija standardnoga jezika, što je osobito vidljivo u njegovu čestom izjednačavanju s “pomnim i dotjeranim” načinom izražavanja. U vezi s tim osobito je karakteristična Katičićeva metafora jezika kao odjeće, u sklopu koje za „valjano pisanje i javni govor“ navodi da u jeziku tada „nismo kao u kućnoj haljini i papučama, nego kao u odijelu s izglačanom košuljom i kravatom“ (Katičić 1996: 180).¹⁵ Takvi se stavovi mogu objasniti kao preživjelo naslijeđe nepovoljnih okolnosti u kojima se hrvatski jezik rabio u jugoslavenskom razdoblju. One su naime stvorile potrebu da se u kodifikacijskim priručnicima pojačano ističu stilski najviši slojevi jezičnoga sustava, po kojima je hrvatski jezik bio najprepoznatljiviji i po kojima se najviše razlikovao od drugih novoštokavskih standardnih varijeteta. No hrvatski se jezik već desetljećima rabi u drukčijim okolnostima, u kojima se njegov status ne doводи u pitanje, a uporaba nije pod pritiskom intervencija koje bi dolazile izvan zajednice samih govornika. Zato danas više nema ozbiljnih razloga da se i u našoj jezičnoj situaciji komunikacijskoj funkciji standardnoga jezika ne prizna primat, kao što se to već odavno dogodilo u drugim srednjoeuropskim zemljama koje su nam kulturno bliske. Drugim riječima, ako se želimo zadržati na metafori jezika kao odjeće, nema razloga da na standardni jezik ne počnemo gledati kao na manje ekskluzivnu odjeću u kojoj učitelji, novinari i državni službenici obavljaju svoje svakodnevne poslove.

I istraživanje koje smo proveli temelji se na uvjerenju da u kodifikaciji hrvatskoga standardnoga jezika više nema smisla u prvi plan stavljati okoštale propise, nego ju je potrebno približiti stvarnoj uporabnoj normi, tj. „najprirodnijemu“ načinu izražavanja. Ovaj je rad pokušaj da se to učini u onom dijelu kodifikacije koji se tiče smještanja enklitika u rečenicama s početnom sintagmom.

¹⁵ Sa simboličkom je funkcijom, uostalom, povezana i velika pozornost koja se u hrvatskim kodifikacijskim priručnicima posvećuje razdvajanju sintagme. Ono se naime u hrvatskom pojavljuje češće i u više kontekstâ nego u srpskom, pa je tako i jedno od obilježja po kojima se hrvatski razlikuje od srpskoga. Na to su upozorili još Meillet i Vaillant (1924), a od novijih autora npr. Reinkowski (2003) i Alexander (2009). Štoviše, uspoređujući smještanje enklitike u odabranoj hrvatskoj publicistici u različitim razdobljima, Reinkowski (2003) ističe znatno veću učestalost razdvajanja sintagme 1995. nego 1965. i 2003. (pa čak i nešto veću nego 1905. i 1935.), što povezuje upravo s porastom važnosti simboličke funkcije standardnoga jezika u ratnim prilikama.

3.2. Korpus

Istraživanje o kojem izvješćuje ovaj rad provedeno je na korpusu koji je sastavljen, posebno za ovu svrhu, od uzoraka iz 69 nelektoriranih znanstvenih radova različitih autorica i autora pravne struke. U trenutku pripreme za korpus svi su radovi bili prihvaćeni za objavljivanje u časopisu *Zagrebačka pravna revija*, a naknadno su i objavljeni tijekom prvih deset godina njegova izlaza, tj. od 2012. do 2021.¹⁶ Iz svih je radova u korpus uvršten uzorak jednake duljine od 10 kartica (18 000 znakova), i to – nakon što su isključeni naslovi, podnaslovi, sažetak i bilješke – od početka rada do kraja rečenice u kojoj se nalazi 18 000. po redu znak. Takvi su uzorci dovoljno veliki da obuhvate razuman broj rečenica s enklitikama, a istodobno nisu preveliki da bi ih autorima bilo nemoguće analizirati i ručno označiti. Na taj način dobiven je korpus veličine oko 690 kartica, odnosno 177 854 riječi (188 922 *tokena* ako se računaju i interpunkcijski znakovi), što znači da svaki uvršteni uzorak ima prosječno 2578 riječi (ili 2738 *tokena*). Uzorci su uzimani nakon što su radovi prošli recenzentski postupak i nakon što je njihova završna inačica prihvaćena za objavljivanje, ali prije nego što su lektorirani, pa tako odražavaju stvarnu pisanu uporabu autorâ. Po tome se razlikuju od objavljenih inačica radova, u kojima je lektorskim intervencijama često mijenjan prvotni položaj enklitika kako bi se uskladio s aktualno dominantnim shvaćanjem kodifikacije.

Odabrani su tekstovi posebno prikladni za zamišljeno istraživanje zbog svoje funkcionalnostilske pripadnosti i zbog socioloških odrednica njihovih autorica i autora. Kao prvo, riječ je o pisanoj uporabi znanstvenoga funkcionalnoga stila, što znači da tekstovi u potpunosti pripadaju standardnojezičnomu sloju komunikacije, ali istodobno i da se u njima ne očekuje ni knjiškost ni razgovornost, nego u prvom redu neutralnost.¹⁷ To omogućuje da se na temelju njihove analize opišu gramatičke odlike koje su u pisanoj uporabi osnovne, tj. imaju vrijednost svojevrsne nulte točke u odnosu na koju se mjere sve vrste stilskih otklona. Kao drugo, autori su

¹⁶ *Zagrebačka pravna revija* elektronički je časopis poslijediplomskih studija Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji je utemeljen 2011. Svi su brojevi objavljeni u slobodnom pristupu na adresi: <http://revija.pravo.unizg.hr/index.php/zpr/index> (3. 4. 2024.). Uredništvo časopisa dalo je pisanu suglasnost za provođenje ovoga istraživanja 20. rujna 2021. te autori članovima uredništva i ovom prigodom izražavaju zahvalnost na susretljivosti.

¹⁷ U terminima klasične teorije Praške škole, za znanstveni je stil karakteristična „maksimalna automatizacija“ i „minimalna aktualizacija“. Usp. Havránek 2015.

tekstova mlađi obrazovani aktivni korisnici standardnoga jezika. Zbog svojega obrazovanja i aktivnoga sudjelovanja u formalnoj pisanoj komunikaciji oni su primarni nositelji standardnoga jezika, pri čemu je to što imaju pravno (a ne npr. filološko ili čak specifično kroatističko) obrazovanje za ovo istraživanje velika prednost – to naime znači da su u svojem tercijarnom obrazovanju bili manje izloženi eksplicitnoj pouci o jezičnoj kodifikaciji, pa je i njihova jezična uporaba spontanija, tj. pod manjim utjecajem tradicionalnih preskriptivističkih stajališta. Osim toga, budući da je riječ o časopisu u kojem objavljuju uglavnom doktorandi i mlađi doktori znanosti, zbog dobi autora može se pretpostaviti da tekstovi dobro odražavaju aktualne razvojne tendencije.

U korpus nisu uvršteni uzorci svih radova koji su u *Zagrebačkoj pravnoj reviji* u navedenom razdoblju objavljeni, nego je u vezi s odabirom postavljeno nekoliko ograničenja. Kao prvo, u obzir su uzeti samo radovi pisani hrvatskim standardnim jezikom – u časopisu je naime objavljeno i nekoliko radova na srpskom i bosanskom standardnom jeziku, koji u korpus tako nisu uključeni. Kao drugo, u obzir su uzeti samo izvorni i pregledni znanstveni radovi, ne i stručni radovi i prikazi. Naime stručni radovi i prikazi koji su u časopisu u navedenom razdoblju objavljeni često su kraći od tipičnoga uzorka teksta uvrštenoga u korpus, pa su radi homogenosti uzoraka kao kategorija u potpunosti izostavljeni. Kao treće, ako je u obuhvaćenom razdoblju neki od autora u časopisu objavio više radova, u obzir je uzet samo jedan od njih, i to kronološki najraniji. Postupak je primijenjen neovisno o tome je li autor rad pisao samostalno ili zajedno sa suautorima – kad god se neko ime pojavilo drugi (i svaki sljedeći) put, rad je bio izuziman. Na taj se način željelo izbjeći da pojedini autori budu nadzastupljeni te je u korpus na kraju uvršteno ukupno 40 autorica i 41 autor.¹⁸

Dobiveni je korpus nakon toga ručno označen. U prvom koraku označena su sva mjesta na kojima se nalaze enklitike te koliko se enklitika na pojedinom mjestu nalazi – jedna, dvije ili tri.¹⁹ U obzir su pritom uzimane glagolske i zamjениčke enklitike, povratne enklitike *se* i *si* te upitna enklitika *li*. U drugom koraku za sve je zabilježene enklitike i enklitičke skupine dodatno označeno mjesto koje u rečenici zauzimaju, i to najprije uz koju su

¹⁸ Broj uvrštenih autorica i autora veći je od broja tekstova jer neki tekstovi imaju više suautor(ic)a.

¹⁹ U korpusu nije bilo skupine od četiri i više enklitika.

po redu rečeničnu sastavnicu vezane (prvu, drugu, treću ili četvrtu – u korpusu nije bilo primjera vezivanja enklitika uz daljnje po redu sastavnice), a zatim i na koji način (tj. najprije vezuju li se uz samostalnu riječ ili sintagmu, a ako je posrijedi sintagma, i razdvajaju li je ili dolaze neposredno nakon nje).

Pri označivanju redoslijeda rečeničnih sastavnica pojavila su se tri problema. Kao prvo, nakon početne rečenične sastavnice (pa čak i nakon više njih) može doći stanka, koja tu sastavnicu prozodijski odvajava od ostatka rečenice, npr. *Tradicionalno, krajobraz se definirao upravo na temelju svojih specifičnih obilježja...* Enklitike tu pauzu ne mogu preskočiti, što znači da se uz prozodijski osamostaljenu sastavnicu zapravo ne mogu vezati. Iako se pauza nakon takvih sastavnica u pismu katkad označava zarezom, to nije apsolutno pravilo i nije se moglo shvatiti kao pouzdan signal. Zato smo pri označivanju redoslijeda sastavnica, točnije pri odlučivanju o tome hoćemo li prvu rečeničnu sastavnicu uopće uzimati u obzir kao potencijalnoga domaćina ili ćemo je zanemariti, morali odabrati drugi kriterij kako bismo u svim slučajevima postupali na jednak način. Odlučili smo zato da ćemo na jedan način postupati ako je prva rečenična sastavnica samostalna riječ, a na drugi ako je sintagma. Naime riječ kao prva sastavnica u pravilu privlači enklitike k sebi i ako u konkretnoj rečenici enklitike uz takvu sastavnicu ne stoje, razumijevali smo to kao signal da je prozodijski odvojena od ostatka rečenice (bez obzira na to je li nakon nje stajao zarez ili ne) te smo je pri označivanju redoslijeda sastavnica zanemarivali. Ako je međutim početna sastavnica sintagma, npr. *U pojedinim slučajevima, ova brojka je i trostruko manja*, ona može privući enklitike k sebi, ali ih može i „odgoditi“ dalje u rečenicu, pa jasnoga signala prozodijske odvojenosti nema. Zbog toga smo sintagme na početku rečenice uvijek računali kao potencijalnu prvu sastavnicu.

Drugi problem odnosio se na modalne izraze (npr. *dakako, između ostalog, na kraju krajeva*) i tekstne konektore (npr. *naime, uz to, s jedne strane* itd.), koji se često nalaze na početku rečenice i povezuju je s prethodnim kontekstom. Iako oni u načelu nisu predikatne dopune i dodaci, pa samim time ni rečenične sastavnice u pravom smislu,²⁰ prozodijski su bez sumnje

²⁰ Silić i Pranjković (2005: 361) konektore dijele u dvije skupine: nezamjenjivačke (npr. *međutim, jedino, štoviše*) i upućivačko-zamjenjivačke (npr. *onamo, tada, zato, prema tome*). Dok je za prve jasno da ne mogu biti rečenične sastavnice, drugi bi se mogli interpretirati i kao različite priložne oznake jer nije posve jasno u kojoj je mjeri gramatička funkcija povezivanja u njih dovela do slabljenja leksičkoga značenja.

dio rečenice te se s obzirom na enklitike ponašaju jednako kao „prave“ rečenične sastavnice, tj. enklitike se mogu vezati i uz njih, npr. *S jedne se strane govori o obvezi zastupanja prava djeteta...* S obzirom na to pri označivanju redosljeda rečeničnih sastavnica modalni izrazi i tekstni konektori uzimani su u obzir jednako kao i rečenične sastavnice u pravom smislu. Kako se i oni mogu prozodijski odvojiti od ostatka rečenice, i u vezi s njima postupali smo jednako kao i u slučaju „pravih“ rečeničnih sastavnica – ako je posrijedi jedna samostalna riječ (ili jedan prijedložno-padežni izraz, tj. spoj prijedloga i jedne imenske riječi), računali smo ga kao mogućega domaćina za enklitike ako su enklitike bile vezane uz njega, npr. *Osim toga je obustava dopuštena jedino ako...* Ako pak nisu bile vezane, uzimali smo to kao jasan signal njegove prozodijske osamostaljenosti te ga nismo računali kao potencijalnoga domaćina, npr. *Osim toga, predviđeno je i povećanje navedenih stopa doplatka za djecu...* Ako je međutim modalni izraz ili tekstni konektor bio sintagmatske naravi, uvijek smo ga računali kao mogućega domaćina enklitike i prvu sastavnicu u rečenici, čak i kad je nakon njega bio upotrijebljen zarez, npr. *S druge strane, pitanja iz II. stupa bila su u nadležnosti država članica...*

Treći su problem bili sekundarni prijedlozi. Dok primarni prijedlozi ne mogu biti domaćini enklitike, nego se u toj ulozi pojavljuje samo prijedložno-padežni izraz u cjelini, tj. spoj prijedloga i imenske riječi, za sekundarne prijedloge situacija nije uvijek jasna – iako se čini da postoji tendencija da to manje mogu biti domaćini klitike što su više prepozicionalizirani, npr. *Slijedom iznesenih definicija različitih međunarodnih organizacija može se zaključiti da...*, oni imaju vlastit naglasak te zapravo nisu u potpunosti izgubili mogućnost da postanu domaćini enklitike.²¹ U korpusu međutim nismo našli ni na jedan primjer u kojem bi sekundarni prijedlog doista i bio domaćin enklitike, pa smo tako i u slučaju sekundarnih prijedloga pri određivanju položaja enklitičke jedinice kao potencijalnoga domaćina uvijek računali prijedložno-padežni izraz u cjelini. Drukčije smo postupali s tzv. složenim ili višerječnim prijedlozima, poput *na temelju, u vezi s* itd., čiji smo spoj s imenicom ispred koje stoje, npr. *na temelju podataka, u vezi s povredom* itd., uvijek smatrali sintagmom, a ne tek prijedložno-padežnim izrazom.²²

²¹ Usp. npr. rečenicu *Slijedom je toga i zvuk takva u jazzu neuobičajena sastava sasvim poseban...* *Vijenac*, br. 242, 12. VI. 2003., dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/242/dixieland-konvertit-12337/> (10. V. 2024.).

²² O složenim ili višerječnim prijedlozima u hrvatskom usp. Vuković 2022.

Sva tri spomenuta problema zaslužuju samostalno istraživanje, no kako takvih istraživanja još nema te nam ni njihovi rezultati nisu mogli poslužiti kao ishodište, u vezi s njima morali smo donijeti opisane metodološke odluke kako bismo u svim slučajevima postupali jednako. Treba međutim biti svjestan da te odluke mogu imati utjecaja i na rezultate do kojih smo došli.

Nakon što je korpus sastavljen i označen, provedeno je istraživanje kako bi se odgovorilo na pitanje koje sve položaje zauzimaju enklitike u rečenicama s početnom sintagmom u suvremenom pisanom hrvatskom i koji sve čimbenici utječu na odabir pojedinoga položaja. U nastavku rada iznosimo rezultate do kojih smo došli.

3.3. Enklitike u korpusu

U korpusu se pojavljuje 11 145 enklitika na 10 424 pozicije. U 9713 slučajeva (93,18 %) na enklitičkim se pozicijama pojavljuje jedna enklitika, dok se na preostalima pojavljuju enklitičke skupine – u 701 slučaju (6,72 %) dvije enklitike, a u 10 slučajeva (0,1 %) tri enklitike. Kao što je već spomenuto, veće enklitičke skupine u korpusu nisu potvrđene.

Tablica 1. *Enklitike u korpusu*

Enklitičke pozicije	Broj enklitičkih pozicija	Udio u enklitičkim pozicijama	Broj enklitika	Udio u enklitikama
Jedna enklitika	9713	93,18 %	9713	87,15 %
Dvije enklitike	701	6,72 %	1402	12,58 %
Tri enklitike	10	0,1%	30	0,27 %
Ukupno	10 424	100 %	11 145	100 %

3.4. Prva sastavnica u rečenicama s enklitikama

Najveći dio enklitičkih pozicija – 7379 (70,79 %) – nalazi se u rečenicama²³ u kojima je prva sastavnica samostalna riječ (ili prijedložno-padežni izraz). U njima enklitike i enklitičke skupine zauzimaju položaj neposredno

²³ Iako se ovdje govori o enklitičkim pozicijama u rečenicama, zapravo je riječ o sintaktičkoj kategoriji široj od rečenice, koja, osim jednostavnih rečenica te surečenica u sklopu složene rečenice, obuhvaća i nerečenične infinitivne konstrukcije (npr. *primjenjivati ga*), glagolskopriložne konstrukcije (npr. *služeći se teleološkim i sustavnim tumačenjem*) te sintagme s odglagoskom imenicom ili pridjevom (npr. *protiv iznesenog im prijedloga*).

nakon te riječi. Znatno manje enklitičkih pozicija – 3045 (29,21 %) – nalazi se u rečenicama kojima je prva sastavnica sintagma. Upravo je na te rečenice usmjereno naše istraživanje.²⁴

Tablica 2. *Prva sastavnica u rečenicama s enklitikama*

Prva sastavnica	Broj	Udio ukupno	Udio po kategoriji
Samostalna riječ	7379	70,79 %	
Jedna enklitika	6794	65,18 %	92,07 %
Dvije enklitike	575	5,55 %	7,79 %
Tri enklitike	10	0,1 %	0,14 %
Sintagma	3045	29,21 %	
Samostalna enklitika	2919	28 %	95,86 %
Dvije enklitike	126	1,21 %	4,14 %

3.5. Položaj enklitičke jedinice u rečenicama koje počinju sintagmom

U rečenicama kojima je prva sastavnica sintagma u 1935 slučajeva (63,54 % takvih rečenica) dolazi do odgođenoga smještanja enklitičkih jedinica, u 702 slučaja (23,06 %) enklitičke se jedinice nalaze neposredno nakon početne sintagme, a u 408 slučajeva (13,4 %) razdvajaju početnu sintagmu. Primjena hi-kvadrat testa pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli: $\chi^2 = 1293,417$ (2, N = 3045), p = 0, na temelju čega se može pouzdano zaključiti da je odgođeno smještanje enklitike u rečenicama s početnom sintagmom doista dominantno, dok je razdvajanje sintagme najrjeđe.

Ako se podaci razvrstaju prema tome nalaze li se na enklitičkim pozicijama pojedinačne enklitike ili enklitičke skupine, može se uočiti da je udio dvočlanih enklitičkih skupina u enklitičkim pozicijama koje razdvajaju sintagmu znatno manji (2,21 %) od njihova udjela u enklitičkim pozicijama u rečenicama koje počinju sintagmom općenito (4,14 %), dok im je udio u enklitičkim pozicijama s odgođenim smještanjem nešto veći (4,55 %) od te referentne vrijednosti. I primjena hi-kvadrat testa pokazu-

²⁴ U ovom slučaju doista je riječ samo o rečenicama jer se u infinitivnim i glagolskopriložnim konstrukcijama te u sintagmama s odglagolskom imenicom i pridjevom enklitike uvijek nalaze nakon prve riječi te su tako zapravo ostale izvan fokusa našega istraživanja.

je da veza između frekvencija triju položaja za pojedinačne enklitike i za enklitičke skupine nije statistički značajna: $\chi^2 = 4,659$ (2, N = 3045), $p = 0,097344$, tj. da je riječ o nezavisnim varijablama. Iako se dakle i pojedinačne enklitike i enklitičke skupine najčešće nalaze u odgođenom položaju, a najrjeđe razdvajaju sintagmu, za enklitičke je skupine razdvajanje sintagme značajno manje karakteristično nego za pojedinačne enklitike.²⁵

Tablica 3. *Položaj enklitičke jedinice u rečenicama koje počinju sintagmom*

Položaj u rečenici	Broj	Udio u ukupnom broju enklitičkih pozicija u korpusu	Udio u enklitičkim pozicijama nakon početne sintagme
Razdvojena sintagma	408	3,91 %	13,4 %
<i>Jedna enklitika</i>	399	3,83 %	97,79 %
<i>Dvije enklitike</i>	9	0,09 %	2,21 %
Nakon sintagme	702	6,73 %	23,06 %
<i>Jedna enklitika</i>	673	6,46 %	95,87 %
<i>Dvije enklitike</i>	29	0,28 %	4,13 %
Odgođeno smještanje	1935	18,57 %	63,54 %
<i>Jedna enklitika</i>	1847	17,72 %	95,45 %
<i>Dvije enklitike</i>	88	0,84 %	4,55 %

3.6. Glagolske i zamjeničke enklitike

U literaturi o enklitikama može se susresti tvrdnja da zamjeničke enklitike u razdvajanju sintagme sudjeluju rjeđe nego glagolske (Peti-Stantić 2002: 174), pa bi se slijedom toga moglo pomisliti i da je manja sklonost enklitičkih skupina za razdvajanje sintagmi posljedica toga što uz glagolske sadržavaju i zamjeničke enklitike. I jedno i drugo bilo je stoga potrebno provjeriti.

Podaci iz analiziranoga korpusa pokazuju da se zamjeničke enklitike u razdvojenim sintagmama doista pojavljuju manje nego glagolske, ali nije odmah jasno je li to povezano samo s time što je zamjeničkih enklitika u uporabi općenito manje nego glagolskih (u korpusu je zabilježeno 6996

²⁵ Taj se zaključak ipak znatno razlikuje od onoga do kojega je došla Progovac (1996: 418), koja za srpski općenito odbacuje gramatičnost sintagmi razdvojenih enklitičkom skupinom.

glagolskih i samo 385 zamjениčkih enklitika) ili i s time što zamjениčke enklitike kao takve imaju slabije izraženu sklonost za razdvajanje sintagmi nego glagolske.

Tablica 4. *Enklitike u korpusu*

Glagolske enklitike	
<i>je</i>	4199
<i>su</i>	1468
<i>bi</i>	769
<i>će</i>	490
<i>ćemo</i>	26
<i>smo</i>	24
<i>bismo</i>	15
<i>ću</i>	3
<i>sam</i>	2
Glagolske enklitike ukupno	6996
Zamjениčke enklitike	
<i>ga</i>	83
<i>ih</i>	81
<i>mu</i>	67
<i>im</i>	53
<i>ju</i>	50
<i>joj</i>	19
<i>nam</i>	15
<i>je</i>	9
<i>nas</i>	7
<i>mi</i>	1
Zamjениčke enklitike ukupno	385
Povratne enklitike	
<i>se</i>	3569
<i>si</i>	3
Povratne enklitike ukupno	3572
Upitna enklitika <i>li</i>	192
Ukupno	11 145

Kad se usporedi uporaba zamjeničkih i glagolskih enklitika u tri moguća položaja u rečenici, može se uočiti da je udio zamjeničkih enklitika u ukupnom broju enklitika koje razdvajaju sintagmu doista manji (1,78 %) od udjela u onima koje se nalaze neposredno nakon sintagme (2,06 %) ili nakon samostalne riječi (5,81 %). Pa ipak, primjena hi-kvadrat testa pokazuje da je veza između frekvencija glagolskih i zamjeničkih enklitika u razdvojenoj sintagmi, nakon sintagme i nakon samostalne riječi statistički značajna: $\chi^2 = 28.9462$ (2, N = 7381), p = 0, tj. da nije riječ o nezavisnim varijablama. Drugim riječima, nije potvrđeno da zamjeničke enklitike kao takve imaju značajno manju sklonost za razdvajanje sintagme od glagolskih enklitika.

Tablica 5. *Enklitike u pojedinim položajima u rečenici*

	U razdvojenoj sintagmi		Nakon sintagme		Nakon samostalne riječi		Ukupno	
	Broj	Udio	Broj	Udio	Broj	Udio	Broj	Udio
Glagolske	442	98,22 %	667	97,94 %	5887	94,19 %	6996	94,78 %
Zamjeničke	8	1,78 %	14	2,06 %	363	5,81 %	385	5,22 %

Zamjeničke se enklitike u korpusu najčešće pojavljuju u sklopu enklitičkih skupina, u kojima njihovo ponašanje nije moguće analizirati neovisno o glagolskim enklitikama uz koje stoje. Zato smo posebno usporedili i samo one glagolske i zamjeničke enklitike koje u rečenici stoje samostalno, tj. izvan enklitičke skupine. Iako je udio samostalnih zamjeničkih enklitika u ukupnom broju enklitika u razdvojenim sintagmama manji (0,69 %) nego u onima koje stoje nakon sintagme (1,57 %) i nakon samostalne riječi (5,45 %), primjena hi-kvadrat teksta i ovdje pokazuje da između frekvencija glagolskih i zamjeničkih enklitika u trima mogućim položajima postoji statistički značajna veza: $\chi^2 = 36,073$ (2, N = 7089), p = 0. Ni kada stoje izvan enklitičke skupine za zamjeničke se enklitike dakle ne može ustvrditi da imaju manju sklonost za razdvajanje sintagme nego glagolske.

Tablica 6. *Samostalne enklitike u pojedinim položajima u rečenici*

	U razdvojenoj sintagmi		Nakon sintagme		Nakon samostalne riječi		Ukupno	
	Broj	Udio	Broj	Udio	Broj	Udio	Broj	Udio
Glagolske	431	99,31 %	627	98,43 %	5690	94,55 %	6748	95,15 %
Zamjeničke	3	0,69 %	10	1,57 %	328	5,45 %	341	4,81 %

Slijedom toga može se zaključiti da zamjeničke enklitike u razdvajanju sintagme sudjeluju u manjem broju nego glagolske u prvom redu zato što ih je u uporabi i inače manje nego glagolskih, a ne zato što kao takve imaju slabije izraženu tendenciju za razdvajanje sintagmi. U skladu s tim, ni to što enklitičke skupine u razdvajanju sintagmi sudjeluju značajno manje od pojedinačnih enklitika ne može biti uzrokovano time što u svojem sastavu sadržavaju zamjeničke enklitike.

3.7. Položaj odgođeno smještene enklitičke jedinice

Pri odgođenom su smještanju enklitičke jedinice u 1661 slučaju (85,84 %) vezane uz drugu po redu rečeničnu sastavnicu, u 262 slučaja (13,54 %) uz treću, a u 12 slučajeva (0,62 %) uz četvrtu. Primjena hi-kvadrat testa pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli: $\chi^2 = 2449,045$ (2, N = 1935), $p = 0$. Može se dakle pouzdano ustvrditi da odgođeno smještene enklitičke jedinice izrazito teže vezivanju uz drugu po redu rečeničnu sastavnicu.

Ako se podaci razvrstaju prema tome nalazi li se na enklitičkoj poziciji pojedinačna enklitika ili enklitička skupina, može se uočiti da je udio enklitičkih skupina u enklitičkim pozicijama vezanima uz drugu sastavnicu veći (4,76 %) od njihova udjela u enklitičkim pozicijama u rečenicama koje počinju sintagmom općenito (4,14 %), da im je udio u enklitičkim pozicijama vezanima uz treću sastavnicu manji (3,44 %) od te referentne vrijednosti, dok se uz četvrtu sastavnicu uopće ne pojavljuju. I primjena hi-kvadrat testa pokazuje da veza između frekvencija triju mogućih položaja pri odgođenom smještanju za pojedinačne enklitike i za enklitičke skupine nije statistički značajna: $\chi^2 = 1,486$ (2, N = 1935), $p = 0,2228$, tj. da je riječ o nezavisnim varijablama. Iako dakle i pojedinačne enklitike i enklitičke skupine teže tomu da pri odgođenom smještanju učine što je moguće manje

koraka udesno, može se zaključiti da je ta težnja u enklitičkih skupina statistički značajno izraženija nego u pojedinačnih enklitika.²⁶

Tablica 7. *Položaj odgođeno smještene enklitičke jedinice*

Domaćin	Broj	Udio ukupno	Udio unutar kategorije
Druga sastavnica	1661	15,94 %	85,84 %
<i>Jedna enklitika</i>	1582	15,18 %	95,25 %
<i>Dvije enklitike</i>	79	0,76 %	4,76 %
Treća sastavnica	262	2,51 %	13,54 %
<i>Jedna enklitika</i>	253	2,43 %	96,56 %
<i>Dvije enklitike</i>	9	0,09 %	3,44 %
Četvrta sastavnica	12	0,12 %	0,62 %
<i>Jedna enklitika</i>	12	0,12 %	100 %

3.8. Vezivanje odgođeno smještene enklitičke jedinice uz domaćina

Pri odgođenom smještanju enklitička se jedinica u korpusu u 1661 slučaju (85,84 %) nalazi nakon samostalne riječi, u 154 slučaja (7,96 %) unutar razdvojene sintagme, a u 120 slučajeva (6,2 %) neposredno nakon sintagme. Primjena hi-kvadrat testa pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli $\chi^2 = 2401,491$ (2, N = 1935), p = 0. Drugim riječima, snažno je izražena tendencija da se odgođeno smještene enklitička jedinica vezuje uz rečeničnu sastavnicu ostvarenu samostalnom riječju.

²⁶ To što je težnja da se pri odgođenom smještanju zadrže bliže početku rečenice u enklitičkih skupina izraženija nego u pojedinačnih enklitika, uvjetovana je vjerojatno u prvom redu sastavom rečenica u kojima se pojavljuju. Veći dio koraka pri odgođenom smještanju, tj. vezanost enklitičke jedinice uz treću ili četvrtu po redu sastavnicu, znači naime da rečenica prije predikata ima više sastavnica, tj. barem dvije ili tri. Postojanje enklitičke skupine znači pak obično da se u njoj, osim glagolske, nalazi i zamjenička enklitika u ulozi objekta. Rečenice koje imaju istodobno i više sastavnica prije predikata i enklitički objekt razmjerno su složene i u uporabi se pojavljuju rjeđe nego jednostavnije rečenice, tj. one koje imaju više sastavnica prije predikata, ali ne i enklitički objekt, ili one koje imaju enklitički objekt, ali ne i više sastavnica prije predikata. Zbog toga se i enklitičke skupine rjeđe odgađaju dalje od druge sastavnice.

Ako se podaci razdvoje s obzirom na to nalaze li se na odgođeno smještenim enklitičkim pozicijama pojedinačne enklitike ili enklitičke skupine, može se uočiti da je udio enklitičkih skupina u enklitičkim pozicijama u razdvojenim sintagmama znatno manji (1,3 %) od njihova udjela u enklitičkim pozicijama u rečenicama koje počinju sintagmom općenito (4,14 %), dok im je udio u enklitičkim pozicijama nakon sintagme znatno veći (9,17 %) od te referentne vrijednosti. Ipak, primjena hi-kvadrat testa pokazuje da postoji statistički značajna veza između raspodjele frekvencija triju mogućih načina vezivanja za domaćina za pojedinačne enklitike i za enklitičke skupine: $\chi^2 = 9,6465$ (2, N = 1935), $p = 0,00804$. U skladu s tim, može se zaključiti da i pojedinačne enklitike i enklitičke skupine pri odgođenom smještanju kao domaćina znatno češće biraju samostalnu riječ nego sintagmu.

Tablica 8. *Vezivanje odgođeno smještene enklitičke jedinice uz domaćina*

Način vezivanja	Broj	Udio ukupno	Udio unutar kategorije
Samostalna riječ	1661	15,94 %	85,84 %
<i>Jedna enklitika</i>	1586	15,21 %	95,48 %
<i>Dvije enklitike</i>	75	0,72 %	4,52 %
Razdvojena sintagma	154	1,48 %	7,96 %
<i>Jedna enklitika</i>	152	1,46 %	98,7 %
<i>Dvije enklitike</i>	2	0,02 %	1,3 %
Nakon sintagme	120	1,15 %	6,2 %
<i>Jedna enklitika</i>	109	1,05 %	90,83 %
<i>Dvije enklitike</i>	11	0,1 %	9,17 %

3.9. Odgođeno smještanje nakon samostalne riječi

Pri odgođenom smještanju nakon samostalne riječi u 1406 slučajeva (84,65 %) ta je riječ druga po redu rečenična sastavnica, u 244 slučaja (14,69 %) treća, a u 11 slučajeva (0,66 %) četvrta. U svim primjerima u kojima je enklitička jedinica vezana uz treću ili četvrtu po redu sastavnicu sve su sastavnice koje joj prethode sintagmatske naravi. Primjena hi-kvadrat testa pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli: $\chi^2 = 2014,981$ (2, N = 1661), $p = 0$. Može se dakle zaključiti da se odgođeno smještena enklitička jedinica najčešće vezuje uz riječ koja samostalno čini

drugu po redu rečeničnu sastavnicu, dok se uz treću ili četvrtu vezuje samo ako su rečenične sastavnice koje joj prethode ostvarene sintagmom.

Ako se podaci razdvoje s obzirom na to nalaze li se na enklitičkim pozicijama pojedinačne enklitike ili enklitičke skupine, može se uočiti da je udio enklitičkih skupina u enklitičkim pozicijama vezanima uz drugu sastavnicu veći (4,69 %) od njihova udjela u enklitičkim pozicijama u rečenicama koje počinju sintagmom općenito (4,14 %), da im je udio u enklitičkim pozicijama vezanima uz treću sastavnicu manji (3,69 %) od te referentne vrijednosti, a da se uz četvrtu sastavnicu uopće ne pojavljuju. I primjena hi-kvadrat testa pokazuje da za pojedinačne enklitike i za enklitičke skupine ne postoji statistički značajna veza između frekvencija vezivanja uz drugu, treću i četvrtu po redu rečeničnu sastavnicu: $\chi^2 = 1,011$ (2, N = 1661), p = 0,3147, tj. da uočene razlike jesu statistički značajne. U skladu s tim, može se zaključiti da i pojedinačne enklitike i enklitičke skupine pri odgođenom smještanju teže tomu da se vežu uz prvu samostalnu riječ na koju pri svojem kretanju udesno naiđu, ali i to da je u slučaju enklitičkih skupina ta riječ značajno bliža početku rečenice nego u slučaju pojedinačnih enklitika.²⁷

Tablica 9. *Odgođeno smještanje nakon samostalne riječi*

	Broj	Udio ukupno	Udio unutar kategorije
Druga sastavnica	1406	13,49 %	84,65 %
<i>Jedna enklitika</i>	1340	12,85 %	95,31 %
<i>Dvije enklitike</i>	66	0,63 %	4,69 %
Treća sastavnica	244	2,34 %	14,69 %
<i>Jedna enklitika</i>	235	2,25 %	96,31 %
<i>Dvije enklitike</i>	9	0,09 %	3,69 %
Četvrta sastavnica	11	0,11 %	0,66 %
<i>Jedna enklitika</i>	11	0,11 %	100 %

²⁷ Objašnjenje vjerojatno opet treba tražiti u tome što enklitičke skupine obično sadržavaju enklitički objekt, a rečenice s enklitičkim objektom rjeđe imaju više sastavnica prije predikata nego rečenice bez njega. Usp. prethodnu bilj. 26.

3.10. Predikat kao domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice

U literaturi se pojavljuje tvrdnja da je domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice najčešće glagol (npr. Browne 2004 [1975], Reinkowski 2001, 2003 i 2008). Kako bismo ustanovili u kojoj je mjeri to točno, analizirali smo primjere rečenica s odgođeno smještenim enklitičkim jedinicama na svim mogućim položajima koji se u korpusu pojavljuju, tj. u kojima su domaćini druga, treća i četvrta po redu rečenična sastavnica. Budući da je broj rečenica u kojima je domaćin enklitičke jedinice druga ili treća sastavnica u korpusu razmjerno velik (1661, odnosno 260), iz svake je skupine analiziran slučajni uzorak od po 100 primjera. Rečenicâ u kojima je domaćin četvrta po redu sastavnica u korpusu je svega 12, pa su analizirane sve.

U uzorku rečenicâ u kojima je domaćin druga po redu sastavnica ta je sastavnica glagol u 58 primjera, a nije glagol u 42 primjera (od toga je u 6 primjera imenski dio predikata). U uzorku rečenicâ u kojima je domaćin treća sastavnica ta je sastavnica glagol u 75 primjera, a nije glagol u 25 primjera (od toga je u 3 primjera imenski dio predikata). Od 12 rečenica u kojima je domaćin četvrta sastavnica u 7 je slučajeva riječ o glagolu, a u 5 slučajeva nije, nego se glagol nalazi dalje desno u rečenici. Može se dakle zaključiti da se odgođeno smještene enklitike doista najčešće vezuju uz glagol na kojoj god se poziciji po redu u rečenici nalazile.

Međutim rečenice s imenskim predikatom upućuju na to da bi se ovdje mogla izvesti i drukčija generalizacija. U takvim rečenicama glagol naime ne može biti domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice, ali predikat kao takav može. Štoviše, imenski predikat, jednako kao i glagolski, predstavlja krajnju desnu granicu do koje se enklitičke jedinice mogu odgađati. S obzirom na to bilo bi zapravo smislenije tvrditi da je domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice najčešće predikat. Na temelju uzoraka rečenica u kojima je enklitička pozicija vezana uz drugu i treću po redu sastavnicu moglo bi se čak zaključiti da, što je pozicija domaćina enklitičke jedinice udaljenija od početka rečenice, to je veća vjerojatnost da će taj domaćin biti predikat. Tomu zaključku proturječe rečenice u kojima je enklitička jedinica vezana uz četvrtu po redu rečeničnu sastavnicu, no riječ je o vrlo malenu broju rečenica, pa je i upitno odražava li pravo stanje.

Tablica 10. *Predikat kao domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice*

Redosljed sastavnice	Glagol	Imenski predikat	Predikati ukupno	Ostalo
Druga	58	6	64	36
Treća	75	3	78	22
Četvrta	7	0	7	5

Znatno rjeđe nego za predikat enklitičke se jedinice vezuju uz sastavnicu koja u rečenici prethodi predikatu. U najvećem broju slučajeva ta je sastavnica ostvarena samostalnom riječju – štoviše, kao što je ustvrđeno u odjeljku 3.8., enklitičke jedinice pri odgođenom smještanju teže tomu da se vežu uz prvu samostalnu riječ na koju pri svojem pomicanju udesno naiđu, pa će se u slučaju da se u rečenici prije predikata nalazi sastavnica ostvarena samostalnom riječju u pravilu i vezati uz nju. Tek ako takve sastavnice nema (a nema je, kako analizirani podaci pokazuju, u većini rečenica kojima je prva sastavnica sintagma, bilo zato što između početne sintagme i predikata uopće nema rečeničnih sastavnica bilo zato što su one kojih ima ostvarene sintagmom), enklitička će se jedinica vezati uz predikat, glagolski ili imenski.

3.11. Predikat na kraju rečenice

U literaturi o enklitikama pojavljuje se i tvrdnja da je glagol koji se nalazi na kraju rečenice rijetko domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice (usp. Browne 2004: 271). U analiziranom korpusu doista nema takvih primjera. Spoj glagola i enklitike u samo se jednom primjeru nalazi na kraju rečenice, i to u sklopu infinitivne konstrukcije u kojoj su jedine sastavnice infinitiv i enklitički objekt: ... *i primjenjivati ga*. Ta konstrukcija ne počinje sintagmom, pa u njoj nema ni odgođenoga smještanja enklitike, nego se enklitika nalazi neposredno nakon prve (i jedine) riječi u konstrukciji – samoga infinitiva. Činjenica da u korpusu nema primjera u kojima je glagol na kraju rečenice domaćin odgođeno smještene enklitike ne znači, dakako, da su takve rečenice u suvremenom pisanom hrvatskom nemoguće, ali upućuje na to da nisu posve uobičajene. Štoviše, kako u analiziranom korpusu nisu potvrđeni ni primjeri u kojima bi na kraju rečenice domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice bio jednostavni imenski predikat,²⁸

²⁸ Kao što će poslije biti pokazano, jednostavni imenski predikat, u kojem se imenski dio sastoji od jedne riječi, npr. *crn je*, ovdje je potrebno razlikovati od složenoga imenskoga predikata, u kojem se imenski dio sastoji od sintagme, npr. *jedan je od nas*.

tvrdnju da je glagol koji se nalazi na kraju rečenice rijetko domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice vjerojatno bi trebalo generalizirati na predikat općenito.

Ipak, predikati se u korpusu pojavljuju kao domaćini enklitičke jedinice na kraju nezavršne surečenice u sklopu složene rečenice. Od analiziranih 212 rečenica iz prethodnog odjeljka u devet njih na kraju se pojavljuje glagolski predikat, pri čemu je uglavnom riječ o glavnoj surečenici u sklopu zavisnosloženoga odnosa, npr. „*Puritanski*“ *dio Anglikanske crkve smatrao je da...*, a jednom o glavnoj rečenici u sklopu nezavisnosloženoga odnosa: *No, u opravdanim slučajevima (...)* lišavanje osobne slobode dozvoljeno je, ali... U tri primjera pojavljuje se imenski predikat, u svima u glavnoj surečenici u sklopu zavisnosloženoga odnosa, npr. *Suglasnost svih suvlasnika potrebna je jer...* U cijelom korpusu takvih primjera ima znatno više.²⁹ Na temelju toga može se zaključiti da nema posebnih ograničenja da predikat – glagolski ili jednostavni imenski – bude domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice kad se nalazi na kraju nezavršne glavne surečenice u sklopu složene rečenice.³⁰ S druge strane, podaci iz korpusa upućuju na to da je predikat – glagolski ili jednostavni imenski – rijetko domaćin na apsolutnom kraju rečenice.

Kad predikat na apsolutnom kraju rečenice doista ne bi mogao biti domaćin enklitike, to bi se manifestiralo, među ostalim, i time što bi se enklitike u takvim rečenicama češće vezivale uz neku od prethodnih sintagmi. Naime, ako rečenica počinje sintagmom i ako su i eventualne druge sastavnice koje prethode predikatu sintagmatske naravi, a predikat stoji na apsolutnom kraju rečenice i ne može biti domaćin enklitike, ta bi se enklitika morala vezati uz neku od sintagmatskih sastavnica prije predikata, početnu ili nepočetnu. Kako bismo ustanovili događa li se to doista, potražili smo primjere u kojima se na predzadnjem mjestu u rečenici nalaze

²⁹ Točan broj takvih primjera nije moguće utvrditi automatskim pretraživanjem, ali na to da ih ima puno neke naznake jasno upućuju. Primjerice, kad se iz korpusa zatraže svi primjeri u kojima se enklitika nalazi ispred najčešćega subordinacijskoga veznika „da“, od ukupno 192 takva primjera u čak 55 ispred veznika „da“ nalaze se glavne surečenice koje završavaju glagolskim predikatom i odgođeno smještenom enklitičkom jedinicom, npr. ... *u savjetodavnom mišljenju Međunarodnog suda navodi se (da...)*, a u 11 primjera glavne surečenice koje završavaju jednostavnim imenskim predikatom i odgođeno smještenom enklitičkom jedinicom, npr. *Temeljem svega iznesenog u ovoj cjelini razvidno je (da...)*.

³⁰ Zavisne surečenice u glavne se surečenice uvrštavaju veznicima ili odnosnim riječima, koji u pravilu funkcioniraju kao domaćini enklitike, pa se enklitike u tim rečenicama nikad ne nalaze na kraju.

enklitičke jedinice u položaju neposredno nakon sintagme. U korpusu se pojavljuje sedam takvih primjera i u svima njima na kraju rečenice nalazi se predikat – u tri glagolski (npr. *Donošenje zakonodavnih akata je isključeno*³¹), u četiri imenski (npr. *Kruh od ciparske pšenice je crn*). U korpusu su zatim potraženi i primjeri u kojima se na trećem mjestu od kraja nalaze enklitičke jedinice koje razdvajaju sintagmu. Od ukupno četiri takva primjera u jednom se na kraju rečenice nalazi imenski predikat, a enklitičkom je jedinicom razdvojena sintagma koja mu prethodi (*Drugo poglavlje Konvencije, naslovljeno „Nacionalne mjere“, u tom je smislu najznačajnije*).³²

Ukratko, u korpusu nema primjera u kojima bi predikat na apsolutnom kraju rečenice bio domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice, ali je posvjedočeno sedam primjera s predikatom na apsolutnom kraju rečenice u kojima se enklitička jedinica nalazi u položaju neposredno nakon sintagme koja predikatu prethodi te jedan primjer s predikatom na apsolutnom kraju rečenice u kojem enklitička jedinica razdvaja nepočetu sintagmu koja predikatu prethodi. Riječ je o premalom broju primjera da bi se donio pouzdan zaključak, ali svakako postoje naznake da je predikat na apsolutnom kraju rečenice doista rijetko domaćin enklitičke jedinice te da se enklitičke jedinice tada često vezuju uz sintagmu koja predikatu prethodi, i to češće zauzimajući položaj neposredno nakon, a rjeđe razdvajajući je. Taj bi problem međutim trebalo istražiti na većem broju podataka.

U rečenicama kojima je predikat na apsolutnom kraju enklitičke se jedinice ne moraju vezati samo za sintagmu koja predikatu neposredno prethodi, nego i za sintagme ispred nje. Kako bi se ustanovilo je li završni položaj glagola važan čimbenik pri vezivanju enklitičkih jedinica za sintagme općenito, provedena je i šira analiza primjera u kojima je domaćin enklitičke jedinice sintagma, i to bilo početna bilo nepočeta, bilo da enklitika zauzima položaj neposredno nakon nje bilo da je razdvaja.

Budući da je broj rečenica u kojima je početna sintagma razdvojena enklitičkom jedinicom razmjerno velik (408), analiziran je njihov slučajni uzorak od 100 primjera. Ni u jednom od njih predikat se nije nalazio na apsolutnom kraju rečenice. Slučajni uzorak od 100 primjera analiziran je i za rečenice u kojima se enklitička jedinica nalazi neposredno nakon početne

³¹ Sva su tri primjera s glagolskim predikatom u pasivu.

³² U preostala tri primjera enklitičkom je jedinicom razdvojena složenija sintagma s ulogom imenskog dijela predikata, npr. *Naime, pravo Europske unije proizvod je međunarodnog prava*.

sintagme, budući da njih u korpusu ima još više (703). Ni u tom uzorku nijedna rečenica nema predikat na apsolutnom kraju. Rečenicâ u kojima enklitička jedinica razdvaja nepočetnu sintagmu u korpusu ima manje (154), pa su analizirane sve. Nijedna od tih rečenica na apsolutnom kraju nema predikat. Napokon, i rečenicâ u kojima enklitička jedinica zauzima položaj neposredno nakon nepočetne sintagme razmjerno je malo (120), pa su i one analizirane sve. U samo jednom primjeru glagolski se predikat nalazi na apsolutnom kraju rečenice (*Pridržaj prava vlasništva se u njemačkoj poslovnoj praksi se uobičajeno ugovara*), pri čemu je u toj rečenici povratna enklitika *se* navedena, očito pogrešno, dva puta, oba puta neposredno nakon sintagme, početne i nepočetne.

Na temelju navedenoga može se zaključiti da položaj predikata na apsolutnom kraju rečenice možda i ima utjecaj na to da se enklitika vezuje uz neku od sintagmi koje predikatu prethode, ali za većinu rečenica s enklitičkim jedinicama vezanima uz sintagmu to očito nije osobito važan čimbenik. Drugim riječima, enklitičke jedinice položaj neposredno nakon sintagme i unutar sintagme u najvećem broju slučajeva ne zauzimaju zbog toga što bi se predikat u njima nalazio na apsolutnom kraju rečenice, nego zbog drugih razloga.

3.12. Razdvajanje sintagme pri odgođenom smještanju

Među primjerima u kojima pri odgođenom smještanju dolazi do razdvajanja sintagme u 141 slučaju (91,56 %) razdvaja se druga po redu sintagma, u 12 slučajeva (7,79 %) treća, a u jednom slučaju (0,65 %) četvrta sintagma. Primjena hi-kvadrat testa pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli: $\chi^2 = 231,17$ (2, N = 154), $p = 0$. Moguće je dakle ustvrditi da enklitičke jedinice koje pri odgođenom smještanju razdvajaju sintagmu teže vezivanju uz drugu po redu rečeničnu sastavnicu.

Ako se podaci razdvoje prema tome nalaze li se na enklitičkim pozicijama pojedinačne enklitike ili enklitičke skupine, može se uočiti da je udio enklitičkih skupina u enklitičkim pozicijama koje pri odgođenom smještanju razdvajaju drugu sintagmu znatno manji (1,42 %) od njihova udjela u enklitičkim pozicijama u rečenicama koje počinju sintagmom općenito (4,14 %), dok se pri razdvajanju treće i četvrte sintagme uopće ne pojavljuju. I primjena hi-kvadrat testa pokazuje da za pojedinačne enklitike i za enklitičke skupine ne postoji statistički značajna veza između raspodjele frekvencija

vezivanja uz drugu, treću i četvrtu sastavnicu: $\chi^2 = 0,187$ (2, N = 164), $p = 0,6654$, tj. da uočene razlike jesu statistički značajne. Može se dakle zaključiti da i u slučajevima kad se odgođeno smještanje kombinira s razdvajanjem sintagme enklitičke jedinice općenito teže tomu da se pomaknu za što je moguće manji broj koraka, no da je ta težnja značajno izraženija u enklitičkih skupina, koje u korpusu razdvajaju samo drugu po redu rečeničnu sastavnicu.

Tablica 11. *Razdvajanje sintagme pri odgođenom smještanju*

	Broj	Udio ukupno	Udio unutar kategorije
Druga sintagma	141	1,35 %	91,56 %
<i>Jedna enklitika</i>	139	1,33 %	98,58 %
<i>Dvije enklitike</i>	2	0,02 %	1,42 %
Treća sintagma	12	0,12 %	7,79 %
<i>Jedna enklitika</i>	12	0,12 %	100 %
Četvrta sintagma	1	0,01 %	0,65 %
<i>Jedna enklitika</i>	1	0,10 %	100 %

3.13. Položaj nakon sintagme pri odgođenom smještanju

Kad se odgođeno smještanje kombinira s položajem nakon sintagme, u 114 slučajeva (95 %) riječ je o drugoj po redu sintagmi, a u 6 slučajeva (5 %) o trećoj. Primjena hi-kvadrat testa pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli: $\chi^2 = 97,2$ (1, N = 120), $p = 0$. Ukratko, odgođeno smještene enklitike teže vezivanju uz drugu po redu rečeničnu sastavnicu i kad zauzimaju položaj neposredno nakon nje.

Ako se podaci razdvoje prema tome nalaze li se u enklitičkim pozicijama pojedinačne enklitike ili enklitičke skupine, može se uočiti da je udio enklitičkih skupina u enklitičkim pozicijama koje pri odgođenom smještanju dolaze neposredno nakon druge sintagme znatno veći (9,65 %) od njihova udjela u enklitičkim pozicijama u rečenicama koje počinju sintagmom općenito (4,14 %), dok se nakon treće sintagme uopće ne pojavljuju. I primjena hi-kvadrat testa pokazuje da ne postoji statistički značajna veza između frekvencija pojavljivanja nakon druge i treće sintagme za pojedinačne enklitike i za enklitičke skupine: $\chi^2 = 0,638$ (2, N = 120), $p = 0,4244$,

tj. da uočene razlike jesu statistički značajne. Slijedom toga može se zaključiti da i u slučajevima kad se odgođeno smještanje kombinira s položajem nakon sintagme enklitičke jedinice općenito teže tomu da se pomaknu za što je moguće manji broj koraka, ali da je ta težnja značajno izraženija u enklitičkih skupina, koje se pri odgađanju u položaju neposredno nakon sintagme pojavljuju samo u vezi s drugom rečeničnom sastavnicom.

Tablica 12. *Položaj nakon sintagme pri odgođenom smještanju*

	Broj	Udio ukupno	Udio unutar kategorije
Nakon druge sintagme	114	1,09 %	95 %
<i>Jedna enklitika</i>	103	0,99 %	90,35 %
<i>Dvije enklitike</i>	11	0,11 %	9,65 %
Nakon treće sintagme	6	0,06 %	5 %
<i>Jedna enklitika</i>	6	0,06 %	100 %

3.14. Odnos između razdvajanja sintagme i položaja nakon sintagme

Ako se razmotre samo slučajevi kad se enklitička jedinica vezuje uz sintagmu kako bi se usporedio odnos između frekvencija razdvajanja sintagme i položaja neposredno nakon sintagme, može se uočiti da postoje razlike s obzirom na to je li posrijedi početna ili nepočetna sintagma. Na početnoj poziciji enklitička jedinica razdvaja sintagmu u 406 slučajeva (36 %), dok nakon sintagme dolazi u 702 slučaja (63,24 %), tj. dominira položaj nakon sintagme. U sintagmama koje nisu početne dominira pak njihovo razdvajanje enklitičkom jedinicom: u vezi s drugom po redu sastavnicom razdvajanje sintagme pojavljuje se 141 put (55,29 %), a položaj nakon sintagme 114 puta (44,71 %); u vezi s trećom sastavnicom razdvajanje sintagme pojavljuje se 12 puta (66,67 %), a položaj nakon sintagme 6 puta (33,33 %); dok se u vezi s četvrtom sastavnicom razdvajanje sintagme pojavljuje jedanput (100 %), a položaj nakon sintagme nijedanput. Primjena hi-kvadrat testa za početnu poziciju s jedne strane i za sve nepočetne pozicije zajedno s druge strane pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli: za početnu poziciju $\chi^2 = 77,87$ (2, N = 1110), $p = 0$, za sve nepočetne pozicije zajedno $\chi^2 = 4,219$ (2, N = 274), $p < 0,0397$. Na temelju toga može se zaključiti da je za enklitičke jedinice koje se vezuju uz sintagmu karakterističniji

položaj nakon sintagme ako je posrijedi prva po redu rečenična sastavnica, a razdvajanje sintagme ako je posrijedi nepočetna sastavnica.

Ako se podaci razdvoje prema tome nalaze li se na enklitičkim pozicijama pojedinačne enklitike ili enklitičke skupine, postaje jasno da spomenuti suodnos vrijedi u prvom redu za pojedinačne enklitike, koje u ukupnom broju enklitičkih jedinica čine veliku većinu. Pojedinačne se enklitike naime u vezi s prvom sastavnicom u položaju razdvajanja sintagme pojavljuju 399 puta (37,22 %), a u položaju nakon sintagme 673 puta (62,78 %); nasuprot tomu, u vezi s drugom sastavnicom u položaju razdvajanja sintagme pojavljuju se 139 puta (57,44 %), a u položaju nakon sintagme 103 puta (42,56 %); u vezi s trećom sastavnicom razdvajanje sintagme pojavljuje se 12 puta (66,67 %), a položaj nakon sintagme 6 puta (33,33 %); dok se u vezi s četvrtom sastavnicom razdvajanje sintagme pojavljuje jedanput (100 %), a položaj nakon sintagme nijedanput. Primjena hi-kvadrat testa za početnu poziciju s jedne strane i za sve nepočetne pozicije zajedno s druge strane pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli: za početnu poziciju $\chi^2 = 70,034$ (2, N = 1072), $p = 0$, za sve nepočetne pozicije zajedno $\chi^2 = 6,759$ (2, N = 261), $p < 0,00933$. Drugim riječima, i za pojedinačne enklitike koje se vezuju uz sintagmu karakterističniji je položaj nakon sintagme ako je posrijedi prva po redu rečenična sastavnica, a razdvajanje sintagme ako su posrijedi nepočetne sastavnice.

Profil vezivanja uz sintagmu u enklitičkih skupina izgleda drukčije. U njih se naime u vezi s prvom sastavnicom razdvajanje sintagme pojavljuje u 9 slučajeva (23,68 %), a položaj nakon sintagme u 29 slučajeva (76,32 %); u vezi s drugom sastavnicom razdvajanje sintagme pojavljuje se u dva slučaja (15,38 %), a položaj nakon sintagme u 11 slučajeva (84,62 %); dok se u vezi s trećom i četvrtom po redu rečeničnom sastavnicom enklitičke skupine u korpusu uopće ne pojavljuju. Primjena hi-kvadrat testa za početnu poziciju s jedne strane i za drugu po redu poziciju s druge strane pokazuje da postoji statistički značajna razlika između dobivenih frekvencija i frekvencija koje bi se očekivale da je riječ o slučajnoj raspodjeli: za početnu poziciju $\chi^2 = 10,526$ (2, N = 38), $p < 0,00118$, za drugu poziciju $\chi^2 = 4,952$ (2, N = 16), $p < 0,02605$. Na temelju toga može se ustvrditi da je za enklitičke skupine koje se vezuju uz sintagmu karakterističniji položaj nakon sintagme bez obzira na to je li riječ o početnoj ili nepočetnoj sintagmi.

Ukratko, za pojedinačne se enklitike može zaključiti da u slučaju vezivanja uz sintagmu teže položaju nakon sintagme ako je posrijedi početna sintagma, a razdvajanju sintagme ako je posrijedi nepočetna. Enklitičke skupine pri vezivanju uz sintagmu teže pak položaju neposredno nakon sintagme bez obzira na to je li riječ o početnoj ili nepočetnoj sintagmi, pri čemu je nepočetna sintagma u njihovu slučaju obično druga po redu sastavnica.

Tablica 13. *Odnos između razdvajanja sintagme i položaja nakon sintagme*

Sastavnica	Ukupno	Razdvojena sintagma	Udio	Nakon sintagme	Udio
Početna	1110	408	36,76 %	702	63,24 %
<i>Jedna enklitika</i>	1072	399	37,22 %	673	62,78 %
<i>Dvije enklitike</i>	38	9	23,68 %	29	76,32 %
Nepočetne ukupno	274	154	56,2 %	120	43,8 %
<i>Jedna enklitika</i>	261	152	58,24 %	109	41,76 %
<i>Dvije enklitike</i>	13	2	15,38 %	11	84,62 %
Druga	255	141	55,29 %	114	44,71 %
<i>Jedna enklitika</i>	242	139	57,44 %	103	42,56 %
<i>Dvije enklitike</i>	13	2	15,38 %	11	84,62 %
Treća	18	12	66,67 %	6	33,33 %
<i>Jedna enklitika</i>	18	12	66,67 %	6	33,33 %
Četvrta	1	1	100 %	0	0 %
<i>Jedna enklitika</i>	1	1	100 %	0	0 %

3.15. Rečenična uloga početne sintagme

U literaturi o klitikama u bosanskom, hrvatskom i srpskom povremeno se pojavljuju tvrdnje kako oblik vezivanja enklitičke jedinice uz početnu sintagmu može ovisiti o rečeničnoj ulozi te sintagme, npr. Radanović-Kocić (1988: 111) navodi da se najčešće razdvaja subjektna sintagma, dok Die-sing, Filipović Đurđević i Zec (2009) ističu da je razdvajanje sintagme osobito karakteristično za predikatnu sintagmu. Kako bismo ustanovili mogu li rečenične uloge početne sintagme biti važan čimbenik za način vezivanja enklitičke jedinice uz tu sintagmu, analizirali smo primjere iz korpusa u kojima je početna sintagma razdvojena enklitičkom jedinicom, u kojima je došlo do odgođenoga smještanja enklitičke jedinice i u kojima se

enklitička jedinica nalazi neposredno nakon početne sintagme. Budući da je broj takvih rečenica u korpusu razmjerno velik (408, 1935 i 702), iz svake smo skupine analizirali slučajni uzorak od po 100 primjera.

U uzorku s rečenicama u kojima je početna sintagma razdvojena enklitičkom jedinicom ta sintagma najčešće ima ulogu subjekta (54), rjeđe priložne oznake (27) i imenskoga predikata (13), a najrjeđe objekta (7). U uzorku s rečenicama u kojima je enklitička jedinica smještena odgođeno početna sintagma najčešće ima ulogu priložne oznake (52), rjeđe subjekta (42), a najrjeđe objekta (6). U uzorku s rečenicama u kojima se enklitička jedinica nalazi neposredno nakon početne sintagme ta sintagma najčešće ima ulogu subjekta (67), rjeđe priložne oznake (22) i imenskoga predikata (8), a najrjeđe objekta (3).

Tablica 14. *Rečenična uloga početne sintagme*

Rečenice u kojima je početna sintagma razdvojena enklitičkom jedinicom	
Subjekt	54
Priložna oznaka	27
Imenski predikat	13
Objekt	6
Rečenice s odgođeno smještenom enklitičkom jedinicom	
Priložna oznaka	52
Subjekt	42
Objekt	6
Rečenice u kojima se enklitička jedinica nalazi neposredno nakon početne sintagme	
Subjekt	67
Priložna oznaka	22
Imenski predikat	8
Objekt	3

Frekvencije pojavljivanja pojedinih rečeničnih uloga u početnoj sintagmi u osnovi odražavaju učestalost pojedinih uzoraka reda riječi u hrvatskoj (i općenito slavenskoj) rečenici, u kojoj se na prvom mjestu najčešće nalazi subjekt, rjeđe od njega priložna oznaka i predikat, a najrjeđe objekt (v. Běličová i Uhlířová 1996: 184–198). Razlike u frekvencijama među trima

uzorcima ne čine se dakle dovoljnima da bi se moglo ustvrditi kako je rečenična uloga početne sintagme odlučujuća za način na koji se uz tu sintagmu vezuje (ili ne vezuje) enklitička pozicija. Unatoč tome, na tri pojedinosti ipak vrijedi upozoriti.

Prva se tiče predikata. Kao što se može vidjeti, glagolskih predikata na početku rečenica iz triju uzoraka nema, što je posve očekivano s obzirom na to da riječ o rečenicama s početnom sintagmom, a glagolski predikati nemaju sintagmatsku narav. S druge strane, imenski predikati pojavljuju se u dva uzorka: za razdvojenu sintagmu i za položaj nakon sintagme, pri čemu ih je u uzorku za razdvojenu sintagmu više nego u uzorku za položaj nakon sintagme.³³ Budući da odgađanje enklitičke jedinice dalje od predikata nije moguće, očekivano je što imenski predikati kao početna sintagma nisu potvrđeni u rečenicama iz uzorka za odgođeno smještanje.

Druga se pojedinost tiče toga što u uzorku s rečenicama s odgođenim smještanjem najveći broj primjera kao početnu sastavnicu ima priložnu oznaku. Priložne se oznake, kao uglavnom fakultativne rečenične sastavnice, na početku rečenice češće prozodijski osamostaljuju nego sastavnice s drugim ulogama. U takvim slučajevima enklitike ne mogu „preskočiti“ pauzu koja priložne oznake dijeli od ostatka rečenice, nego se nužno vezuju uz neku od sljedećih sastavnica. Budući da u nedostatku pouzdanih signala nije uzimana u obzir razlika između prozodijski osamostaljenih sintagmatskih sastavnica i onih koje to nisu, to je moglo dovesti do uočene nadzastupljenosti priložnih oznaka na početku rečenica s odgođenim smještanjem.

Napokon, treća se napomena odnosi na subjekt, čije je pojavljivanje na početku rečenice visokofrekventno u svim uzorcima, ali je ipak najistaknutije u rečenicama s enklitičkom jedinicom neposredno nakon početne sintagme. Moguće je da je veći udio subjekta kao početne sastavnice u rečenicama s enklitičkom jedinicom neposredno nakon prve sintagme povezan s istaknutom ulogom subjekta u rečeničnoj strukturi – naime smještanje enklitičke jedinice nakon subjektne sintagme može funkcionirati kao važan

³³ To što je udio imenskih predikata u rečenicama s razdvojenom sintagmom veći od njihova udjela u rečenicama s enklitičkom jedinicom smještenom neposredno nakon sintagme odgovara rezultatima do kojih su za srpski došle Diesing, Filipović Đurđević i Zec (2009). Te su autorice psiholingvističkim eksperimentom utvrdile da je razdvajanje predikatne sintagme u srpskom običnije (*Veoma je važan taj zadatak*), dok je za subjektnu ili objektanu sintagmu običniji položaj nakon sintagme (*Taj zadatak je veoma važan*).

signal granica subjektnoga skupa.³⁴ Svi ovi problemi međutim zaslužuju samostalno istraživanje.

3.16. Struktura početne sintagme

Na položaj enklitičke jedinice u rečenici s početnom sintagmom i na način vezivanja uz domaćina utjecaj može imati i sastav početne sintagme, na što se povremeno upozorava u literaturi o klitikama u bosanskom, hrvatskom i srpskom. Radanović-Kocić (1988) i Mišeska Tomić (1996) ističu tako da se koordinacijske sintagme ne mogu razdvajati, a Franks i Progovac (1994) i Mišeska Tomić (1996) da se razdvajati ne mogu ni sintagme sastavljene od nadređene imenice i podređene imenice u genitivu. Tri odabrana uzorka rečenica analizirali smo zato i s obzirom na sastav njihovih početnih sintagmi.

U uzorku s rečenicama s razdvojenim početnim sintagmama zastupljene su isključivo subordinacijske sintagme, utemeljene na suodnosu između nadređene i podređene punoznačne riječi. Kako bi se jasnije uočile strukturne odlike tih sintagmi, provedena je njihova klasifikacija prema složenosti na jednostavne (s dvije punoznačne riječi, npr. *iste godine*), srednje složene (s tri ili četiri punoznačne riječi, npr. *veliki izvor zapošljavanja, opis teorije pravednog rada*) te izrazito složene (s pet ili više punoznačnih riječi, npr. *upravo pozivanjem na potrebu zaštite nacionalne sigurnosti*). U analiziranom uzorku dominiraju jednostavne sintagme (75), znatno je manje srednje složenih (23), dok su izrazito složene jedva zastupljene (2), pri čemu je u objema enklitikom od ostatka sintagme razdvojena čestica.

Sintagme su dodatno analizirane i s obzirom na elemente od kojih se sastoje te vrstu sintaktičkoga odnosa u kojem te sastavnice stoje, pri čemu je u srednje složenim i izrazito složenim sintagmama u obzir uzet hijerarhijski najviši sintaktički par. Među jednostavnim i srednje složenim sintagmama dominiraju sintagme sastavljene od podređene zamjenice i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *iste godine, koja vrsta postupka*,

³⁴ Běličová i Uhlířová (1996: 220) upozoravaju na delimitativnu funkciju enklitika, koje u jezicima u kojima dolaze nakon prve rečenične sastavnice zapravo označavaju njezinu desnu granicu. Pritom, doduše, navode primjer s priložnom oznakom: *Pro vytváření generátorů impulsů se v číslicových systémech používá oscilátorů* 'Pri stvaranju generatora impulsa se u digitalnim sistemima rabe oscilatori' nasuprot *Pro vytváření generátorů impulsů v číslicových systémech se používá oscilátorů* 'Pri stvaranju generatora impulsa u digitalnim sistemima se rabe oscilatori'.

*takva potencijalno opasna karakteristika, ta pravila i načela*³⁵), dok su u jednostavnim sintagmama dobro zastupljene i sintagme sastavljene od podređenoga pridjeva i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *osnovno pitanje*). Osim toga, enklitičkom se jedinicom razmjerno često razdvajaju i čestice od rečenične sastavnice koju modificiraju, i to na sve tri razine složenosti (npr. *još sporniji, već iz ovog kratkog prikaza, upravo pozivanjem na potrebu zaštite nacionalne sigurnosti*).

Tablica 15. Rečenice u kojima je početna sintagma razdvojena enklitičkom jedinicom

Jednostavne sintagme	75
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. iste godine)</i>	56
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. osnovno pitanje)</i>	10
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. zadaća sudova)</i>	2
<i>čestica (P) + pridjev (N) (pridruživanje) (npr. još sporniji)</i>	2
<i>čestica (P) + prilog (N) (pridruživanje) (npr. barem dijelom)</i>	2
<i>broj (P) + imenica (N) (sročnost) (oba standarda)</i>	1
<i>prilog (P) + pridjev (N) (pridruživanje) (vrlo važan)</i>	1
<i>prilog (P) + prilog (N) (pridruživanje) (potpuno opravdano)</i>	1
Srednje složene sintagme	23
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. koja vrsta postupka, takva potencijalno opasna karakteristika, ta pravila i načela)</i>	15
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. opis teorije pravednog rada)</i>	3
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. veliki izvor zapošljavanja)</i>	2
<i>čestica (P) + imenica (N) (pridruživanje) (npr. već iz ovoga kratkog prikaza)</i>	2
<i>prilog (N) + imenica (P) (upravljanje) (koliko radnih mjesta)</i>	1
Izrazito složene sintagme	2
<i>čestica (P) + imenica (N) (pridruživanje) (npr. upravo pozivanjem na potrebu zaštite nacionalne sigurnosti)</i>	2

³⁵ U vezi sa sintagmama tipa *ta pravila i načela* moglo bi se argumentirati da su posrijedi zapravo koordinacijske (*pravila i načela*), a ne subordinacijske sintagme (*ta pravila*). Međutim subordinacijski je odnos u njima hijerarhijski nadređen koordinacijskomu, pa su i sintagme toga tipa ubrojene u subordinacijske.

Profil početnih sintagmi u rečenicama s odgođenim smještanjem izgleda znatno drukčije. Osim subordinacijskih, ovdje se pojavljuju i koordinacijske sintagme (npr. *proračunski i ekonomski partnerski program i njemu sukladan godišnji proračunski plan*) te rečenične sastavnice s umetnutom rečenicom ili drugom dopunom (npr. *radi reguliranja stalnog obavljanja odvjetničke djelatnosti u državi članici različitoj od one u kojoj je stečena kvalifikacija za bavljenje odvjetništvom; kaznenim zakonom iz 1997. godine (dalje KZ/97)*). Kad je riječ o subordinacijskim sintagmama, u rečenicama iz ovoga uzorka na početku, tj. prije rečenične sastavnice koja je domaćin enklitičke jedinice, u nekoliko se primjera nalazi i više od jedne sintagme. Među početnima je pritom najviše izrazito složenih, manje je srednje složenih, a najmanje jednostavnih sintagmi. Razlika u njihovoj učestalosti nije velika, ali kako su u jezičnoj uporabi jednostavne sintagme znatno češće od srednje i izrazito složenih, drukčija je raspodjela pojedinih tipova subordinacijskih sintagmi u ovom uzorku indikativna.

Kad je riječ o sastavu subordinacijskih sintagmi, i među izrazito složenima, i među srednje složenima, i među jednostavnima dominiraju sintagme u kojima jedini ili osnovni sintaktički par čine nadređena i podređena imenica u odnosu upravljanja i pridruživanja (npr. *skupina stručnjaka okupljenih u pripremi Preporuka iz Osla o pravu nacionalnih manjina na upotrebu vlastitog jezika; odricanjem od ovih poreznih prihoda; razina pouzdanosti*). Osim toga, među srednje složenima i jednostavnima u znatnijem su broju zastupljene i sintagme sastavljene od pridjeva i imenice u odnosu sročnosti (npr. *upravne kapacitete potrebne za članstvo u EU; porezno savjetništvo u Republici Hrvatskoj*), a među jednostavnima i sintagme sastavljene od zamjenice i imenice u odnosu sročnosti (npr. *u tom oglasu*). Čini se da je odgođeno smještanje karakteristično i za koordinacijske sintagme (npr. *ZZK/96 i ZV*), iako je riječ o malom broju primjera, pa bi to trebalo dodatno provjeriti.

Tablica 16. Rečenice s odgođeno smještenom enklitičkom jedinicom

Izrazito složena sintagma (jedna ili u spoju) ³⁶	29 (+ 2) ³⁷
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje i pridruživanje) (npr. skupina stručnjaka okupljenih u pripremi Preporuka iz Osla o pravu nacionalnih manjina na upotrebu vlastitog jezika)</i>	27
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. upravne kapacitete potrebne za članstvo u EU)</i>	3
<i>broj (N) + imenica (P) (upravljanje) (jedan od najvažnijih nedostataka u sustavu kazni starog Kaznenog zakona)</i>	1
Srednje složena sintagma (jedna ili u spoju) ³⁸	28 (+ 4) ³⁹
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje i pridruživanje) (npr. odricanjem od ovih poreznih prihoda, jasen s planine Ida)</i>	22
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. porezno savjetništvo u Republici Hrvatskoj)</i>	8
<i>broj (N) + imenica (P) (upravljanje) (jedno od postavljenih pitanja)</i>	1
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (sročnost) (svaka zemlja schengenskog prostora)</i>	1
Jednostavna sintagma (jedna ili u spoju) ⁴⁰	27 (+ 16) ⁴¹
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje i pridruživanje) (npr. razina pouzdanosti, hipoteka na brodu)</i>	19

³⁶ U 25 primjera prije sastavnice uz koju je vezana enklitička jedinica nalazi se samo jedna složena sintagma, u jednom primjeru dvije izrazito složene sintagme, u dva primjera jedna izrazito složena i jedna srednje složena, a u jednom primjeru jedna izrazito složena i jedna jednostavna sintagma.

³⁷ Na prvom mjestu nalazi se 29 izrazito složenih sintagmi, dok se još dvije pojavljuju u spoju s drugom početnom sintagmom.

³⁸ U 23 primjera prije sastavnice uz koju je vezana enklitička jedinica nalazi se jedna srednje složena sintagma, u dva primjera dvije srednje složene sintagme, a u jednom primjeru jedna srednje složena i jedna jednostavna sintagma.

³⁹ Na prvom mjestu nalazi se 28 srednje složenih sintagmi, dok se još četiri pojavljuju u spoju s drugom početnom sintagmom.

⁴⁰ U 20 primjera prije sastavnice uz koju je vezana enklitička pozicija nalazi se jedna jednostavna sintagma, u pet primjera dvije jednostavne sintagme, u jednom primjeru jedna jednostavna i jedna izrazito složena sintagma, a u jednom jedna jednostavna i jedna srednje složena sintagma.

⁴¹ Na prvom mjestu nalazi se 27 jednostavnih sintagmi, dok se još 16 pojavljuje u spoju s drugom početnom sintagmom.

<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. ustavna odredba)</i>	12
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (sročnosti) (npr. u tom oglasu)</i>	7
<i>redni broj (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. 2000. godine)</i>	3
<i>prilog (P) + prilog (N) (pridruživanje) (jednako tako)</i>	2
Rečenična sastavnica s umetnutom rečenicom ili drugom dopunom (npr. <i>radi reguliranja stalnog obavljanja odvjetničke djelatnosti u državi članici različitoj od one u kojoj je stečena kvalifikacija za bavljenje odvjetništvom; kaznenim zakonom iz 1997. godine (dalje KZ/97)</i>)	14
Koordinacijska sintagma (<i>proračunski i ekonomski partnerski program i njemu sukladan godišnji proračunski plan; ZZK/96 i ZV</i>)	2

Napokon, u rečenicama u kojima se enklitičke jedinice nalaze neposredno nakon početne sintagme dominiraju jednostavne subordinacijske sintagme. Znatno je manje srednje složenih, još je manje izrazito složenih subordinacijskih sintagmi, dok je najmanje koordinacijskih sintagmi (npr. *motivi i razlozi za takvo shvaćanje ustavnih dokumenata, odnosno pojedinih njegovih dijelova*) i rečeničnih sastavnica s umetnutom rečenicom (npr. *stajalište od kojega polazimo*).

Kad je riječ o sastavu subordinacijskih sintagmi, među jednostavnim sintagmama najbrojnije su one sastavljene od podređenoga pridjeva i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *obijesna vožnja*), podređene zamjenice i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *za takvo postupanje*), podređenoga broja i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *s jedne strane, druga stranka*) te nadređene i podređene imenice u odnosu upravljanja ili pridruživanja (npr. *narav politike*). Među srednje složenim sintagmama ističu se sintagme sastavljene od nadređene i podređene imenice u odnosu upravljanja ili pridruživanja (npr. *usvajanje ovog sistema*) te podređenoga pridjeva i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *stranački izbor mjerodavnog prava*), a među izrazito složenima sintagme od podređenoga pridjeva i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *unutarinja normativna konstrukcija uvjetne osude*).

Tablica 17. *Rečenice s enklitičkom jedinicom neposredno nakon početne sintagme*

Jednostavne sintagme	58
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. objiesna vožnja)</i>	20
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. za takvo postupanje)</i>	14
<i>broj (P) + imenica (N) (sročnosti) (npr. s jedne strane, druga stranka)</i>	11
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. narav politike)</i>	8
<i>čestica (P) + prilog (N) (pridruživanje) (npr. već zarana)</i>	3
<i>prilog (P) + pridjev (N) (pridruživanje) (puno važnija)</i>	1
<i>imenica (N) + zamjenica (P) (upravljanje) (razlog tome)</i>	1
Srednje složene sintagme	24
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. usvajanje ovog sistema)</i>	10
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. stranački izbor mjerodavnog prava)</i>	7
<i>redni broj (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. prvi korak u tom smjeru)</i>	2
<i>zamjenica (N) + imenica (P) (pridruživanje) (npr. one iz Decopolisa u Siriji)</i>	2
<i>broj (N) + imenica (P) (upravljanje) (jedna od temeljnih funkcija definicije)</i>	1
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (sročnost) (njihovo detaljno navođenje i obrada)</i>	1
<i>prilog (P) + prilog (N) (pridruživanje) (koliko predano i pravno pedantno)</i>	1
Izrazito složene sintagme	12
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. unutarnja normativna konstrukcija uvjetne osude)</i>	8
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. namjera Vijeća u vrijeme donošenja konvencije)</i>	3
<i>broj (N) + imenica (P) (upravljanje) (jedno od područja primjene akcijskih programa)</i>	1
Rečenične sastavnice s umetnutim rečenicama (npr. <i>stajalište od kojega polazimo</i>)	5
Koordinacijske sintagme (<i>motivi i razlozi za takvo shvaćanje ustavnih dokumenata, odnosno pojedinih njegovih dijelova</i>)	1

Na temelju prikazanoga moglo bi se zaključiti da profil početnih sintagma u uzorku s enklitičkim jedinicama neposredno nakon prve sintagme uglavnom odgovara relativnoj učestalosti s kojom se pojedine vrste sintagma

pojavljuju u jezičnoj uporabi općenito. S druge strane, uzorci s razdvojenom početnom sintagmom i s odgođenim smještanjem pokazuju da neke strukturne odlike početne sintagme mogu favorizirati pojedini od ta dva položaja enklitičke jedinice. Razdvajanje sintagme provodi se tako osobito često u jednostavnim i srednje složenim sintagmama sastavljenima od podređene zamjenice i nadređene imenice u odnosu sročnosti te u jednostavnim sintagmama sastavljenima od podređenoga pridjeva i nadređene imenice u odnosu sročnosti, a razmjerno se često enklitičkom jedinicom razdvaja i čestica od rečeničnoga člana koji modificira, i to bez obzira na njegovu razinu složenosti. Nasuprot tome, odgođeno je smještanje osobito karakteristično za rečenice u kojima su početne sintagme sastavljene od nadređene i podređene imenice u odnosu upravljanja i pridruživanja na svim trima razinama složenosti te za rečenične sastavnice s umetnutom rečenicom, a moguće i za koordinacijske sintagme. Ova problematika međutim zaslužuje samostalno istraživanje.

3.17. Nepočetna sintagma kao domaćin enklitičke jedinice

Na jednak smo način analizirali i rečeničnu ulogu te strukturne odlike nepočetnih sintagmi uz koje su vezane odgođeno smještene enklitičke jedinice. Kako je riječ o manjem broju primjera (154 primjera s razdvojenim sintagmama i 120 primjera s enklitičkim jedinicama u položaju neposredno nakon sintagme), analizirali smo ih sve.

Nepočetne sintagme razdvojene enklitikom najčešće imaju ulogu imenskoga dijela predikata (48,05 %), znatno rjeđe ulogu priložne oznake (26,62 %), subjekta (24,68 %), i objekta (0,65 %). Kad se to usporedi s rečeničnim ulogama početne razdvojene sintagme (v. poglavlje 3.15.), vidljivo je u prvom redu istaknuto mjesto imenskoga dijela predikata.

Tablica 18. *Rečenična uloga nepočetne razdvojene sintagme*

Imenski dio predikata	74	48,05 %
Priložna oznaka	41	26,62 %
Subjekt	38	24,68 %
Objekt	1	0,65 %

Kad je riječ o strukturnim odlikama sintagmi iz ove skupine, najčešće su jednostavne subordinacijske sintagme (59,74 %), znatno su rjeđe srednje složene (18,83 %) i izrazito složene (13,63 %), a još su slabije zastupljene rečenične sastavnice s umetnutom rečenicom (7,8 %). Pritom su među jed-

nostavnima i srednje složenima najbrojnije sintagme sastavljene od podređenoga pridjeva i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *Ustavni sud, glavni oblik državne potpore*), dok se među jednostavnima ističu i one sastavljene od podređene zamjenice i nadređene imenice u odnosu sročnosti (npr. *naš zakonodavac*). Osim toga, enklitikom se često odvaja i čestica od rečeničnoga člana koji modificira, uglavnom u sklopu jednostavne sintagme (npr. *tek djelomično*). Kad se strukturne odlike nepočetnih razdvojenih sintagmi usporede sa strukturnim odlikama početnih razdvojenih sintagmi (v. poglavlje 3.16.), može se uočiti da su među nepočetnima jače zastupljene srednje složene i izrazito složene sintagme te rečenične sastavnice s umetnutom rečenicom (u kojima se enklitičkom pozicijom razdvaja sintagma uz koju je rečenica umetnuta, npr. *jedan je od rijetkih koji se bavi ovom temom*). Svi zabilježeni primjeri rečeničnih sastavnica s umetnutom rečenicom te većina primjera izrazito složenih (18 od 21) i srednje složenih sintagmi (20 od 29) imaju ulogu imenskoga dijela predikata.

Tablica 19. *Strukturna obilježja nepočetne razdvojene sintagme*

Jednostavne sintagme	92	59,74 %
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. Ustavni sud)</i>	40	25,97 %
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. naš zakonodavac)</i>	20	12,98 %
<i>čestica (P) + prilog (N) (pridruživanje) (npr. tek djelomično)</i>	8	5,19 %
<i>čestica (P) + pridjev (N) (pridruživanje) (npr. sve jači)</i>	6	3,9 %
<i>čestica (P) + broj (N) (pridruživanje) (npr. samo deset)</i>	4	2,6 %
<i>prilog (P) + pridjev (N) (pridruživanje) (npr. funkcionalno sličan)</i>	4	2,6 %
<i>broj (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. na prvi pogled)</i>	3	1,95 %
<i>prilog (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. dugo vremena)</i>	3	1,95 %
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. obveza liječnika)</i>	2	1,3 %
<i>prilog (P) + prilog (N) (pridruživanje) (gotovo nemoguće)</i>	1	0,65 %
<i>imenica (N) + glagol (P) (obveza donijeti)</i>	1	0,65 %
Srednje složene sintagme	29	18,83 %
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. glavni oblik državne potpore)</i>	9	5,83 %
<i>imenica (N) + imenica (P) (sročnost) (npr. u fokusu ovoga rada)</i>	6	3,9 %
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (npr. svaka država stranka)</i>	4	2,6 %
<i>prilog (P) + pridjev (N) (pridruživanje) (npr. nešto drugačiji od američkog modela)</i>	4	2,6 %

<i>broj (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. jedan od ključnih elemenata procjene)</i>	2	1,3 %
<i>pridjev (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. podložna pravilima o tržišnom natjecanju)</i>	2	1,3 %
<i>prilog (N) + imenica (P) (upravljanje) (više svojih odluka)</i>	1	0,65 %
<i>čestica (P) + pridjev (N) (pridruživanje) (već sami po sebi)</i>	1	0,65 %
Izrazito složene sintagme	21	13,63 %
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. subjektivno pravo izvedeno iz roditeljske skrbi)</i>	11	7,13 %
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. naredbom Ministarstva unutarnjih poslova u Beču od 12. VI. 1850. godine)</i>	5	3,25 %
<i>prilog (P) + pridjev (N) (pridruživanje) (npr. puno sličniji ostatku domaćeg pravnog sustava)</i>	2	1,3 %
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (u svojoj analizi mogućnosti uvođenja multidisciplinarnih društava)</i>	1	0,65 %
<i>broj (N) + imenica (podređeno) (upravljanje) (jedan od glavnih izvora brojnih zlouporaba i deformacija)</i>	1	0,65 %
<i>čestica (P) + imenica (N) (pridruživanje) (samo vrhunac sukoba krune i parlamenta u razdoblju nakon dinastije Tudor)</i>	1	0,65 %
Rečenične sastavnice s umetnutom rečenicom	12	7,8 %
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. najčešći oblik suvremene upotrebe sile koja zaobilazi pravila (zabrane) međunarodnog prava o upotrebi sile)</i>	5	3,25 %
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. rezultat su potrebe vlasti u Dubrovniku da se očuva i zaštititi već razvijena i ekonomski vrlo unosna kopnena trgovina u balkanskim zemljama)</i>	4	2,6 %
<i>broj (P) + imenica (N) (sročnost) (treći izraz koji se najčešće upotrebljava na području inkriminacije napada na računalne sustave)</i>	1	0,65 %
<i>broj (N) + pridjev (P) (upravljanje) (jedan je od rijetkih koji se bavi ovom temom)</i>	1	0,65 %
<i>pridjev (N) + glagol (P) (dužni su osigurati kvalitetno vođenje i upravljanje državom pružajući stručne savjete i prijedloge dužnosnicima koji su u upravi tek na privremenom mandatu)</i>	1	0,65 %
Ukupno	154	

Nepočetna sintagma nakon koje stoji odgođeno smještena enklitička jedinica najčešće ima ulogu subjekta (75 %), zatim priložne oznake (20,84 %), objekta (3,33 %) i imenskoga dijela predikata (0,83 %). Kad se to usporedi s rečeničnim ulogama početnih sintagmi nakon kojih se nalazi enklitička jedinica, vidljivo je da je u rečenicama s odgođenim smještanjem znatno veća zastupljenost subjekta te da je gotovo zanemariva zastupljenost imenskoga dijela predikata.

Tablica 20. Rečenična uloga nerazdvojene sintagme pri odgođenom smještanju

Subjekt	90	75 %
Priložna oznaka	25	20,84 %
Objekt	4	3,33 %
Imenski dio predikata	1	0,83 %

S obzirom na strukturna obilježja najzastupljenije su jednostavne sintagme (70,83 %), zatim srednje složene (15 %) i izrazito složene sintagme (11 %), a u znatno manjem broju i rečenične sastavnice s umetnutom rečenicom (3,33 %) te koordinacijske sintagme (1,67 %). Pritom se posebno ističu sintagme sastavljene od nadređene i podređene imenice u odnosu upravljanja na svim razinama složenosti (npr. *rezultat pregovora, pristup stranoj luci, rezolucijama Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda*), a među jednostavnim i srednje složenima i sintagme sastavljene od pridjeva i imenice (npr. *autonomni roboti, njemačkoj poslovnoj praksi*). Kad se to usporedi sa strukturom početnih sintagmi nakon kojih se nalaze enklitičke jedinice, može se ustanoviti manji udio sintagmi sastavljenih od nadređene i podređene imenice u odnosu upravljanja te veći udio jednostavnih sintagmi.⁴²

⁴² U ovoj su skupini izrazito zastupljeni i višerječni nazivi, poput *Grad Dubrovnik, Odjel za ekonomske poslove Ujedinjenih naroda* itd., koji su različite složenosti, a ukupno čine 9,17 % izdvojenih primjera. I za takve se nazive dakle čini da favoriziraju odgođeno smještanje.

Tablica 21. *Struktura nerazdvojene sintagme pri odgođenom smješanju*

Jednostavne sintagme	85	70,83 %
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. autonomni roboti)</i>	42	35 %
<i>imenica (N) + imenica (N) (upravljanje i pridruživanje) (npr. rezultat pregovora)</i>	25	20,83 %
<i>zamjenica (P) + imenica (N) (sročnosti) (npr. ova brojka)</i>	13	10,84 %
<i>redni broj (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. prvi put)</i>	4	3,33 %
<i>čestica (P) + prilog (N) (pridruživanje) (još uvijek)</i>	1	0,83 %
Srednje složene sintagme	18	15 %
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. pristup stranoj luci)</i>	11	9,17 %
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. njemačkoj poslovnoj praksi, njemački i francuski čelnici)</i>	6	5 %
<i>prilog (P) + imenica (N) (pridruživanje) (nešto više prostora)</i>	1	0,83 %
Izrazito složene sintagme	11	9,17 %
<i>imenica (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. rezolucijama Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda)</i>	6	5 %
<i>pridjev (P) + imenica (N) (sročnost) (npr. općenormativna diskrecija nositelja izvršne vlasti)</i>	3	2,5 %
<i>broj (N) + imenica (P) (upravljanje) (npr. jedna od temeljnih obveza članova društva)</i>	2	1,67 %
Rečenična sastavnica s umetnutom rečenicom		
<i>(npr. i domaći poduzetnici koji pružaju elektronički isporučene usluge domaćim kupcima)</i>	4	3,33 %
Koordinacijska sintagma		
<i>(npr. Njemačka i Francuska)</i>	2	1,67 %
Ukupno	120	100 %

Ukratko, dok se pri razdvajanju početne sintagme najčešće razdvajaju jednostavne i srednje složene sintagme, obično sastavljene od zamjenice i imenice ili pridjeva i imenice, i to u svim rečeničnim ulogama, u kombinaciji s odgođenim smještanjem osobito se često razdvajaju imenski predikati, čak i kad imaju složeniju strukturu (srednje i izrazito složene subordinacijske sintagme te rečenične sastavnice s umetnutom rečenicom). S druge strane, kad se usporede početne i nepočetne sintagme nakon kojih neposredno slijede enklitičke jedinice, u nepočetnima se može uočiti znatno jača

zastupljenost subjekta, koji kao najistaknutija sastavnica rečenične strukture pri odgođenom smještanju enklitičke jedinice ima još veću tendenciju da enklitiku veže uz sebe nego na početku rečenice. Osim toga, u nepočetoj su poziciji uz to nešto zastupljenije i jednostavne sintagme.

4. Zaključak

Rezultati provedenoga istraživanja upućuju na to da u analiziranom korpusu u rečenicama s početnom sintagmom jednoznačno dominira odgođeno smještanje enklitičke jedinice, koje se pojavljuje u 63,54 % takvih rečenica. Odgođeno smještena enklitička jedinica najčešće se pritom vezuje uz drugu po redu rečeničnu sastavnicu (85,84 % rečenica s odgođeno smještenom enklitičkom jedinicom), a znatno rjeđe uz treću (13,54 % takvih rečenica) i četvrtu po redu rečeničnu sastavnicu (0,63 % takvih rečenica). U većini je slučajeva domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice prva riječ zdesna od početne sintagme koja samostalno čini rečeničnu sastavnicu (85,84 % takvih rečenica), npr. *U slučaju Wouters Sud je 2002. godine odlučio da...*

Ako između početne sintagme i predikata, koji je krajnja desna granica do koje se enklitička jedinica može pomicati, nema rečenične sastavnice ostvarene samostalnom riječju, odgođena se enklitička jedinica vezuje uz predikat, bilo glagolski, npr. ... *različita nafta skladišti se u različite spremnike...*, bilo jednostavni imenski, npr. *Pitanje odgovornosti neovisnih regulatora aktualno je i danas*. U analiziranom korpusu većina rečenica s početnom sintagmom prije predikata doista ne sadržava sastavnicu ostvarenu samostalnom riječju, pa je enklitička jedinica tako najčešće vezana uz predikat. Kako je većina predikata u korpusu glagolska, i većina odgođeno smještenih enklitika vezana je uz glagol.

U korpusu nema primjera u kojima bi predikat – bilo glagolski bilo jednostavni imenski – bio domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice na apsolutnom kraju rečenice. Nasuprot tomu zabilježeno je sedam primjera s predikatom na apsolutnom kraju rečenice u kojima se enklitika nalazi neposredno nakon sintagme koja prethodi predikatu (tri su predikata pritom glagolska, a četiri jednostavna imenska) te jedan primjer s jednostavnim imenskim predikatom u kojem enklitika razdvaja sintagmu koja prethodi predikatu. Iako je riječ o malom broju primjera te bi taj problem bez sumnje bilo poželjno dodatno istražiti, čini se da upućuju na to da je predikat koji se nalazi na apsolutnom kraju rečenice doista rijetko domaćin odgođeno

smještene enklitičke jedinice. Ako prije takva predikata nema rečenične sastavnice ostvarene samostalnom riječju, enklitička se jedinica obično vezuje uz sintagmu koja prethodi predikatu, i to češće zauzimajući položaj neposredno nakon nje, npr. *Donošenje zakonodavnih akata je isključeno*, a rjeđe razdvajajući je, npr. *Drugo poglavlje Konvencije, naslovljeno Nacionalne mjere, u tom je smislu najznačajnije*. S druge strane, na kraju nezavršne surečenice u sklopu složene rečenice i glagolski i jednostavni imenski predikat mogu biti domaćini enklitičke jedinice, npr. „*Puritanski dio Anglikanske crkve smatrao je da...; No, u opravdanim slučajevima (...) lišavanje osobne slobode dozvoljeno je, ali...* Jednako tako, složeni imenski predikat može biti domaćin odgođeno smještene enklitičke jedinice i na apsolutnom kraju rečenice, pri čemu ga enklitička jedinica tada u pravilu razdvaja, npr. *Načelo razmjernosti jedan je od ključnih elemenata procjene*.

Odgođeno je smještanje karakteristično za sve vrste početnih sintagmi, no podaci iz korpusa upućuju na to da se osobito često pojavljuje ako je početna sintagma sastavljena od nadređene i podređene imenice, npr. *Termin naknada štete bit će u kontekstu obveznog osiguranja od automobilske odgovornosti korišten samo za raspravljanje o izvanugovornom odnosu štetnika i oštećenika*, ako je riječ o rečeničnoj sastavnici s umetnutom rečenicom, *Statutom općine ili grada u kojima je u ravnopravnoj službenoj uporabi jezik i pismo nacionalne manjine, propisuje se da*, ili ako ima funkciju priložne oznake, npr. *U drugom navratu, ESLJP je u predmetu Kennedy protiv Ujedinjenog Kraljevstva ispitivao zakonski akt RIPA 2000*. Moguće je da odgođeno smještanje favoriziraju i višerječni nazivi te koordinacijske sintagme, iako bi to trebalo istražiti na većem broju primjera.

U manjem broju rečenica s početnom sintagmom enklitičke se jedinice ne odgađaju, nego se vezuju uz početnu sintagmu. Pritom je položaj neposredno nakon sintagme, npr. ... *sredstva za rad im odobrava Kongres*, češći (23,14 % rečenica s početnom sintagmom) nego razdvajanje sintagme, npr. *Ova je obveza konkretizacija načela povjerenja* (13,14 % takvih rečenica). Pojedinačne enklitike u razdvajanju početne sintagme sudjeluju značajno češće nego enklitičke skupine. Može se pretpostaviti da je smještanje enklitike neposredno nakon početne sintagme općenito uzrokovano utjecajem govorene uporabe, no čini se i da je osobito karakteristično za rečenice u kojima početna sintagma ima ulogu subjekta kao najprominentnije rečenične sastavnice, npr. *Tadašnji zakonodavac se odlučio za termin ugovornog založnog prava...* S druge strane, razdvajanje početne sintagme karakteristično je osobito za sintagme sastavljene od zamjenice i imenice, npr. *Na taj*

se način sudu omogućava..., od pridjeva i imenice, ... *područje javne nabave važan je segment gospodarstva...*, za česticu koja modificira rečeničnu sastavnicu, npr. ... *feminizacija pravne profesije još je očitija...*, te za sintagme s ulogom imenskoga dijela predikata, npr. *Najvažnije su žitarice pir, pšenica i ječam.*

U najmanjem broju rečenica dolazi do odgođenoga smještanja enklitičke jedinice i njezina vezivanja uz nepočetnu sintagmu. Analizirani primjeri sugeriraju da na način vezivanja enklitičke jedinice uz nepočetnu sintagmu utječu i karakteristike enklitičke jedinice i karakteristike sintagme domaćina. Kad je riječ o karakteristikama enklitičke jedinice, za samostalne je enklitike karakterističnije razdvajanje nepočetne sintagme, npr. *U drugom dijelu analize posebna se pažnja pridaje pitanju odgovornosti za štetu...* dok je za enklitičku skupinu karakterističniji položaj neposredno nakon nepočetne sintagme, npr. *Prilikom odlučivanja i sama Vijeća su se izjasnila da...* Kad je pak riječ o karakteristikama sintagme domaćina, položaj neposredno nakon sintagme karakterističan je osobito za sintagme s ulogom subjekta, npr. *Sve do donošenja ove Direktive, europski poduzetnici su bili u nepovoljnijem položaju u odnosu na inozemne isporučitelje,* dok je razdvajanje osobito karakteristično za sintagme sastavljene od zamjenice i imenice, npr. *Međutim, u ovrsi radi predaje djeteta i ovrsi radi ostvarivanja susreta i druženja s djetetom od tog se pravila odstupilo, pa...*, te za sintagme s ulogom imenskoga dijela predikata, čak i kad su složenije, npr. *Naime, pravo Europske unije proizvod je međunarodnog prava.*

Na temelju rezultata istraživanja mogu se ponuditi dvije preporuke za kodifikaciju suvremenoga pisanoga hrvatskoga, pri čemu se prva tiče sadržaja kodifikacije, a druga načina njezina formuliranja. Kad je riječ o sadržaju, smatramo da bi se kodifikacija položaja enklitika u rečenicama s početnom sintagmom trebala koncentrirati na ono što je u uporabi često, tipično i neutralno, a ne na stilski najobilježnije primjere, kako se to čini u većini analiziranih kodifikacijskih priručnika – svi oni naime u prvi plan ističu razdvajanje sintagme, pri čemu redovito navode i prilično nesvakidašnje primjere razdvajanja imena i prezimena. Umjesto toga bilo bi poželjno naglasiti da u suvremenom pisanom hrvatskom u rečenicama s početnom sintagmom dominira odgođeno smještanje enklitike, pri čemu se enklitika obično vezuje uz prvu riječ zdesna od početne sintagme koja samostalno čini rečeničnu sastavnicu. Predikat – glagolski ili jednostavni imenski – krajnja je granica odgađanja enklitike i u praksi zapravo njezin najčešći domaćin, ali ne i ako se nalazi na apsolutnom kraju rečenice. Poje-

dinačne enklitike često (a enklitičke skupine rjeđe) razdvajaju sintagme sastavljene od zamjenice i imenice te pridjeva i imenice u odnosu sročnosti, zatim česticu od rečeničnoga člana koji modificira te imenski dio predikata, dok je razdvajanje drugih vrsta sintagmi znatno rjeđe. S druge strane, smještanje enklitike neposredno nakon sintagme snažno prodire u pisanu uporabu, i to razmjerno ravnomjerno u svim strukturnim tipovima sintagmi i u svim rečeničnim ulogama, iako se posebno ističe u vezi sa sintagmama u ulozi subjekta.

Druga se preporuka tiče načina formuliranja kodifikacije. Smatramo da treba izbjegavati kategoričke tvrdnje poput „ne može se“, „ne smije se“, „nikad ne dolazi“ i sl. jer ovdje ne odgovaraju stvarnomu stanju, nego su u prvom redu odraz kodifikatorovih nastojanja da se iz uporabe iskorijeni nešto što je u njoj zapravo frekventno. Umjesto toga bilo bi poželjno upozoriti na postojanje aktualnoga dominantnoga shvaćanja kodifikacije, koje mnogi tradicionalniji govornici hrvatskoga poštuju, ali i na to da se u većinskoj suvremenoj uporabi ostvaruje samo jedan dio tako shvaćene kodifikacije, dok se drugim dijelom velik dio govornika zapravo aktivno ne koristi, npr. razdvajanjem sintagme u slučajevima koji u prethodnom odjeljku nisu navedeni. Zbog toga se taj drugi dio kodifikacije više i ne može smatrati posve neutralnim, nego u većoj ili manjoj mjeri knjiškim. S druge strane, važno bi bilo istaknuti da u suvremenu uporabu snažno prodiru tendencije koje nisu dio tradicionalne kodifikacije, npr. smještanje enklitike neposredno nakon sintagme. Tu pojavu zbog toga više i nije moguće smatrati supstandardnom, iako viši stupanj njezine zastupljenosti u nekom tekstu vjerojatno korelira s nižim stupnjem njezine formalnosti.

Literatura

- Alexander, Ronelle (2008) „Rhythmic structure constituents and clitic placement in Bosnian, Croatian and Serbian“, *American contributions to the 14th International Congress of Slavists*, vol. 1, *Linguistics*, ur. U: Christina Y. Bethin, Bloomington, IN, Slavica Publishers, str. 1–19.
- Alexander, Ronelle (2009) „What is second position, anyway? BCS clitics revisited“, *A linguist's linguist: Studies in South Slavic linguistics in honor of Wayles Browne*, ur. Steven Franks i dr., Bloomington, IN, Slavica Publishers, str. 43–67.
- Babić, Stjepan (1963) „Enklitika između imena i prezimena“, *Jezik*, 11, 2, str. 63–64.

- Babić, Stjepan (1964) „Lingvistika i logika Ivana Brabeca“, *Jezik*, 12, 5, str. 151–159.
- Barić, Eugenija i dr. (1997) *Hrvatska gramatika*, Zagreb, Školska knjiga.
- Barić, Eugenija i dr. (1999) *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Běličová, Helena; Uhliřová, Ludmila (1996) *Slovanská věta*, Praha, Euroslavica.
- Bošković, Željko (2001) *On the nature of the syntax-phonology interface: Cliticization and related phenomena*, Amsterdam, Elsevier.
- Brabec, Ivan (1964) „Enklitika – šta je to“, *Jezik*, 12, 5, str. 143–151.
- Browne, Wayles (2004) „Serbo-Croatian enclitics for English-speaking learners“, *Journal of Slavic Linguistics*, 12, 1–2, str. 249–283 (prvi put objavljeno u: *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*, sv. I, ur. Rudolf Filipović, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 1975, str. 105–134).
- Čubrić, Marina i dr. (2015) „Uf, gdje mi je enklitika – sloboda u redu riječi“, *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, 2, 3, str. 17–21.
- Ćavar, Damir; Wilder, Chris (1994) „Clitic third in Croatian“, *Linguistics in Potsdam*, 1, str. 25–64.
- Diesing, Molly, Dušica Filipović Đurđević i Draga Zec (2009) „Clitic placement in Serbian: Corpus and experimental evidence“. U: Sam Featherston i Susanne Winkler (ur.) *The Fruits of Empirical Linguistics*. Mouton de Gruyter, 61–75.
- Farkaš, Daša (2022) *Uloga apozicije u sintaksi hrvatskoga i češkoga jezika*, doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
- Franks, Steven; Peti-Stantić, Anita (2006) „Splitting puzzles in South Slavic“, *Presented at FDSL 6.5*. University of Nova Gorica.
- Franks, Steven; Progovac, Ljiljana (1994) „On the placement of Serbo-Croatian clitics“, *Proceedings of the 9th Biennial Conference on Balkan and South Slavic Linguistics, Literature and Folklore*, Indiana Slavic Studies, str. 69–78.
- Ham, Sanda (2006) „O mjestu zanaglasnice i o lektorima“, *Jezik*, 53, 2, str. 70–72.

- Haugen, Einar (1966) „Dialect, language, nation“, *American Anthropologist*, 68, 4, str. 922–935.
- Havránek, Bohuslav (2015) „Zadaće književnoga jezika i njegova kultura“, *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, ur. Petar Vuković, Zagreb, Srednja Europa, str. 83–113.
- Jonke, Ljudevit (1953) „O pomicanju enklitike prema početku rečenice“, *Jezik*, 2, 5, str. 149–150.
- Katičić, Radoslav (1996) „Načela standardnosti hrvatskoga jezika“, *Jezik*, 43, 5, str. 175–182.
- Katičić, Radoslav (2002) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, HAZU/Nakladni zavod Globus.
- Kolaković, Zrinka i dr. (2022) *Clitics in the Wild: Empirical Studies on the Microvariation of the Pronominal, Reflexive and Verbal Clitics in Bosnian, Croatian and Serbian*, Berlin, Language Science Press.
- Kedveš, Ana; Werkmann, Ana (2013) „Zanaglasnice u nastavi hrvatskoga jezika – između predodžbe i prakse“, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39, str. 457–73.
- Meillet, Antoine; Vaillant, André (1924) *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris, Champion.
- Mićanović, Krešimir (2006) *Hrvatski s naglaskom*, Zagreb, Disput.
- Mišeska Tomić, Olga (1996) „The Balkan Slavic nominal clitics“, *Approaching second: Second position clitics and related phenomena*, ur. Aaron Halpern i Arnold M. Zwicky, Stanford, CA, Stanford University Press, str. 511–535.
- Pavešić, Slavko (1971) *Jezični savjetnik s gramatikom*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Peti-Stantić, Anita (2002) „Stilistika klitika u tumačenjima hrvatskih gramatičara“, *Važno je imati stila*, ur. Krešimir Bagić, Zagreb, Disput, str. 165–179.
- Peti-Stantić, Anita (2007) „Wackernagelovo pravilo – norma ili mogućnost“, *Sintaktičke kategorije*, ur. Branko Kuna, Osijek/Zagreb, Filozofski fakultet Osijek/Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. 173–187.
- Progovac, Ljiljana (1996) „Clitics in Serbian/Croatian: Comp as the second position“, *Approaching second: Second position clitics and related phenomena*, ur. Aaron Halpern i Arnold M. Zwicky, Stanford, CA, Stanford University Press, str. 411–428.

- Radanović-Kocić, Vesna (1988) *The grammar of Serbo-Croatian clitics: A synchronic and diachronic perspective*, doktorska disertacija obranjena na Sveučilištu u Illinoisu, Urbana-Champaign.
- Radanović-Kocić, Vesna (1996) „The placement of Serbo-Croatian clitics: A prosodic approach“, *Approaching second: Second position clitics and related phenomena*, ur. Aaron Halperni i Arnold M. Zwicky, Stanford, CA, Stanford University Press, str. 429–445.
- Raguž, Dragutin (1997) *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb, Medicinska naklada.
- Reinkowski, Ljiljana (2001) *Syntaktischer Wandel im Kroatischen am Beispiel der Enklitika*. München, Otto Sagner.
- Reinkowski, Ljiljana (2003) „Der Sprachwandel der Enklitika im Kroatischen (neueste Entwicklungen der Jahre 1995–2003)“, *Referate des XXIX. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens (Slavistische Beiträge 442)*, ur. Sebastian Kempgen, München, Otto Sagner, str. 245–262.
- Reinkowski, Ljiljana (2008) „Zum Erlernen der Syntax im Kroatischen: Die Problematik der Enklitika“, *Bosnisch, Kroatisch, Serbisch als Fremdsprachen an den Universitäten der Welt*, ur. Biljana Golubović i Jochen Raecke, München, Otto Sagner, str. 131–141.
- Silić, Josip (1978) The basic, or grammatical, word order in the Croatian literary language. U: Rudolf Filipović (ur.). *Contrastive analysis of English and Serbo-Croatian*, vol. 2. Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy, University of Zagreb, 359–393.
- Silić, Josip (1984) *Od rečenice do teksta (Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva)*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, Školska knjiga.
- Težak, Stjepko; Babić, Stjepan (2003) *Gramatika hrvatskoga jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Zagreb, Školska knjiga.
- Tognini-Bonelli, Elena (2001) *Corpus linguistics at work*, Amsterdam, John Benjamins.
- Udier, Sanda Lucija (2015) „Enklitike u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika između višega i nižega standardnog varijeteta“, *Višejezičnost kao predmet multidisciplinarnih istraživanja*, ur. Sanda Lucija Udier i Kristina Cergol Kovačević, Zagreb, Srednja Europa/HDPL, str. 17–32.

Vuković, Petar (ur.) (2015) *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*, Zagreb, Srednja Europa, str. 83–113.

Vuković, Petar (2016) „Autonomija standardnoga jezika“, *Riječki filološki dani*, knj. X., ur. Lada Badurina, Rijeka, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, str. 361–370.

Vuković, Petar (2022) „Složeni prijedlozi u suvremenom hrvatskom jeziku“, *Riječ o riječi i Riječi. Zbornik u čast Zrinki Jelaska*, ur. Ivan Marković i dr., Zagreb, Disput, str. 769–788.

SUMMARY

Petar Vuković, Laura Sajko

ENCLITICS AFTER THE INITIAL PHRASE IN CONTEMPORARY WRITTEN CROATIAN: CODIFICATION AND USAGE

Although enclitics in contemporary written Croatian are often placed immediately after an initial phrase, e.g. *Njezin prijatelj je stigao kući* (‘Her friend has come home.’), codification reference books generally proscribe this position and prescribe phrase splitting, e.g. *Njezin je prijatelj stigao kući*, or delayed placement of enclitics, e.g. *Njezin prijatelj stigao je kući*. Based on research conducted on a corpus of unedited scholarly texts containing about 180,000 words, the paper describes actual tendencies in the placement of enclitics in sentences with an initial phrase in contemporary written Croatian and presents recommendations for codification. Delayed placement clearly dominates in the corpus, with enclitics most often choosing the first word to the right of the initial phrase which independently forms a sentence component as their host. In most cases this is the predicate, although predicate is usually not a host if it is at the very end of the sentence. The position immediately after the phrase is significantly more frequent than phrase splitting, which is common only in phrases composed of a pronoun (more rarely also an adjective) and a noun and in the case of particles modifying a sentence component, while in phrases with different composition it is frequent only if they have the role of the nominal part of the predicate. Phrases are significantly more frequently split by independent enclitics than by enclitic clusters. Some of the observed tendencies were confirmed as statistically significant by the application of the chi-square test, while those for which the application of the test was not possible were illustrated by means of descriptive statistics. The recommendations for codification emphasize delayed placement as the basic and neutral position in contemporary written Croatian, while phrase splitting outside of the above-mentioned cases is relatively rare and marked as bookish. The position immediately after a phrase strongly penetrates written usage and in contemporary Croatian is not marked as substandard, although it can be associated with a lower level of formality.

Keywords: *enclitics; Croatian language; phrase splitting; delayed placement*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.3>

Martina Bajčić

TERMINOLOŠKA VARIJACIJA U PRAVNIM TEKSTOVIMA EUROPSKE UNIJE: DINAMIČNOST NASUPROT DOSLJEDNOSTI PRAVNOGA JEZIKA

dr. sc. Martina Bajčić, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet
martina.bajcic@uniri.hr orcid.org/0000-0003-0654-6779

izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42:340.113

811.111:340.113

340.113(4-67EU)

rukopis primljen: 13. rujna 2024; prihvaćen za tisak: 5. studenoga 2024.

Ovaj rad¹ istražuje terminološku varijaciju u pravnim tekstovima Europske unije. U suvremenoj terminologiji varijacija se prihvaća ne samo kao normalna pojava u jeziku struke, već i kao funkcionalno sredstvo koje može doprinijeti dinamičnosti jezika struke. Međutim, u pravnoj znanosti i nomotehnici dosljedna upotreba nazivlja temeljno je načelo izrade propisa s obzirom na to da nedosljedna upotreba nazivlja može prouzročiti neujednačenu primjenu pravnih propisa te narušiti pravnu sigurnost. Ujednačena primjena prava osobito je važna u višejezičnome kontekstu Europske unije. Kako bi se istražila varijacija u tom kontekstu, sastavljen je paralelni korpus engleskih i hrvatskih tekstova Europske unije koji uređuju područje kriptoinovine. Kvantitativnom i kvalitativnom korpusnom analizom utvrdit će se učestalost varijacije u hrvatskome i engleskome jeziku. Raščlanit će se vrste i uzroci varijanata u skladu sa suvremenim teorijskim istraživanjima varijacije u jeziku struke te predložiti novi kriteriji za

¹ Ovaj rad financiralo je Sveučilište u Rijeci projektom 23-242.

utvrđivanje pravnih varijanata pritom uzimajući u obzir posebnosti pravnoga područja. Rezultati će doprinijeti suvremenim teorijskim i na korpus usmjerenim istraživanjima jezika struke te svrishodnosti korištenja paralelnih korpusa u istraživanju terminološke varijacije.

Ključne riječi: terminološka varijacija; pravni tekstovi EU-a; korpusna analiza; višejezični kontekst; institucijsko prevođenje

1. Uvod

Terminološka varijacija u posljednjih nekoliko godina zauzima prominentno mjesto u terminološkim istraživanjima (L'Homme 2020, Freixa 2002, Fernández-Silva i Kerremans 2011, Temmerman 2020). To svjedoči o nadilaženju negativnih stajališta prema varijaciji kao nepoželjnoj pojavi u jeziku struke koja narušava jednoznačnost. Jednoznačnost se smatrala ključnom za normiranje stručnoga nazivlja, te je iskorijenjivanje višeznačnosti i višesmislenosti radi postizanja precizne komunikacije u okvirima neke struke bio jedan od osnovnih ciljeva opće teorije terminologije (Wüster 1985). No, danas empirijska istraživanja potvrđuju terminološku varijaciju u jeziku struke u rasponu od čak 15 do 35 % (Daille 2005). Terminološka varijacija se stoga prihvaća u suvremenoj terminologiji kao funkcionalni aspekt jezika struke s jedne strane, te dinamičnosti pojmova kao višedimenzionalnih jedinica stručnoga znanja, s druge strane. U ovome kontekstu govori se i o „nezasićenosti pojmova“ koja se može objasniti kao mogućnost pristupanja pojmu iz neke nove perspektive (usp. Fernández-Silva 2017: 155). Osobito korpusno utemeljena istraživanja o nazivima u upotrebi i priklanjanje deskriptivnim te funkcionalnim pristupima terminologiji pridonijeli su prihvaćanju varijacije kao fenomena prisutnog i učestalog u jeziku struke. Varijacija se karakterizira kao normalna pojava, očekivana zbog različitog shvaćanja kategorija koje se opisuju (Parizoska i Stanojević 2018: 621), a ne devijacija od normiranoga oblika, koja je motivirana kontekstom i komunikacijskom situacijom (Bergovec 2020: 135). Polazeći od inherentne višedimenzionalnosti i nezasićenosti pojmova, govori se o dimenzijskim ili aspektualnim varijantama koje aktiviraju određene aspekte pojma ovisno o perspektivi promatranja (npr. Daille 2017). Modifikacije naziva prouzročene unutarkategorijskom višedimenzionalnošću rezultiraju funkcionalnim varijantama koje ističu neku inherentnu značajku pojma motiviranu kontekstom, registrom, različitim konceptualizacijom ili ga preciznije smještaju u pojmovni sustav domene

(Bergovec 2020: 144). Takve modifikacije mogu biti poželjne iz perspektive različitih korisnika, osobito nestručnjaka, premda ne u svim područjima.

1.1. Terminološka varijacija u pravnim tekstovima

Iako sve veći broj empirijskih istraživanja potvrđuje terminološku varijaciju u pravnim tekstovima (npr. Lončar 2020, Clay 2022, Biel 2023, Bajčić 2023, Dobrić Basaneže i Bajčić 2023), nedosljedna upotreba pravnog nazivlja smatra se nepoželjnom jer može dovesti do iščitavanja različitoga značenja za dva naziva ili više njih koji označavaju isti pojam (tzv. pseudo-divergencija, Lončar 2020: 275). Negativan stav o varijaciji u pravnim tekstovima ima uporište u tradiciji pravne hermeneutike i nomotehnike, s obzirom na to što upute o izradi zakonodavnih propisa (dosljedno) propisuju dosljednu upotrebu istog pravnog naziva za isti pravni pojam. Navedeno načelo terminološke dosljednosti zagovara se u nomotehničkim smjernicama na nacionalnoj razini pojedinih država, a osobito u kontekstu izrade višejezičnih propisa EU-a koji, radi postizanja pravne sigurnosti, zahtijevaju usklađivanje nazivlja među jezicima, ali i unutar jednoga jezika. Višejezična usklađenost nazivlja opisuje se kao međujezična konkordancija (Prieto Ramos 2014: 137), ili slikovito, horizontalna dimenzija nazivlja EU-a, a unutarjezična usklađenost kao vertikalna dimenzija (cf. Bajčić 2020).

Zajednički praktični vodič Europskog parlamenta, Vijeća i Komisije namijenjen osobama koje sudjeluju u izradi zakonodavstva Europske unije u tom smislu govori o formalnoj dosljednosti koja je definirana točkom 6.2. kao terminološka dosljednost koja podrazumijeva da se za iste pojmove moraju upotrebljavati isti nazivi, odnosno da se isti nazivi ne smiju upotrebljavati za označivanje različitih pojmova.² Jedinствена metodološko-nomotehnička pravila za izradu akata koje donosi Hrvatski sabor (Narodne novine br. 74/2015) u članku 38. govore o dosljednom izričaju (terminologiji):

- (1) U cijelom tekstu propisa upotreba jednog izričaja (terminologije) mora biti dosljedna, vodeći računa i o propisima koji su na snazi u pravnom sustavu.

² „Terminologija koja se upotrebljava u određenom aktu mora biti dosljedna unutar samog akta, ali i usklađena s aktima koji su već na snazi, osobito onima iz istog područja. Za identične koncepte upotrebljavaju se isti termini, po mogućnosti uz što manje udaljavanje od njihova značenja u uobičajenom, pravnom ili tehničkom jeziku.“ <https://eur-lex.europa.eu/content/techleg/HR-Vodic-za-izradu-zakonodavnih-akata.pdf> (posjet 1. 6. 2024.)

- (2) Kada se izraz upotrijebi u propisu u jednom značenju, mora se u istom značenju koristiti u cijelom tekstu propisa.

Slične upute nalazimo i u drugim državama članicama EU-a, poput Savezne Republike Njemačke. Opće upute za izradu pravnih propisa Savezne Republike Njemačke detaljno propisuju upotrebu pravnih pojmova i pravnih naziva koji se moraju pomno odabrati, jednoznačno opisati i dosljedno upotrebljavati (točke 60-61).³

Nedostatak dosljednosti u izradi višejezičnih pravnih propisa smatra se osobito problematičnim jer podriva jasnoću u višejezičnome pravu koje se oslanja na prevođenje (Strandvik 2012: 39). Slijedom toga, unatoč opisanim metodološkim i teorijskim zaokretima u promatranju naziva u upotrebi te prihvaćanju terminološke varijacije kao dijela stručnog jezika i prepoznavanja njezina potencijala za dinamiku stručnoga diskursa, u jeziku prava ona predstavlja svojevrsno odstupanje od načela dosljednosti kao temelja i uvriježene prakse izrade pravnih tekstova, a imajući na umu važnost dosljedne i ujednačene upotrebe nazivlja za postizanje pravne sigurnosti.

Kako bi se istražila varijacija pravnoga nazivlja EU-a analizirat će se paralelni korpus sastavljen od tekstova EU-a o kriptoinovini na hrvatskome i engleskome jeziku. Ključni nazivi izvlačit će se prema kriteriju učestalosti te će se usporediti s nazivima u najvećoj terminološkoj bazi EU-a IATE. Raščlanit će se utvrđene varijante pritom uzimajući u obzir posebnosti jezika pravne struke, te utvrditi prevalentnost varijacije u jednom ili više jezika. Prije korpusne analize, definirat će se terminološka varijacija i oprimjeriti pravnim nazivima iz hrvatskih i europskih pravnih propisa. Ukazat će se na problematiku utvrđivanja osnovnoga naziva pravnih varijanata te nužnost uvođenja dodatnih kriterija za njihovu klasifikaciju.

³ Upute za izradu pravnih propisa Savezne Republike Njemačke. Točka 60: „Einem Begriff, der im Recht bereits verwendet wird, sollte kein anderer Bedeutungsinhalt zugeschrieben werden, wenn dafür kein Anlass besteht. Besser ist es, einen neuen Begriff zu prägen.“ Točka 61: „Der Gebrauch von Fachausdrücken muss sorgfältig geplant werden: Zunächst ist zu klären, welche Fachausdrücke aus anderen Vorschriftentexten übernommen oder neu gebildet werden müssen, und was sie bezeichnen sollen.“ (Teil B Teil Allgemeine Empfehlungen für das Formulieren von Rechtsvorschriften) https://hdr.bmj.de/page_b.1.html (posjet 1. 6. 2024.) I druge države izvan EU-a imaju slične smjernice koje podcrtavaju terminološku dosljednost kao ključnu za jasno pisanje pravnih propisa (npr. Australija i SAD, vidjeti Biel 2023: 109).

2. Terminološka varijacija: definicija i vrste

Unatoč većem interesu za varijaciju u terminološkim istraživanjima, u literaturi postoje različita shvaćanja i definicije varijacije. Prema definiciji Daille i dr. (1996: 3), varijanta je naziv koji je semantički ili pojmovno povezan s osnovnim nazivom (eng. *original term*). Terminološkom varijacijom označuje se supostojanje nekoliko više ili manje sličnih naziva za isti pojam (Bergovec 2020: 135). Svrshodno je razgraničiti terminološku varijaciju od sinonimije (u okviru leksičke semantike), imajući na umu da se terminologija bavi jezikom struke i nazivima, a ne riječima. Također, kao što naglašava Bergovec (2020: 137), sinonimijom se tradicionalno pretpostavlja odnos različitih leksičkih jedinica u istome ili sličnome značenju. Poimanje varijacije u terminološkoj literaturi stoga je šire od tradicionalnoga poimanja sinonimije, koje podrazumijeva da jedan naziv (prvi) može zamijeniti drugi naziv (drugi) u svim rečenicama u kojima se pojavljuje drugi, odnosno, da drugi može zamijeniti prvi u svim rečenicama u kojima se prvi pojavljuje (L'Homme 2020: 161).

Budući da nazivlje čini bitan dio stručnih tekstova, proučavanje naziva i varijanata može doprinijeti boljem razumijevanju jezika struke. Pravni nazivi kao jezične oznake koje označavaju pojmove, odnosno jedinice znanja u pravnoj domeni (ISO 1087 2019, 3, 7), služe kao točke pristupa pravnom znanju (Biel 2014), prenose ga i uokviruju (Bajčić 2017, 2024). Idealno, jedan pojam označen je samo jednim nazivom u skladu s načelom jednoznačnosti. Ako više naziva označava identičan pravni pojam, tradicionalno se govori o sinonimiji kao simetričnom odnosu između naziva koji imaju isto ili blisko značenje, dok varijacija obuhvaća širi raspon naziva odnosno 'fenomena' različitog izražavanja istog pojma u tekstu (L'Homme 2020: 153, Bajčić 2023: 276). Varijante naziva tako nastaju različitim jezičnim mehanizmima modifikacije i promjenama morfoloških i sintaktičkih oblika te obuhvaćaju i različite jezične oblike: infleksijske oblike, grafičke varijante, istoznačnice ili bliskoznačnice pa čak i kontekstualne fenomene koji utječu na strukturu naziva (ibid). Terminološke su varijante svi oblici naziva koji se od osnovnoga naziva koji je uglavnom jednorječan ili dvorječan, razlikuju po obliku i/ili značenju (cf. Cigan 2018).

Najčešće se u literaturi razlikuju denominativne varijante na razini naziva (Freixa 2006: 51), tj. formalne varijante (usp. Bergovec 2020: 146, Fernández-Silva 2016: 63) od pojmovnih varijanata. Ovim se kategorijama varijanata mogu dodati i jezične (Daille 2017: 35) koje karakterizira postojanje

nje sličnih leksema uz neke manje modifikacije zbog čega se lako prepoznaju kao varijante; te varijante s obzirom na registar koje su rezultat komunikacijskih potreba zbog promjene u registru i razini stručnosti (Bergovec 2020: 137).

Valja spomenuti i da osnovni naziv nije nedvosmisleno definiran, te da u literaturi postoje različiti kriteriji njegova određivanja, poput kriterija učestalosti pojavljivanja različitih naziva, prema kojemu je osnovni naziv onaj koji u korpusu ima najviše potvrda. Taj kriterij primijenjen je primjerice u istraživanju varijanata u hrvatskome medicinskom jeziku (Bergovec 2020). S druge strane, u jeziku prava može se razmotriti i kriterij 'prvog pojavljivanja' prema kojemu je osnovni naziv onaj koji se prvi pojavio u tekstu (usp. Fernández-Silva 2016), ili je potvrđen u terminološkoj bazi ili prihvaćen od stručnjaka (cf. Daille i dr. 1996, Cigan 2018). Navedeni kriterij prvog pojavljivanja sukladan je načelu dosljednosti te nužnosti terminološkog usklađivanja s nazivima koji su u ranijoj upotrebi u srodnom području prema navedenim nomotehničkim smjernicama.

2.1. Problem osnovnog naziva pravnih varijanata

Potencijalna ograničenja primjene ovih kriterija na utvrđivanje pravnih varijanata proizlaze iz činjenice što je moguće da nazivi koji su više prisutni ili prvi zabilježeni u korpusu, nisu nužno i osnovni nazivi, što potkrijepljuju sljedeći primjeri naziva u hrvatskim propisima i u propisima EU-a.

Polazeći od promatranja naziva *pravodobno* i *pravovremeno* u upotrebi, pregledom najveće zbirke propisa, sudske prakse i pravne literature u Republici Hrvatskoj IUS-INFO⁴ pretražili smo trenutno važeće zakone u kojima se pojavljuju ovi nazivi te kratkom analizom sadržaja pronađenih zakona pokušali usporediti a) njihovu učestalost, b) najranije zabilježenu potvrdu naziva te c) kontekste u kojima se pojavljuju.

⁴ <https://www.iusinfo.hr/>

Procjenjujući učestalost, rezultati pokazuju da se *pravodobno* upotrebljava u 217 trenutno važećih zakona Republike Hrvatske.⁵ Konteksti u kojima se naziv pojavljuje su: *pravodobno izvješćivanje*, *pravodobno podnošenje zahtjeva*, *pravodobna primjena*, *pravodobna obavijest*:

- 12 **Zakon o javnom okupljanju (7) - trenutno važeći redakcijski pročišćeni tekst** · Zakoni 🕒
ukoliko: 1. nije **pravodobno** i uredno prijavljeno, 2. je prijavljeno na prostorima na kojima se na temelju ovoga Zakona ne smije održavati, 3. je Načelnik policijske uprave rješenjem će zabraniti održavanje javne priredbe ako: 1. nije **pravodobno** i uredno prijavljena, 2. organizator ne provede mjere
-
- 13 **Zakon o stručno-pedagoškom nadzoru (1) - osnovni tekst** · Zakoni 🕒
osuvremenjavanje, - prati rad stručnih tijela školske ustanove. Članak 11. Školski nadzornik dužan je **pravodobno** obavijestiti ravnatelja školske ustanove
-
- 14 **Zakon o općoj sigurnosti proizvoda (4) - trenutno važeći redakcijski pročišćeni tekst** · Zakoni 🕒
pravodobno obavješćivanje o opasnostima koje ti proizvodi mogu predstavljati te poduzimati odgovarajuće mjere, po potrebi i povlačenje proizvoda s tržišta ili ... **pravodobno** i na prikladan način upozorene na rizike, uključujući i objavljivanje posebnih upozorenja, 4. za svaki proizvod koji bi mogao biti opasan
-
- 15 **Zakon o popisu stanovništva, kućanstava i stanova 2001. (2) - trenutno važeći redakcijski pročišćeni tekst** · Zakoni 🕒
prijedlog Povjerenstva i uz suglasnost koordinatora nadležnog za područje određene županije. Članak 18. Državni zavod za statistiku: 1. **pravodobno** organizira i osigurava **pravodobno** obavješćivanje stanovništva o popisu, 6. preko svojih ispostava nadzire rad ovlaštenih osoba u popisu i vodi brigu
-
- 16 **Zakon o potrošačkom kreditiranju (10) - trenutno važeći redakcijski pročišćeni tekst** · Zakoni 🕒
vjerovnik, **pravodobno** potrošaču pružiti sve informacije iz ovoga članka, a koje sadrže: a) vrstu kredita, b) ime i prezime, odnosno naziv i adresu ... **pravodobno** i besplatno obavješćivanje, sukladno članku 9. stavku 2. ovoga Zakona, o rezultatima konzultiranja baze podataka koje se provodi radi procjene ... i kreditni posrednik dužni su, na temelju uvjeta kredita koje nudi vjerovnik, izraženih postavki i informacija pruženih potrošaču, **pravodobno** potrošaču pružiti ... prilagodbu, te sve naknade koje se moraju platiti u slučaju neispunjenja obveze plaćanja, j) pravo potrošača na

Prikaz 1. Rezultati pretraživanja naziva pravodobno u IUS-INFO

S druge strane, naziv *pravovremeno* spominje se u 25 trenutno važećih zakona (od ukupno 99).

⁵ Ukupan broj pronađenih zakona koji sadržavaju naziv *pravodobno* – ne uzimajući u obzir podzakonske propise, međunarodne ugovore i lokalne propise – je 422.

terapije, – pravovremeno izvješćivanje liječnika u slučaju ... kojom se evidentiraju svi provedeni postupci tijekom 24 sata, – pravovremeno izvješćivanje liječnika o stanju bolesnika, posebice o promjeni zdravstvenog

5	Zakon o Jadroliniji, Rijeka (2) - trenutno važeći redakcijski pročišćeni tekst - Zakoni Hrvatske. (2) U obavljanju osnovne zadaće Društvo je dužno pravovremeno predlagati Red plovidbe kojeg odobrava ministar pomorstva, prometa i veza (u	🕒
6	Zakon o geološkim istraživanjima (1) - osnovni tekst - Zakoni . pravovremeno poduzimati mjere za sigurnost građana; 4. osigurati zaštitu čovjekove okoline i zaštićenih objekata. Organizacija udruženog rada koja izvodi	🕒
7	Zakon o medijima (4) - trenutno važeći redakcijski pročišćeni tekst - Zakoni obavljaju javnu službu i/ili dužnost dužni su davati točne, potpune i pravovremene informacije o pitanjima iz svog djelokruga. (2) Informacije u posjedu ... od tri dana od primitka presude podnijeti žalbu nadležnom županijskom sudu. (2) Žalba se ne dostavlja protivnoj stranci na odgovor. Pravovremenu	🕒
8	Zakon o provedbi Uredbe (EU) br. 536/2014 Europskog parlamenta i vijeća od 16. travnja 2014. o kliničkim ispitivanjima lijekova za primjenu kod ljudi te o stavljanju izvan snage Direktive 2001/20/EZ (1) - osnovni tekst - Zakoni ispitivač ili ispitivač kojem je glavni ispitivač delegirao navedenu aktivnost pravovremeno ne obavi razgovor s ispitnikom ili njegovim zakonito imenovanim	🕒
9	Zakon o dentalnoj medicini (4) - trenutno važeći redakcijski pročišćeni tekst - Zakoni pravovremeno izvijestiti pacijenta te ga uputiti drugom doktoru dentalne medicine iste struke. (2) Ako je doktor dentalne medicine zaposlen kod drugog doktora	🕒
10	Zakon o društveno poticanoj stanogradnji (10) - trenutno važeći redakcijski pročišćeni tekst - Zakoni m ² korisne površine nije više od etalonske cijene građenja, – izvođač osigura odgovarajuće jamstvo	🕒

Prikaz 2. Rezultati pretraživanja naziva pravovremeno u IUS-INFO

Analiza sadržaja pronađenih zakona upućuje na slične kontekste upotrebe ovog naziva kao i u slučaju naziva *pravodobno*, npr. *pravovremeno obavješćivanje*, *pravovremeno izvješćivanje*, *pravovremeno pozivanje stranaka*, itd. Kada je riječ o tome koji je naziv prvi zabilježen u korpusu, naziv *pravodobno* potvrđen je u starom Zakonu o obveznim odnosima iz 1978., koji nije na snazi od 2006.⁶ Taj se naziv upotrebljava i u trenutno važećem Zakonu o obveznim odnosima.⁷ Oslanjanjem na rezultate analize pravne baze

⁶ Zakon o obveznim odnosima (1978) ("Službeni list SFRJ" br. 29/78., 39/85., 46/85., 57/89., "Narodne novine" br. 53/91., 73/91., 3/94., 111/93., 107/95., 7/96., 91/96., 112/99., 88/01., 35/05.)

⁷ Zakon o obveznim odnosima („Narodne novine“ br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18 i 126/21).

IUS-INFO, zaključujemo da je naziv *pravodobno* učestaliji te se koristi u većem broju trenutno važećih zakona, no bez provođenja daljnje (pravne) analize o tumačenju ovih naziva u praksi nije moguće donijeti zaključke o tome koji je od ova dva naziva osnovni.

Slične primjere pravnih varijanata nalazimo i u zakonodavnim tekstovima Europske unije. Tijekom godina europskih integracija mijenjana je ne samo struktura Europskih zajednica (od Europske zajednice za ugljen i čelik, Europske ekonomske zajednice te Europske zajednice za atomsku energiju do danas Europske unije koja ima pravnu osobnost), već su mijenjane i ovlasti, pa i nazivi institucija. Vijeće Europske unije tako se prije stupanja na snagu Ugovora iz Lisabona (2009)⁸ nazivalo Vijeće ministara, a danas se naziva Vijeće Europske unije, npr. na službenim mrežnim stranicama EU-a,⁹ ili samo Vijeće, npr. u Ugovoru o funkcioniranju Europske unije.¹⁰ Ovakve terminološke varijante ponekad su rezultat izmjena ranijih propisa, ili donošenja uzastopnih propisa. U Općoj uredbi o zaštiti podataka koristi se primjerice naziv *privola ispitanika*, a u ranijem propisu koji je prethodio Uredbi Direktivi 95/46/EZ naziv *suglasnost osobe čiji se podaci obrađuju*.¹¹ Možda se ove varijante ne čine problematičnima, no, s obzirom da se nazivi nisu mijenjali na drugim jezicima EU-a (eng. *data subject's consent*, njem. *Einwilligung der betroffenen Person*), dolazi do nedosljednosti kod navođenja ovoga pojma u sudskim presudama koje upućuju i na direktivu i na uredbu. Sadržajno isti pojam stoga se različito imenuje, protivno zahtjevu formalne i sadržajne dosljednosti.

⁸ Pročišćene inačice Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o funkcioniranju Europske unije, 2010/C 83/01.

⁹ Naziv *Vijeće Europske unije* upotrebljava se primjerice na službenim mrežnim stranicama EU-a: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/council-european-union_hr (posjet 1.6.2024.)

¹⁰ Pročišćene inačice Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o funkcioniranju Europske unije, 2010/C 83/01. Lončar (2020: 275) spominje *član Europskoga parlamenta* što je naziv koji se upotrebljava u Ugovoru, dok u drugim aktima nalazimo *zastupnik Europskoga parlamenta*.

¹¹ Uredba 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), Službeni list L 119 4.5.2016., str. 1–88. Direktiva 95/46/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 24. listopada 1995. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom protoku takvih podataka, Službeni list L 281, 23.11.1995, str. 31–50.

Ranije istraživanja (Bajčić 2023) utvrdila su slične dijakronijske varijante naziva za *pravo odustanka* kao novouvedenog pravnog instituta u području europskoga prava potrošača, koji se u starijim direktivama EU-a označavao različitim nazivima:

right of withdrawal → *pravo na povlačenje, pravo na jednostrani raskid ugovora, pravo odustanka, pravo na odustanak*

Unatoč tomu što se naziv *pravo odustanka* upotrebljava danas u hrvatskim inačicama zakonodavstva EU-a, neki hrvatski zakoni i dalje upotrebljavaju varijante iz ranijih direktiva poput *prava na jednostrani raskid ugovora* (npr. Zakon o zaštiti potrošača), što znači da se prvi potvrđeni naziv ne može uzeti kao osnovni.¹²

Ovi primjeri ilustriraju da su i pravni nazivi podložni promjenama, ali i da u slučaju pravnih varijanata nije jednostavno utvrditi osnovni naziv ni primjenom kriterija učestalosti, niti kriterija prvog pojavljivanja naziva u tekstu. Također, teže je uočiti jesu li određeni pravni nazivi koji supostoje u pravnim tekstovima denominativne ili formalne varijante na razini naziva ili pak pojmovne. Vrste varijanata nužno je stoga prilagoditi području istraživanja s obzirom na specifičnosti svakog područja, ali i jezicima u kojima se istražuju varijante. Primjeri pravnih varijanata osobito ukazuju na teškoću njihove klasifikacije i utvrđivanja osnovnog naziva zbog specifične prirode područja prava, (supostojanja) pravnih propisa i pravnih pojmova.

3. Metodologija

Za potrebe ovog istraživanja izrađen je paralelni korpus tekstova na engleskome (Crypto, English) i hrvatskome jeziku (Crypto, Croatian) u alatu SketchEngine.¹³ Korpusom je obuhvaćeno osam dokumenata EU-a koji se odnose na kriptoimovinu u engleskim i hrvatskim jezičnim inačicama (ukupno 16 dokumenta). Svi dokumenti dostupni su u višejezičnoj online zakonodavnoj bazi EurLex. Ključni nazivi automatski su izlučeni s pomoću alata SketchEngine. Budući da je riječ o novijem području izlučeni nazivi uspoređeni su s nazivima u terminološkoj bazi EU-a IATE.¹⁴ U analizi rezultata i

¹² Zakon o zaštiti potrošača, Narodne novine br. 41/14, 110/15, 14/19 i 19/22. Za detaljnu analizu varijanata naziva *pravo odustanka* vidjeti Bajčić (2023).

¹³ Alat za upravljanje korpusima dostupan na <https://sketchengine.eu> (posjet 23. 7. 2024.), Kilgariff i dr. (2014).

¹⁴ <https://iate.europa.eu/home> (posjet 10. 7. 2024.)

diskusiji prikazani su odabrani primjeri varijanata. U Tablici 1. prikazana je veličina paralelnoga korpusa:

Tablica 1. *Veličina paralelnoga korpusa*

	Engleska inačica	Hrvatska inačica
Broj pojava	304,398	275,009
Broj riječi	251,850	222,887
Broj rečenica	9,925	11,225
Broj dokumenata	8	8

S obzirom na prirodu analiziranog područja korpusom su obuhvaćeni i zakonodavni i nezakonodavni akti: uredbe, mišljenja, rezolucije. Budući da kriptoimovina dosad nije bila zahvaćena propisima EU-a o financijskim uslugama, države članice mogle su samostalno uređivati ovo područje (Materljan 2023). U skladu s hrvatskim propisima, prije pokretanja poslovanja s kriptoimovinom nisu bile potrebne posebne licence ili odobrenja, zbog čega ne iznenađuje broj od čak 18 registriranih trgovačkih društava koja u Hrvatskoj trenutno pružaju usluge ulaganja i poslovanja s kriptoimovinom (Materljan 2023). Donošenjem većeg broja uredaba, to bi se trebalo promijeniti, imajući na umu važnost ujednačene regulacije prijenosa virtualne imovine u Uniji. Zbog toga se i proširilo područje primjene Uredbe (EU) 2015/847 i na prijenose virtualne imovine, a ne samo na prijenose novčanih sredstava, odnosno na novčanice i kovanice, knjižni novac te elektronički novac. Ta je Uredba donesena kako bi se u cijeloj Uniji osigurala ujednačena primjena zahtjeva Stručne skupine za financijsko djelovanje (FATF) o pružateljima usluga elektroničkog prijenosa, osobito obveze pružatelja platnih usluga da uz prijenose novčanih sredstava navedu informacije o platitelju i primatelju. Najnovijim izmjenama FATF-ovih standarda o novim tehnologijama iz lipnja 2019., kojima je cilj regulacija virtualne imovine i pružatelja usluga povezanih s virtualnom imovinom, uvedene su nove i slične obveze za pružatelje usluga povezanih s virtualnom imovinom, u svrhu lakše sljeđivosti prijenosa virtualne imovine.¹⁵ Ne začuđuje stoga ni terminološka neuređenost te pojmovna neodređenost područja kriptoimovine koja se

¹⁵ Uredba (EU) 2023/1113 Europskog parlamenta i Vijeća od 31. svibnja 2023. o informacijama koje se prilažu prijenosima novčanih sredstava i određene kriptoimovine i o izmjeni Direktive (EU) 2015/849.

označava i nazivima *virtualna*,¹⁶ odnosno *digitalna imovina*. Pojmovi poput *lanca blokova* ili *blockchain tehnologije* na kojoj se temelji kriptoinovina označavaju (decentralizirane) baze podataka koje bilježe transakcije trajno, točno i anonimno. Napomenimo da smo u našem korpusu zabilježili oba naziva:

blockchain → *lanac blokova, blockchain*

Temeljna obilježja ove tehnologije su stoga: decentralizacija, neizmjenjivost podataka i transparentnost (Čulinović-Herc i dr. 2021), te ona ima primjenu u mnogim područjima poput financija, industrije, zdravstva, itd. U novije vrijeme promišlja se upotreba ove tehnologije i u kontekstu javnih registara, u svrhu digitalizacije zemljišnih knjiga (Dešić i Lenac 2020). Uspješnost primjene i regulacije ove tehnologije ovisit će i o jasnom imenovanju ključnih pojmova.

Premda je tvorba naziva nuspojava razvoja novoga područja, pri imenovanju novih pojmova u višejezičnome pravu EU-a potrebno je voditi računa i o usklađenosti između naziva različitih jezika te o dosljednoj upotrebi naziva u svim tekstovima istoga područja na svim jezicima (terminološka ekvivalencija). Iz tih razloga, nisu poželjna (veća) odstupanja u broju naziva na službenim jezicima EU-a. Naprotiv, teži se konvergenciji nazivlja te simetričnom odnosu naziva pojedinih jezika kada se varijante izvornog teksta simetrično preslikavaju u prevedenom ciljnom tekstu (cf. Biel i Koźbiał 2020: 79):

crypto-asset automated teller machines, crypto-ATMs →
bankomati za kriptoinovinu, kriptobankomati

Upotreba paralelnog korpusa na taj način pruža uvid u odnos između izvornih i ciljnih tekstova (Biel i Koźbiał 2020: 72) te olakšava praćenje dosljednosti, s obzirom na to da se takve pojave lakše uočavaju u razlikama među jezicima (Lončar 2020: 268). Također, kontrastivnom analizom engleskoga i hrvatskoga jezika stječu se vrijedni uvidi u usklađenost nazivlja na više jezika. Očekuje se naime da će terminološka varijacija biti češća u hrvatskom korpusu, a manje prisutna u engleskome jer se, unatoč načelu jednake vjerodostojnosti svih verzija zakonodavstva EU-a, prevodi (najčešće) s engleskoga na hrvatski jezik, te uzimajući u obzir činjenicu da je

¹⁶ U skladu s Uredbom 2023/1113, definicija kriptoinovine odgovara definiciji virtualne imovine iz revidiranih preporuka FATF-a (točka 10, Uredba 2023/1113).

hrvatski jezik najmlađi službeni jezik EU-a što se odražava na veću nestabilnost i varijaciju nazivlja koje se još uvijek razvija kako države članice uspostavljaju svoj 'eurolekt' (cf. Biel 2024; Bajčić 2024).¹⁷ Polazeći od ključnih saznanja ranijih istraživanja naglasak je u ovom radu stavljen na višečlane pravne nazive koji uokviruju složene jedinice pravnoga znanja. Višečlani nazivi učestali su u pravnim tekstovima EU-a (Dobrić Basaneže i Bajčić 2023); podložni varijaciji (Biel 2023: 93), te problematični za prevođenje (Cabezas-García i León-Araúz 2023). Prepoznavanje 'glave' višečlanog izraza kao nositelja značenja može biti osobito zahtjevno za strojne i ljudske prevoditelje i prouzročiti neadekvatna prijevodna rješenja.

3.1. Cilj istraživanja

Analizom paralelnog korpusa i pregledom terminološke baze IATE istražiti će se učestalost varijacije u hrvatskome korpusu u odnosu na engleski te učestalost varijacije u terminološkoj bazi IATE u odnosu na izrađeni korpus kako bi se donijeli preliminarni zaključci o vrstama pravnih varijanata u zakonodavnim tekstovima EU-a, te pokušali utvrditi uzroci varijanata. Rezultati će doprinijeti suvremenim teorijskim i korpusno-usmjerenim istraživanjima jezika pravne struke te svrishodnosti korištenja paralelnih korpusa u istraživanju terminološke varijacije. Na praktičnoj razini unaprijedit će se kvaliteta pravnih prijevoda korištenjem paralelnih korpusa za odabir i provjeru pravnih naziva koji su preuzeti iz terminoloških baza, strojnih prevoditelja ili alata koji se temelje na sustavima generativne umjetne inteligencije.

¹⁷ Eurolekti su kontrolirane europeizirane varijante nacionalnih pravnih i administrativnih jezika koje upotrebljavaju institucije EU-a i koje podliježu višejezičnom posredovanju zakonodavaca, prevoditelja, pravnika lingvista i drugih dionika postupka donošenja višejezičnoga zakonodavstva EU-a. Engleski i francuski pritom osobito utječu na druge jezike s obzirom na njihovu dominantnu ulogu kao radnih jezika i činjenice da su tijekom godina poprimili jedinstvena kulturološki i pravno neutralna obilježja (Biel 2024). Pojedini se eurolekti razlikuju u stupnju razvijenosti ('zrelosti'). Službeni jezici osnivačkih država članica: francuski, njemački, nizozemski i talijanski najstariji su eurolekti, dok su najmlađi oni najnovijih država članica poput hrvatskog, što se preslikava na terminološku zastupljenost pojedinih jezika u IATE: engleski jezik ima 824452 naziva, francuski 731934, njemački 626081, a hrvatski samo 50295 (<https://iate.europa.eu/info/statistics/global>, posjet 23. 7. 2024.). Govori se o tri razvojne faze eurolekta: inicijalna predpristupna formativna faza, tranzicijska faza, zrela postpristupna faza (Biel 2014).

3.2. Analiza rezultata

Ključni višечlani izrazi u engleskome korpusu izlučeni su korištenjem alata SketchEngine prema kriteriju učestalosti („extract keywords“).

SINGLE-WORDS ✓ MULTI-WORD TERMS ✓

reference corpus: English Web 2021 (enTenTen21) (items: 23,527)

Term	Term	Term
1 crypto-asset service ...	18 technical standard ...	35 third country ...
2 asset-referenced token ...	19 regulatory technical standard ...	36 significant e-money token ...
3 crypto-asset service provider ...	20 market infrastructure ...	37 reserve asset ...
4 competent authority ...	21 significant asset-referenced token ...	38 beneficial owner ...
5 obliged entity ...	22 legal arrangement ...	39 reserve of assets ...
6 e-money token ...	23 dlt market ...	40 payment service ...
7 financial entity ...	24 dlt market infrastructure ...	41 customer due diligence ...
8 first subparagraph ...	25 ict risk ...	42 ledger technology ...
9 ict third-party service ...	26 significant e-money ...	43 legal entity ...
10 ict third-party service provider ...	27 issuer of asset-referenced tokens ...	44 distributed ledger technology ...
11 ojl ...	28 legal person ...	45 ict-related incident ...
12 third-party service provider ...	29 distributed ledger ...	46 transfer of crypto-assets ...
13 crypto-asset white paper ...	30 critical ict third-party service provider ...	47 management body ...
14 official journal ...	31 critical ict third-party service ...	48 electronic money ...
15 third-party service ...	32 payment service provider ...	49 dlt ss ...
16 terrorist financing ...	33 european parliament ...	50 ict service ...
17 credit institution ...	34 lead overseer ...	

Prikaz 3. Ključni višечlani izrazi na engleskome (SketchEngine)

Dodatnom provjerom najučestalijih višечlanih naziva izdvojili smo nazive povezane uz kriptoimovinu (Prilog 1). Pročišćeni popis višечlanih naziva korišten je za pretraživanje paralelnih konkordancija (Prilog 2). Zatim je izrađen popis ekvivalentnih hrvatskih višечlanih naziva iz hrvatskoga korpusa uključujući sve varijante koje su analizirane i uspoređene s nazivima u terminološkoj bazi IATE (Prilog 3). U popis je uvrštena i pokrata *DLT: distributed ledger technology* (koja je bila u popisu ključnih jednočlanih naziva), s obzirom na visoki broj pojavnica u korpusu (68).

Premda paralelni korpusi često zahtijevaju dodatne ručne analize te nije moguće osloniti se u potpunosti na kvantitativne pokazatelje (cf. Biel i Koźbiał 2020: 72), oni pružaju vrijedne uvide u anatomiju pravnoga nazivlja na više jezika, a osobito u višezjezičnu usklađenost nazivlja EU-a.

doc#1 procedures such as the use of distributed ledger technology (DLT) analytic tools, to detect the origin or destination of crypto-
doc#1 n into smaller amounts, using multiple seemingly unrelated	DLT	addresses, including one-time use DLT addresses, and using
doc#1 seemingly unrelated DLT addresses, including one-time use	DLT	addresses, and using automated processes.
doc#1 a transfer of crypto-assets is registered on a network using	DLT	or similar technology, the originator's crypto-asset account r
doc#1 a transfer of crypto-assets is registered on a network using	DLT	or similar technology, the beneficiary's account number, in c
doc#1 address on a network using distributed ledger technology (DLT) or similar technology where crypto-assets can be sent or r
doc#1 a legal entity,	(24)	'distributed ledger technology' or '
doc#1 a transfer of crypto-assets is registered on a network using	DLT	or similar technology, and the crypto-asset account number
doc#1 ansfer of crypto-assets is not registered on a network using	DLT	or similar technology;
doc#1 a transfer of crypto-assets is registered on a network using	DLT	or similar technology, and the beneficiary's crypto-asset acc
doc#1 ansfer of crypto-assets is not registered on a network using	DLT	or similar technology; and
doc#1 a transfer of cryptoassets not registered on a network using	DLT	or similar technology and not made to or from a crypto-asse
doc#1 lutions for complying with this Regulation and of the use of	DLT	analytic tools for identifying the origin and destination of tra
doc#2 ctor, including the uptake of distributed ledger technology (DLT).
doc#2 s apply:	(1)	'distributed ledger technology' or '
doc#2 id that is shared across, and synchronised between, a set of	DLT	network nodes using a consensus mechanism;
doc#2 ; and procedures by which an agreement is reached, among	DLT	network nodes, that a transaction is validated;
doc#2 rk nodes, that a transaction is validated;	(4)	'
doc#3 the Commission of October 2019 entitled 'Governance for a	DLT	/ Blockchain enabled European electronic Access Point (EEF
doc#3 the use of cryptography and distributed ledger technology (DLT) or similar technology to underpin exchanges of the asset a

Prikaz 4. Primjeri konkordancija naziva DLT u engleskome korpusu (SketchEngine)

U hrvatskom je korpusu općenito utvrđen veći broj varijanata tako da za ključan engleski naziv *distributed ledger* uočavamo dva hrvatska naziva:

distributed ledger → *distribuirani zapis, decentralizirano vođenje evidencije transakcija*

Pritom valja napomenuti da je varijanta *decentralizirano vođenje evidencije transakcija* zabilježena u nezakonodavnim tekstovima (npr. mišljenjima).¹⁸

¹⁸ Mišljenje Europske središnje banke od 19. veljače 2021. o Prijedlogu uredbe o tržištima kriptovaluta i izmjeni Direktive (EU) 2019/1937 (CON/2021/4) (2021/C 152/01); Mišljenje Europske središnje banke od 30. studenoga 2021. o Prijedlogu uredbe za proširenje zahtjeva u pogledu sljedivosti na prijenose kriptovaluta (CON/2021/37) (2022/C 68/02), Mišljenje Europskog gospodarskog i socijalnog odbora o temi „Kriptovaluta – izazovi i prilike” (samoinicijativno mišljenje) (2022/C 486/05).

<p>① doc#5 definition, and that consequently the proposed regulation intends to extend traceability requirements to all crypto-assets, irrespective of the underlying technology (distributed ledger technology or other) used for their issuance. </s></p>	<p>te da se stoga predloženoj uredbom namjerava proširiti zahtjeve u pogledu sljedivosti na svu kriptovalutu, bez obzira na temeljnu tehnologiju (tehnologija decentraliziranog vođenja evidencije transakcija ili druga tehnologija) koja se koristi za njezino izdavanje. </s></p>
<p>① doc#6 <s> Blockchain or distributed ledger technology (DLT) can be described as one big public file that is shared and stored across a huge network of computers containing all the transactions in crypto-assets. </s></p>	<p><s> Lanac blokova ili tehnologija decentraliziranog vođenja evidencije transakcija (DLT) može se opisati kao jedna velika javna datoteka koja se dijeli i pohranjuje u ogromnoj mreži računala i koja sadržava sve transakcije u kriptovalutama. </s></p>
<p>① doc#6 <s> The EESC's position on this is contained in its opinion on Crypto-assets and distributed ledger technology (9). </s></p>	<p><s> EGSO je svoje stajalište o toj temi iznio u mišljenju o kriptovalutama i tehnologiji decentraliziranog vođenja evidencije transakcija (9). </s></p>
<p>① doc#6 <s> EESC opinion on Crypto-assets and distributed ledger technology (OJ C 155, 30.4.2021., p. 31). </s></p>	<p><s> Mišljenje EGSO-a o tržištima kriptovalutama i tehnologiji decentraliziranog vođenja evidencije transakcija (SL C 155, 30.4.2021., str. 31.). </s></p>

Prikaz 5. Primjeri paralelnih konkordancija za distributed ledger u nezakonodavnim tekstovima (SketchEngine)

U zakonodavnim tekstovima (uredbama) potvrđen je samo hrvatski naziv *distribuirani zapis*:

<p>① doc#0 <s> The so-called 'tokenisation' of financial instruments, that is to say, the digital representation of financial instruments on distributed ledgers or the issuance of traditional asset classes in tokenised form to enable them to be issued, stored and transferred on a distributed ledger, is expected to open up opportunities for efficiency improvements in the trading and post-trading process. </s></p>	<p><s> Od takozvane tokenizacije financijskih instrumenata, odnosno digitalnog prikaza financijskih instrumenata u okviru distribuiranih zapisa ili izdavanja tradicionalnih kategorija imovine u tokeniziranom obliku radi omogućivanja njihova izdavanja, pohrane i prijenosa u okviru distribuiranog zapisa, očekuje se otvaranje prilika za povećanje učinkovitosti procesa trgovanja i procesa poslije trgovanja. </s></p>
<p>① doc#0 <s> The so-called 'tokenisation' of financial instruments, that is to say, the digital representation of financial instruments on distributed ledgers or the issuance of traditional asset classes in tokenised form to enable them to be issued, stored and transferred on a distributed ledger, is expected to open up opportunities for efficiency improvements in the trading and post-trading process. </s></p>	<p><s> Od takozvane tokenizacije financijskih instrumenata, odnosno digitalnog prikaza financijskih instrumenata u okviru distribuiranih zapisa ili izdavanja tradicionalnih kategorija imovine u tokeniziranom obliku radi omogućivanja njihova izdavanja, pohrane i prijenosa u okviru distribuiranog zapisa, očekuje se otvaranje prilika za povećanje učinkovitosti procesa trgovanja i procesa poslije trgovanja. </s></p>
<p>① doc#0 <s> Union financial services legislation was not designed with distributed ledger technology and crypto-assets in mind, and contains provisions that potentially preclude or limit the use of distributed ledger technology in the issuance, trading and settlement of crypto-assets that qualify as financial instruments. </s></p>	<p><s> Zakonodavstvo Unije o financijskim uslugama ne predviđa tehnologiju distribuiranog zapisa ni kriptovalutu te sadržava odredbe koje mogu isključiti ili ograničiti upotrebu tehnologije distribuiranog zapisa pri izdavanju, trgovanju i namiri kriptovalute koja se smatra financijskim instrumentima. </s></p>
<p><s> Union financial services legislation was not designed with distributed ledger technology and crypto-assets in mind, and contains</p>	<p><s> Zakonodavstvo Unije o financijskim uslugama ne predviđa tehnologiju distribuiranog zapisa ni kriptovalutu te sadržava</p>

Prikaz 6. Primjeri paralelnih konkordancija za distributed ledger u zakonodavnim tekstovima (SketchEngine)

Prošireni nazivi s *distributed ledger* (*distributed ledger technology* i *DLT market infrastructure*) sadrže još više varijanata na hrvatskome:

distributed ledger technology → DLT, tehnologija distribuiranog zapisa, tehnologija decentraliziranog vođenja transakcija

DLT market infrastructure → tržišna infrastruktura DLT, tržišna infrastruktura temeljena na tehnologiji distribuiranog zapisa

te u bazi IATE:

distributed ledger technology → DLT, tehnologija distribuiranog zapisa, tehnologija decentraliziranog vođenja transakcija, tehnologija distribuirane glavne knjige

DLT market infrastructure → tržišna infrastruktura DLT, tržišna infrastruktura temeljena na tehnologiji decentraliziranog vođenja evidencije transakcija

Varijante *market infrastructure based on distributed ledger technology* i *tržišna infrastruktura temeljena na tehnologiji decentraliziranog vođenja evidencije transakcija* mogu se smatrati parafrazama kao veća proširenja naziva (cf. Bergovec 2020: 149). S obzirom na to da i parafraze proširuju naziv i pridonose jasnoći i transparentnosti pojma, bez da utječu na njegov opseg, opravdano ih je svrstati u skupinu formalnih varijanata. Ovi primjeri potvrđuju da što je duži naziv, veća je vjerojatnost postojanja varijanata. Međutim, što su prošireniji nazivi teže ih je kategorizirati (Dobrić Basanež i Bajčić 2023: 371), ali i prepoznati kao pravne nazive, te njihov terminološki status ovisi o području znanju (L'Homme 2020).

Za neke engleske nazive u hrvatskom korpusu pronašli smo dvije varijante:

transfer of funds → prijenos sredstava, prijenos novčanih sredstava

payment service → usluga platnog prometa, platna usluga

trading platform → trgovinska platforma, platforma za trgovanje

Za naziv *e-money* hrvatski korpus sadrži dvije varijante, ali samo jedan naziv za *e-money token*:

e-money → *e-novac*, *elektronički novac*

e-money token → *token e-novca*

S druge strane, u IATE se na hrvatskome navodi *token elektroničkog novca*, dok drugi jezici sadrže i po četiri varijante (litavski), odnosno dvije (engleski, grčki, finski, galski, latvijski, mađarski, nizozemski, poljski, slovenski). Važno je napomenuti da se oznaka preporučeni naziv navodi samo uz jedan od dva ponuđena naziva na engleskome i grčkome jeziku, dok drugi jezici ne izdvajaju preporučene od nepreporučenih naziva. Više varijanata uočava se u 'novijim' jezicima EU-a, dok se na jezicima starijih država članica,

poput njemačkog, francuskog, talijanskog, navodi po jedan naziv (vidi Prikaz 7). Nazivlje novijih država članica češće je nestabilnije nego nazivlje na engleskome, njemačkome ili francuskome, djelomično i zbog nedostatka koordiniranog terminološkog planiranja u razdoblju prije pristupanja Uniji nekih država članica (usp. Šarčević i Bajčić 2009, Biel i Koźbiał 2020) koje još uvijek razvijaju svoj eurolekt (Biel 2024, Bajčić 2024). Međutim, u korpusu, a osobito u bazi IATE nalazimo i suprotne primjere (kao *e-money*) iz čega se može zaključiti da je varijacija općenito učestala u novijim područjima znanja te u rubnim, interdisciplinarnim područjima na svim jezicima EU-a.

financial market [FINANCE, free movement of capital]				COM
information technology applications [EDUCATION AND COMMUNICATIONS, information technology and data processing, computer system]				
financial services [FINANCE, financial institutions and credit]				
en	e-money token proposed	***	20 25 30 35 40 45	COM
	electronic money token	***	20 25 30 35 40 45	COM
bg	токен за електронни пари	***	20 25 30 35 40 45	COM
cs	elektronický peněžní token	***	20 25 30 35 40 45	COM
de	E-Geld-Token	***	20 25 30 35 40 45	COM
el	μόντα ηλεκτρονικού χρήματος proposed	***	20 25 30 35 40 45	COM
	φύλλα κάρτα ηλεκτρονικού χρήματος	***	20 25 30 35 40 45	COM
es	ficha de dinero electrónico	***	20 25 30 35 40 45	COM
et	e-raha token	***	20 25 30 35 40 45	COM
fi	sähköinen rahatoken	***	20 25 30 35 40 45	COM
	sähkörahatoken	***	20 25 30 35 40 45	EP
fr	jeton de monnaie électronique	***	20 25 30 35 40 45	COM
ga	comhartha riomh-airgid	***	20 25 30 35 40 45	COM
	licín riomh-airgid	***	20 25 30 35 40 45	COM
hr	token elektroničkog novca	***	20 25 30 35 40 45	COM
hu	elektronikuspénz-token	***	20 25 30 35 40 45	COM
	e-pénz-token	***	20 25 30 35 40 45	COM
it	token di moneta elettronica	***	20 25 30 35 40 45	COM
lt	elektroninių pinigų žetonas	***	20 25 30 35 40 45	Consilium
	e. pinigų žetonas	***	20 25 30 35 40 45	Consilium
	e. pinigai žetonai	**	20 25 30 35 40 45	COM
	elektroniniai pinigai žetonai	**	20 25 30 35 40 45	COM
lv	e-naudas žetons	**	20 25 30 35 40 45	COM
	elektroniskās naudas žetons	**	20 25 30 35 40 45	COM
mt	token tal-fus elettronici proposed	***	20 25 30 35 40 45	COM
nl	e-money token	***	20 25 30 35 40 45	COM
	electronic money token	***	20 25 30 35 40 45	COM
pl	token będący pieniądzem elektronicznym	***	20 25 30 35 40 45	COM
	token będący e-pieniądzem	***	20 25 30 35 40 45	COM
pt	criptoficha de moeda eletrónica proposed	***	20 25 30 35 40 45	COM
ro	token de monedă electronică	***	20 25 30 35 40 45	COM
sk	token elektronickej peňazi	***	20 25 30 35 40 45	COM
sl	žeton elektronskega denarja	***	20 25 30 35 40 45	COM
	e-denarni žeton	***	20 25 30 35 40 45	COM
sv	e-pengätoken	***	20 25 30 35 40 45	COM

Prikaz 7. Nazivi za e-money token u IATE

U prilog toj tezi govori i primjer *distributed ledger* iz terminološke baze IATE. Za engleski naziv *distributed ledger* terminološka baza IATE navodi *distribuiranu glavnu knjigu* (kao preporučeni naziv) i *distribuirano vođenje evidencije transakcija*, premda preporučeni naziv nije sadržan u našem korpusu. Naziv *distribuirani zapis* najučestaliji je u našem korpusu (114 pojavnica) te se upotrebljava u zakonodavnim tekstovima, no uopće nije naveden u IATE. Pojedini jezici (danski, njemački) zadržali su i engleski naziv *distributed ledger* (Prikaz 3). Ovaj primjer svjedoči o asimetričnom odnosu između naziva pojedinih jezika EU-a koji narušava cilj horizontalne usklađenosti i konvergencije nazivlja u službi ujednačene primjene prava EU-a.

FINANCE				EP
information technology and data processing (EDUCATION AND COMMUNICATIONS)				
↓ en	distributed ledger	***	01:05	EP
bg	децентрализиран регистър	***	01:05	EP
	сходенна счетоводна книга	***	01:05	EP
	дистрибуиран регистър	**	01:05	EP
cs	distribuívaný registr	***	01:05	COM
	sdílený registr	***	01:05	COM
	distribuívaná účetní kniha	***	01:05	EP
da	distributed ledger	***	01:05	EP
de	Distributed Ledger	***	01:05	EP
	DL	**	01:05	Consilium
	verteiltes Kontenbuch	***	01:05	Consilium
el	κεντροποιημένο βιβλίο	***	01:05	EP
es	registro distribuido	***	01:05	Consilium
	registro descentralizado	***	01:05	Consilium
et	hajusraamat	***	01:05	COM
fi	hajautettu tilikirja	**	01:05	EP
fr	registre distribué	***	01:05	EP
	registre partagé	***	01:05	COM
ga	móireabhar dáilte	***	01:05	EP
hr	distribuirana glavna knjiga	***	01:05	COM
	decentralizirano vođenje evidencije transakcija	***	01:05	Consilium
hu	megosztott könyvelés	***	01:05	COM
	megosztott főkönyv	**	01:05	Consilium
it	registro distribuito	***	01:05	EP
	distributed ledger	***	01:05	EP
it	libro contabile operativo	**	01:05	EP
	IOK	**	01:05	EP
	passivitätsregister	**	01:05	COM
lv	sadalīta versģamata	***	01:05	EP
mt	registru distribuit	***	01:05	EP
nl	distributed ledger	***	01:05	EP
	gedeelte grootboek	***	01:05	EP
pl	rozproszony rejestr	***	01:05	COM
	rozproszona rachunkowość księgi głównej	***	01:05	EP
pt	registro distribuído	***	01:05	Consilium
	livro-razão distribuído	***	01:05	COM
ro	registru distribuit	***	01:05	EP
sk	distribuívaná databáza transakcií	***	01:05	EP
	distribuívané záznamy	***	01:05	Consilium
sl	razpršena evidenca	**	01:05	EP
	distribuirana knjiga transakcij	**	01:05	EP
sv	distribuerad loggar	***	01:05	EP

Prikaz 8. Unos u IATE za distributed ledger na svim službenim jezicima EU-a

U korpusu smo uočili simetričan odnos između varijanata *crypto-asset* i *virtual asset* te hrvatskih naziva *kriptoimovina* i *virtualna imovina*.

crypto-asset (2412), ***virtual asset*** (36) → ***kriptoimovina*** (2324),
virtualna imovina (48)

U IATE se navodi više naziva i za prošireni naziv *crypto-asset service*:

crypto-asset service, ***virtual asset service*** → ***usluga povezana s kriptoimovinom***, ***usluga povezana s virtualnom imovinom***

U našem korpusu međutim zabilježen je samo naziv *usluga povezana s kriptoimovinom* kojem bi stoga trebalo dati prednost pred nazivom *usluga povezana s virtualnom imovinom*, kao nazivu koji se upotrebljava u zakonodavnom tekstu (uredbi). Napomenimo i to da se na njemačkome jeziku, kao jednom od osnivačkih jezika EU-a, navodi samo naziv *Kryptowerte-Dienstleistung* (hrv. *usluga povezana s kriptoimovinom*). U IATE se uz naziv *crypto-asset service provider* također navodi i pokrata na engleskome CASP, odnosno VASP uz varijantu naziva *virtual asset service provider*, no ne i uz hrvatske nazive: *pružatelj usluga povezanih s kriptoimovinom*, *pružatelj usluga povezanih s virtualnom imovinom*.

Uz navedene formalne varijante, u engleskome korpusu uočene su i ortografske varijante poput *crypto-asset/cryptoasset*; *asset-referenced/asset-referenced*; *third-party/thirdparty*, pri čemu su varijante sa spojnicom učestalije.

4. Diskusija

Provedenom korpusnom analizom potvrđena je terminološka varijacija u pravnim tekstovima koji uređuju područje kriptoimovine u Europskoj uniji. U skladu s ranijim istraživanjima, u korpusnoj analizi naglasak je stavljen na višečlane izraze koji su kao što je navedeno podložniji varijaciji i kompleksniji za kategorizaciju, što potkrijepljuju i primjeri iz paralelnoga korpusa i iz terminološke baze IATE. Korpusnom analizom izdvojili smo i kvantitativne pokazatelje ključnih naziva vezanih uz kriptoimovinu te proveli kvalitativnu razradu uočenih varijanata.

Polazeći od specifičnih obilježja prava, pravnih pojmova i pravnoga jezika, svrsishodno je razlikovati pojmovne varijante od varijanata na razini naziva. Pojmovne varijante veća su prijetnja pravnoj sigurnosti jer mogu rezultirati različitim tumačenjem pojma i prouzročiti nepoželjne pravne učinke (npr. *raskid ugovora* umjesto *odustanak od ugovora*, vidjeti Bajčić

2023). U našem korpusu učestalije su varijante na razini naziva koje se nazivaju i denominativnima (Freixa 2006), formalnima (Bergovec 2020), i jezičnima (Biel 2023) s obzirom na to da se najčešće promatraju prema mehanizmu njihova nastanka u odnosu na osnovni naziv. No, zbog specifičnosti pravnoga jezika, utvrđivanje osnovnog naziva pokazalo se problematičnim. Također, neke od predloženih podvrsta formalnih varijanata, poput leksičkih (zamjena domaćim ili internacionalnim izrazom, što je tipično za medicinsko nazivlje primjerice), nisu zabilježene u našem korpusu. Rijetki su i primjeri metaforički uvjetovanih varijanata, za koje smo pronašli primjer u IATE za naziv *TLPT* (34 pojavnice u našem korpusu), koji u IATE sadrži tri varijante na engleskome, i jedan naziv na hrvatskome:

threat-led penetration testing, TLPT, ethical red teaming →
penetracijsko testiranje vođeno prijetnjama

Varijanta *ethical red teaming*, premda vrednovana u IATE jednako pouzdanom kao i druge dvije varijante, ne koristi se u zakonodavnom tekstu za razliku od *threat-led penetration testing* i *TLPT* koje nalazimo u Prijedlogu Uredbe o digitalnoj operativnoj otpornosti za financijski sektor.¹⁹

U korpusu je zabilježeno nekoliko varijanata za ključan pojam ovoga područja: *distributed ledger technology* (*DLT, tehnologija distribuiranog zapisa, tehnologija decentraliziranog vođenja evidencije transakcija*). U terminološkoj bazi IATE navodi se i varijanta *glavna knjiga*, a u znanstvenostručnoj literaturi koriste se i druge varijante, poput *decentraliziranog knjiženja podataka* i *tehnologije distribuiranog knjiženja* (Čulinović Herc i dr. 2021: 328). Nadalje, naziv *knjiga* u mjerodavnoj znanstvenostručnoj literaturi zamjenjuje se *bazom podataka* (ibid.), rasvjetljavajući ulogu ovog pravnog instituta u transparentnom vođenju i razmjeni podataka. Promjena glave pridjevnom premodifikacijom (*glavna knjiga*) dodatno pojašnjava značenje pojma, odnosno ističe njegovu važnu značajku. Ovakva pojašnjenja produbljuju razumijevanje novijih pojmova, no konkretizacijom i udomaćivanjem pojma s vremenom može doći do uklanjanja takvih premodifikatora ili postmodifikatora (npr. prijedložnim izrazom). Zabilježene promjene glave višečlanoga naziva evidentno ukazuju na trenutne nejasne, pomične granice pojma i njegove kategorizacije (cf. Ber-

¹⁹ <https://iate.europa.eu/search/result/1721634890866/1> (posjet 12. 7. 2024.) Prijedlog Uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o digitalnoj operativnoj otpornosti za financijski sektor i izmjeni uredbi (EZ) br. 1060/2009, (EU) br. 648/2012, (EU) br. 600/2014 i (EU) br. 909/2014.

govec 2020: 154). Nazivi *evidencija*, *vođenje transakcija*, *knjiženje* ili *knjiženje podataka* semantički se udaljavaju od osnovnog naziva *knjiga* odnosno naziva *zapis*. Polazeći od inherentne višedimenzionalnosti pojma, svaka od ovih varijanata ističe jednu od značajki pojma pa se i nazivaju dimenzijskim odnosno pojmovnim varijantama (cf. Bergovec 2020: 146). U ranijim tekstovima i literaturi koristili su se različiti nazivi polazeći od naziva *knjiga* kao osnovnog naziva, a tek su nedavno donesene uredbe koje imaju za cilj ujednačeno urediti ovo područje, preuzele naziv *zapis*. S obzirom na pravnu prirodu uredaba kao obvezujućih zakonodavnih akata koji imaju opću primjenu u državama članicama, prednost bi trebalo dati tom nazivu kao osnovnom. Međutim, kako bi se nedvosmisleno utvrdilo je li riječ o prav(n)im pojmovnim varijantama ili varijantama na razini naziva, potrebno je provesti daljnju analizu koja se ne oslanja samo na korpus, već uzima u obzir kriterij tumačenja pojma *distributed ledger technology* u primjeni prava i mjerodavnoj sudskoj praksi. Ako bi se pravnom analizom utvrdilo da se pojmovi označeni različitim nazivima uistinu različito tumače, riječ je o pojmovnoj divergenciji i posljedično o pojmovnim varijantama. Širi pristup proučavanju pojmovnih varijanata u pravnim tekstovima koji primjenjuje ne samo korpusnu analizu, nego i kriterij mogućnosti različitog tumačenja pravnog pojma bio bi svrsishodniji i učinkovitiji u istraživanju pravnih varijanata (cf. Bajčić 2023: 272). Pitanje tumačenja bitno je s obzirom na suodnos nacionalnoga pravnog sustava država članica i nadnacionalnog prava EU-a. Supostojanje nazivlja u tom složenom odnosu može dovesti do neujednačene primjene prava pa i sukobljavajućih tumačenja nacionalnih i nadnacionalnih propisa, protivno načelu sukladnog tumačenja (cf. Bajčić 2023: 272). U slučaju naziva *distributed ledger*, prednost bi trebalo dati nazivu koji se spominje u najmjerodavnijem od postojećih zakonodavnih tekstova, a to je, trenutno, Uredba 2023/1114 o tržištima kriptoinovine od 31. svibnja 2023. koja u članku 3 stavcima 1 i 2 navodi naziv *distribuirani zapis*:

1. „tehnologija distribuiranog zapisa” ili „DLT” znači tehnologija kojom se omogućuje funkcioniranje i upotreba distribuiranih zapisa;
2. „distribuirani zapis” znači repozitorij podataka kojim se vodi evidencija transakcija te koji se, s pomoću mehanizma konsenzusa, dijeli kroz skup mrežnih čvorova DLT i koji se među tim mrežnim čvorovima sinkronizira.²⁰

²⁰ Uredba (EU) 2023/1114 Europskog parlamenta i Vijeća od 31. svibnja 2023. o tržištima kriptoinovine i izmjeni uredaba (EU) br. 1093/2010 i (EU) br. 1095/2010 te direktiva 2013/36/EU i (EU) 2019/1937, SL L 150 9.6.2023, 40.

Jasnije razgraničenje pojmovnih i formalnih varijanata nužno je uzimajući u obzir različita shvaćanja pojmovnih varijanata ne samo u jeziku prava, već i jeziku struke općenito, što dovodi do mogućnosti različitog kategoriziranja istih varijanata. Tako se ranije navedeni naziv *glavna knjiga* može uzeti i za primjer strukturnih varijanata (kao podvrste formalnih) koje mogu biti ostvarene proširenjem naziva umetanjem leksema, odnosno sužavanjem naziva. Umetanjem leksema stvaraju se varijante koje doprinose jasnoći i transparentnosti naziva (Bergovec 2020, 148).²¹ Primjeri takvih varijanata iz našeg korpusa jesu: *prijenos sredstava* i *prijenos novčanih sredstava* za *transfer of funds*; *platna usluga* i *usluga platnog prometa* za *payment service*. U strukturne varijante ubrajaju se i zamjene prefiksa punim leksemom (npr. *e-token/elektronički token*) kao i sažimanje pokratom: *DLT/tehnologija distribuiranog zapisa*. Opisana pojednostavljivanja naziva učestala su praksa u navođenju višerječnih naziva u pravnim tekstovima. Uočena je i praksa da se zadrži engleska pokrata i na hrvatskom jeziku, kao što je ilustrirano nazivom *DLT* (cf. Bajčić i Dobrić Basaneže 2021), ali i navođenjem engleske pokrate *CBDC* uz *digitalnu valutu središnjih banaka*, i *DCEP* uz *elektroničko plaćanje u digitalnoj valuti*:

<p>① doc#3</p> <p><s> whereas a Central Bank Digital Currency (CBDC) is based on the concept of a stable asset, is sovereign in nature and therefore distinct to crypto-assets; whereas the People's Bank of China is trialling a central bank digital currency, the Digital Currency Electronic Payment (DCEP); highlights that the potential global use of the DCEP could have implications for international trade and consumer protection;</p> <p></s></p>	<p><s> budući da se digitalna valuta središnjih banaka ("Central Bank Digital Currency", CBDC) temelji na konceptu stabilne imovine, suverene je naravi i stoga različita od kriptovalute; budući da Narodna banka Kine ispituje digitalnu valutu središnje banke, elektroničko plaćanje u digitalnoj valuti (DCEP); ističe da bi potencijalna upotreba DCEP-a na svjetskoj razini mogla utjecati na međunarodnu trgovinu i zaštitu potrošača; </s></p>
<p>① doc#3</p> <p><s> whereas a Central Bank Digital Currency (CBDC) is based on the concept of a stable asset, is sovereign in nature and therefore distinct to crypto-assets; whereas the People's Bank of China is trialling a central bank digital currency, the Digital Currency Electronic Payment (DCEP); highlights that the potential global use of the DCEP could have implications for international trade and consumer protection;</p> <p></s></p>	<p><s> budući da se digitalna valuta središnjih banaka ("Central Bank Digital Currency", CBDC) temelji na konceptu stabilne imovine, suverene je naravi i stoga različita od kriptovalute; budući da Narodna banka Kine ispituje digitalnu valutu središnje banke, elektroničko plaćanje u digitalnoj valuti (DCEP); ističe da bi potencijalna upotreba DCEP-a na svjetskoj razini mogla utjecati na međunarodnu trgovinu i zaštitu potrošača; </s></p>
<p>① doc#3</p> <p><s> whereas a Central Bank Digital Currency (CBDC) is based on the concept of a stable asset, is sovereign in nature and therefore distinct to crypto-assets; whereas the People's Bank of China is trialling a central bank digital currency, the Digital Currency Electronic Payment (DCEP); highlights that the potential global use of the DCEP could have implications for international trade and consumer protection;</p> <p></s></p>	<p><s> budući da se digitalna valuta središnjih banaka ("Central Bank Digital Currency", CBDC) temelji na konceptu stabilne imovine, suverene je naravi i stoga različita od kriptovalute; budući da Narodna banka Kine ispituje digitalnu valutu središnje banke, elektroničko plaćanje u digitalnoj valuti (DCEP); ističe da bi potencijalna upotreba DCEP-a na svjetskoj razini mogla utjecati na međunarodnu trgovinu i zaštitu potrošača; </s></p>

Prikaz 9. Paralelne konkordancije za nazive CBDC i DCEP (SketchEngine)

²¹ Transparentnost je ključni kriterij formiranja nazivlja EU-a koje treba biti međusobno usklađeno na svim jezicima EU-a (Bajčić 2024).

S druge strane, u korpusu su uočeni i primjeri navođenja pokrata u hrvatskom obliku poput *IKT* za *informacijsko-komunikacijsku tehnologiju (ICT)*:

ICT → *informacijsko-komunikacijska tehnologija, IKT*

Evidentan je nedostatak dosljednosti kod bilježenja pokrata jer se u istom odlomku navodi i pokrata na engleskome za hrvatski naziv *Europski odbor za sistemske rizike (ESRB)*, ali i podomaćeni oblik *IKT*.²²

<p>① doc#1</p> <p><s> The European Systemic Risk Board (ESRB) reaffirmed in a 2020 report addressing systemic cyber risk how the existing high level of interconnectedness across financial entities, financial markets and financial market infrastructures, and particularly the interdependencies of their ICT systems, could constitute a systemic vulnerability because localised cyber incidents could quickly spread from any of the approximately 22 000 Union financial entities to the entire financial system, unhindered by geographical boundaries. </s></p>	<p><s> U izvješću o sistemskom kiberriziku (2020.) Europski odbor za sistemske rizike (ESRB) potvrdio je da bi postojeći visoki stupanj međusobne povezanosti financijskih subjekata, financijskih tržišta i infrastruktura financijskog tržišta, a osobito međuovisnosti njihovih sustava IKT-a, mogao predstavljati sistemsku ranjivost jer bi se kibercidentni mogli brzo proširiti s bilo kojeg od oko 22 000 financijskih subjekata u Uniji na cijeli financijski sustav, neovisno o zemljopisnim granicama. </s></p>
--	--

Prikaz 10. Paralelna konkordancija za naziv *ICT* (SketchEngine)

Zadržavanje engleskog oblika u zagradi uz hrvatski naziv nije rijetka praksa u hrvatskim tekstovima prava EU-a, a osobito u novijim područjima zbog nestabilnosti ili netransparentnosti novog nazivlja. Tako u hrvatskome korpusu uočavamo engleski naziv *stablecoins* u zagradi uz hrvatski naziv *stabilne kriptovalute*:

<p>① doc#4</p> <p><s> Such conservative investment requirements, to be developed in the regulatory technical standards, could increase the capacity of the reserve assets of stablecoins to withstand severe outflow scenarios. </s></p>	<p><s> Takvi konzervativni zahtjevi za ulaganja, koji će se razviti u regulatornim tehničkim standardima, mogli bi povećati sposobnost pričuva stabilnih kriptovaluta da izdrže scenarije velikih odljeva. </s></p>
<p>① doc#6</p> <p><s> Over the past year, the demand for a class of crypto-assets called stablecoins (4) has seen an unprecedented growth aided by developments in technology, notably blockchain. </s></p>	<p><s> Tijekom protekle godine zabilježen je dosad nezapamćen rast potražnje za kategorijom kriptovalute koja se naziva "stabilnim kriptovalutama" (engl. <i>stablecoins</i>) (4), čemu je pridonio razvoj tehnologije, posebice lanca blokova. </s></p>

Prikaz 11. Paralelna konkordancija za naziv *stablecoins* (SketchEngine)

U bazi IATE na hrvatskome se također navode oba naziva:

stablecoins → *stabilna kriptovaluta, stablecoins*.²³

²² Mnogostruki su primjeri zadržavanja engleskih pokrata uz hrvatske nazive u korpusu: *DLT* (*tehnologija distribuiranog zapisa*), *DLT SSS* (*sustavi za namiru i trgovanje DLT*), *CSD* (*središnji depozitoriji vrijednosnih papira*), *EBA* (*Europsko nadzorno tijelo za bankarstvo*), *TFR* (*Uredba o prijenosu novčanih sredstava*), *TLPT* (*penetracijsko testiranje vođeno prijetnjama*), itd.

²³ <https://iate.europa.eu/search/result/1721633246447/1> (posjet 15. 7. 2024.)

4.1. Uzroci varijacije

Promatrano kroz prizmu višejezičnoga prava EU-a, varijacija je neizbježna posljedica prevođenja s engleskoga jezika, te inherentnih razlika među službenim jezicima EU-a. Ne postoji uvijek odnos 'jedan na jedan' jer ima slučajeve kad jedan naziv na jednome jeziku označava dva pojma koja se u drugome jeziku izražavaju dvama različitim nazivima (Lončar 2020: 268). Iako je prevođenje u EU normirano, te dosljednost nazivlja ima središnju ulogu u ovoj vrsti institucijskoga prevođenja (Bajčić 2020), zbog tzv. izvaninstitucijskog prevođenja (*oustitutional translation*, Scott 2019) i dodjeljivanja prijevoda neinstitucijskim prevoditeljima veća je mogućnost varijacije u odabiru naziva odnosno prijevodnih ekvivalenta (Biel 2023: 107). Ranija istraživanja terminološke varijacije ističu upravo prevođenje kao uzrok varijacija (na ciljnom jeziku), naglašavajući važnost normiranja nazivlja (npr. Prieto Ramos i Guzman 2018; Prieto Ramos i Morales Moreno 2019). Uz nedostatak terminoloških resursa, nestabilnost nazivlja, odnosno nedovoljno razvijeni nacionalni eurolekt, Biel i Koźbiał (2020: 87) zaključuju da je sinonimija u izvornim tekstovima glavni uzrok terminološke varijacije. Može se govoriti i o kognitivnim uzrocima varijacije (Freixa 2006: 64, Biel 2023: 113) koji mogu biti vezani uz kognitivnu nepreciznost (nejasne granice pojmova) ili razlike u konceptualizaciji pojma (npr. *knjiga/zapis*).²⁴ Ova vrsta kognitivno motivirane varijacije vidljiva je u novijim područjima znanja s nestabilnim pojmovima i pojmovnim strukturama koji su izloženi varijaciji s obzirom na oskudnije zbirke ranije prevedenih tekstova, pa posljedično oskudnije ili nepostojeće prijevodne memorije. Slijedom toga, terminološke baze podataka kao IATE ne sadrže uvijek sve pojmove novijih područja ili ne sadrže nazive na svim jezicima (vidjeti Prilog 3).

Istodobno, u bazi IATE zabilježen je veći broj naziva na pojedinim jezicima EU-a, što narušava načelo horizontalne usklađenosti nazivlja, ali i svjedoči o nestabilnosti i neusustavljenosti nazivlja, zbog čega prevoditelji sami moraju odabrati najprikladniji od nekoliko ponuđenih naziva. Iz tog razloga terminološke baze podataka više bi pažnje trebale posvećivati iskorijenjivanju varijanata kao preduvjetu terminološke usklađenosti. Utvr-

²⁴ Uz kognitivne uzroke varijacije, najčešće se govori o dijalektalnim, funkcionalnim, diskurzivnim, i međujezičnim uzrocima (Freixa 2006). Funkcionalno uzrokovana varijacija vezana je uz prilagodbe razini jezika (kanal, tema, svrha, registar).

divanje vjerodostojnog ekvivalenta kada supostoje jednako vrednovane varijante (u IATE) nije jednostavno te zahtijeva dodatnu validaciju npr. uvidom u relevantan korpus ili zakonodavnu bazu EurLex, pa i u nacionalne pravne baze poput IUS-INFO. U opisanim okolnostima, paralelni korpusi pružaju vjerodostojne informacije za utvrđivanje prijevodnih i terminoloških ekvivalenata, osobito kada je riječ o višečlanim izrazima (Cabezas-García i León-Araúz 2023) i novijim područjima. Za razliku od referentne terminološke baze, u našem korpusu zabilježen je manji broj varijanata.

Imajući na umu pravnu prirodu područja kriptoimovine u EU, te tek nedavno uvedenih obvezujućih pravnih instrumenta, dosadašnja raspršenost pravnih informacija o kriptoimovini manifestira se i na nestabilnost te varijaciju nazivlja kojim se označavaju (novonastali) pravni pojmovi. Terminološka varijacija u korpusu (u manjoj mjeri) i u terminološkoj bazi IATE (u većoj mjeri) stoga je dijelom prouzročena i nepostojanjem stabilnoga pravnog okvira i obvezujućih zakonodavnih akata. Daljnjim pravnim uređenjem ovoga područja, pojedini pojmovi bit će jasnije protumačeni u sudskoj praksi što će se odraziti i na ujednačenije nazivlje te manji stupanj varijacije. Naposljetku, ne može se zanemariti da se ovo područje oslanja u većoj mjeri na tehnologiju, kao i na pojmove iz područja financija, kao nepravni područja, što utječe i na veći broj hibridnih pojmova, odnosno novonastalih pojmova koji tek trebaju postati pravnouređeni instituti definirani zakonodavnim tekstovima što rezultira učestalijom terminološkom varijacijom. Činjenica da je riječ o novokonstruiranim pojmovima odražava se na njihovu slabiju terminologičnost slijedom čega se i teže prepoznaju kao pravni nazivi, a što otežava prevođenje tih naziva. Ranije provedena istraživanja upućuju na slične zaključke, potvrđujući učestalu varijaciju u 'rubnim' pravnim područjima (cf. Clay 2022; Dobrić Basaneže i Bajčić 2023) koja su nepotpuno uređena ili se tek trebaju pravno urediti.

Moguća ograničenja ovog istraživanja proizlaze iz činjenice da je obrađeno novije, još nedovoljno uređeno područje kriptoimovine što se odražava na veličinu korpusa i različite vrste tekstova korpusa. Bez obzira na to izrađeni korpus pruža vrijedne uvide u trenutno stanje nazivlja u području kriptoimovine na razini EU-a, te omogućuje istraživanje kvalitativnih, a ne samo kvantitativnih aspekata uočenih varijanata. Smatramo da je opravdano uzeti u obzir i neobvezujuće tekstove s obzirom na prirodu jezika prava i pravnih naziva čije značenje treba promatrati intertekstualno i u odnosu na pripadajuće pravno područje. Također, uzimanjem u obzir i nezakonodavnih tekstova stječe se dublji uvid u učestalost varijanata (koja je

očekivano veća u nezakonodavnim aktima). Bez obzira na činjenicu da je zabilježen manji broj varijanata u korpusu u odnosu na terminološku bazu IATE, uočene varijante tiču su ključnih pojmova ovoga područja te se preslikavaju i u proširenim nazivima tih pojmova. Budućim istraživanjima bilo bi stoga korisno razgraničiti varijante u zakonodavnim i nezakonodavnim tekstovima te ispitati njihovu funkcionalnu ulogu te vrste oblika u kojima se pojavljuju u tekstovima namijenjenima za nepravnike (cf. Bajčić 2023). Takve funkcionalno uvjetovane prilagodbe pravnih naziva sve su izraženije u digitalnim pravnim sadržajima (Bajčić 2023a). Osim toga, poželjna su kvantitativna istraživanja (među)varijacije na više jezika i u više područja prava EU-a koja bi omogućila dublje razumijevanje varijacije kao i uzroke njezina nastanka.

5. Zaključak: cilj konvergencije nazivlja i prava EU-a

Provedenom analizom paralelnog korpusa i pregledom terminološke baze IATE potvrdili smo terminološku varijaciju pravnoga nazivlja u pravnim tekstovima EU-a koji se odnose na kriptoimovinu. Analizom smo se usredotočili na višečlane nazive koji su učestali u pravnim tekstovima EU-a, skloniji varijaciji, i problematični za prevođenje. Na tragu ranijih istraživanja varijacije u pravnim tekstovima EU-a (Dobrić Basaneže i Bajčić 2023, Bajčić 2023), utvrdili smo da je terminološka varijacija učestalija u hrvatskom, a manje zabilježena u engleskom korpusu. Međutim, s obzirom da je obrađeno novije područje znanja koje je još uvijek fragmentirano uređeno, varijacija nazivlja kojim se označavaju novonastali pravni pojmovi u terminološkoj bazi IATE potvrđena je i na drugim jezicima EU-a. U tom kontekstu treba promatrati i višestruke uzroke varijacije. Uočena varijacija u hrvatskim tekstovima dijelom jest posljedica prevođenja s engleskoga na hrvatski, ali je i prouzročena nepostojanjem stabilnoga pravnog okvira područja kriptoimovine. Novija područja znanja iz tog su razloga zanimljiva za istraživanje terminološke varijacije jer omogućuju uvide u nijansirane modifikacije značenja ili isticanje različitih aspekata novih pravnih pojmova. Suvremeni terminološki pristupi varijaciji stoga produbljuju razumijevanje varijanata i njihove uloge u tekstu i doprinosu dinamici znanja. Istraživanje varijacije također doprinosi razumijevanju terminologičnosti pravnih naziva, odnosno produbljuje saznanja o tome što čini pravni naziv ili kako utvrditi osnovni naziv. Takva saznanja postaju sve važnija u svjetlu rastuće primjene alata generativne umjetne inteligencije u pravnom prevođenju, ali i uloge

prevoditelja koji mora prepoznati i vrednovati varijante te odabrati onu koja je vjerodostojna, ali i poželjna iz perspektive svrhe teksta (npr. postizanja ujednačenoga pravnog učinka) ili korisnika (npr. olakšavanje razumijevanja u digitalnim pravnim sadržajima). Korpusi te pravne baze podataka mogu potpomognuti prevoditelje u vrednovanju varijanata te služe kao pouzdani izvori vjerodostojnih terminoloških informacija.

Analizirajući pravne varijante, radom je ukazano na nužnost jasnijeg razgraničenja pojmovnih i formalnih ili denominativnih varijanata te redefiniranja pojmovnih varijanata u području prava. Formalne varijante podrazumijevaju supostojanje naziva, što proizlazi iz nezasićenosti pojmovna i mogućnosti označavanja pravnoga pojma različitim pravnim nazivima koji nastaju različitim jezičnim mehanizmima. Polazeći od kriterija osnovnog naziva, prednost bi trebalo dati onom pravnom nazivu koji se upotrebljava u mjerodavnom pravnom tekstu. Suprotno formalnim varijantama, za utvrđivanje pojmovnih varijanata u jeziku prava predlaže se uvođenje dodatnog kriterija u vidu mogućnosti različitog ili suprotstavljenog tumačenja pravnog pojma označenog varijantama. U višejezičnom kontekstu EU-a, i pojmovna i terminološka varijacija promatraju se kroz prizmu konvergencije kao cilja višejezičnoga prava EU-a. Pravo koje je jednako vjerodostojno i primjenjivo na 24 službena jezika i u 27 država članica ovisi o ujednačenom i usklađenom nazivlju. Zbog toga, pri imenovanju novih pojmova u višejezičnome pravu EU-a potrebno je voditi računa o kriteriju transparentnosti nazivlja, o horizontalnoj usklađenosti između naziva različitih jezika, te o dosljednoj upotrebi naziva u svim tekstovima istoga područja na svim jezicima. Iz tih razloga, veći stupanj varijacije u pojedinim jezicima narušava simetričan odnos i usklađenost višejezičnoga nazivlja EU-a. Formalne varijante mogu otežati postizanje ujednačene primjene prava EU-a na svim službenim jezicima, a pojmovne varijante dovesti do različitog tumačenja prava te time ugroziti pravnu sigurnost i načelo sukladnog tumačenja prava.

Popis literature

- Bajčić, Martina (2017) *New Insights into the Semantics of Legal Concepts and the Legal Dictionary*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Bajčić, Martina (2020) „Terminologija u pravu EU-a“, *Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogledi*, ur. Ivana Brač i Ana Ostroški Anić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 253–265.

- Bajčić, Martina, Katja Dobrić Basaneže (2021) „Considering foreignization and domestication in EU legal translation: a corpus-based study” *Perspectives*, 29, 5, 706–721. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2020.1794016>.
- Bajčić, Martina (2023) „Terminological variation and conceptual divergence in EU Law”, ur. Łucja Biel i H. J. Kockaert, *Handbook of Terminology: Volume 3. Legal terminology*, John Benjamins, Amsterdam, 271–288.
- Bajčić, Martina (2023a) „Assessing the Comprehensibility of Multilingual Online Forms: Decentering EU Legislative Texts to Empower EU Citizens” *ILLA 2023, Law, Language and Legal Knowledge*, Kraków, Poljska, 19. 9. 2023–21. 9. 2023.
- Bajčić, Martina (2024) „Terminology and Applied Terminology Work in the EU Context: An Introduction”, *Manual on EU Legal Translation into Ukrainian*, ur. Martina Bajčić, Colin D. Robertson, Liudmyla Slavova, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 81–103.
- Bergovec, Marina (2020) „Prijedlog klasifikacije hrvatskih terminoloških varijanata”, *Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogledi*, ur. Ivana Brač i Ana Ostroški Anić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 135–159.
- Biel, Łucja (2014) *Lost in the Eurofog. The Textual Fit of Translated Law*, Peter Lang, Frankfurt am Main. <https://doi.org/10.3726/978-3653-03986-3>.
- Biel Łucja, Dariusz Koźbiał (2020) „How do translators handle (near-) synonymous legal terms? A mixed-genre parallel corpus study into the variation of EU English-Polish competition law terminology”, *Estudios de Traducción*, 10, 69–90. <https://doi.org/10.5209/estr.68054>.
- Biel, Łucja (2023) „Variation of legal terms in monolingual and multilingual contexts Types, distribution, attitudes and causes”, ur. Łucja Biel i H. J. Kockaert, *Handbook of Terminology: Volume 3. Legal terminology*, John Benjamins, Amsterdam, 90–123.
- Cabezas-García, Melania, Pilar León-Araúz (2023) „Machine versus corpus-based translation of multiword terms”, *Digital Scholarship in the Humanities*, 38, 1, i6–i16, <https://doi.org/10.1093/llc/fqad026>.
- Cigan, Vesna (2018) „Terminological Collocations and Term Variation in Mechanical Engineering Discourse”, *Fluminensia*, 30 (2), 120–120. <https://doi.org/10.31820/f.30.2.3>.

- Clay, Edward (2022) „A Corpus-Based Approach to Examining Terminological Variation in EU Law”, *International Journal of Language & Law*, 11, 142–162.
- Čulinović-Herc, Edita, Antonija Zubović, Morana Ruk Derenčinović (2021) „Blockchain technology towards new regulatory framework for tokenized securities“, *Zbornik Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 42, 2, 323–342.
- Daille, Béatrice, Benoit Haber, Christian Jacquemin, Jean Royauté (1996) „Empirical observation of Term Variations and Principles for their Description“, *Terminology*, 3, 2, 197–257.
- Daille, Béatrice (2005) „Variations and application-oriented terminology engineering”, *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication*, 11, 1, 181–197.
- Daille, Béatrice (2017) *Term Variation in Specialised Corpora*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Dobrić Basaneže, Katja, Martina Bajčić (2023) „The “New Normal” Terminology: A Corpus-Based Study Into Term Variation in COVID-19-Related EU Legislative Texts”, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 49, 2, 365–385. <https://doi.org/10.31724/rihjj.49.2.9>.
- Fernández-Silva, Sabela, Koen Kerremans (2011) „Terminological Variation in Source Texts and Translations: A Pilot Study”, *Meta*, 56, 2, 318–335. <https://doi.org/10.7202/1006179ar>.
- Fernández-Silva, Sabela (2016) „The Cognitive and Rhetorical Role of Term Variation and Its Contribution to Knowledge Construction in Research Articles“, *Terminology*, 22, 1, 52–79. doi: 10.1075/term.22.103fer.
- Freixa, Judit (2006) „Causes of Denominative Variation in Terminology. A Typology Proposal“, *Terminology*, 12, 1, 51–77.
- Handbuch der Rechtsförmlichkeit*, 3. Auflage. Bundesministerium der Justiz.
- Kilgarriff, A., Baisa, V., Busta, J., Jakubiček, M., Kovář, V., Michelfeit, J., Rychlý, P., & Suchomel, V. (2014) „The Sketch Engine: ten years on“, *Lexicography* 1, 7–36.
- Lončar, Maja (2020) „Terminološka dosljednost u Ugovorima EU-a“, *Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogleđi*, ur. Ivana Brač i Ana Ostroški Anić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 265–279.

- Materljan, Igor (2023) „Novi zakonodavni okvir Europske unije o kriptoomovini“ <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/novi-zakonodavni-okvir-europske-unije-o-kriptoimovini-55142>, posjet 20. svibnja 2024.
- Prieto Ramos, Fernando (2014) „International and supranational law in translation: from multilingual lawmaking to adjudication“, *The Translator*, 20, 3, 313–331.
- Ramos, Fernando Prieto, Diego Guzmán (2018) „Legal Terminology Consistency and Adequacy as Quality Indicators in Institutional Translation: A Mixed-Method Comparative Study“, *Institutional Translation for International Governance: Enhancing Quality in Multilingual Legal Communication*, ur. Fernando Prieto Ramos, Bloomsbury, London, 81–101. <https://doi.org/10.5040/9781474292320.0015>.
- Prieto Ramos, Fernando, Albert Morales Moreno (2019) „Terminological innovation and harmonization at international organizations: Can too many cooks spoil the broth?“, *Legal Translation. Current Issues and Challenges in Research, Methods and Applications*, ur. Ingrid Simonnaes i Marita Kristiansen, Frank & Timme, Berlin, 87–110.
- Scott, Juliette R. (2019) *Legal Translation Outsourced*. Oxford, Oxford University Press.
- Strandvik, Ingemar (2012) „Legal Harmonization Through Legal Translation: Texts that Say the Same Thing?“ *The Role of Legal Translation in Legal Harmonization*, ur. Baaij, C. J. W., Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 25–49.
- Šarčević, Susan, Bajčić, Martina (2009) „Zur Notwendigkeit der Erarbeitung einer einheitlichen kroatischen Terminologie für EU-Rechtsbegriffe“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 30, 2, 810–826. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:118:820192>.
- Temmerman, Rita (2020) „Terminology across languages: Researching neologisms and terminological variation in multilingual settings“, *Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogleđi*, ur. Ivana Brač i Ana Ostroški Anić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 119–135.
- Wüster, Eugen (1985) *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*, Infoterm, Kopenhagen.

SUMMARY

Martina Bajčić

TERMINOLOGICAL VARIATION IN EU LEGAL TEXTS:
DYNAMICITY VS. CONSISTENCY OF LEGAL LANGUAGE

This paper explores terminological variation in EU legal texts. In contemporary terminology, variation is observed not only as part of specialized language, but also as a functional tool that contributes to the dynamicity of specialized language. However, consistent use of terminology is the fundamental principle of jurisprudence and legislative drafting, as inconsistent use of terminology can undermine uniform application of the law and thereby legal certainty. Applying the law consistently and uniformly is particularly important in the EU multilingual context. To investigate term variants in this context, a parallel corpus of English and Croatian EU texts in the field of crypto-assets was compiled. By virtue of both quantitative and qualitative corpus analysis, the frequency of variation in Croatian and English is determined, while analysing the types and causes of variants in accordance with state-of-the-art research on variation in specialized language. The paper proposes new criteria for identifying legal variants with regard to the unique features of the legal field. The results will hence further contemporary theoretical and corpus-based research into legal language employing parallel corpora to investigate term variants.

Keywords: *terminological variation; EU legal texts; corpus analysis; multilingual context; institutional translation*

Prilog 1. *Popis ključnih višečlanih naziva na engleskome*

Ključni višečlani nazivi vezani uz kriptoimovinu	Učestalost (crypto_EN)	Učestalost (referentni korpus)
crypto-asset service	845	119
asset-referenced token	785	73
crypto-asset service provider	683	91
e-money token	445	136
financial entity	467	5127
ict third-party service provider	301	0
dlt market infrastructure	146	0
ict risk	145	169
issuer of asset-referenced tokens	134	0
distributed ledger	166	15584
distributed ledger technology	121	8118
transfer of crypto-assets	103	0
ict-related incident	103	0
electronic money	108	5598
dlt ss	97	0
ict service	101	4393
due diligence measure	95	572
financial instrument	166	47950
transfer of funds	108	10574
money laundering	287	130513
ict risk management	72	0
digital operational resilience	68	82
trading platform	116	45976
dlt mtf	66	0
dlt tss	61	0

Prilog 2. Engleski nazivi i hrvatske varijante

engleski nazivi	hrvatske varijante
crypto-asset service	usluga povezana s kriptoinovinom
asset-referenced token	token vezan uz imovinu
crypto-asset service provider	pružatelj usluga povezanih s kriptoinovinom
e-money token	token e-novca
financial entity	financijski subjekti
ict third-party service provider	treće strane pružatelji IKT usluga
dlt market infrastructure	tržišna infrastruktura DLT, tržišna infrastruktura DLT-a
ict risk	IKT rizik, rizik IKT-a
issuer of asset-referenced tokens	izdavatelj tokena vezanih uz imovinu
distributed ledger	distribuirani zapis, decentralizirano vođenje evidencije transakcija
distributed ledger technology	DLT, tehnologija distribuiranog zapisa, tehnologija decentraliziranog vođenja evidencije
transfer of crypto-assets	prijenos kriptoinovine
ict-related incident	IKT incident
electronic money	e-novac, elektronički novac
dlt ss	SS DLT, sustavi za namiru DLT
ict service	IKT usluga
due diligence measure	mjera dubinske analize
financial instrument	financijski instrument
transfer of funds	prijenos novčanih sredstava, prijenos sredstava
money laundering	pranje novca
ict risk management	upravljanje IKT rizicima
digital operational resilience	digitalna operativna otpornost, DORA
trading platform	trgovinska platforma, platforma za trgovanje
dlt mtf	MTP DLT, multilateralne trgovinske platforme DLT
dlt tss	TSS DLT, sustavi za trgovanje i namiru DLT

Prilog 3. Engleski i hrvatski nazivi iz terminološke baze IATE

engleski nazivi IATE	Hrvatski nazivi IATE
crypto-asset service, virtual asset service	usluga povezana s kriptoinovinom, usluga povezana s virtualnom imovinom
asset-referenced token	token vezan uz imovinu
crypto-asset service provider, CASP, virtual asset service provider, VASP	pružatelj usluga povezanih s kriptoinovinom, pružatelj usluga povezanih s virtualnom imovinom
e-money token, electronic money token	token e-novca, token elektroničkog novca
financial entity	financijski subjekt
ict third-party service provider	
dlt market infrastructure, market infrastructure based on distributed ledger technology	tržišna infrastruktura DLT, tržišna infrastruktura tržišna infrastruktura temeljena na tehnologiji decentraliziranog vođenja evidencije transakcija
ict risk	IKT rizik
issuer of asset-referenced tokens	
distributed ledger	distribuirana glavna knjiga (PR), decentralizirano vođenje evidencije transakcija
distributed ledger technology	tehnologija distribuirane glavne knjige, tehnologija distribuiranog zapisa, tehnologija decentraliziranog vođenja evidencije
transfer of crypto-assets	
(major) ict-related incident	(značajan) IKT incident
electronic money, e-money	elektronički novac
dlt ss	
(critical) ict service (provider)	(ključni pružatelj) IKT usluga
due diligence measure	mjera dubinske analize
financial instrument	financijski instrument, instrument financiranja
transfer of funds, funds transfer	prijenos novčanih sredstava
money laundering	pranje novca
ict risk management	
digital operational resilience	digitalna operativna otpornost
trading platform (for crypto-assets), (crypto-asset) trading platform	platforma za trgovanje (kriptoinovinom)
dlt mtf	
dlt tss	

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.2>

Sandra Tominac Coslovich

KORPUSNO UTEMELJENA ANALIZA JEZIČNIH SREDSTAVA S POTENCIJALNOM FUNKCIJOM OGRAĐIVANJA U POMORSKOPRAVNIM TEKSTOVIMA NA ENGLESKOME JEZIKU

dr. sc. Sandra Tominac Coslovich, Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet
sandra.tominac@uniri.hr orcid.org/0000-0002-4320-2863

izvorni znanstveni rad

UDK 811.111'367:347.79

811.163.42'367:347.79

rukopis primljen: 26. lipnja 2024; prihvaćen za tisak: 5. studenoga 2024.

Ograde (engl. hedges) su epistemički jezični elementi kojima se ublažavaju kategoričke tvrdnje, odnosno izražava mogućnost, nesigurnost, neodređenost ili stupanj opredijeljenosti govornika ili autora teksta prema istinitosti iskaza. Jezično ograđivanje jedna je od temeljnih značajki znanstvenog diskursa. No, isto tako, ograđivanje se javlja i u specijaliziranim tekstovima pravnog diskursa, u kojima ovakvi epistemički izrazi obavljaju specifične komunikacijske i žanrovske funkcije. U radu su prikazani rezultati istraživanja jezičnih sredstava koja mogu potencijalno vršiti funkciju ograda u pomorskopравnim tekstovima na engleskom jeziku, pri čemu je analiza provedena na jezičnom korpusu sastavljenom od četiriju pomorskopравnih tekstova. Tekstovi obuhvaćaju dvije međunarodne konvencije, jedan pravilnik i jedan kodeks. Na temelju popisa potencijalnih leksičkih ograda i strategija ograđivanja do sada zabilježenih u prethodnim sličnim istraživanjima, provedena je kvantitativna analiza s pomoću računalno-jezikoslovnog alata Sketch Engine te su ponuđeni i kvalitativno analizirani odabrani primjeri ograda iz korpusa. Najčešće potencijalne leksičke ograde zabilježene u korpusu jesu epistemički modalni glagoli, dok su od potencijalnih strategija najznačajnije pogodbene rečenice i pasiv. Ograde se koriste kao tekstualna

sredstva za izražavanje (ne)preciznosti, ograničavanje opsega primjene pravnih propisa i ublažavanje stava prema istinitosti ili vjerojatnosti iskaza te impliciraju da određeni iskaz nije utemeljen na pouzdanom znanju, već plauzibilnom i/ili hipotetičkom rasuđivanju.

Ključne riječi: ograde; pomorskopravni tekstovi; korpusna analiza; leksičke ograde; strategijske ograde; epistemički modalni glagoli

1. Uvod

Općenita funkcija pravnih tekstova jest da nameću obveze ili definiraju prava. Kako bi se spriječilo izbjegavanje obveza ili preširoko tumačenje ostvaraja određenih prava, pravni tekstovi nastoje definirati obveze i prava te zabrane i dopuštenja na jezično jasan, precizan i nedvosmislen način. Dodatni zahtjev koji moraju ispuniti pravni tekstovi jest da predvide sve mogućnosti, odnosno okolnosti na koje se potencijalno mogu odnositi, što im posljedično daje obilježje sveobuhvatnosti (engl. *all-inclusiveness*) (Bhatia 1993: 102). Upravo istovremeni dvostruki zahtjev da se postigne jasnoća, preciznost i nedvosmislenost s jedne strane te sveobuhvatnost s druge strane, čini pravne tekstove specifičnima. Pomorskopravni tekstovi, koji su predmetom ovoga rada, jedna su od (pod)vrsta pravnog teksta kojim se propisuju određena prava ili određuju i reguliraju pravni odnosi u pomorskoj industriji (Pritchard 2011: 152). Pomorskopravni tekstovi odnose se na instrumente i dokumente koji imaju zakonsku snagu u nacionalnim pomorskim zakonodavstvima i obvezujuću snagu u međunarodnom pomorskom pravu te obuhvaćaju međunarodne konvencije, pravilnike, odredbe, sporazume, ugovore, direktive i sl. Njihova temeljna jezična obilježja, koja su ujedno obilježja pravnih tekstova uopće, jesu formulaični i predvidljivi tekstualni i diskursni obrasci, izrazito složen rečenični ustroj te specijalizirano nazivlje (Bhatia 1993, 1998; Pritchard 2011; Tominac Coslovich i Borucinsky 2015). U radu koji slijedi prikazana je korpusna analiza jezičnih sredstava koja potencijalno mogu vršiti funkciju ograda (engl. *hedges*) utemeljena na ranije provedenim istraživanjima ove jezične pojave na drugim vrstama pravnih tekstova. Potencijalne ograde analizirane su kvantitativno s pomoću računalnojezikoslovnog alata *Sketch Engine* te su ponuđeni primjeri u kojima su izrazi s potencijalnom funkcijom ograđivanja doista ostvareni kao ograde.

2. Jezično ograđivanje – teorijski pregled

Zanimanje za tekst, odnosno za diskurs započelo je sedamdesetih godina prošlog stoljeća u okviru pragmatike, pri čemu se u sklopu tzv. pragmatičkoga obrata istraživačka pažnja počela usmjeravati na jezik u upotrebi. Upravo kao rezultat ovakvih pristupa jeziku, javlja se interes za jezične pojave poput ograđivanja (engl. *hedging*) kao načina na koji se određeni jezični izrazi mogu upotrijebiti kako bi se stupnjevao odnos pripadnosti kakvoj kategoriji, ali i odnos govornika ili autora teksta prema određenom iskazu. U tom kontekstu u ovome radu istražuje se jezično ograđivanje u specijaliziranom pisanom diskursu pomorskopravnih tekstova na engleskome jeziku.

Termin ograde (engl. *hedges*) u jezikoslovnu literaturu uveo je George Lakoff (1973) na temelju radova Lotfija Zadeha, stručnjaka za programske jezike, koji se bavio temama neizrazite logike¹ (engl. *fuzzy logic*) i neizrazitih skupova (engl. *fuzzy sets*). Lakoff (1973) u svom utjecajnom radu pod naslovom *Hedges: a study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts* upućuje na ograđivanje kao pojavu te naglašava njezin utjecaj na značenje. Dakle, Lakoff (1973: 471) se u navedenom radu bavi time kako se jezik može upotrijebiti da se iskaz učini manje ili više neizrazitim, nedefiniranim, neodređenim ili nejasnim (engl. *fuzzy*). Interes za ograde u jeziku te njihovo poimanje razvijali su se zajedno s načinom na koji se razvijalo poimanje jezika. Naime, kako se sve više se uočavala interaktivna narav diskursa, tako se počeo analizirati odnos između pošiljatelja i primatelja poruke, odnosno način na koji njihove uloge utječu na retoriku tekstova. Unutar potonjeg spektra jezičnih pojava koje odražavaju odnos između pošiljatelja i primatelja poruke, jezikoslovci su se počeli zanimati za način na koji jezično ograđivanje utječe ne samo na semantiku, već i na pragmatičko značenje iskaza. Jedan od rezultata takvih nastojanja u jezikoslovlju bio je dodatni razvoj pojma jezičnog ograđivanja u sklopu pragmatike i analize diskursa kao odraz njegove upotrebe u kontekstu društvene komunikacije.

U ovome radu jezično ograđivanje, pojam koji je u hrvatsko jezikoslovlje uvela Fuchs (1988), definira se kao retorička strategija koja funkcionira na četirima razinama: interpersonalnoj, epistemičkoj, društvenoj te na ra-

¹ „neizrazita logika (engl. *fuzzy logic*: mutna, nejasna logika), logički sustav u kojem istinitost neke tvrdnje može poprimiti bilo koju vrijednost između 1 (istinito) i 0 (neistinito).“ (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9. 5. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/neizrazita-logika>)

zini diskursne zajednice (Vass 2015: 28). Na interpersonalnoj razni štiti autora teksta od potencijalnog neslaganja ili sukoba s čitateljima ublažavanjem jezika na način da se tvrdnje predstavljaju kao mišljenja, a ne činjenice (Salager-Meyer 1997; Hyland 1998), odnosno da se izrazi obazrivost prema čitatelju na način da mu se prepusti da sam odluči slaže li se ili ne slaže s iznesenim tvrdnjama. Na epistemičkoj razini jezične ograde izražavaju nesigurnost prema znanju, odnosno iznesenim tvrdnjama te omogućuju autoru da stupnjuje svoj odnos prema istinosnoj vrijednosti (engl. *truth value*) određenog iskaza (Mauranen 1997; Salager-Meyer 1997). Na društvenoj razini, ograde naglašavaju subjektivnost tvrdnje te omogućuju autoru da prizna i druga različita stajališta (Hyland 2005: 173). U konačnici, ograde također omogućuju autoru da se prilagodi i bude u skladu sa stilom pisanja prihvaćenim od strane određene diskursne zajednice (Salager-Meyer 1997: 130). Mnogi autori poimaju jezično ograđivanje kao jedinstvenu pojavu koja nije nužno povezana s drugim jezičnim pojavama pa stoga ne postoji jedinstvena klasifikacija leksičko-gramatičkih jedinica koje se mogu upotrijebiti kao ograde. Naime, jezični izrazi koji mogu funkcionirati kao ograde nemaju ograničenja, odnosno ni jedna jezična jedinica nije sama po sebi ograda, već stječe potonje obilježje u određenom komunikacijskom kontekstu Clemen (1997: 236). Najraniji pokušaji podjele ograda (Prince i sur. 1982; Hübler 1983) bili su uglavnom funkcionalne naravi prema kojoj se primjerice ograde dijele na aproksimatore (engl. *approximators*) i štitove (engl. *shields*). Nadalje, Salager-Meyer (1994: 154) predlaže taksonomiju temeljenu i na formalnim i na funkcionalnim kriterijima te pored aproksimatora i štitova uvodi i kategoriju emocionalno nabijenih intenzifikatora (engl. *emotionally-charged intensifiers*). Međutim, podjela ograda prema funkcionalnim kriterijima problematična je jer se pojedine kategorije ograda mogu preklapati, odnosno određeni izrazi mogu prema funkciji biti svrstani u više kategorija ograda ovisno o kontekstu. Stoga se ograde najbolje mogu opisati kao polipragmatične (engl. *polypragmatic*) jer njihovo značenje može biti tumačeno na više načina (Hyland 1996: 256). Unatoč poteškoćama u svezi s klasifikacijom ograda, ipak postoje određene leksičko-gramatičke jedinice koje u svom značenjskom sastavu imaju elemente nejasnoće, neodređenosti ili neodlučnosti (Varttala 2001: 100) te se općenito smatraju ogradama. Hyland (1996: 260) ograde dijeli u dvije kategorije: leksičku i strategijsku. U leksičku kategoriju svrstavaju se ograde koje uključuju modalne glagole (engl. *may, could, would, should*), epistemičke leksičke glagole (engl. *seem, indicate, suggest, appear, propose*), epistemičke pridjeve

(engl. *possible, likely, apparent*), epistemičke priloge (engl. *probably, relatively, generally*) te epistemičke imenice (engl. *possibility*). Strategijske ograde uključuju ostala sredstva koja ne pripadaju kategoriji leksičkih ograda, a odnose se na upotrebu pitanja, pogodbenih rečenica, označivača kontrasta (engl. *contrast markers*) te ograničenog niza formulaičnih izraza.

U hrvatskom jeziku tema ograda obrađivana je kao interakcijska retorička strategija u znanstvenom diskursu (Balažić Bulc i Požgaj Hadži 2017) te u akademskom diskursu najčešće u svezi s epistemičkom modalnošću (Varga 2016), no do sada nisu provedena istraživanja ograda u pravnom diskursu na hrvatskome jeziku. Na engleskome jeziku postoji značajan broj utjecajnih radova koji se bave ogradama u akademskom i znanstvenom diskursu (Hyland 1994, 1996, 1998; Crompton 1997; Markkanen i Schröder 1997; Varttala 2001) te medicinskom diskursu (Prince i sur. 1982; Salager-Meyer 1994; Varttala 1999), no istraživanje ograda u pravnom diskursu znatno je manje zastupljeno.

Bhatia i sur. (2004) istraživali su na koji se način ograde koriste u posebnom žanru odgovora na hipotetička pravna pitanja (engl. *legal problem question answers*), pri čemu su došli do zaključka da su i leksičke i strategijske ograde od presudne važnosti za deduktivno zaključivanje i pravnu argumentaciju. Ograde su također analizirane i u tekstovima odluka Vrhovnog suda Ujedinjenog Kraljevstva (Toska 2012) te odlukama Okružnog suda SAD-a (engl. *U.S. District Court*) (Hinkle i sur. 2012) te se pokazalo da su ograde odraz sudačkog stava prema određenom pravnom problemu i to osobito naglašeno u slučajevima kada ideološka stajališta određenog suca nisu u skladu sa stajalištima većine nadležnih sudaca određenog okruga. Sharndama i Panamah (2012) istraživali su ograde u pravim tekstovima Ustava i Kaznenog zakona Republike Nigerije te su zaključili da je ograđivanje u potonjim pravnim tekstovima češće od očekivanog te da se najčešće ostvaruje modalnim glagolima, pogodbenim rečenicama i pasivnim konstrukcijama. Vass (2015) u svome radu daje prikaz analize usporedivih korpusa preglednih radova iz područja prava te odluka Vrhovnog suda Ujedinjenog Kraljevstva. Korpusna analiza pokazala je da su ograde češće i raznovrsnije u pravnim preglednim radovima nego u sudskim odlukama te da se u objema vrstama tekstova ograde u najvećoj mjeri ostvaruju modalnim glagolima. Ishaya i Azamabel (2020) u svome radu analizirali su tekstove pravnih obveznica (engl. *legal bonds*), u kojima su zabilježene ograde ostvarene modalnim glagolima i epistemičkim prilozima te složene ograde sastavljene od modalnih glagola u kombinaciji s epistemičkim glagolima ili epistemičkih glagola u kombinaciji s epistemičkim

prilozima ili pridjevima koji dodatno pojačavaju učinak ograđivanja iskazan epistemičkim glagolom.

3. Ciljevi i metodologija

Cilj rada jest istražiti koje su vrste potencijalnih jezičnih ograda najviše zastupljene u pomorskopravnim tekstovima na engleskome jeziku te koje značenjske funkcije obavljaju. U tu svrhu sastavljen je korpus pomorskopravnih tekstova na engleskome jeziku. Pomorsko pravo sustav je pravnih propisa kojima se uređuju odnosi proistekli iz privrednih djelatnosti u pomorstvu i druge aktivnosti povezane s morem. Dakle, kako bi korpus bio reprezentativan, u njega su uključeni temeljni pomorskopravni dokumenti kojima su uređeni odnosi i aktivnosti u pomorskoj industriji. Odabrani tekstovi obuhvaćaju četiri dokumenta: dvije konvencije, jedan kodeks i jedan pravilnik. Nazivi dokumenata jesu sljedeći: *United Nations Convention on the Law of the Sea* (hrv. Konvencija Ujedinjenih naroda o pravu mora), *Maritime Labour Convention* (hrv. Konvencija o radu pomoraca), *International Code for the Security of Ships and Port Facilities* (hrv. Međunarodni kodeks o sigurnosti brodova i lučkih prostora) i *International Regulations for Avoiding Collisions at Sea* (hrv. Pravilnik o izbjegavanju sudara na moru). Tekstovi su analizirani s pomoću računalno-korpusnog alata *Sketch Engine*. Korpus ima 78 706 pojavnica (engl. *token*), 68 379 riječi i 3 591 rečenice. Prvo je provedena kvantitativna analiza potencijalnih ograda, nakon čega su kvalitativno analizirani odabrani primjeri u kojima se sa sigurnošću moglo u ovoj prvoj fazi istraživanja utvrditi da se radi o ogradama. Prije analize sastavljen je popis jezičnih sredstava koja su se u prethodnim istraživanjima akademskog i pravnog diskursa na engleskome jeziku pokazala potencijalnim izrazima jezičnog ograđivanja. U ovom radu riječ je o prvoj fazi istraživanja jezičnog ograđivanja u pomorskopravnim tekstovima na engleskome jeziku koje se odnosi na analizu jezičnih sredstava koja mogu vršiti funkciju ograda, dok će u sljedećoj fazi biti provedena sveobuhvatnija kvalitativna analiza s najmanje dvama anotatorima kako bi se utvrdilo koje su vrste jezičnih sredstava s potencijalnom funkcijom ograđivanja doista i ostvarene kao ograde. S obzirom da ograde u različitim vrstama tekstova mogu obavljati različite funkcije, funkcionalno utemeljena podjela može ih lako previdjeti (Varttala 1999: 182) u pojedinoj vrsti diskursa te iz tog razloga nije korištena kao polazna točka. Dakle, u ovome radu analiza polazi od bilježenja primjera ograda utemeljenog na jezičnim oblicima, pri čemu se

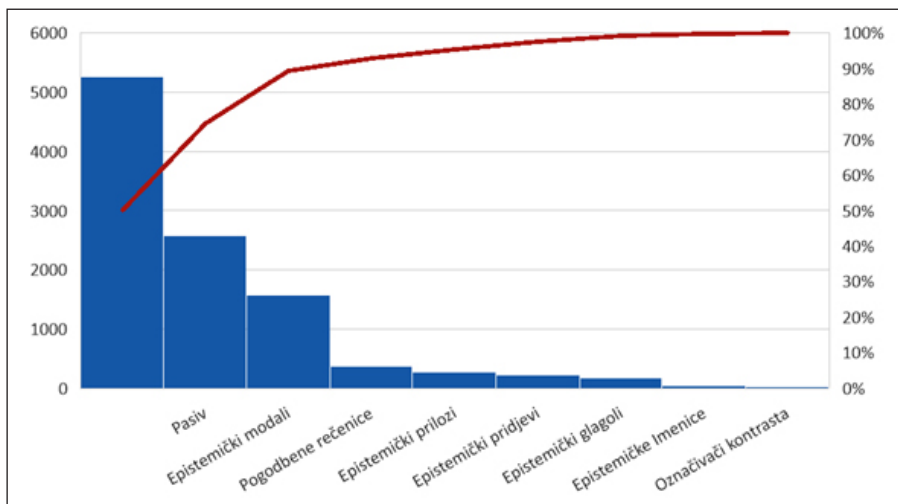
funkcionalni aspekti mogu uzeti u obzir tek nakon što se potencijalne ograde izdvoje iz korpusa na temelju formalnih karakteristika. Prema podjelama potencijalnih ograda navedenima u radovima Salager-Meyer (1997), Hylанда (2006) te Bhatije i sur. (2004), Vass (2015) je izradila proširenu i prilagođenu listu jezičnih oblika koji mogu obavljati funkciju ograda u pravnom diskursu. Prema proširenom popisu potencijalnih jezičnih ograda navedenoj u Vass (2015: 29) izvršeno je pretraživanje alatom *Sketch Engine*. Analizirane potencijalne ograde iz skupina su epistemičkih modalnih glagola (*could, might, may, ought, should* i *would*), epistemičkih leksičkih glagola (*allege, appear, argue, assume, believe, claim, consider, depend, doubt, estimate, expect, indicate, infer, (not) know, note, predict, presume, propose, report, seem, speculate, suggest, tempt, tend, think*) epistemičkih imenica (*allegation, argument, assumption, belief, (un)certainity, chance, estimate, impression, likelihood, (im)possibility, (im)probability, mis-emphasis, suggestion*), epistemičkih pridjeva (*alleged, apparent, arguable, (un)certain, debatable, doubtful, general, imaginable, (un)likely, (im)possible, potential, (im)probable, purported, questionable, (un)reasonable, so-called, unclear, virtual*) epistemičkih priloga (*allegedly, almost, apparently, approximately, arguably, essentially, generally, ideally, maybe, partly, per se, perhaps, possibly, potentially, presumably, presumptively, probably, relatively, roughly, somewhat, somehow, sometimes, theoretically, typically, usually, whenever, virtually*) pogodbenih rečenica, pasivnih konstrukcija te označivača kontrasta (*while, whereas, although*).

4. Rezultati

Prema rezultatima kvantitativne analize prikazanima u grafikonu 1, najčešće zastupljena kategorija potencijalnih leksičkih ograda u pomorsko-pravnim tekstovima jesu modalni glagoli, dok su od potencijalnih stratezijskih ograda najviše zastupljeni pasiv i pogodbene rečenice. Dakle, modalni glagoli javljaju se u 32% ukupno zabilježenih potencijalnih ograda, dok se pasiv javlja u 53% ukupno zabilježenih potencijalnih ograda. Apsolutna frekvencija sveukupno zabilježenih potencijalnih ograda jest 5261, s normaliziranom relativnom frekvencijom 66.84 dijelova milijuna (engl. *ppm – parts per million*). Relativna frekvencija pokazuje odnos apsolutne frekvencije (stvarnog broja zabilježenih primjera u korpusu) naspram ukupne veličine korpusa i računa se s pomoću sljedeće formule:

$$\text{REL} = \frac{\text{ABS}}{\text{N}} \times 1000000,$$

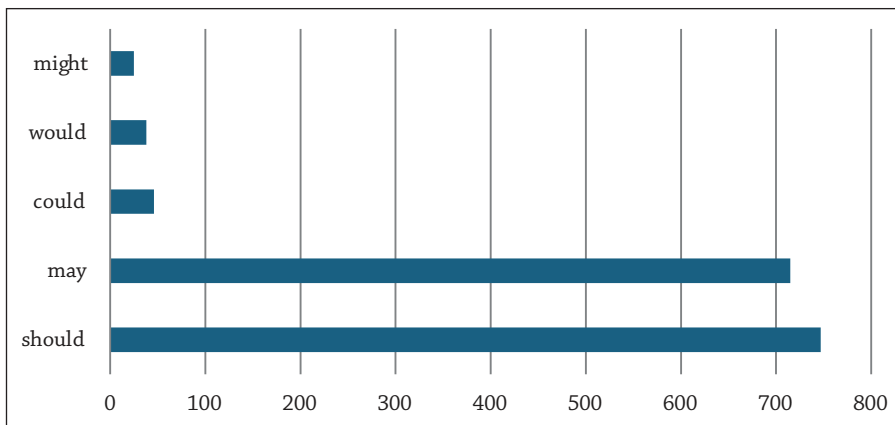
pri čemu je REL relativna frekvencija, ABS apsolutna frekvencija i N veličina korpusa izražena ukupnim brojem pojavnica (engl. *tokens*). Omjer apsolutne frekvencije i ukupnog broja pojavnica množi se s 1000000 kako bi se istovremeno dobila procjena vjerojatnosti pojavljivanja određene pojave u jeziku na milijun riječi te omogućuje usporedbu frekventnosti u tekstovima i korpusima različitih veličina.

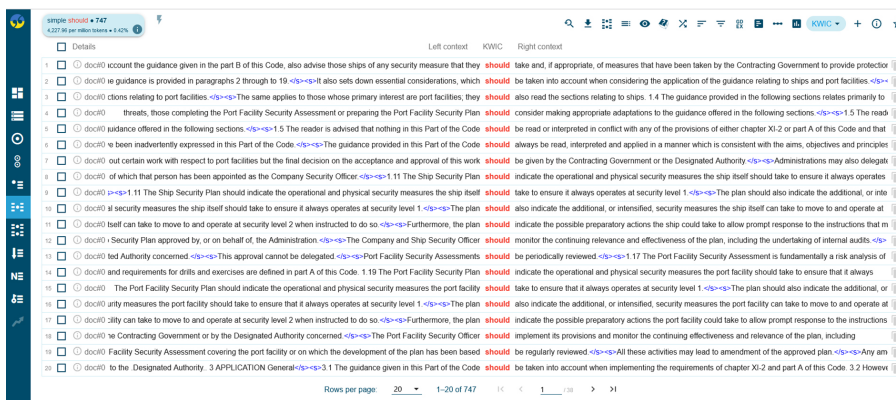
Grafikon 1: Raspodjela potencijalnih leksičkih i strategijskih ograda u korpusu pomorskopравnih tekstova

Valja napomenuti da je prilikom kvalitativne analize konkordancija potencijalnih izraza ograđivanja zabilježenih u korpusu isključen engleski glagol *claim* zbog činjenice da je u korpusu pomorskopравnih tekstova upotrijebljen isključivo u značenju ‘zahtijevati’, a ne u epistemičkom značenju ‘tvrditi’.

Primjeri uzoraka kvalitativne analize najfrekventnijih zabilježenih potencijalnih ograda prema prethodno određenim kategorijama prikazani su u odlomcima koji slijede. Rezultati prikazani u grafikonu 2 pokazuju da se potencijalne leksičke ograde u korpusu pomorsko-pravnih tekstova ostvaruju najvećim dijelom s pomoću epistemičkih modalnih glagola *should*, *may*, *can*, *could*, *would* i *might*, pri čemu su *should* i *may* najfrekventniji te su za njih u nastavku navedeni primjeri iz korpusa.

Grafikon 2: *Frekvencija epistemičkih modalnih glagola u korpusu pomorskopravnih tekstova*

Slika 1: *Konkordancije za modalni glagol should ‘trebati’*

Najfrekventniji modalni glagol zabilježen u korpusu jest *should* (hrv. *trebati*). Prema Quirku i sur. (1985: 227), modalni glagol *should* u engleskom se jeziku obično koristi za stupnjevanje značenja u spektru između neobvezujuće nužnosti (engl. *noncommitted necessity*) i obveze (engl. *obligation*). Dakle, glagol *should* može izražavati epistemičku i deontičku modalnost. U okviru epistemičke domene, ovaj glagol, prema Palmeru (1990: 59), funkcionira kao tentativni marker epistemičke nužnosti s obzi-

rom da se njime upućuje na visok stupanj vjerojatnosti. Kao izraz deontičke modalnosti, modalni glagol *should* značenjski upućuje na slabiju obavezu. Quirk i sur. (ibid) glagol *should* i njegov sinonim *ought to* nazivaju i rubnim pomoćnim glagolima (engl. *marginal auxiliaries*), koji, iako se razlikuju od *must* i *have (got) to* (hrv. morati), iskazuju iste temeljne modalnosti nužnosti i obveze. No, razlikuju se prema tome jer ne izražavaju potpunu uvjerenost govornika u vjerojatnost ostvaraja opisanog događaja ili stanja, odnosno svojom epistemičkom komponentom slabe iskaz. Naime, u slučaju kada iskazuje obvezu, glagol *should*, poput glagola *must* podrazumijeva autoritet govornika, ali ne podrazumijeva i autorovu potpunu uvjerenost da će se postupiti kako je navedeno u iskazu. U diskursu pravnih propisa, *should* označava određen stupanj obveze, ali u slabijoj mjeri no što je to slučaj s modalnim glagolom *must* pa se većinom koristi za izražavanje preporuka. Dakle, *should* i *ought to* podrazumijevaju da je propozicija unutar njihova opsega poželjna ili preporučljiva, kao što se može vidjeti u primjeru 1. Za razliku od glagola *shall* (hrv. morati), glagol *should* izražava obavezu koja se može izbjeći (engl. *escapable obligation*) (Williams 2007: 130) te se u tekstovima pravnih propisa najčešće upotrebljava za izražavanje smjernica ili principa s naglašenom moralnom ili etičkom dimenzijom. S druge strane niječnim oblikom glagola *should* umjesto izričite zabrane označava se upozorenje u odnosu na ponašanje koje nije poželjno (Ibid 2007), kao u primjeru 2.

[1] *The CSO and SSO should always have regard to the effect that security measures may have on ship's personnel who will remain on the ship for long periods.*

[2] *If an Administration uses a Recognized Security Organization (RSO) to review or approve the SSP the RSO should not be associated with any other RSO that prepared, or assisted in the preparation of, the plan.*

Drugi najčešće zabilježen epistemički modalni glagol u korpusu jest *may* (hrv. moći). *May* se može upotrijebiti za izražavanje epistemičke mogućnosti, odnosno mogućnosti da određena propozicija jest ili može biti istinita (Quirk i sur. 1985: 223), kao što je to slučaj u primjerima 3 i 4. U pravnom diskursu glagol *may* također je povezan s glagolom *might*, kojim se u odnosu na glagol *may* izražava veća epistemička udaljenost (Williams 2007: 141).

[3] *The reader is advised that nothing in this Part of the Code should be read or interpreted in conflict with any of the provisions of either chapter XI-2 or part A of this Code and that the aforesaid provisions always prevail and override any unintended inconsistency which **may have been inadvertently expressed** in this Part of the Code.*

[4] *The ship **may**, also, **be subject to** additional control measures if the Contracting Government exercising the control and compliance measures has reason to believe that the security of the ship has, or the port facilities it has served have, been compromised.*

Druga funkcija modalnog glagola *may* jest izražavanje dopuštenja, kao što je prikazano u primjeru 5. Naime, u slučaju modalnog glagola *may* valja napomenuti da je osim kvantitativne analize također važno provesti i kvalitativnu analizu kako bi se sa sigurnošću moglo utvrditi je li u pojedinom primjeru uporabe *may* upotrijebljen u epistemičkom značenju za izražavanje mogućnosti ili deontičkom za izražavanje dopuštenja. Također, prema Quirku i sur. (1985: 224) valja napomenuti da preskriptivna pristranost (engl. *prescriptive bias*) u korist modalnog glagola *may* rezultira njegovom čestom upotrebom u službenim dokumentima, stoga ne čudi što je u korpusu pomorskopravnih tekstova vrlo čest za izražavanje dopuštenja (kao u primjeru 5), a ne samo epistemičke mogućnosti (kao u primjerima 3 i 4).

[5] *The Administration **may entrust** the review and approval of ship security plans, or of amendments to a previously approved plan, to recognized security organizations.*

Od epistemičkih glagola najfrekventniji su *consider* (hrv. smatrati), prikazan u primjeru 6, *indicate* (hrv. ukazivati), prikazan u primjeru 7 i *propose* (hrv. predložiti), prikazan u primjeru 8. Ovakvi epistemički glagoli koriste se kako bi se predstavili argumenti i upućuju na to da se legitimitet određenog stava temelji na ili je uvjetovan iskazima koji mu prethode ili slijede iza njega, a uvode ih upravo gore navedeni glagoli. Drugim riječima, u pravnom diskursu ovakvi glagoli u određenom kontekstu tumače se kao evidencijali kojima se upućuje na to da je zaključak izveden na temelju inferencija koje se označavaju upotrebom epistemičkih glagola.

[6] *A ship or aircraft **is considered** a pirate ship or aircraft if it is intended by the persons in dominant control to be used for the purpose of committing one of the acts referred to in article 101.*

Valja napomenuti da je glagol *consider* u preliminarnoj kvalitativnoj analizi uzet u obzir samo u primjerima s epistemičkim značenjem ‘smatrati’, dok su primjeri sa značenjem ‘razmatrati’ isključeni.

[7] *If the investigation **indicates** a violation of applicable laws and regulations or international rules and standards for the protection and preservation of the marine environment, release shall be made promptly subject to reasonable procedures such as bonding or other appropriate financial security*

[8] *The Tribunal may **propose** such amendments to this Statute as it may consider necessary.*

Od epistemičkih imenica zabilježene su *possibility* (hrv. mogućnost), *probability* (hrv. vjerojatnost), *emphasis* (hrv. naglasak, isticanje), *certainty* (hrv. sigurnost), *belief* (uvjerenje) i *allegation* (hrv. tvrdnja) i to sveukupno u samo 1% zabilježenih potencijalnih ograda. U nastavku su navedeni primjeri za imenice *allegation* (primjer 9) i *possibility* (primjer 11)

[9] *Dispute arising from an **allegation** by the researching State that with respect to a specific project the coastal State is not exercising its rights under articles 246 and 253 in a manner compatible with this Convention shall be submitted, at the request of either party, to conciliation under Annex V, section 2.*

Imenica *allegation* ne upućuje samo na izvor informacije, već podrazumijeva i epistemičku udaljenost jer se odnosi na tvrdnju čiju istinitost tek treba dokazati. Valja napomenuti da imenica *allegation* ima sličnu funkciju kao i pridjev *alleged* (primjer 10) i prilog *allegedly* jer se njima govornik, odnosno autor teksta ograđuje od preuzimanja odgovornosti za istinitost sadržaja iskaza, također na taj način označavajući epistemičku udaljenost. Prema Mushin (2001: 103), ovakve jezične jedinice označavaju preneseni epistemički stav (engl. *reportive epistemological stance*) kojim se ograđuje od procjene istinitosti iskaza.

[10] *Such inspection shall in any case be carried out where the working and living conditions **believed** or **alleged** to be defective could constitute a clear hazard to the safety.*

[11] *In negotiating agreements pursuant to articles 69 and 70, States Parties, unless they otherwise agree, shall include a clause*

*on measures which they shall take in order to minimize the **possibility** of a disagreement concerning the interpretation or application of the agreement, and on how they should proceed if a disagreement nevertheless arises*

Epistemički pridjevi javljaju se u 4% zabilježenih potencijalnih ograda. Primjeri najfrekventnijih epistemičkih pridjeva navedeni su u nastavku. Pridjev *general* (hrv. opći) prikazan je u primjeru 12, pridjev *possible* (hrv. mogući) u primjeru 13, te pridjev *reasonable* (hrv. razuman) u primjeru 14.

[12] *This explanatory note, which does not form part of the Maritime Labour Convention, is intended as a **general** guide to the Convention.*

[13] *Furthermore, the plan should indicate the **possible** preparatory actions the ship could take to allow prompt response to the instructions that may be issued to the ship by those responding at security level 3 to a security incident or threat thereof.*

[14] *The Administration may extend the period of validity of the certificate but this extension shall be granted only for the purpose of allowing the ship to complete its voyage to the port in which it is to be verified, and then only in cases where it appears proper and **reasonable** to do so.*

U ukupnom broju zabilježenih potencijalnih ograda, epistemički prilozima javljaju se s udjelom od 5%. Najfrekventniji među njima jesu prilozima *likely* (hrv. vjerojatno) i *generally* (hrv. općenito, uglavnom). Upotreba priloga *likely* prikazana je u primjeru 15.

[15] *The employment, engagement or work of seafarers under the age of 18 shall be prohibited where the work is **likely** to jeopardize their health or safety.*

Epistemički prilozima i epistemički pridjevi poput svih ostalih jezičnih elemenata kojima se može izraziti epistemička modalnost, također su povezani s procjenom istinosne vrijednosti iskaza. Dakle, epistemičkim prilozima govornik, odnosno autor testa može naznačiti da određene situacije smatra mogućima, nemogućima, vjerojatnima, sigurnima ili nesigurnima.

Što se tiče potencijalnih strategija ograđivanja, najfrekventnija u korpusu jest upotreba pasiva koja obuhvaća 49% od ukupno zabilježenih potencijalnih primjera ograđivanja. Pasivne konstrukcije zabilježene u korpusu često se javljaju zajedno s modalnim glagolima *shall*, *can*, *should*, *may*, *might* ili *would*. Pasiv umanjuje ulogu subjekta jer u prvi plan stavlja objekt radnje, dok subjekt zauzima sekundarnu poziciju, na taj način uklanjajući od autora odgovornost za istinitost iskaza. Iskaze izražene pasivom često prate epistemički modalni glagoli kojima se dodatno upućuje na nesigurnost iskaza te smanjenu ulogu i odgovornost autora. Primjeri pasivnih rečenica s modalnim glagolima *may* (primjer 16) i *should* (primjeri 16 i 17) prikazani su u nastavku.

[16] *Records **may be kept** in any format but **should be protected** from unauthorized access or disclosure.*

[17] *Those unwilling or unable to establish their identity and/or to confirm the purpose of their visit when requested to do so **should be denied** access to the port facility and their attempt to obtain access **should be reported** to the PFSO and to the national or local authorities with security responsibilities.*

Sastavljači pravnih propisa i pravnici općenito svakodnevno se susreću s hipotetičkim scenarijima, pri čemu moraju izraziti ili uzeti u obzir što se može ili se moglo dogoditi. Jedan od načina na koji se precizno mogu izraziti hipotetičke situacije jest upotrebom pogodbenih rečenica. Dakle, pogodbene rečenice također su jedna od potencijalnih strategija ograđivanja koja se u pomorskopravnom korpusu javlja u 7% ukupno zabilježenih potencijalnih ograda, od kojih je izdvojen primjer 18.

[18] *If, after young seafarers under the age of 18 have served on a ship for at least four months during their first foreign-going voyage, **it becomes apparent that they are unsuited to life at sea, they should be given** the opportunity of being repatriated.*

Pogodbene rečenice izražavaju uzrok i posljedicu u mogućim situacijama. U korpusu pomorskopravnih tekstova hipotetičke pogodbene rečenice najčešće su upotrijebljene u kombinaciji s modalnim glagolima *should*, *may*, *would* i *could* kako bi izrazile posljedice mogućih budućih uzroka. Pogodbene rečenice s modalnim glagolima određuju opseg preporuke, izražavaju preduvjete te ublažavaju generalizacije. Na ovaj način može se izraziti

epistemička nesigurnost znanja u svezi sa stvarnim ishodom ako se hipotetička situacija izražena zavisnom surečenicom pogodbene rečenice ostvari.

Druga u korpusu zabilježena potencijalna strategija ograđivanja može se ostvariti upotrebom veznika *while*, *whereas* i *although*, koji obavljaju funkciju označivača kontrasta (eng. *contrast markers*) i uvode zavisnu surečenicu na mjesto priložne oznake glavne surečenice, na taj način tvoreći priložnu dopusnu rečenicu. Ovakve rečenice koriste se često u kombinaciji s negacijom, kao u primjerima 18 i 21 kako bi se prikazale dvije suprotnosti. Isto tako, ovakve se jezične strukture u pravnom diskursu također mogu koristiti za definiranje, odnosno ograničavanje opsega primjene pravnog propisa (Bhatia 1998), kao što je prikazano u primjeru 20.

[19] *While there may be circumstances when an individual ship may be operating at a higher security level than the port facility it is visiting, there will be no circumstances when a ship can have a lower security level than the port facility it is visiting.*

[20] *In the case of a complaint under paragraph 1(d) of this Standard, the inspection shall generally be limited to matters within the scope of the complaint, **although** a complaint, or its investigation, may provide clear grounds for a detailed inspection in accordance with paragraph 1(b) of this Standard.*

[21] *Whereas the security level need not be regarded as being particularly sensitive, the underlying threat information may be highly sensitive.*

5. Zaključak

Većina dosadašnjih istraživanja ograda u engleskom jeziku provedena je na akademskom diskursu, pri čemu je utvrđeno da je upotreba ovakvih jezičnih elemenata jedno od njegovih temeljnih obilježja. Iako znatno rjeđa, istraživanja ovakvih jezičnih elemenata u pravnim tekstovima također pokazuju njihovu prisutnost i u toj vrsti diskursa. Cilj rada bio je utvrditi koje se vrste potencijalnih ograda najčešće javljaju u posebnoj vrsti pravnih tekstova iz područja pomorstva te opisati neke od njihovih funkcija. U tu svrhu sastavljen je i kvantitativno analiziran korpus pomorskopravnih tekstova na engleskome jeziku te su ponuđeni primjeri u kojima su jezična sredstva s potencijalnom funkcijom ograđivanja doista i ostvarena kao ograde. U korpusu

su zabilježene potencijalne leksičke i strategijske ograde, pri čemu su od potencijalnih leksičkih ograda najčešći epistemički modalni glagoli *should* i *may*, dok su od potencijalnih strategija najčešće upotrebe pasivnih konstrukcija i pogodbenih rečenica. Leksičke ograde mogu obavljati različite funkcije ovisno o kontekstu, odnosno komunikacijskoj situaciji, pri čemu mogu izražavati nepreciznost, neodređenost i neopredijeljenost u svezi s onim o čemu se piše, na taj način utječući na istinosnu vrijednost i jačinu propozicije. Isto tako, određene strategijske ograde poput pogodbenih rečenica omogućuju sastavljaču pravnih propisa da izrazi hipotetičke situacije ili da primjerice pasivnim konstrukcijama umanjí svoju prisutnost te preuzme ulogu savjetnika. S obzirom da žanr pravnih tekstova nameće određena ograničenja, ograde koje se u njemu javljaju jednim se dijelom mogu smatrati obilježjem žanra. Stoga analiza ovakve jezične pojave u žanru pomorskopravnih tekstova može pridonijeti njihovu boljem razumijevanju, tumačenju i prevođenju.

Na kraju, također je važno spomenuti i ograničenja korpusno utemeljenog istraživanja ograda. Naime, korpusi i korpusni alati omogućuju relativno brzu i jednostavnu kvantitativnu analizu, no bez kvalitativne analize pojedinačnih zabilježenih primjera određene jezične pojave, nemoguće je donositi apsolutne zaključke. Isto tako, u korpusnoj analizi temeljenoj na formalnim karakteristikama vrlo se lako mogu previdjeti jezična sredstva ograđivanja koja se nisu našla na popisu. Stoga se čini najpouzdanijim promatrati korpusnu analizu kao jedno od gledišta koje se svakako mora nadopuniti s kvalitativnom analizom kako bi rezultati bili što vjerodostojniji.

Literatura

- Bhatia, Vijay Kumar (1998) „Intertextuality in Legal discourse“, dostupno na adresi <https://jalt-publications.org/tlt/articles/2427-intertextuality-legal-discourse>, posjet 11. lipnja 2024. Bhatia, Vijay Kumar (1993) *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*, Longman, London.
- Bhatia, Vijay Kumar; Langton, Nicola M., Lung, Jane (2004) „Legal discourse: opportunities and threats for corpus linguistics“, *Discourse in the professions: perspectives from corpus linguistics*, ur. Ulla Connor i Thomas Upton, Amsterdam, str. 203–231.
- Balažić Bulc, Tatjana; Požgaj Hadži, Vesna (2017) „Interakcijske retoričke strategije u znanstvenom diskursu (na primjeru znanstvenog jezika Ivana Ivasa)“ *Govor* 34, br. 2, Zagreb, str. 127–151.

- Clemen, Gudrun (1997) „The concept of hedging: origins, approaches and definitions”, *Hedging and discourse: approaches to the analysis of a pragmatic phenomenon in academic texts*, ur. Raija Markkanen i Hartmut Schröder, Berlin, str. 235–248.
- Crompton, Peter (1997) „Hedging in academic writing: Some theoretical problems”, *English for Specific Purposes*, 16, 4, str. 271–287.
- Hinkle, Rachael K.; Martin, Andrew D.; Shauband; Tiller, Emerson H. (2012) „A positive theory and empirical analysis of strategic word choice in district court opinions”, *Journal of Legal Analysis*, 4/2, str. 407–444.
- Hübler, Axel (1983) *Understatements and hedges in English*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam i Philadelphia, PA.
- Hyland, Ken (1994) „Hedging in academic writing and EAP textbooks”, *English for Specific Purposes*, 13, str. 239–256.
- Hyland, Ken (1996) „Talking to the academy: forms of hedging in science research articles”, *Written Communication*, 13/2, str. 251–281.
- Hyland, Ken (1998). *Hedging in scientific research articles*. John Benjamins, Amsterdam.
- Hyland, Ken (2005) „Stance and engagement: a model of interaction in academic discourse”, *Discourse Studies*, 7/2, str. 173–192.
- Ishaya, Bitrus; Azamabel, Nicholas (2020) „Functions of hedging in legal bonds”, *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 11, 12, str. 683–692.
- Lakoff, George (1973) „Hedges: a study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts”, *Journal of Philosophical Logic*, 2, str. 458–508.
- Markkanen, Raija; Schröder, Harmut (1997) „Hedging: a challenge for pragmatics and discourse analysis”, *Hedging and discourse: approaches to the analysis of a pragmatic phenomenon in academic texts*, ur. Raija Markkanen i Hartmut Schröder, Berlin, str. 3–18.
- Mauranen, Anna (1997) „Hedging in language revisers’ hands”, *Hedging and discourse: approaches to the analysis of a pragmatic phenomenon in academic texts*, ur. Raija Markkanen i Hartmut Schröder, Berlin, str. 115–133.
- Mushin, Ilana (2001) *Evidentiality and Epistemological Stance: Narrative retelling*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

- Palmer, Frank Robert (1990) *Modality and the English Modals*, Longman, London/New York.
- Prince, Ellen F.; Frader, Joel; Bosk, Charles (1982) „On hedging in physician-physician discourse”, *Linguistics and the professions, Proceedings of the Second Annual Delaware Symposium on Language Studies*, ur. Robert J. di Pietro, Norwood, str. 83–97.
- Pritchard, Boris (2011) „Pomorski institucionalni vokabular: neka terminološka pitanja“, *Hrvatski jezik na putu u EU*, ur. Maja Bratanić, Zagreb, str. 151–191.
- Quirk, Randolph; Greenbaum, Sidney; Leech, Geoffrey; Svartvik, Jan (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Longman, London.
- Salager-Meyer, Françoise (1994) „Hedges and textual communicative function in medical English written discourse”, *English for Specific Purposes*, 13, str. 149–170.
- Salager-Meyer, Françoise (1997) „I think that perhaps you should: a study of hedges in written scientific discourse”, *Functional approaches to written text: classroom applications*, ur. Tom Miller, Washington, DC, str. 105–118.
- Salager-Meyer, Françoise (1998) “Language is not a physical object [Response to Peter Crompton’s: Hedging in academic writing: Some theoretical problems, *English for Specific Purposes*, 16, str. 271–287]”, *English for Specific Purposes*, 17, str. 295–302.
- Sharndama, Emmanuel C.; Panamah, Jival H. (2012) „Hedging in professional legal texts”, *British Journal of Humanities and Social Sciences*, 4 (1), 41–46.
- Tominac Coslovich, Sandra; Borucinsky, Mirjana (2015) „Sintaktički diskontinuitet u izvornom pomorskom pravnom tekstu na engleskom jeziku i u njegovu prijevodu na hrvatski”, *Od Šuleka do Schengena: Terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke*, ur. Maja Bratanić, Ivana Brač, Boris Pritchard, Rijeka – Zagreb, str. 283–300.
- Toska, Bledar (2012) „Epistemic hedges and boosters as stance markers in legal argumentative discourse”, *Topics in linguistics: approaches to text and discourse analysis*, 10, str. 57–62.
- Varga, Mirna (2016) *Epistemic modality in academic discourse in the Croatian and English language*, doktorska disertacija, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

- Varttala, Teppo (1999) „Remarks on the Communicative Functions of Hedging in Popular Scientific and Specialist Research Articles on Medicine”, *English for Specific Purposes*, 18, 2, str. 177–200.
- Varttala, Teppo (2001) *Hedging in scientifically oriented discourse: Exploring variation according to discipline and intended audience*, doktorska disertacija, Acta Electronica Universitatis Tamperensis 138, Tampere University, dostupno na adresi <http://acta.fi/pdf/951-44-5195-3.pdf>, posjet 11. lipnja 2024.
- Vass, Holly (2015) „Analysing hedging in legal discourse using small-scale and large-scale corpora”, *Research in Corpus Linguistics*, 3, str. 27–35.
- Williams, Christopher (2007) *Tradition and Change in Legal English*, Peter Lang, Bern.
- Žic Fuchs, Milena (1988) „Ograđivanje i dokazivanje u govornom jeziku”, *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život*, 44, 1-2, str. 164–172.

SUMMARY

Sandra Tominac Coslovich

CORPUS-BASED ANALYSIS OF POTENTIAL HEDGES IN MARITIME LEGAL TEXTS IN ENGLISH

Hedges are epistemic linguistic devices that mitigate categorical claims by expressing the possibility, uncertainty, vagueness, or a degree of commitment of the speaker or author of the text towards the truth value of the proposition. Previous research has shown that hedges are one of the fundamental features of scientific discourse. However, hedges also occur in legal discourse, in which such epistemic expressions perform specific communicative functions. The paper presents the results of the analysis of potential hedges carried out on a corpus of four maritime legal texts written in English. The texts include two international conventions, one set of regulations, and one code. Based on the list of potential lexical hedges and hedging strategies identified in previous similar research, a quantitative analysis was carried out using the Sketch Engine tool and examples of actual hedges were extracted from the corpus and analysed qualitatively. The most common potential lexical hedges recorded in the corpus are epistemic modal verbs, while the most significant potential hedging strategies are conditional clauses and the passive voice. Hedges are used to express (im)precision, limit the legal scope, and soften the author's commitment to the truth value or probability of a proposition, implying that a particular statement is not based on reliable knowledge, but rather on plausible and/or hypothetical reasoning.

Key words: *hedges; maritime legal texts; corpus analysis; lexical hedges; strategic hedges; epistemic modal verbs*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.5>

Vladimír Patráš

THE VALUE INTERFACES OF MEDIA COVID-CULTURE IN ONLINE PRESS¹

dr. sc. Vladimír Patráš, Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia
vladimir.patrash@umb.sk *orcid.org/0000-0001-8354-3729*

prethodno priopćenje

UDK 004.738.5:070

316.77:004

316.772.4:004

rukopis primljen: 1. rujna 2023; prihvaćen za tisak: 16. travnja 2024.

The outbreak of COVID-19 has caused a radical division of communities and reformatted a considerable area of interpersonal communication in the contemporary “glocalized” world. Historically and culturally developed standards, flexibly stable communication concepts, and universally applicable codes with a substantial degree of persuasive and expressive force have produced accelerated responses to the special requirements and challenges that contemporary social media discourse needs to, wants to, or can manage. In the pragma-communication ambit covering the COVID-19 issue, what was obviously activated and integrated were the methods and means of professional (medical, psychological, social, economic, political, military) and media discourse, including the extreme persuasiveness, inherent colloquialization, as well as individualization, of the web-based media products. In the context of the delicate thematic and pragmatic spectrum, a culturally specific way of

¹ The main ideas and parts of the paper were presented at the 6th international scientific conference *Borderlands of the Slavonic Region at the Turn of the 20th and 21st Centuries. Language – Society – Culture – Identity*, in the cycle of *Slavonic Languages in Sociolinguistic View of the Sociolinguistics Committee* affiliated to the International Committee of Slavists, held at Vilnius University in Vilnius on September 8–10, 2022.

intertextual media presentation of contents, intentions and effects was created at the intersection of the said communication markers. Using an adapted speech acts theory, the study focuses on a socio-pragmatic definition of interfaces in a so-called covid-culture value area, which occurs in contemporary online press featuring opinion journalism.

Key words: *interpersonal communication; speech act theory; media communication sphere; online press; covid-culture value area.*

A good scientist is one who knows what to look for, so you disregard the tons of stuff, and you see a little thing somewhere else. The same is true of a good newspaper reader. Whether it's in print or on the Internet, you have to know what to look for. That requires a knowledge of history, an understanding of the backgrounds, a conception of the way the media function as filters and interpreters of the world. Then you know what to look for. (Noam Chomsky)²

1. Introduction

The paper aims to draw socio-pragmatic attention to the delineation of the area and interfaces of the so-called *covid-culture* value complex in the contemporary online opinion press by focusing on “who and why formulates the media statement and to whom the media statement is addressed”. The value complex is considered and presented through the adapted Speech Act Theory (initial definition by Austin 1962) while reflecting its illocutionary component present in the application of communication functions. The source of the used persuasive methods and techniques is the publication by Iłowiecki – Zasepa 2003: 80–103.

The intention to focus on the value-forming aspect of social communication in the part of online journalism operating at the time of the truly unprecedented social crisis caused by the COVID-19 pandemic is influenced by the motivating, interrelated socio-cultural and pragma-communicative circumstances.

1. In defining the conceptual background of the problem and tracing the approach to the topic of the paper, I start from the theorem of language

² Chomsky, Noam (2007). *What We Say Goes. Conversation on U. S. Power in a Changing World: Interviews with David Barsamian*, pp. 96–97.

consciousness as a specific component of human consciousness, in the sense of J. Horecký's views [Horecký 1991]. The author attributes consciousness an axiological, evaluative component, which assigns certain values to the used elements or results of communicative activity. In addition to the evaluation of the expressive components of language communication in terms of the norm and codification, the axiological component, which makes it possible to judge and evaluate expressions, but especially communications in terms of their appropriateness and adequacy to the speaker's intent, is of fundamental importance [Horecký 1991: 84]. In the relation *institutional communication – structured value world* (let me also include mediated interactions in electronic media) it is appropriate to point out the essence of cultivated linguistic consciousness, which is characteristic of the community segment in the media landscape with both individually (specifically) and socially (generally), i.e. group-accepted value standards.

The “responsible citizens”, the “good readers of newspapers” in the online media landscape, as evoked by the opening Chomsky quote, are/should be mentally active, motivated, with large cognitive capacity, (algorithmically, stereotypically) picky seekers, well-oriented in the genre and topic, critical, assertive, and self-respecting, technologically skilled communication partners, and media production consumers, who neither “adore” nor condemn it. At the same time, I note that in an optimally functioning community, such an “elitist” perception of the participants in the media interaction is neither the primary nor the only object of the media impact. Emphasizing a set of qualities, abilities, and prerequisites of the “good readers of newspaper” is meant to be prophylactic, with the ambition of extending its reach to a larger audience. The point is that the passivity, the unwillingness to seek high-quality journalistic expression, and the intellectual laziness of the recipients of media products is a misfortune (let me emphasize: Not only, but also) for the media [Follrichová 2011: 41]. The author's observation is particularly acute and symptomatic at the time of crisis with a broad, global impact on the life, behaviour, and actions of social structures and the respective communicating communities. In challenging situations and states of society, psychosocial pressure, among other things, is exerted *en masse*, quite aggressively, often abusively (through the media) on large target groups, especially the “less-demanding consumers” of media messages. At the same time, universally valid value standards are frequently obscured, demagogically trivialized, or impertinently relegated to the periphery of the media axiological spectrum.

2. The values of the media and communication participants are, in a broader sense, defined and built as a multi-level system of relations and categories with discernible layers and respective axiological interfaces between them. A support layer of the media value system is the sphere of social values focused on a partner in a social relationship (in our case, it is the participant in online media communication). An intentional set of relationships is explicitly expressed by the value system of a social unit as a whole and objectified in social norms (for the notion of “value system”, see Geist 1992: 105). It is the bundle of social norms existing in a defined segment of online media communication, which allows the determination of the effectiveness of social interactions in media discourse.

3. I find the initial conditions, the contradictory interplay and interfaces of the social norms applied in the media *covid-culture* in the discourse of *pandemic* mediation, behaviour and actions of online media in a chain of three identifiers: **a)** the phasing of the pandemic period (*pars pro toto* in Slovakia: early 2020 – pre-spring 2022, with a diminishing focus on the issue in most countries), **b)** the selection of events, their conceptual processing into prefabricated products predetermined to perform the respective communicative functions, selecting opinions and shaping evaluations with real or assumed impact on the formation of social consciousness, and **c)** deploying elements of media reality in institutionalized media communication (correlated events, facts, reactions and actions of society, politicians, experts, authorities of various types, including media celebrities, genre models and variations). [For a generalized scheme of the links in the creation and maintenance of media reality, see Hłowiecki – Zasepa 2003: 22.]

In the online media discourse of the short-lived but intense covid era, including the (post-) vaccination period, I draw attention to the synergistic bundle of speech acts employed in addressing the issues conditioned by the topic of the study. These are linked, alongside the “obligatorily present” informational predestination, to **a)** maintenance, instructional, strongly persuasive, propagandistic, and manipulative purposes, and to **b)** secondary – supplementary, accompanying, framing, or colouring – credentials, e.g. to lighten media production, to promote or weaken interpersonal interactions, etc. In the online media communication sphere during the covid era, speech acts that fulfil a non-informational mission are deployed deliberately, surprisingly, and with extreme fre-

quency. At the same time, “each method of misleading can be used and applied in different ways in different domains, and its effectiveness depends on many circumstances. First, it depends on the general state of culture, on the extent to which the recipients can understand the specifics of the mass media’s action, as well as the possibilities of their critical reception” [Iłowiecki – Zasepa 2003: 80].

Considering the architecture and respecting the relational, often contradictory scope of the above social and communicative determinants has the ambition of creating acceptable conditions for pursuing the intention of the study. It becomes an effort to identify the methodological potential for presenting a media *covid-culture* that is non-terminologically defined, but, in practice, exists and operates with its contrastive interfaces in the online press, i.e., with advantages and limitations for the participants of online media communication.

2. Methodological definition of the problem

The methodological background of the paper includes the concept of a transformed media communication chain, applied to the interactive, inter-medial, and multimodal communication contacts in the tele-technological environment. [The author’s methodological reflections were inspired by Russ – Mohl – Bakičová 2005: 27–39. In their book, the changes in behaviour and values of the audience are described on pp. 39–41. On the issue of the value shift towards fictionalization and emotionalization of opinion-type online journalism, see Patráš: 2021].

The essence of the concept of a transformed media communication chain is the reformatted communication paradigm. The change is manifested in the following constituents:

a) The status of a journalist and an interactive recipient/addressee of hypertext is replaced by a combination of the two formerly separate communication roles in the status of a *wreader* (recipient-reader of hypertext taking over the functions of an author-writer; this *amalgam* term was introduced by G. Landow in 1992). In terms of the study objective, the above-mentioned fusion must evoke a change in the degree of control over the hypertext components and boundaries on the part of a recipient. In comparison with the “classic” texts, the fusion also affects the attitudes and responsibilities of *wreaders* towards hypertext within the paradigm of online media culture.

b) In the electronically determined environment, there has been a real transformation of media communication functions (missions) from the scheme: *informing – agenda setting – orienting – criticizing – controlling* into a new one: *attracting – orienting – selecting facts and procedures of their application – attitude – responsibility – remediation*, i.e., readiness of recipients to spread messages in cyberspace, e.g., through viral activities.

Parenti 1997; Iłowiecki – Zasepa 2003; Habrajska – Obrębska 2007; Ftorek 2017, and others have pointed out that in the media coverage of a crisis (a pandemic, in our case), persuasion – in its axiological sense – symptomatically develops into propaganda and manipulation. Language in its social role, as a value and as a product of value-creating activity, is contemplated by J. Dolník [Dolník 2000: 150–163] in his typical thought-provoking manner. While accepting the anthropological and cultural features of media crisis communication, K. Michalewski [Michalewski 2014] points to the negative categorizations of people according to their external (physical and anthropological) and internal (usually inferred characterological, psychological, customary, ideological, gender) features through evaluative grading (stigmatizing) in group communication. Michalewski highlights the strongly stereotyped, expressive-emotional attribute of stigmatization and its aggressive impact on public communication. Let me add: with the previously mentioned, quite transparent, easily identifiable, yet personally and humanly vulnerable semantic-pragmatic identifier, stigmatization means and methods are often abused in the form of deceptive or false arguments with emotional properties (*ad hominem, ad auditorem*). The intended purpose of doing so is quasi-objectivity and factuality (*ad rem*) with an offensive and defamatory intent, including online media communication and covid discourse in general.

The presumptive, even expected result of the study is the outline of a media *covid-culture* and the confirmation (?) of adaptation to the “new normal” in terms of Union politics and organization (see e.g. Cuhls et al. 2022).

To describe the observations and findings from the defined points of view, I have used the qualitative approach to media production (for more details on research methodology, see Sedláková 2014). The texts were published at different stages of the pandemic period (only temporarily withdrawn from the *agenda-setting* at the time of writing the study) while fulfilling the respective media credentials. The material source for assessing the selection is the author’s systematically built, supplemented, observed,

and interpreted research database of print-type web-based media covering the two major streams of journalistic activity – news and opinion journalism.³

3. Findings and outcomes

Considering the leading motive, targeting, and research objectives of the paper, it is important to present an integrated interpretation platform conceived within the pragma-communication framework. Its ambition is to contribute to the specification of the phases of media communication in the covid era, with the impact on the recognition of the value fields and interfaces of the media covid-culture in the eyes of individual or group recipients of media products (targeted, addressed, or general audience). Operators or administrators of sample media can extract and process contents, facts, and events from the agency resources, take cues and production from other media environments, and then edit, reinterpret (even deconstruct), source, and supplement their parts in a pragma-communicative way. They also add expressive-emotional components, including a rich register of purposefully dosed contextual expressivity. The binding agent of the media in question is the creation and dissemination of posts with a muted informational predetermination and a reinforced opinion line.

A value-profiled integrated interpretation platform (see **Figure 1**) is co-created by the architectural components with the social foundation of the covid era. It can be divided according to the phases of media communication (**A**), with a functional context and a repertoire of communicative functions (**B**), and with an appropriate linguistic-communicative and pragmatic inventory, which is selectively represented by the frequent speech acts (**C**). I have created the phase names according to the focal social dispositions and concurrent media activities that were dominant in the respective periods. Speech acts are divided into three subgroups, according to their value application in the media covid discourse. The division is used for the pragma-stylistic argumentation of their value or the value-creating engagement. The identifiers above are linked to the genre requirements, compositional predispositions, and possibilities of expression in the exam-

³ An overview of the online periodicals excerpted for the purpose of the study is included in the *References* as a separate subsection titled *Sources (electronic media sample inventory)* with 30 entries.

ined field of online media communication. I understand architectural components in synergy, the way they were dynamically applied in the previous period of existence, development, and the impact of the COVID-19 objects and narratives. Namely, this was in the decisive life period of the globalized communities, i.e. generally between January 2020 – February 2022 (in Slovakia including the fading media events in the summer 2022)⁴.

An integrated interpretation platform benefits from the interplay of the three areas (A-C). It utilizes the system of relevant indicators in their pragma-communicative inter-operation and/or deterministic chaos. In this context, the **A** area defines the causes, essence, and circumstances of the media rendering; the **B** and **C** areas are the consequences (phenomenal aspects) of the social conditions. The conceptual approach is linked to the specifically Slovak socio-cultural and media conditions. However, the experience is at least comparable with other communities related in terms of history, ethnic culture, and social communication.

⁴ The phase of reminiscences and, at the same time, the attempts to revitalize media interest in the *pandemic* and to forecast the further developments after February 2022 is not the subject of the study.

Fig. 1. *The integrated interpretation platform for the knowledge of media covid discourse with potential value interfaces of media covid-culture*

A. Media communication phases in the COVID-19 era dominantly developed type of journalistic activity (Tušer 2010; Rončáková 2019) in hierarchical order	B. Communication functions (Vybíral 2005, p. 31) and their hierarchy according to the effects of social interactions in the text (Geist 1992)	C. Speech Acts (SA) in descriptive definition (selection) focused by illocutionary component (Austin 1962) in media covid discourse applied along the line Ne... neutrally projected SA, Po... positively projected SA, Ng... negatively projected SA
1. <u>exposition-mobilization phase</u> - news - (secondary: opinion journalism of rational type)	information function	- generating interest in the object with media coverage (Po), - drawing attention to the objective narrative (Po), - selecting facts and events (Po), - compiling facts without sourcing (Ng), - publishing unverified circumstances, or questionable facts and events (Ng), - typologizing the objects and persons with media coverage (Ne)
	orientation function	- comparing facts and events (Ne), - classifying installed knowledge (Ne), - contrasting or identifying the experience of individuals and population groups (Ne)
	instruction function	- developing and explaining narratives (Po), - preaching, teaching the audience (Ne)
	persuasion function	- influencing – suppressing or escalating emotions (Ne), - arguing with counter-information (Po), - arguing with unverified/untrue or incomplete information (Ng), - concealing selected facts (Ng), - inciting stress in the present and projecting fears of the future (Ng)
	(potential phatic function)	- appealing to the “common good”, “solidarity” etc. (Ne), - unilateral, exclusive, aggressive appealing to “personal responsibility” (Ng)

A. Media communication phases in the <u>COVID-19 era</u> dominantly developed type of journalistic activity (Tušer 2010; Rončáková 2019) in hierarchical order	B. Communication functions (Vybíral 2005, p. 31) and their hierarchy according to the effects of social interactions in the text (Geist 1992)	C. Speech Acts (SA) in descriptive definition (selection) focused by illocutionary component (Austin 1962) in media covid discourse applied along the line Ne... neutrally projected SA, Po... positively projected SA, Ng... negatively projected SA
2. <u>testing-restriction phase</u> - opinion journalism of emotional type - opinion journalism of rational type - (secondarily: news)	information function persuasion and manipulation function, simultaneously instruction function	- media coverage (of both real and mock) authorities (Ne), - setting quasi-authorities and pseudo-celebrities (media prefabs) (Ng) - sycophantism, flattery, heroizing (Ng), - fabricating, constructing media objects (Ng), - lightening of motivically important subjects (Ng), - concealing the essence or parts of facticity (Ng), - opinion defence (Ne), - accusing, intimidating, verbal attack (Ng), - belittling individually or collectively personalized object of media coverage (Ng), - confrontational reasoning (Ne)
3. <u>vaccination-confrontational phase</u> - opinion journalism of rational type - opinion journalism of emotional type - news	(information function)	- arousing interest in the event (Ne), - selecting (attractive, sensitive) narratives (Ne), - taking over products of other media with modifications (editing, component rearrangements) (Ne), - compiling facts without sourcing (Ng), - publishing unverified circumstances, or questionable facts and events (Ng)

<p>A. Media communication phases in the COVID-19 era dominantly developed type of journalistic activity (Tušer 2010; Rončáková 2019) in hierarchical order</p>	<p>B. Communication functions (Vybíral 2005, p. 31) and their hierarchy according to the effects of social interactions in the text (Geist 1992)</p>	<p>C. Speech Acts (SA) in descriptive definition (selection) focused by illocutionary component (Austin 1962) in media covid discourse applied along the line Ne... neutrally projected SA, Po... positively projected SA, Ng... negatively projected SA</p>
<p>3. <u>vaccination-confrontational phase</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - opinion journalism of rational type - opinion journalism of emotional type - news 	<p>manipulation function, simultaneously persuasion function</p>	<ul style="list-style-type: none"> - strong contrasting of parts of represented reality (Ne), - distracting by layering specialist parcels (Ne), - describing individual – real or fictional story (Ne), - polarizing groups/society (Ng), - (targeted, intentional) accusing (Ng), - reviving or constructing invectives (Ng), - ironizing, offending, ostracizing, defaming (concepts of <i>cancel culture</i>, or <i>call-out culture</i>) (Ng), - weakening thematic cores by information ballast (disguising) (Ng)
	<p>instruction function</p>	<ul style="list-style-type: none"> - rational consideration of the declaratory value of facts, processes, and consequences (Po), - tension relief, self-satisfaction (Ne), - attacking, accusing/vindicating (Ng), - distracting (Ne), - direct, unequivocal attitude built on contrasted questioning (Po)
	<p>(potential operation function)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - making news emotional by means of opinion narratives and persuasion (Ne), - conclusions without <i>the right to the last word</i> (Po)

A. Media communication phases in the COVID-19 era dominantly developed type of journalistic activity (Tušer 2010; Rončáková 2019) in hierarchical order	B. Communication functions (Vybiral 2005, p. 31) and their hierarchy according to the effects of social interactions in the text (Geist 1992)	C. Speech Acts (SA) in descriptive definition (selection) focused by illocutionary component (Austin 1962) in media covid discourse applied along the line Ne... neutrally projected SA, Po... positively projected SA, Ng... negatively projected SA
4. <i>relaxing-reminiscent phase</i> - news - opinion journalism of rational type - opinion journalism of emotional type	information function	- presenting narratives with retrospective framework (Ne), - publishing unverified objects, clearly impugnable facts (Ng)
	instruction function (potential conation function)	- selecting, classifying, and presenting objects of attention, acquired in a non-standard way but verified, in their causation and relational succession (Ne)
	aestheticizing function	- overlapping or swapping the order of components with various terms of origin (Ne) - meliorative shaping of narrative and socially focused issue (Ng)
	phatic function	- supporting justified opinion (Ne)
	(potential entertaining function)	- caricature of a negative media image (Ne) - hyperbolization of mainstream narratives (Ng)

Below, I present the intended relational-interpretive platform.

A. Procedural-communicative and linguo-cultural definition of the media covid era: I have stratified the media communication about COVID-19 in the Slovak environment into 4 phases. In this stratification, I present the commencing milestones of the respective phases, while the meanings of their names are understood in a communication-cultural sense. Hence, they are not narrowly synchronized with, e.g., government policies and powers, social interventions, changes in moods, behaviours and responses of the population, pandemic curves, and simultaneous, oftentimes contradictory measures of all kinds and demand rates. In the **A**

area, the respective phases are related to journalistic activities and procedures, which – especially in cyberspace – allow recording, gathering, selecting, content and media-communication editing, economic, political, and managerial supporting, technological providing and, finally, dynamic spreading of the respective media products. At a time of social crisis, an inconspicuous aspect is usually present in journalistic acts: each of the mentioned activities or expressions is applied dually, i.e. along with its counterpart. This fact relates to the media practices and products which, in addition to their facilities for the effective dissemination of contents and intentions, are equipped with persuasive potential, as well as manipulative instruments and techniques. For example, the subliminal purposeful cuts of media events are also activated when selecting the contents. Editing also includes softening, retouching, as well as exaggeration or caricature of the depicted essence, construction of a media image, “juggling” with its components, etc.

1. *From January 2020... exposition-mobilization phase.* Signal, quite fragmentary, incoherent, and often contradictory information about the origin and activation of an unknown (“new”), expanding, yet unnamed and virologically unseparated virus was put in the framework of the local media discourse. The political and decision-making spheres were dynamized, the health sector and the military were mobilized; different activities were carried out by the state administration, church and activist communities, individuals, charities, and non-governmental organizations. After the initial orientation of society and the declaration of the degree of danger, warning and protection measures were implemented in the form of restrictions on citizens’ access to the public. The obligation to wear face masks in public and to strictly comply with increased hygiene requirements was introduced. Administrative measures limited the physical movement of communities and individuals, dampened the economy, reduced the number of visitors to retail stores and the access to services and medical facilities. After the springtime blocking of mobility enforced by the military and a significant slowdown of social life, there was a partial, but only temporary relaxation of the restrictive measures in the summer. The citizens had only partially adopted a non-standard, uncomfortable way of living in more closed and fragmented communities, including all levels of schools and cultural and leisure activities.

2. *From September 2020... testing-restriction phase.* As a drastic measure, the Slovak government introduced a massive, extremely fast, one-time testing of the population for the presence of COVID-19 by anti-

gen tests. One of the consequences was the division of the Slovak society into two groups of so-called tested and so-called non-tested persons, with real restrictions of contact, ability to act, and physical movement in public for the positively tested or non-tested fellow citizens. The restrictions at the state of emergency level were formulated, imposed, required, and controlled by government institutions, the manufacturing and service sectors and municipalities. They had the legal form of government resolutions⁵, government gazettes, decrees of the Public Health Office of the Slovak Republic,⁶ and a whole battery of subsequent clarifying regulations. Short-term purposeful closings were introduced into the social life – the so-called lockdowns; in various intensities and forms, they persisted in the society until the pandemic subsided. *Lockdowns* and the related administrative restrictions affected the further slowing down of the society dynamics and every citizen's individual conditions and expressions of existence during the entire period they were in force.

3. From December 2020... vaccination-confrontational phase. After the informational and promotional setup and a widespread official presentation of the first pharmaceutical products with a declared (and strongly disputed) effect against the disease in the winter season, a graded and targeted multi-channel media campaign to “protect against infection and death” through the administration of an experimental chemical product to citizens and communities by an injection kit (vaccination) was developed. At the same time, the fragmentation of communities, groups and individuals continued by restricting physical movement, performance of work,

⁵ For example, the Resolution of the Government of the Slovak Republic No. 704 of 4 November 2020 on the proposal for further extension of measures within the declared state of emergency, pursuant to Art. 5 of the Constitutional Act No. 227/2002 Coll. on the security of the state at the time of war, state of war, state of emergency and state of exception, as amended, declared by the resolution of the Government of the Slovak Republic No. 587 of September 30, 2020.

⁶ Accessible and open information and data are to be found on the website of the Public Health Office of the Slovak Republic – <https://www.uvzsr.sk>, and the updated covid map – <https://mapa.covid.chat>.

The international sources include the *COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)* – <https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/dashboards/bda7594740fd-40299423467b48e9ecf6> a highly followed portal during the time of crisis providing a situation overview.

occupations, and cultural needs. Everything was happening under the imperative of the risk of the disease and the responsibility of an individual for their surroundings. The distancing methods and procedures in social life were reinforced by further commercial measures and non-medical interventions. In addition to the experts with an unquestionable reputation in the society – e.g., public figures, decision-makers, social and cultural agents – some media-supported personalities, or persons, became promoters of vaccination, mood regulators in the society and/or in its structured components, or transmitters of ideas and intentions of various interest groups. Subsequently, some other (often contradictory) knowledge, facts, and interpretations in processing the COVID-19 issue were accumulated. An atmosphere of questioning the effectiveness of vaccination and denying the very purpose of its requisite application was growing in social consciousness. Vaccination procedures were accelerated by promoting and layering additional doses of the chemical substance. The economic, social, and political situation in the community was partially revitalized during the mentioned phase, and with the onset of spring and the transition to summer, the conditions became more acceptable, almost normal.

4. From February 2022... *relaxing-remembrance phase.* The autumn and winter season of 2021 was already outside the factual or declared danger zone. In the spring and summer of 2022, the interest of the public in the administration of booster doses decreased. Yet, the maintenance campaign to support vaccination using the data published on the front pages of mainly mainstream and corporate media, as well as vaccination offers, continued. The unofficial online sources with a diverse profile, reach and effect, and the independent/alternative media supplied the latest (not always verified and not always relationally and factually accurate) data from both the background and phenomenal aspects of pharmaceutical research, political consequences, and business. They were taking mainly analytical production outlining of the subsequent development of the mentioned event from other sources.

B. Selection and setting of communication functions in the covid discourse and their activation: online media communication and media production in the studied environment and in the individual phases testify to the synergy of the following functions in a hierarchical arrangement (their latent, indistinct application is indicated by parentheses):

Phase 1... (information) – manipulation, simultaneously persuasion – instruction – (operation) function;

Phase 2... information – persuasion – manipulation, simultaneously instruction function;

Phase 3... (information) – manipulation, simultaneously persuasion – instruction – (operation) function;

Phase 4... information – instruction – (conative) – aestheticization – phatic – (entertainment) function.

C. An activated pack of speech acts in the media argumentation of the examined covid era: considering the dual role of participants in electronically determined media communication (*wreaders*), the illocutionary component of a speech act reflects the assumed (on the part of the originator) or expected (on the part of the recipient) communication intentions and relations to the medialized fact.

During the four phases of covid discourse, the studied speech acts and their illocutionary components are applied in three distinct lines – as *neutrally projected speech acts* (labelled **Ne** in figure 1; this is an aspect-less evaluation standard in a pragma-stylistic sense), as *positively projected speech acts* (**Po**) and, finally, as *negatively projected speech acts* (**Ng**). Applying the neutrally and positively projected speech acts in media communication related to COVID-19 does not indicate their fixed value potential or value-creating contribution, although, in cultural frameworks and semiotic systems, they are usually assigned a generally positive, favourable meaning. *Covid-culture* – in our understanding, the conceptual validity of the denomination is limited to print-type online media communication – is increasingly marked with expressive-emotional plenitude, usually bound to a large scale of motives, attitudes, and expressions. It has already been mentioned that the *covid-culture* marker system includes components in their cooperation, i.e. even with their contrasting characteristics and predispositions. For example, the successfully applied and well-received speech acts (to explain: applied effectively, deliberately, with an appropriate response from the audience) from the **Ng** circle *using quasi-authorities and pseudo-celebrities (media prefabs), constructing media objects, lightening the essential motives, unilateral, exclusive, aggressive, appealing to “personal responsibility”, compiling facts without sourcing, concealing selected facts, sycophantism, flattery, heroization, meliorative shaping of the narrative and socially*

focused issue, hyperbolizing the mainstream narratives, etc., are often built and applied in the media environment with the support of a transparent, legible contextual expressiveness, i.e., also with a negative stylistic definition. Moreover, some of the speech acts from the **Ng** circle show an inclination toward the **Ne** standard, or affiliation to the **Po** speech acts. From the procedural point of view, I consider the effect of reformatting the pragma-stylistic value – favourable, constructive achievement or influence of intentions, goals, expectations, changes in communication attitudes, opinion shifts, etc. – as a stylistically and communicatively justifiable and acceptable, expressively remarkable phenomenon, often with the features of creativity.

The methodical, and yet partial approach, elaboration and causal interpretation of the integrated interpretation platform predestined for an understanding of the media covid discourse introduces a fundamental circumstance into the study. A culture-specific way of intertextual media presentation of contents, intentions, and effects in the so-called post-factual or post-truth era is formed and recognized as functioning at the intersection of the platform markers, which are laid out, parameterized, and precisely presented on three levels. (Both of the rather fashionable, not too accurate names were explored concerning the *unfounded beliefs* through the interdisciplinary lens by the research team of psychologists from the Slovak Academy of Science, Bratislava; see Jurkovič, Čavoјová & Brezina 2019.) The specific method in question can be applied when communicating any socially or individually sensitive topic. The covid era and its media coverage in a selected part of the media communication sphere is, undoubtedly, one of them.

4. Discussion, interpretations and conclusions

In the second comment of the introduction to the study, the attention is, in a broader sense, projected on the participants' values in part of the media communication sphere. I am convinced that in the case of the synthetic approach, the above-mentioned findings, knowledge, and statements point to a real-world of values – a dynamic relational-categorical system built and functioning on recognizable, appropriately flexible, yet normative social bases and rules, equipped with expansion zones. Such organization and arrangement are characteristic of every social system and, as such, also of the media communication sphere, which reflects reality in a crisis situa-

tion. The given insight justifies a not-at-all lapidary conclusion: media *covid-culture* in the online press becomes a social culture subsystem while adhering to its generalities and differentiating from its particularities, according to the developmental stage at which it is “living” and at which it is fulfilling the axiological missions or predestinations. The value aspects of this subsystem are quite an appropriate reflection of the synchronously flexible state of any society impacted and influenced by the media. The architecture of the mentioned subsystem is deeply connected with the human nature of communication and its participants; it is applied and evaluated in the relevant historically and socially determined environment. In general, the recognition of the subsystem reveals the ambition to contribute with deeper, more critical perspectives of situations in life that are demanding in terms of social, professional, cultural, human, and moral values, their management, and media coverage in an increasingly contradictory world torn by ever more frequent attacks and sharper contrasts.

The Noam Chomsky quote at the beginning of the study provides more general suggestions for several interrelated questions and for seeking and finding appropriate answers. Yet, the fundamental issue and the hyperonymic key to understanding the above-mentioned considerations is the knowledge with a conceptual basis: “A good reader of a newspaper” is a *homo sapiens* equipped with adequate cultural and communicative competences, who can be endowed with both valuable and value-creating talents needed to live a successful, fulfilled life in increasingly demanding conditions. Since even in electronic media we assume a permanently communicating person who “expresses their intellectual and social essence through *online* communication in digital networks” and “from their specimens new social communities are formed in cyberspace”, they can appear and act as *homo communicans* [Marcelli 2018, 26–27] who takes part in populating a special interactive communication area and who stimulates the shaping and development of cyberculture (on the concept of “cyberculture”, see Lévy 2000, Chapters 6–9).

So, who is/can be a co-creator, an interface determinant and, in a favorable sense, a competent recipient of media *covid-culture* (in this case, in the online press environment without distinguishing its typological affiliation)? Here I mean a self-conscious, responsible, individually, socially, and causally thinking, humble, empathetic, and equal citizen of the media landscape, without judging or condemning their generational affiliation or physical age, demographic characteristics, level of education, psychological

competence, mental inclinations, temperament, health condition, etc. I have in mind a (dis)content(ed) type of person with an acquired, cultivated language awareness and the necessary axiological capacity, who constantly learns, evaluates the conditions and appreciates the potential of the media with their structure, possibilities, and limitations. The one who is aware of their own life and experience, who does not allow themselves to be cheaply, discouragingly, uncritically, passively, submissively influenced only by the pseudo-truths and quasi-experiences of the majority, by templates, clichés, and mock-up mantras of the often-empty media communication. I support the opinion that *homo sapiens*, or *homo communicans*, knows not only **what**, but also **where** and **how** to search, find and influence effectively. They can anticipate, assertively expect, and successfully prepare for a potential future situation in terms of culture, values, and morals, if that situation turns out to be similarly subjected to an unprecedented (resistance) test and, at the same time, an unpleasant experience with the COVID-19 phenomenon.

This study was a part of and is one of the outcomes of the scientific project VEGA No. 1/0662/22 *Hodnotový potenciál kontextovej expresivity v onlinových novinách a časopisoch / The value potential of the context expressivity in online newspapers and magazines*.

References

- Austin, John Langshaw (1962) *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Cuhls, Kerstin – Rosa, Aaron – Weber, Matthias – Giesecke, Susanne – Wasserbacher, Dana – Könnölä, Totti (2022) *After the new normal: scenarios for Europe in the post Covid-19 world*. Publications Office of the European Union. [Online: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/21884>].
- Dolník, Juraj (2000) *Spisovná slovenčina a jej používatelia*. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK.
- Follrichová, Mária (2011) Kríza komunikácie alebo kríza hodnôt? (Axiologický prístup ku komunikácii v médiách.) In Horváth, Miloš (ed.): *Kríza komunikácie v médiách*. Bratislava: Stimul, 37–44.
- Ftorek, Jozef (2017) *Manipulace a propaganda na pozadí současné informační války*. Praha: Grada Publishing.

- Geist, Bohumil (1992) *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing.
- Habrajska, Grażyna – Obrębska, Anna (eds.) (2007) *Mechanizmy perswazji i manipulacji*. Łódź: Pictor.
- Horecký, Ján (1991) Jazykové vedomie. *Jazykovedný časopis*, 42, No. 2, 81–88.
- Chomsky, Noam (2009) *Čo povieme, to platí*. Interview s Davidom Barsamianom. (From Eng. orig. Chomsky, Noam (2007): *What we say goes: conversation on U. S. power in a changing world*, Noam Chomsky interviews with David Barsamian, New York: Metropolitan Books, transl. I. Viskupová.) Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
- Howiecki, Maciej – Zasepa, Tadeusz (2003) *Moc a nemoc médií*. Bratislava: Typi Universitatis Tyrnaviensis – Veda, vydavateľstvo SAV.
- Jurkovič, Marek – Čavojová, Vladimíra – Brezina, Ivan (eds.) (2019). *Prečo ľudia veria nezmyslom*. Bratislava : Premedia.
- Landow, George P. (1992) *Hypertext: The Convergence of Contemporary Literary Theory and Technology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lévy, Pierre (2000) *Kyberkultura*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Marcelli, Miroslav (2018) *Myslenie v sieti*. Potreba myslenia „vo veľkom“ je dnes naliehavejšia než kedykoľvek predtým. Bratislava: Kalligram.
- Michalewski, Kazimierz (2014) Językowe kategoryzowanie (stygmazyzowanie) ludzi. In Vaňko, Juraj (ed.): *Obraz človeka v jazyku*. Nitra: Filozofická fakulta UKF v Nitre, 82–87.
- Parenti, Michael (1997) Methods of Media Manipulation. In Jensen, Carl (ed.): *20 Years of Censored News*. New York: Seven Stories Press, 27–32.
- Patráš, Vladimír (2021) Internetová mediálna komunikácia a štylistika. In Stolac, Diana – Vlastelić, Anastazija (eds.): *Generacija Interneta / The Internet Generation*. “4. međunarodni znanstveni skup u ciklusu Sociolingvistički pristupi u slavenskim jezicima Komisije za sociolingvistiku Međunarodnoga slavističkog komiteta *Generacija Interneta*”, Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada – Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 64–75.
- Rončáková, Terézia (2019) *Žurnalistické žánre*. Ružomberok: Verbum.
- Russ-Mohl, Stefan – Bakičová, Hana (2005) *Žurnalistika: komplexní průvodce praktickou žurnalistikou*. 1st Ed. Praha: Grada.

- Sedláková, Renáta (2014) *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky*. 1st Ed. Praha: Grada Publishing.
- Tušer, Andrej (2010) *Ako sa robia noviny*. 4th Ed. Bratislava: Eurokódex – Bratislavská vysoká škola práva. Vybíral, Zbyněk (2005). *Psychologie komunikace*. Praha: Portál.

Sources (electronic media sample inventory)

- dominant communication functions: *information, orientation, instruction, persuasion*
<https://www.postoj.sk> – “*Postoj / The Attitude* conservative daily is a unique project among the Slovak media. It is the only one, which openly declares the conservative values and, at the same time, achieves a high professional standard. Our goal is not to push on increasing the readership; it is rather to try to resist this harmful trend and seriously engage in public debate from a conservative position. Therefore, we are a respected partner for the public authorities including the president, government members, leaders of parliamentary parties and important institutions, doctors, church dignitaries, scientists, artists, athletes... Although they often disagree with us, they are interested in a high-standard confrontation”
<https://www.pravda.sk> – *Pravda / The Truth* opinion-forming Slovak daily
<https://snn.sk> – Slovenské národné noviny / *Slovak national newspaper*
<https://www.eurorespekt.sk> – *Eurorespekt*
<http://www.zemavek.sk> – alternative interpretations, interviews
<https://www.slovanskenoviny.sk> – “to be understood by Humans...”
<https://cs.gatestoneinstitute.org> – “Gatestone Institute is a non-political and non-profit international policy council and think tank whose mission is to educate the public in the areas that have not been covered by the mainstream media”
<https://svobodny-svet.cz> – “the freedom of the individual leads to the freedom of society”
<http://www.stripkyzesveta.cz> – a foreign media and new books digest
<https://deliandiver.org> – “the Deliandiver continues with the traditional blog of the same name and does not feel liable or loyal to any political

party or ideology. We are a collective website to which anyone can contribute if they are interested and will be of benefit. The opinions of individual contributors may not always agree with each other. The publications cover mainly political, socio-scientific and cultural topics”

<https://www.armadnymagazin.sk> – magazine about the army, armaments, equipment, weapons, war conflicts, crises, global politics, peace activities and movements

<http://www.zvedavec.news> – anti-politically correct portal

<https://echo24.cz/p/o-nas> – “we want to be a counterweight to the oligarchized Czech media”

<http://outsidermedia.cz> – documentaries, commentaries, anniversaries, news

<http://www.czechfreepress.cz> – independent newscast

<http://www.hlavnespravy.sk> – *Hlavné správy* / *The Main News*, conservative daily

<https://www.hlavnydennik.sk> – *Hlavný denník* / *The Main Daily*

<https://www.topcz.net> – *Nekorektní top-cz* / *Incorrect top-cz* “...Everyone can read HERE what this website does in terms of personal data protection, so I can see no reason to create some stupid bars. If you do not like it, there is an X in the upper right corner of the monitor, just click on it”

- dominant communication function: (*information*), *persuasion/manipulation*, *operation*, *aesthetization*, (*entertainment*)

<http://www.ac24.cz> – commentaries

<https://cz24.news> – CZ24 News: “an independent news portal intended for the Czechs and Slovaks worldwide, by no means governed by the EU legislation”

<https://www.badatel.net> – *Badatel.net*; “the most popular health website”

<https://casopis-sifra.cz> – “magazine for those who can read between the lines”

<http://www.infovojna.sk> – *IV, InfoVojna* / *The InfoWar*; multimedia portal of the civic association

<https://necenzurovanapravda.cz> – “no censorship or political correctness”

<http://nadhľad.com> – *Nadhľad ponad protiklady* / *Top view over the contrasts*

<http://dolezite.sk> – multimedijum; documents, blogs, videos – digest

<https://slobodnyvysiela.sk>

<https://www.napaleta.sk> – “since 2015, we have been trying to broaden your horizons and enrich your life. We offer a wide range of information, news from home and from the world, guidance, interesting facts, inspiration, entertainment, lifestyle, impressive photos, videos, culture, interesting people and their stories”;

<http://pravdive.eu> – “information without lies”; information booklet - home, world

<http://www.infokuryr.cz/n> – “information from home and from the world”.

SAŽETAK

Vladimír Patráš

VRIJEDNOSNA SUČELJA MEDIJSKE COVID KULTURE U ELEKTRONIČKIM MEDIJIMA

Pojava bolesti COVID-19 dovela je do radikalnih podjela u zajednicama te preoblikovala značajan dio prostora interpersonalne komunikacije u suvremenome “glokaliziranom” svijetu. Standardi koji su rezultat povijesnog i kulturnoga razvoja, fleksibilno stabilni komunikacijski koncepti te univerzalno primjenjivi kodovi sa zamjetnom razinom persuzivnosti i ekspresivnosti rezultirali su ubrzanim odgovorima na posebne zahtjeve i izazove s kojima se diskurs suvremenih društvenih medija treba, želi ili može nositi. U pragmakomunikacijskome okviru koji obuhvaća pitanja povezana s bolešću COVID-19 očito su aktivirane i integrirane metode i sredstva profesionalnih (medicinskoga, psihološkoga, socijalnoga, ekonomskoga, političkoga, vojnoga) i medijskoga diskursa, uključujući ekstremnu persuzivnost, inherentnu kolokvijalizaciju te individualizaciju mrežnih medijskih proizvoda. U kontekstu istančanoga tematskoga i pragmatičkoga spektra, na sjecištu navedenih komunikacijskih značajki, stvoren je kulturalno specifičan način intertekstualnoga medijskog predstavljanja sadržaja, namjera i učinaka. Polazeći od prilagođene teorije govornih činova, ova je studija usmjerena na sociopragmatičku definiciju sučelja u području vrijednosti takozvane *covid kulture*, koja se javlja u suvremenim elektroničkim medijima koji donose tekstove u kojima autori izražavaju svoja mišljenja.

Ključne riječi: *interpersonalna komunikacija; teorija govornih činova; sfera medijske komunikacije; elektronički mediji; područje vrijednosti covid kulture*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.4>

Krzysztof Sakowski

ANALYSE AUSGEWÄHLTER ENTLEHNUNGEN IM SOZIOLEKT DER DEUTSCHSPRACHIGEN KLETTERNDEN

dr. sc. Krzysztof Sakowski, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki
krzysztof.sakowski@uni.lodz.pl *orcid.org/0000-0002-6929-214X*

pregledni rad

UDK 811.112.2'373.45:811.111
811.112.2'373.45:811.133.1
811.112.2'373.45:811.131.
811.112.2'276.1

rukopis primljen: 9. rujna 2023; prihvaćen za tisak: 12. veljače 2024.

Im Zuge des wachsenden Interesses am Bergsteigen und insbesondere Klettern, das im letzten Jahrzehnt auch in Deutschland zu vernehmen ist, hat sich auch der damit verbundene Soziolekt verbreitet.. Der internationale Charakter dieser Disziplin hat zur Folge, dass es zum Sprachkontakt kommt, infolgedessen Entlehnungen ins Deutsche aufgenommen werden. Der Beitrag setzt sich daher zum Ziel, einen Teil des Lehnguts (lexikalische Entlehnungen) aus dem Soziolekt der Kletternden qualitativ zu untersuchen. Die Analyse zeigt Erschließungswege, Assimilationsgrade und Motivationen, die hinter diesen Prozessen möglicherweise stehen. Es werden Entlehnungen aus dem Englischen, Französischen und Italienischen detailliert gezeigt.

Schlüsselwörter: *Entlehnungen; Kommunikation von Kletternden; Soziolekt*

1. Einführendes

Der Beitrag setzt sich zum Ziel eine Auswahl von lexikalischen Einheiten qualitativ zu analysieren, die im Soziolekt der deutschsprachigen Kletterszene zu finden sind. In dieser Arbeit versuche ich aufzuzeigen, auf welchem Wege diese Lexeme ins Deutsche übernommen, wie sie im Kontext verwendet werden und an die vorkommenden sprachlichen Regeln des Deutschen adaptiert wurden.

Der Soziolekt der deutschsprachigen Kletternden umfasst einen heterogenen Wortschatz, der sich in einer Zeitspanne von letzten 120 Jahren allmählich mit der Disziplin Klettern mitentwickelt hat. Dabei ist in den letzten 30 Jahren ein rasanter Zuwachs an englischstämmigen Lexemen zu beobachten, was einerseits mit dem wachsenden gesellschaftlichen Interesse an dieser Sportart und Freizeitkultur einhergeht und andererseits mit allgemeinen, weltweiten Globalisierungsprozessen verbunden ist, bei denen Englisch eine Rolle der *lingua franca* übernommen hat. Englisch ist jedoch nicht die einzige Quelle der entlehnten Lexik, wichtige Gebersprachen sind ihrerzeit auch Französisch und Italienisch gewesen. Ein weiteres Ziel des Beitrags sollte daher sein, die Entlehnungen aus diesen zwei Sprachen und ihre Rolle für die heutige Kommunikation zu schildern.

Die Untersuchungsmethodologie setzt sich aus drei Schritten zusammen. Als Basiskorpus diente die Liste der Kletterbegriffe, die auf der Wikipedia-Seite zu finden ist und mehr als 320 Einheiten umfasst.¹ Der analysierte Wortschatz kann in zwei Hauptschichten unterteilt werden, erstens in das universelle Vokabular, das von der ganzen Kletterszene angewendet wird und zweitens in Begriffe, die für die jeweiligen Bereiche von Klettern d.h. hochalpines Bergsteigen, Frei- und Sportklettern, Bouldern, Eisklettern etc. spezifisch sind. Auf die Entwicklungsperioden und damit verbundenen Lexikbereiche möchte ich noch im Folgenden detaillierter eingehen.

Eingehend lässt sich dennoch feststellen, dass in der genannten Liste der Kletterbegriffe folgende Wortschatzklassen vertreten sind:

1. formative Neologismen – (z.B. *der Umlenker*, *der Verhauer*, *die Seilschaft*), darunter auch deonymisierte Eigennamen (z.B. *dülfern*, *der Prusik*),

¹ https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Kletterbegriffe (abgerufen am 6.01.2022).

2. Lexeme aus der Gemeinsprache mit einer Bedeutungsverschiebung – (z.B. der *Henkel*, *das Dach*, *der Ägypter*, *die Nähmaschine*, *den Klemmkeil legen*),
3. Entlehnungen aus anderen Soziolekten – (z.B. aus der Seefahrt *der Palstek*, *der Sackstich*, *die Seilpuppe*; oder aus der Militärsprache: *der Karabinerhaken*),
4. Entlehnungen aus anderen Sprachen – (z.B. *On-Sight* (ENG), *Drop-knee* (ENG), *Toehook* (ENG), *Dyno* (ENG), *Direttissima* (ITA), *Bloc* (FRA), *plaisir* (FRA), *artificiel* (FRA)).

Das in diesem Beitrag präsentierte Material umfasst nur eine ausgewählte Wortschatzklasse, nämlich lexikalische Entlehnungen. Die restlichen Typen sowie eine breiter gefasste Analyse dieses Soziolekts wurden in einer getrennten, monographischen Publikation behandelt.

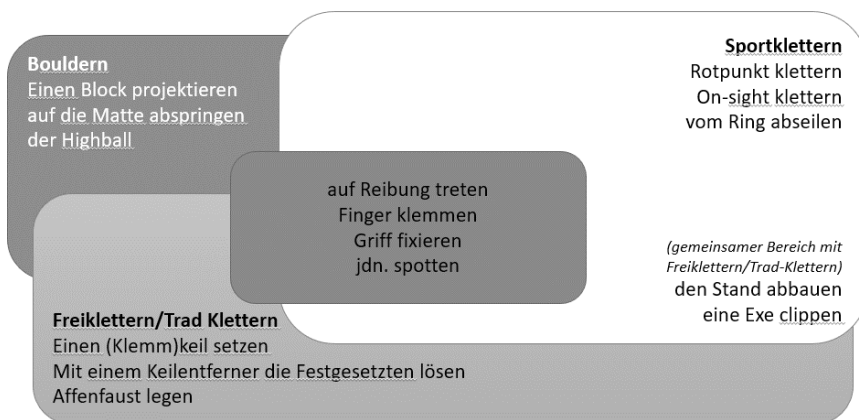
Im zweiten Schritt habe ich die meist gängigen und repräsentativen Beispiele von Entlehnungen ausgewählt. Die Grundvoraussetzung für die Auswahl der Termini lieferte eine Sozialuntersuchungsmethode, die von de Walt/de Walt (2002) und Szacka (2003) beschrieben wurde. Es handelt sich um *participant observation method* (zu dt. teilnehmende Beobachtung). De Walt/de Walt (2002: 7) definierten teilnehmende Beobachtung als: „the process enabling researchers to learn about the activities of the people under study in the natural setting through observing and participating in those activities.“ Diesen Anspruch befolgend habe ich seit Dezember 2018 an mehreren Kletter- und Bergsteigerschulungen teilgenommen, wie auch diese Tätigkeiten selber ausgeübt, so dass ich selbst aktives Mitglied dieser Szene wurde und dabei mit anderen Teilnehmenden aktiv kommuniziert habe. Die darauf aufbauende Kenntnis der Disziplinspezifik erlaubt mir meines Erachtens eine Wahl zu treffen, charakteristische und zutreffende Belege hervorheben lässt.

Im dritten und letzten Schritt handelt es sich um eine bestätigende Maßnahme. So werden für jeden herangezogenen Beleg Verwendungsnachweise präsentiert, die in Quellen, unterschiedlicher Art schöpfen. Einerseits sind das klassische Texte, die in Kletterliteratur dh. Kletterführern, Handbüchern, Tagebüchern etc. auftauchen, andererseits stütze ich mich auf Internetquellen, wie Blogs oder Vlogs zum Thema Klettern, Internetausgaben der Bergsteiger- und Klettermagazine und gesprochene Texte, die bei *youtube* gefunden werden konnten. Auf diese Weise kann die Authentizität der zitierten Belege überprüft werden.

2. Zur Definition des Soziolekts der Kletternden

Klettern als Tätigkeitsbereich in seiner gegenwärtigen, aktuellen Form und auf diesem Wege die es begleitende Kommunikation aufzufassen, stellt eine wahre Herausforderung dar. Im Folgenden versuche ich für die Zwecke dieses Beitrags eine bündige, linguistisch tragbare Definition davon aufzustellen.

Im Laufe der letzten Jahrzehnte kam es zur dynamischen Entwicklung des Klettersports allgemein und somit zur Auffächerung in zahlreiche Unterdisziplinen, was mit Popularisierung dieser Sportart unmittelbar einhergeht. Die einst elitäre Freizeitbeschäftigung ist somit heute eine bekannte und oft gewählte Sportart (in Deutschland rechnet man mit mehr als 600.000 aktiven Kletternden²). Mit der erwähnten Disziplinentwicklung und -Auffächerung kam es zur Erweiterung und Spezialisierung der dazugehörigen Lexik. Zwar überlappen sich mehrere der Unterbereiche lexikalisch (wie etwa Bouldern, Sportklettern und Trad-Klettern), sodass ein universeller Kernwortschatz ausgemacht werden kann. Die Ausweitung dieser Übereinstimmung zwischen den Unterbereichen variiert aber oft gravierend (wie z.B. zwischen Free-Solo Klettern und Eisklettern). Eine folgende Graphik stellt zur Veranschaulichung einige Beispiele dar:

Graphik 1. Verteilung der Kletterlexik nach Unterdisziplinen (Eigenbearbeitung).

² https://www.alpenverein.de/der-dav/presse/zahlen-und-fakten-zum-klettersport-in-deutschland_aid_37250.html (abgerufen am 20.06.2023).

Die Verzweigung in die genannten Unterdisziplinen erfolgte in einer Zeitspanne von über 130 Jahren, was erkennbare Folgen für den qualitativen Bestand der heutigen Lexik hat. Während die Lexeme in den ersten 30-40 Jahren der Disziplinentwicklung im deutschen Sprachraum prinzipiell als Neologismen (*der Bühlerhaken, abseilen, piazzen*), Bedeutungsverschiebungen (*auf Reibung antreten, die Route lesen*) oder Lehnübertragungen bzw. Lehnübersetzungen (*stemmen* nach dem englischsprachigen *stemming* oder *Genussklettern* nach dem französischen *escalade plaisir*) in den Bestand aufgenommen wurden,³ kamen in den 50-er und 60er Jahren des XX. Jahrhunderts vorwiegend aus dem französischen Sprachraum weitere Entlehnungen, diesmal schon im engeren Sinne hinzu. Was auf den damaligen Trend in der Kletterwelt zurückzuführen ist, die Berggipfel mit Hilfe von Stahlhaken, Klemmgeräten und zahlreichen anderen Hilfseinrichtungen auf möglichst direktem Wege zu erzwingen, bei denen die französischen und italienischen Kletternden die erste Geige gespielt haben. Eine Wende kam gegen Ende der 1960er Jahre. Sie betraf nicht nur die Gebersprache der entlehnten Lexik, sondern ließ vor allem eine entgegengesetzte Kletterphilosophie aufstellen, im Rahmen deren die Ethik von Freiklettern aufkeimte und die in der britischen und später amerikanischen Kletterszene viele Anhänger und Befürworter fand. In den kommenden zwei Jahrzehnten gewann dieser Trend weltweit immer mehr an Beliebtheit und das sich damit verbindende Englische wurde seither allmählich zu einer entscheidenden Quelle für die meisten in das Deutsche neu aufgenommenen Bezeichnungen im Kletterbereich. Die Überhand der englischsprachigen Lexik unter dem entlehnten Wortschatz kann auch statistisch nachgewiesen werden. Aus einer Untersuchung der Wikipedia-Liste geht hervor, dass sogar 78% aller Entlehnungen im engeren Sinne aus dem Englischen stammen.

Als eine weitere Besonderheit der Kletterkommunikation ist das Vorkommen normierter Lexik zu nennen, was im Falle einer Freizeitbeschäftigung, die auch als Leistungssport trainiert wird, eher selten ist. Vor allem betrifft die Normung aus Sicherheitsgründen folgende Lexikbereiche: Elemente der persönlichen Schutzausrüstung (wie etwa *der Klettergurt, der Helm, der Karabinerhaken, das Tube, die Expresssets* etc.), Bezeichnungen der Seilknoten (*der Achterknoten, der Palstek, der Halbmastwurf* etc.) und Be-

³ Anhand von <https://www.doazmol.ch/wp-content/uploads/2014/12/Othmar-Gurtner-1916.pdf>

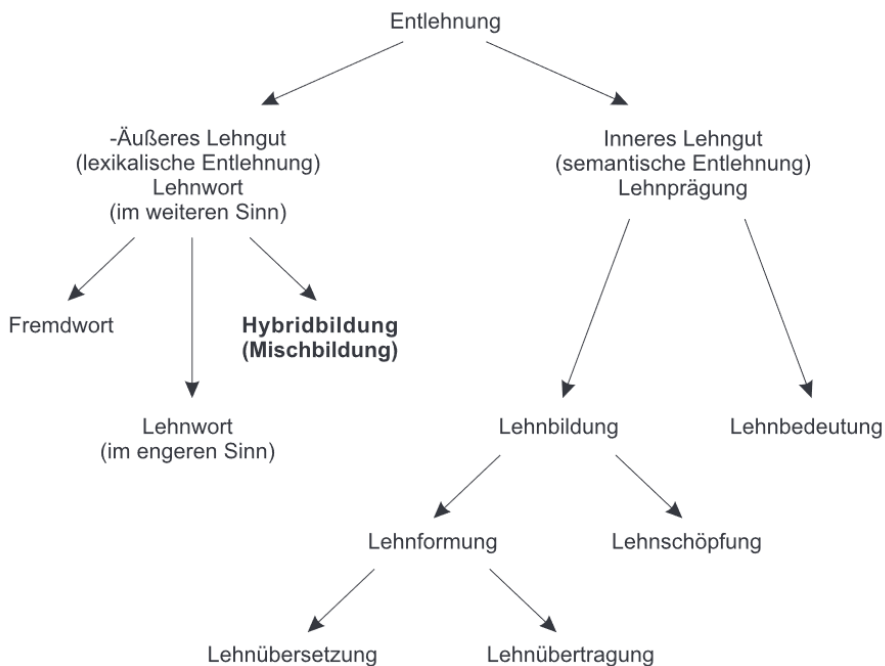
zeichnungen der Schwierigkeitsgrade von Kletterrouten (siehe hierzu Französische Skala, Boulder-Skala, Britische Skala, Kurtykas-Skala etc.⁴).

Um ein so heterogenes Gefüge, bei dem verschiedene Kommunikationsbedürfnisse verschiedener Kreise (Amateure, Leistungssportler, Trainer, Ausbilder, Routenbauer etc.) in unterschiedlichen Kontexten (Freizeitbeschäftigung, Wettkampf, Sicherheitskommissionen, Kletterverbände etc.) befriedigt werden, für die Zwecke einer linguistischen Untersuchung als Ganzes betrachten zu können gehe, ich davon aus, dass es sich dabei um ein soziales, multidimensionales Phänomen handelt, das zwar auf verschiedenen Kommunikationsebenen stattfindet, aber ein gemeinsames soziales Ziel hat: Klettern. Deswegen klassifiziere ich die Kommunikation der Kletternden als einen Soziolekt in der breiten Fassung dieses Begriffs, welcher von Wilkoń (2000: 79) postuliert wurde. Eine solche Begriffsausprägung bewegt sich auch im Rahmen der von Bußmann im Lexikon der Sprachwissenschaft (2008: 32) vorgeschlagenen Definition des Soziolekts.

3. Zur Terminologie

Wie schon vorhin angedeutet, werden im Rahmen dieser Studie nur Entlehnungen analysiert. Damit der Entlehnungsprozess zustande kommt, muss es immer mindestens eine Geber- und eine Nehmersprache geben (vgl. Durkin 2009). Die Sprachkontaktvorgänge werden von Yang (1990: 15) und daraufhin von Dargiewicz (2014: 130–132), der seine Klassifikation auf der von Yang aufgebaut hat, folgendermaßen schematisch dargestellt:

⁴ Vgl. <https://www.outdoor-magazin.com/klettern/schwierigkeitsgrade-der-welt-im-vergleich/> (abgerufen am 22.06.2023).

Schema 1. *Klassifizierung des Lehnguts nach Dargiewicz (2014: 131).*⁵

Andere Autoren stimmen dieser Klassifikation ebenfalls zu. Unterschiede sind hauptsächlich in der Benennung zu finden. So werden beispielsweise von Markowski (2012: 127) *strukturelle Entlehnungen* statt *Lehnübertragungen* vorgeschlagen. Durkin (2009: 134) versteht auf der anderen Seite den Begriff *Lehnprägung* breiter und klassifiziert hier die *Mischbildungen* (Hybridbildungen bei Dargiewicz). Im Rahmen dieser Untersuchung basiere ich allerdings auf der Klassifikation und Definition von Yang und Dargiewicz, die ich am konsistentesten finde.

⁵ <https://wuwr.pl/gwr/article/download> (abgerufen am 10.02.2022).

4. Motive für Entlehnungen im Soziolekt der Kletternden

Lexikalische Entlehnungen bilden im untersuchten Soziolekt eine relativ große Gruppe unter den exzerpierten Einheiten (30%), besonders im Vergleich zur Gruppe der formativen Neologismen (16%). Die meisten Exzerpte wurden in den deutschen Soziolekt direkt aus dem englischen Soziolekt, sowohl von den britischen als auch von den amerikanischen Kletternden und nicht aus den jeweiligen Standardsprachen übernommen.

Wie schon eingangs angedeutet, dem Englischen kann der Status der modernen *lingua franca* nicht nur in politischer oder geschäftlicher, sondern auch in gesellschaftlicher Hinsicht beigemessen werden, was einen bedeutenden Einfluss auf die Soziolekte ausübt, darunter auch auf den Soziolekt von Kletternden. Dieser Einfluss hat mit steigendem Interesse an Klettern als Freizeitbeschäftigung und Sportart zugenommen, was aus allgemeinen Tendenzen der vorherig 20-30 Jahre weltweit resultiert, die letzten Endes dazu geführt haben, dass Klettern zum ersten Mal in der Geschichte der olympischen Spiele bei den Wettkämpfen in Tokio 2020 miteinbezogen wurde. Auch die Entwicklung neuer Technologien, die z.B. bei der Sicherung eingesetzt werden oder der Klettertechnik tragen zur Internationalisierung des Soziolekts der Kletternden. Und zuallerletzt hat auch das Medium Internet dafür gesorgt, dass Materialien verschiedenster Art (geschriebene Texte, Videos, Podcasts etc.) vor allem in Englisch publiziert, aufgenommen und hochgeladen werden, um ein möglichst breites Publikum zu erreichen. Ein gutes Beispiel ist hier ein Youtube-Kanal von einem österreichischen Kletterer *Mani the Monkey*, der sein Videomaterial ausschließlich auf Englisch aufnimmt.⁶ Auch das Mitglied der deutschen Nationalmannschaft im Klettern, Alex Megos, der seinen eigenen Youtube-Kanal führt, veröffentlicht sein Content in der Regel nur auf Englisch, Deutsch kann in Zwischengesprächen nur im Hintergrund, bzw. bei schnellen Verständnisfragen oder kurzen Kommentaren gehört werden.⁷

Das Entlehnen als Wortbildungsprozess ist eine erfolgreiche und zugleich bequeme Strategie, die in vielen Bereichen jeder natürlichen Sprache genutzt wird. Diese Strategie resultiert häufig aus einem Bedürfnis, das

⁶ <https://www.youtube.com/c/ManitheMonkey/featured> (abgerufen am 10.02.2023).

⁷ Wie etwa hier <https://youtu.be/eCukdYjT59U?t=163> (abgerufen am 10.02.2023).

neu transferierte Element der Wirklichkeit zu benennen. Eine Entlehnung kann allerdings auch als Ersatz für den schon bestehenden, bewährten Wortschatz herangezogen werden. Deswegen werden nach Durkin (2009:141-142) hauptsächlich zwei Arten von Entlehnungsmotivationen unterschieden. Bei den Entlehnungen der ersten Art spricht man von Entlehnungen aus Notwendigkeit (*borrowings because of need*), bei den anderen von Entlehnungen aus Prestige (*borrowings because of prestige*).⁸ Nach Haspelmath (2009: 46) können Entlehnungen in **kulturelle** und **duplikative** unterteilt werden. Die kulturellen kommen zusammen mit einem neuen Konzept, einem Teil der Wirklichkeit und werden auch als *borrowings by necessity* genannt. Die duplikativen geben eine Benennungsalternative für ein schon in der Nehmersprache existierendes Wort. In diesem Aufsatz benutze ich Haspelmaths Terminologie.

Die Kletternden benutzen in ihrem Soziolekt Entlehnungen, die mit der ausgeübten Tätigkeit in enger Relation bleiben. Die Entlehnungen folgen in der Kletterwelt vorwiegend dem Muster, bisher unbenannte Phänomene der Wirklichkeit zu benennen. Allerdings können auch einige Beispiele gefunden werden, die einen duplikativen Charakter aufweisen, was die Analyse ebenfalls zeigen sollte.

In manchen Fällen, besonders bei schon länger im Deutschen bestehenden Lexikoneinheiten, die anfänglich als Fremdwort fungierten, kam es zu systemischen Anpassungen an das Deutsche, die in Grammatik bzw. Rechtschreibung zum Ausdruck kommen. Somit kann auch der Status dieser Einheiten unterschieden werden, was in der Analyse angemerkt wird.

Die folgende Bearbeitung richtet sich nach der Gebersprache und umfasst aus Platzgründen nur einige Fälle Fremd- bzw. Lehnwörter im engeren Sinne, um die beschriebenen Tendenzen anzudeuten.

⁸ Vgl. mit McMahon (1994: 224) und Kelemen (2014: 466).

5. Qualitative Analyse ausgewählter Entlehnungen

5.1. Entlehnungen aus dem Englischen

<i>der Boulder</i> , -	Entlehnungsmotivation: kulturell
Begriffserklärung: <i>Kletterroute am ein paar Meter hohen Felsblock, zum Begehen ohne Sicherungsseil in Absprunghöhe.</i>	Status: Fremdwort, teilweise assimiliert (verbalisiert <i>bouldern</i> , in Komposita kommt schon ohne Bindestrich vor – <i>die Boulderhalle</i>), Aussprache original behalten [ˈbʊldɐ].
Etymologie und Zeitrahmen: <i>boulder</i> heißt auf Englisch <i>ein Felsbrocken</i> , der Begriff wurde von Wolfgang Fietz, der die Kletterart aus Frankreich und den USA in die Sächsische Schweiz brachte, in den 1970er Jahren unter deutschen Kletternden bekannt gemacht. ⁹	
Beispiele und Links: ¹⁰ <i>Boulder im Odenwald machen Klettern auch ohne Höhenangst möglich: Hanna klettert Diskus (Fb 6B) im Felsenmeer</i> https://www.outdoor-magazin.com/klettern/boulderfuehrer-odenwald-en-bloc-vom-panico-verlag/ , https://youtu.be/QeGJpkO0ZgE?t=8 (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)	

⁹ Nach Johnston/Hallden (1995: 115).

¹⁰ Alle folgenden Beispiele und Links richten sich nach dem Schema: der erste Link betrifft das Textbeispiel, der zweite Link ermöglicht, das entlehnte Element in einem längeren gesprochenen Text zu hören.

der Deadpoint,-s	Entlehnungsmotivation: kulturell
Begriffserklärung: <i>Dynamisches Weitergreifen im toten Punkt, bei dem nach einer Ausholbewegung für einen kurzen Moment die Schwerkraft nicht spürbar ist</i>	Status: Fremdwort, nicht assimiliert, Aussprache original behalten [ˈdɛdɔɪ̯nt]
Etymologie und Zeitrahmen: <i>Deadpoint</i> bedeutet im Englischen <i>toter Punkt</i> . Der Begriff wurde mit der neuen Technik und dann Mode für dynamisch ausgeführten Zügen, die mit Bouldern kamen, gegen Wende der 1970er und 1980er Jahre übernommen. ¹¹	
Beispiele und Links: <i>Ob du wirklich richtig stehst, siehst du, wenn der Deadpoint geht.</i> https://www.sportlerfrage.net/frage/was-ist-ein-deadpoint https://youtu.be/ui2U16lHeM4?t=42 (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)	

der Heelhook,-s	Entlehnungsmotivation: kulturell
Begriffserklärung: <i>Bestimmte Art von Fußpositionierung, zu dt. Fersenhaken. Einsatz der Ferse auf Druck oder Zug, zur Fortbewegung oder zur Erreichung einer stabilen Körperposition.</i>	Status: Fremdwort, nicht assimiliert, Aussprache original behalten [ˈhi:lɦʊk]. Im Gegenteil dazu wird das Grundwort <i>Hook</i> auch als Verb benutzt (<i>hooken</i>).
Etymologie und Zeitrahmen: <i>Heelhook</i> bedeutet auf Englisch so viel wie <i>Fersenhaken</i> . Der Begriff wurde mit der Welle der dynamisch ausgeführten Züge, die mit Bouldern kamen, gegen Wende der 1970er und 1980er Jahre. ¹²	
Beispiele und Links: <i>Ein kräftiger Heelhook kann fiese Folgen haben wie einen blitzartigen Krampf im hinteren Oberschenkel oder dauerhafte Knie-Schmerzen.</i> https://www.outdoor-magazin.com/klettern/hooken-ohne-krampf/ https://www.youtube.com/watch?v=KQMoev-yxWo (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)	

¹¹ Mobraten/Christopherson (2023: 72).

¹² Mobraten/Christopherson (2023: 72).

spotten	Entlehnungsmotivation: kulturell
Begriffserklärung: <i>Am Boden stehend auf kletternde Boulderer/ Kletterer aufpassen, um im Falle eines Sturzes mit Hilfe der Hände eine Landung auf den Füßen zu ermöglichen und ein gefährliches Umfallen zu verhindern.</i>	Status: Fremdwort, nicht assimiliert, Aussprache original behalten mit Ausnahme von systemgrammatischen Prä- und Suffixen ['spɔtŋ]
Etymologie und Zeitrahmen: <i>spotten</i> bedeutet auf Englisch so viel wie <i>aufpassen</i> . Die Sicherungstechnik verbindet sich mit Bouldern und war schon von den Anfängen dieser Sportart bekannt. Sie wurde aber inzwischen in anderen Unterbereichen von Klettern verbreitet und wird heute etwa als zusätzliche Absicherungsform für die ersten Meter beim Sport- und Freiklettern verwendet. Tatsächliche Popularität dieser Technik und Verbreitung des Begriffs fällt auf 1990er Jahre. ¹³	
Beispiele und Links: <i>Um beim Bouldern sicher spotten zu können, postiert sich dein Partner mit leicht angewinkelten Beinen schräg unter dir und streckt beide Arme nach oben.</i> https://www.sportscheck.com/klettern-und-bouldern/spotten/ https://www.youtube.com/watch?v=kqFcWiPZKKU (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)	

der Sloper, -s	Entlehnungsmotivation: duplikativ
Begriffserklärung: <i>Runder, abschüssiger, meist größerer Griff (vom Engl. slope = Abhang, Neigung), Synonym für dt. „Aufleger“.</i>	Status: Fremdwort, nicht assimiliert, Aussprache original behalten ['slɔpɐ]
Etymologie und Zeitrahmen: Johnston/Hallden (1995:98-99) benutzen noch den synonymischen und deutschstämmigen Begriff <i>Aufleger</i> , während bei Heise-Flecken/Flecken (2012: 127) schon das Lexem <i>Sloper</i> aufzufinden ist. Anhand des eingesammelten Belegmaterials ist zu vermuten, dass zwischen 2000-2010 der Begriff <i>Sloper</i> immer mehr an Beliebtheit gewonnen hat.	

¹³ Johnston/Hallden berichten hierzu von einem neuen Trend beim Klettern (1995: 43).

Beispiele und Links:

Manche Sloper haben auch kleine Erhebungen, die sich wie Leisten halten lassen.

<https://www.bergfreunde.de/basislager/klettertechnik-griffarten/>
<https://www.youtube.com/watch?v=rw1Mcqpnxd4> (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)

5.2. Entlehnungen aus dem Französischen

<i>Das Plaisir(klettern)</i>	Entlehnungsmotivation: duplikativ
Begriffserklärung: <i>Klettern ohne Leistungsdruck in gut abgesicherten Kletterrouten unterhalb der eigenen Leistungsgrenze. Synonym für dt. Genussklettern.</i>	Status: in den gefundenen Belegen immer als eine Hybridbildung vorkommend, nicht direkt mit Klettern verbunden, wegen Unterschiede in der Rechtschreibung (<i>Plaisir</i> vs. <i>Pläsier</i>) ist das Element als assimilierter Lexikonbestandteil anzusehen. Aussprache nahe dem Original [pleziʁ]
Etymologie und Zeitrahmen: Der Begriff <i>Plaisirklettern</i> wurde 1992 von Jürg von Känel mit dem Titel eines Kletterführers namens „Schweiz Plaisir“ eingeführt. Es scheint, dass momentan die beiden Formen vergleichbar populär sind (eine Google-Suche zeigte 35100 Treffer für <i>Genussklettern</i> und 17160 Treffer für <i>Plaisir-</i> und <i>Pläsir-Klettern</i>).	
Beispiele und Links: <i>Die Entwicklung des Plaisirkletterns brachte viele Routensanierungen sowie mit Bohrhaken neu eingerichtete Klettertouren mit sich.</i> https://www.naturfreunde.at/berichte/reportagen/wissensthemen/plaisirklettern-eine-lustvolle-spielart-des-felskletterns/ https://www.youtube.com/watch?v=-7vLBve1cqw (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)	

Der Maillon-Rapid(e), die Maillons-Rapid(e)	Entlehnungsmotivation: kulturell
Begriffserklärung: <i>ein aus Metall angefertigtes mit Schraubverschluss versehenes kettengliedähnliches Verbindungsstück. Eingesetzt, wenn der Kletterer wegen eines Unfalls, aufgrund Unterschätzung des Schwierigkeitsgrades von der Route oder unerwarteter Wetteränderungen keine andere Möglichkeit hat, als sich abzuseilen. Synonym: Schraubglied (später im Deutschen)</i>	Status: Fremdwort mit einer Anpassung durch reduzierte Form (oft nur als <i>Maillon</i> angegeben). Auch die Aussprache variiert: beide Formen [mɛ̃lɔŋ] und [mɛ̃lɔ̃:] sind vertreten.
Etymologie und Zeitrahmen: Maillons kamen in den 50er Jahren zum Einsatz beim Klettern. ¹⁴ Es ist anzunehmen, dass der Name samt dem Produkt auf dem deutschsprachigen Markt in einer ähnlichen Zeitperiode bekannt wurde.	
Beispiele und Links: <i>Bei den von uns getesteten Maillons mit Riss (alle neuwertig, 8mm stark und vom selben Hersteller) streute die Bruchfestigkeit zwischen 36,2 und 17,9 kN.</i> https://www.alpenverein.de/bergsport/sicherheit/schraubglieder-als-gefahrenquelle_aid_27584.html https://www.youtube.com/watch?v=hJ7kVQJG-9k (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)	

¹⁴ <https://www.kletter-spezial-laden.de/Nach-Marke/Maillon-Rapide/>

<i>der Serac, -s</i>	Entlehnungsmotivation: kulturell
Begriffserklärung: <i>Abbruchzone eines Gletschers in steilem Gelände.</i>	Status: Fremdwort, nicht assimiliert, Aussprache original behalten [ˈsɛrək].
Etymologie und Zeitrahmen: Der Name „Sérac“ wurde 1779 von Horace Bénédicte de Saussure geprägt und leitet sich vom gleichnamigen Käse ab. ¹⁵	
Beispiele und Links: <i>Überall liegen bereits Trümmer aus Eis und Schnee um uns herum. Der Gedanke an ein Einstürzen der Seracs direkt über mir, lässt meine Schritte deutlich schneller werden, denn der Gletscher ist stetig in Bewegung, welches man unmissverständlich hört.</i> https://www.gipfelstuermer-blog.de/2019/07/31/ein-dom-ganz-ohne-mauern/ https://www.youtube.com/watch?v=ee3DOTk6sCI (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)	

<i>der Gaston, -s</i>	Entlehnungsmotivation: duplikativ
Begriffserklärung: <i>Bezeichnung für einen Seitgriff, der mit Zugrichtung entgegen dem Körper des Kletterers gehalten wird und von dem aus der Schulter nach oben oder zur Seite hin weggedrückt oder fixiert wird. Deutsches Synonym Schultergriff.</i>	Status: Fremdwort, teilweise assimiliert, Aussprache meistens original behalten [ˈgastɔ̃], manchmal auch in der assimilierten Variante [ˈgastɔŋ]. Jetzt immer seltener im Gebrauch.
Etymologie und Zeitrahmen: Die Bezeichnung leitet sich vom Namen des französischen Kletterers und Bergsteigers Gaston Rébuffat, der in den 1940er und 50er Jahren zu den Besten seinerzeit zählte und diese Klettertechnik (Nutzung von Schultergriffen) einführte.	
Beispiele und Links: <i>Ein Schultergriff, oder auch Gaston genannt, ist eine Variante des Seitgriffs.</i> https://klettern-lernen.com/klettertechnik/ https://www.youtube.com/watch?v=jNsgZQsMgm0 (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)	

¹⁵ Nach Stahr/Hartmann (1999: 178).

<i>artif (klettern)</i>	Entlehnungsmotivation: duplikativ
Begriffserklärung: vom französischen: <i>artificiel</i> = „künstlich“. Form des Kletterns, bei der technische Hilfsmittel wie Haken nicht nur zur Sicherung, sondern auch zur Fortbewegung verwendet werden <i>Synonym: technisches Klettern.</i>	Status: Fremdwort, ungebräuchlich (nur zwei aktuelle Belege gefunden), nicht assimiliert, Abkürzung im Ganzen übernommen.
Etymologie und Zeitrahmen: Das technische Klettern wurde von den 1920er bis 1950er-Jahre von Kletterern vorwiegend in den Alpen entwickelt. Die es beschreibende Schwierigkeitsskala wurde mit dem anfänglichen Buchstaben A für <i>artificiel</i> benannt. ¹⁶	
Beispiele und Links: Die nie wiederholte und sehr anspruchsvolle artif Route Piteraqa wollten die beiden komplett frei klettern. https://www.petzl.com/CH/de/Sport/Neuigkeit/2015-8-4/Gronland--Freikletterexploit-an-der-Westwand-des-Ulamertorsuaq (Link am 3.09.2023 abgerufen)	

5.3. Entlehnungen aus dem Italienischen

<i>Die Direttissima, -e</i>	Entlehnungsmotivation: kulturell
Begriffserklärung: <i>Geradliniger Anstieg, der in den Popularität Jahren der technischer Kletterei eine begehrte Anstiegsform darstellte</i>	Status: Fremdwort, nicht assimiliert, Schreibung und Aussprache original behalten.
Etymologie und Zeitrahmen: <i>Direttissima</i> beschreibt den wichtigsten alpinistischen Anspruch des technischen Kletterns und wurde von den 1920er bis in die 1950er-Jahre als oberstes Ziel angestrebt. Bis heute wird sie aber als Bezeichnung für Beschreibung der gradlinigsten Linien zum Gipfel angewendet. ¹⁷	

¹⁶ Nach https://de.wikipedia.org/wiki/Technisches_Klettern (abgerufen am 22.08.2023)

¹⁷ Ebenda.

Beispiele und Links:

Im Video erzählen wir die Geschichte von John Harlin II, Namensgeber der Direttissima, der direkten Nordwand-Route, in der er sein Leben verlor – und von Robert Jasper und Roger Schaeli, denen 2010 die erste freie Begehung der Direttissima gelang.

<https://www.bergwelten.com/a/eiger-nordwand-die-wand-der-waende>

<https://www.youtube.com/watch?v=B6aezqx9Xiw> (beide Links am 3.02.2022 abgerufen)

6. Zusammenfassung

Die oben geschilderten Beispiele zeigen nur ansatzweise bestimmte Tendenzen im untersuchten Bereich. Die drei genannten Quellsprachen verdeutlichen die Geschichte von Klettern exemplarisch. Während in den ersten Entwicklungsjahren der Disziplin (vor ca. 100 Jahren) die neu erscheinenden Termini ins Deutsche lehnübersetzt oder lehnübertragen wurden, spielte in den Nachkriegsjahren das Französische bzw. Italienische eine wichtige Rolle als Gebersprache. Die damals in den deutschen Soziolekt übernommenen Lexeme sind heute wiederum zum Teil in Vergessenheit geraten, da sie meistens auf das technische Klettern, einen Kletterstil referieren, der heute immer seltener gelernt und eingesetzt wird. Die Seiltechniken sowie anderweitige technische Errungenschaften aus diesem Unterbereich des Klettersports werden in einem heute eigenständigen beruflichen Zweig, dem Industrielklettern (d.h. seilunterstützte Baum- und Gebäudepflege oder Höhenrettung) erfolgreich angewendet. Die Benennungen wurden beim Übertritt in einen professionellen Tätigkeitsbereich meist verdeutscht, was jedoch Forschungsmaterial für eine getrennte Untersuchung liefert.

In den letzten 30-40 Jahren wird der Lexikbestand durch eine starke englischsprachige Präsenz bzw. Mode dominiert. Den Modestatus vieler solcher Einheiten bestätigt ihre duplikative Funktion, in der sie ein anfänglich synonymisches, deutschsprachiges Pendant verdrängt haben (siehe *Aufleger* vs. *Sloper*). Die meisten unter neuesten Anglizismen kommen jedoch nicht mehr als Ersatz für deutschsprachige Lexeme, denn sie sind von Anfang an die einzigen zur Verfügung stehenden Lösungen (siehe *spotten* oder *Heelhook*).

Aus der Analyse des Untersuchungsmaterials geht hervor, dass die präsentierten Entlehnungen zwei unterschiedlichen Motivationen folgen. Die

meisten fungieren als notwendige Bereicherung des Soziolekts, sodass ein neuer Teil der Wirklichkeit damit denotiert wird und die Ausdrücke haben somit einen Status der kulturellen Entlehnung. Andere sind hingegen ein Zeichen der prestigeträchtigen Internationalität, der sprachlichen Mode und werden oft als bewusste Statussymbole duplikativ benutzt, während deutschsprachige Synonyme in ihrem Schatten stehen. Bemerkenswert ist, dass keine Elemente des analysierten Wortschatzes völlig an die Regeln des deutschen Sprachsystems angepasst, d.h. assimiliert wurden. Entweder ist die Aussprache Original beibehalten (der Sloper, der Heelhook usw.) oder die Entlehnungen sind nicht produktiv (es gibt kein Verb **gastonen*, obwohl schon *hooken* oder *slopern* funktionieren).

Literatur

- DeWalt, Kathleen M. and Billie R. DeWalt (2002) *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Durkin, Philip (2009) *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Dargiewicz, Anna (2014) Zum Phänomen der Hybridbildung in der deutschen Gegenwartssprache. In: *Germanica Wratislaviensia* 139, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 3598 Wrocław. S. 125–140.
- Haspelmath, Martin (2009) *Lexical Borrowing: Concepts and Issues*. In: *Loanwords in the World's Languages*, Martin Haspelmath and Uri Tadmor (Hrsg.), Berlin: De Gruyter. S. 35–54.
- Johnston, Turlough/Halden, Madeleine (1995) *Erlebnissport Klettern. Ausrüstung, Technik Training*. Berlin. Sportverlag.
- Kelemen, Attila (2014) Die Rolle der Prestige im Sprachkontakt. In: *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 6, 3 (2014). S.461–473.
- Mobräten, Martin/Christopherson, Stian (2023) *Die Kletterbibel: Technisches, physisches und mentales Training*. Bergwelten.
- Markowski, Andrzej (2012) *Wykłady z leksykologii*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki.
- McMahon, April (1994) *Understanding Language Change*. Cambridge University Press.
- Stahr, Alexander/Hartmann, Thomas (1999) *Landschaftsformen und Landschaftselemente im Hochgebirge*. Springer, Berlin.

- Szacka, Barbara (2003) *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Trudgill, Peter J. 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Yang Wenliang (1990) *Anglizismen im Deutschen: Am Beispiel des Nachrichtenmagazins Der Spiegel*. Reihe Germanistische Linguistik, Bd. 106. Tübingen.

SAŽETAK

Krzysztof Sakowski

ANALIZA ODABRANIH POSUĐENICA U SOCIOLEKTU PLANINARA NJEMAČKOG GOVORNOG PODRUČJA

U posljednjem desetljeću raste zanimanje za penjanje u cijelome svijetu, pa tako i u Njemačkoj, stoga se razvio i sociolekt vezan uz to područje. Međunarodni karakter ove discipline svoj odraz nalazi i u kontaktima među jezicima čijom su posljedicom posuđeni leksički elementi u njemačkome jeziku. Cilj je ovoga članka analiza leksičkih posuđenica potvrđenih u sociolektu penjača. Provedenom se analizom želi ukazati na moguće etimološke putove, stupanj asimilacije i motivaciju u pozadini tog procesa. Uzimajući u obzir kriterij zastupljenosti, u članku se uglavnom govori o posuđenicama iz engleskog, francuskog i talijanskog jezika.

Ključne riječi: *posuđivanje; sociolekt penjača; komunikacija među penjačima*

SUMMARY

Krzysztof Sakowski

ANALYSIS OF SELECTED BORROWINGS IN THE SOCIOLECT OF GERMAN-SPEAKING CLIMBERS

The growing interest in mountaineering, and in particular in climbing, which is present not only worldwide but also in Germany, has also led to the development of its sociolect. The international character of this discipline is also reflected in contact between languages which leads to borrowings in German. The aim of this paper is therefore to qualitatively examine part of the borrowed linguistic material (lexical borrowings) from the sociolect of climbers. The analysis focuses on possible access paths, degrees of assimilation and motivation that may be behind these processes. The paper focuses mainly on borrowings from English and French.

Key words: *borrowings; sociolect of climbers; communication among climbers*

II

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.8>

Dubravka Brunčić

METAPJESNIŠTVO SLAVONSKIH ROMANTIČARA

dr. sc. Dubravka Brunčić, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet
dbruncic@ffos.hr orcid.org/0000-0002-3357-8314

izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42.09-1

821.163.42.02Romantizam

rukopis primljen: 15. rujna 2024; prihvaćen za tisak: 13. prosinca 2024.

U radu se razmatraju obilježja metapjesništva slavonskih romantičara kao teorijsko-književnoga žanrovskog hibrida u kojem se različitim metatekstualnim strategijama (re)kreirao romantičarski mit o pjesničkim kreativnim moćima i promicala romantičarska ideja autonomije umjetničkoga rada, pridonoseći tako konstituiranju romantičarske poetike u hrvatskoj književnosti. Utvrđuje se također da je žanr, uz rad na autonomizaciji književnosti, karakteriziralo podupiranje i reflektiranje 19-stoljetnih hrvatskih nacionalno-kulturnih identifikacijskih procesa. Uporabom imaginarija Parnasa metaforički se označavala vrijednost slavonske književne baštine kao sastavnice hrvatske književnosti te se reprezentirao rad na razvoju jedinstvene hrvatske nacionalne književnosti i uspostavi nacionalnoga književnog kanona.

Ključne riječi: *slavonski književnici; romantizam; metapjesništvo; autonomizacija književnosti; nacionalno-kulturna identifikacija*

I.

U književnohistoriografskim se razmatranjima romantizam prikazuje, među ostalim, kao razdoblje koje je karakterizirao rad na autonomizaciji književnosti koji je pratila i podupirala teorijska refleksija o estetskom statusu književnosti, umjetničkoj spoznaji i imaginaciji. Štoviše, Oskar je Walzel primijetio da su krajem 18. i početkom 19. stoljeća u ranoj, jenskoj fazi njemačkoga romantizma (pod utjecajem Friedricha i Augusta Wilhelma Schlegela, Novalisa itd.) teorijska promišljanja postala tvorbenom sastavnicom romantičarskoga književnoga diskursa, što je značilo da se književnost nije “nipošto uvijek razvil[a] iz teorije, nego često već unapried ostvaruje teoretske spoznaje”, 1944: 141). Na tragu su Walzelovih razmatranja i teze Jean-Luca Nancyja i Philippea Lacou-Labarthea koji su ustvrdili da u romantizmu književnost autoreferencijalnim postupcima “proizvodi vlastitu teoriju” (1988: 12). Maria Cieśla-Korytowska smatra također da je za romantizam u brojnim nacionalnim sredinama karakterističan interes za različita spoznajna pitanja, koji se manifestirao i u književnosti, a iznjedrio je različite teorijsko-spoznajne koncepte poput inspiracije, mašte, introspekcije, kontemplacije, otkrivenja itd. (2002: 40–45).

U skladu s navedenim, u književnopovijesnim se raspravama ističe i razvoj metapjesništva kao teorijsko-književnoga žanrovskog hibrida, kako u tzv. razvijenijim zapadnoeuropskim književnostima, tako i u (polu)perifer-nim slavenskim književnostima u koje su različitim intertekstualnim posredovanjima prodirale ideje iz zapadnoeuropskih književnih sredina.¹ Osim toga, brojni analitičari, iako ne upotrebljavaju termin metapjesništvo, upućuju na idealiziranje umjetnika, pjesnika, tematiziranje pjesničkoga rada i isticanje uloge pjesnika u razvoju nacionalne kulture kao neke od temeljnih odrednica romantizma (Riede 1991; Bénichou 1999; Perkins 1999: 123–142; Ferber 2010: 32–62).

U prosudbama se hrvatske književnosti često isticala skromnija zastupljenost ideja autonomije umjetničkoga stvaralaštva zbog istaknutih nacionalnointegracijskih i prosvjetiteljsko-didaktičkih zahtjeva (Barac 1964: 30–32, 151; Bobinac 2012: 157), no u novijim se proučavanjima hrvatske

¹ O metapjesništvu u engleskom romantizmu usp. O'Neill 1997; u francuskom romantizmu usp. Tsigka 2002: 302–306; u njemačkom romantizmu usp. Pott 2004: 23–138 i Malinowski 2004; u slavenskim književnostima, posebice slovenskoj i ruskoj usp. Juvan 2019a: 49–112.

književnosti romantizma, posebice pjesništva, uočavaju metatekstualni postupci kojima se reprezentiraju i propituju različiti aspekti književne produkcije i umjetničkih kreativnih potencijala. Ti se elementi interpretiraju kao potvrda poetičke raznolikosti hrvatskoga romantizma koji se nije iscrpljivao u podupiranju nacionalno-političkih zahtjeva, nego ga je karakterizirao i rad na postupnoj autonomizaciji književnosti (Brunčić 2018: 111–142, 162–182; Protrka 2023). Budući da su u dosadašnjim raščlambama slabije istražena djela slavonskih romantičara, u ovom će se radu analizirati obilježja njihovih metapjesničkih tekstova. Kako bi se stekao cjelovitiji uvid u specifičnosti toga korpusa, razmotrit će se pjesništvo autora iz faze preporodnoga romantizma te kasnoga romantizma.²

II.

Metapjesništvo³ karakterizira svijest o tekstu koja se očituje u tematiziranju poetičkih pitanja, upućivanju na strukturu, strategije oblikovanja, kvalitetu ili recepciju pjesničkoga teksta (Jancsó 2019: 8). Metaelementi se mogu javljati u različitim pjesmama, a u slučaju kada postanu njihovim temeljnim obilježjem, može se govoriti o metapjesništvu kao specifičnom žanru (Müller-Zettelmann 2005: 126), odnosno teorijsko-književnom žanrovskom hibridu (Pott 2004: 12; Juvan 2019a: 13). S obzirom na način artikuliranja tekstualne svijesti, dio pjesama može biti autoreferencijalno usmjeren i upućivati na vlastiti tekstualni kôd, a dio može biti usmjeren na druge književne tekstove, pa i na druga umjetnička djela (Müller-Zettelmann 2005: 129, 135–137).⁴

² U domaćoj se književnoj historiografiji na različite načine elaboriraju specifičnosti razvoja hrvatskoga romantizma, no načelno se može govoriti o dvjema fazama: o preporodnom romantizmu, koji se dijelom razvijao pod utjecajem hrvatskoga narodnog preporoda, i o kasnom romantizmu koji je trajao do smrti Augusta Šenoa 1881., a dijelom se preklapao s predrealizmom. Usp. Jelčić 2002: 13–14.

³ U stručnoj se literaturi ovaj tip pjesništva označava različitim terminima: metapjesništvo (engl. *metapoetry*, franc. *métapoésie*), autorefleksivno pjesništvo / samosvjesno pjesništvo (engl. *self-reflexive / self-conscious poetry*), poetološka lirika (njem. *Poetologische Lyrik*).

⁴ Iako oba oblika metapjesništva upućuju na književnost kao umjetnički diskurs, zbog čega E. Müller-Zettelmann cjelokupni žanr smatra autoreferencijalnim, tipologija koju donosi ipak upućuje na potrebu preciznijega razlikovanja različitih vrsta metapjesništva pa će se stoga za analitičke potrebe rada zadržati uže shvaćanje autoreferencijalnosti kao svijesti teksta o samome sebi (Oraić Tolić 1993: 136).

Metapjesništvo se često definira s obzirom na tematske odrednice. Metateme uključuju ekspliciranje autorske poetike, tematiziranje pjesničkoga nadahnuća, jezičnih izražajnih mogućnosti, izazova kreativnoga izražavanja, odnosa prema književnoj tradiciji i suvremenima, društvenoga i egzistencijalnog statusa umjetnika, čitateljske recepcije itd. (ista: 132; Juvan 2019a: 51–52). Metatekstualna se svijest pritom može očitovati u eksplicitnom obliku, kroz izravne komentare pjesničkoga subjekta o poetici i pjesništvu, ili u implicitnom obliku, primjerice, poigravanjem formalnim aspektima pjesničkoga teksta, zvukovnošću, vizualnim izgledom i odstupanjem od normirane uporabe jezika, a koji čine “opažljivim jezik – tvorbeni materijal svijeta pjesme” (Bačić 1994: 12).

S obzirom na navedeno, metapjesništvo može imati različite funkcije, primjerice, ovjere autorskoga književnog autoriteta, artikuliranja književnih programa stilskih formacija, propitivanja žanrovskih konvencija, književnoevaluacijske uloge u vidu književne pohvale ili kritike prethodnika i suvremenika, oblikovanja i(ili) propitivanja književnoga kanona, a može imati i zabavne i humorističke intencije te, gledano u cjelini, poticati na promišljanje o pjesničkom umijeću. Budući da se metapjesništvo razvija u različitim književnim razdobljima i u različitim nacionalnim književnim sredinama, njegova obilježja i funkcije ovise, među ostalim, i o književno-povijesnom kontekstu.

III.

Dio analitičara smatra da se romantičarska estetika koja je promovirala ideale slobodnoga umjetničkog rada, individualizam, predodžbu autora, često pjesnika, kao nadahnutoga, kreativnog genija, vizionara i proroka razvila kao reakcija na modernizacijske društvene procese i kulturne preobrazbe. Kapitalistička ekonomija i tehnološki napredak potaknuli su razvoj tiskarstva i književnoga tržišta, što je doprinijelo raslojavanju čitateljske publike i “komodifikaciji autorstva” jer je ekonomski status književnika, umjesto o umjetničkim mecenama, počeo sve više ovisiti o promjenjivom čitateljskom ukusu (Bennett 2005: 657–661). Romantičarsko je metapjesništvo reflektiralo ambivalentne težnje književnika promovirajući estetski ideal (samo)izoliranoga, nadarenog književnika neopterećenoga čitateljskom recepcijom i ekonomskim dobrima, a istovremeno je donosilo promišljanja pjesničkih subjekata o književnom radu i imalo ulogu (pre)-oblikovanja estetskoga ukusa zamišljene čitateljske publike. Drugim

riječima, metapjesništvo je imalo funkciju ovjeravanja autorskoga autoriteta u novim sociokulturnim okolnostima (Juvan, 2019a: 62–63).

Razvoj metapjesništva u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća zanimljiv je s književnopovijesnoga, stilsko-poetičkog i genološkog aspekta. Riječ je o tekstovima u kojima se spajaju pjesnički diskurs i teorijska refleksija o pjesništvu, a mogu biti oblikovani kao kraće lirske pjesme, soneti, epigrami, elegije, tužaljke, dijaloške pjesme ili dulje pjesme u kojima su se prožimala lirska i epska obilježja. Navedena obilježja metapjesništvo čine zanimljivim primjerom romantičarskoga žanrovskog sinkretizma kao manifestacije romantičarskoga odupiranja normama tradicionalne poetike i promoviranja ideja o autonomiji i slobodi umjetničkoga stvaranja.⁵ Metapjesme su pisali i istaknuti i tzv. rubni rani i kasni romantičari.⁶ Iako zastupljenost takvih pjesama unutar pojedinih autorskih opusa varira, ukupna količina metapjesama u obje faze romantizma, kao i raznolikost toga korpusa pokazuju da su ih autori smatrali važnim i prikladnim oblikom za artikuliranje vlastite poetike i razmatranje statusa književnosti uopće.

Djela hrvatskih, pa tako i slavonskih, romantičara razvijala su se u razdoblju obilježenom modernizacijskim i nacionalnointegracijskim procesima te postupnim razvojem književnoga tržišta⁷ i te su sociokulturne prilike nesumnjivo utjecale na razvoj književnosti. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da su elementi romantičarske poetike, kao i druga obilježja u metapjesništvu slavonskih romantičara, intertekstualno posredovani, potaknuti recepcijom djela europskih i hrvatskih književnika, pri čemu su elementi različitih ranijih književnih tradicija reinterpreterani u skladu s romantičarskim idejama nacionalno-kulturne identifikacije i (ili) autonomizacije umjetničkoga stvaralaštva.⁸ Dakle, osim podupiranja nacionalno-

⁵ Opširnije o romantičarskoj žanrovskoj hibridnosti usp. Bobinac 2012: 155–166.

⁶ Primjerice, P. Štoos, *Ptica u kerletki*; I. Mažuranić, *Peru*; S. Vraz, *Odgovor bratji, što žele, da pjevam davorie, Tri moći, Istrošen predmet*; P. Preradović, *Pjesnik, Pjesnikova kob, Radost i muka pjesnikova*; A. Nemčić, *Pěšnik svojim pěšmam*; A. Šenoa, *Moje pjesme, Srce pjesnikovo*; R. Jorgovanić, *Čemu pjesnik?*; L. Vukelić, *Uzor-pjesniku, Pjesniku raj*, kao i slavonski pjesnici kojima ću se поближе baviti u ovom radu.

⁷ Opširnije o tome usp. M. Protrka 2008; S. Cođa 2015; I. Žužul 2015.

⁸ Prema M. Juvanu autonomizacija i nacionalizacija književnosti odvijaju se kao komplementarni procesi. Oslanjajući se na teoriju književnoga polja Pierrea Bourdieua, autonomizaciju tumači kao proces temeljem kojega su akteri književnoga polja (književnici, čitatelji, nakladnici, kritičari) “postupno počeli percipirati književni diskurs kao relativno samostalnu jedinicu društvene komunikacije koja slijedi vlastite, primarno estetske svrhe”

integracijskih procesa u pjesmama se očituju diskurzivne strategije oblikovanja književnoga kanona, propituje se društveni status književnosti, umjetničko nadahnuće i predodžbe o književnoestetskim vrijednostima. Može se reći da u tekstovima dominiraju obilježja eksplicitnoga modela metapjesništva, a poetička se promišljanja artikuliraju naslovno, tematiziraju u pjesmama izravno ili metaforički. Metatekstualna se refleksija može očitovati kao subjektovo kritičko promišljanje o pjesništvu i književnosti uopće ili kao autoreferencijalna strategija, odnosno subjektovo samoidentificiranje kao pjesnika i promišljanje o vlastitom statusu i pjesničkom radu. Osim toga, niz pjesama u kojima se tematiziraju različiti aspekti pjesnikovanja mogu se interpretirati kao vid implicitne autoreferencijalnosti jer autor, odnosno pjesnički subjekt “gradeći metatekstove o općim književnim temama ili drugim tekstovima šifrirano govori o samomu sebi i vlastitoj poetici” (Oraić Tolić 1993: 137).

IV.

Paralelno s 19-stoljetnim radom na oblikovanju hrvatskoga nacionalnog književnog kanona⁹ objavljujane su i metapjesme u kojima su artikulirani modeli i načela tvorbe kanona. Tema je posebice vidljiva u pjesmama objavljenima u prvim dvama godištimu časopisa *Danica*¹⁰ u kojem su radove objavljivali slavonski književnici koji su podupirali preporodne nacionalno-političke programe i koji su *Danicu* smatrali središnjim nacionalnim književno-kulturnim glasilom.

U dijelu su pjesama slavonskih romantičara strategije oblikovanja književnoga kanona prikazane kreiranjem imaginarija Parnasa,¹¹ čijom se uporabom metaforički determinirao status slavonske književne baštine unutar hrvatskoga književnog kanona te su se uspostavljale intertekstual-

(2019a: 97). U procesu nacionalizacije književnost se uspostavljala “kao središnje jezično i kulturno obilježje nacionalne zajednice” (isti: 98).

⁹ Opširnije o oblikovanju književnoga kanona u hrvatskoj književnoj kulturi 19. stoljeća usp. Protrka 2008.

¹⁰ Časopis *Danica* objavljujvan je pod različitim nazivima: *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* (prvih 28 brojeva 1835.), *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* (br. 29–50, 1835; 1843–1848) i *Danica ilirska* (1836–1843; 1849). Zbog jednostavnosti se u radu koristi naziv *Danica*, a svi će se citati iz časopisa navoditi prema pretisku 1970–1972.

¹¹ Imaginarij Parnasa javlja se u različitim nacionalnim književnostima te ima brojna i raznolika značenja. Opširnije o njegovu razvoju i značenjima usp. Juvan 2019b: 87–91.

ne poveznice između nacionalne književnosti i zamišljenoga svjetskog (europskog) književnog kanona i određivali mehanizmi razvoja hrvatske književnosti.

U pjesmi Jurja Tordinca *Žalost – radost* (16/1835), koja početnim stihovima intertekstualno korespondira s nekoliko brojeva ranije objavljenom pjesmom Pavla Štoosa *Kip domovine vu pochetku leta 1831.*, motivima se slavonske riječne geografije i faune metaforički prikazuju aktualne prijetnje procesima nacionalne jezično-kulturne identifikacije.¹² Središnji dio pjesme čini alegorijski prikaz statusa slavonskih književnih i sociokulturnih prilika. Analogno figuri “tužne bogice” iz Štoosove pjesme tu se javlja lik uplakane vile Slavonkinje kao personifikacije domovinskoga prostora (što je naslijeđeno iz hrvatske ranonovovjekovne književnosti¹³) i slavonske književnosti.

Slavonske se književne prilike reprezentiraju uspostavljanjem intertekstualnih poveznica spram pjesništva Matije Petra Katančića, a manifestiraju se preispisivanjem elemenata klasicističke poetike (pastoralno-idilični ugođaj, antičke mitološke reminiscencije spojene s elementima slavonskoga zavičajnog okruženja). Referencama na Katančića ovjerava se vrijednost slavonske književnosti unutar hrvatskoga književnog kanona (pjesnički subjekt ističe da su njegova djela “Svake slave vrjedn, i krasote puna, / Vredna da se pčvcu stavi lovor – kruna!”, Tordinac 1835: 63). Lik vile Slavonkinje upućuje se stoga na požeško brdo Sokolovac, gdje su “neumerlog Katančića dila” (isti: 63), a koje je djelomično prikazano kao slavonska inačica Parnasa na kojem boravi Apolon okružen Panom, satirima i vilama Ternavkinjom i Fruškogorkom kao slavonskim ekvivalentima muza.

Uporabom prozopopeje¹⁴ i apostrofa u pjesmi se uspostavlja dijalog između likova vile Slavonkinje i Apolona. Za razliku od estetskih dosega ranonovovjekovne slavonske književne baštine lik ožalošćene majke vile upozorava Apolona na aktualnu umjetničku stagnaciju i traži pomoć u obnovi književnoga rada: “Daj! da pisci učni narod moj podignu, / Da s hitrimi krili do Parnasa stignu; / Daj! da sinci moji Aganipa vrila / Napijuć se pišu

¹² Na te je poveznice upozorila S. Coša 2015: 538–539.

¹³ Opširnije o podrijetlu i primjerima tih predodžbi u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti usp. Blažević 2005; Budišćak 2020: 257–269. O alegorijskim prikazima ženstvenosti u romantizmu usp. Badurina 2009: 47–52.

¹⁴ Prozopopeja je retorička figura kojom se daje riječ “odsutnim i iščezlim osobama, nevidljivim i nadnaravnim bićima, životinjama, predmetima, konceptima” (Bagić 2012: 268).

moja krasna dila” (isti: 63). Uz procese nacionalizacije književnosti, razvidne u prosvjetiteljsko-romantičarski oblikovanoj vilinoj argumentaciji o ulozi pjesnika u nacionalnom prosvjećivanju, toposom Parnasa naglašava se važnost rada na estetizaciji književnosti i podizanju njezine umjetničke kvalitete. U Apolonovu se utješnom odgovoru spajanjem tropa buđenja nacije s čestim romantičarskim motivom glazbala kao metafore za pjesništvo naglašava središnja uloga pjesnika u posredovanju različitih ideja i osjećaja (“Pěsnik strunu veće na gudilo veže, / Źalost odbaciva, a radost nateže”, isti: 64). Uz to se u pjesmi oblikuje romantičarski stilizirana predodžba naroda kao kolektivnoga subjekta čiji se identitet oblikuje kroz recepciju književnoga stvaralaštva.

Kreiranjem slavonske inačice Parnasa, zazivom Apolonove pomoći u poticanju umjetničkoga nadahnuća te referencama na Katančića kao slavonskoga / hrvatskog klasika, čiji je književni rad oblikovan kao spoj utjecaja antičke i hrvatske usmenoknjiževne baštine, u pjesmi se implicitno ističu tri uporišta izgradnje nacionalnoga književnog kanona. Promiče se ideja legitimiranja vrijednosti nacionalne književnosti preuzimanjem “dijela simboličkoga kapitala akumuliranoga u kanonu europske antike” (Juvan 2019b: 109), zagovara se uspostavljanje kontinuiteta spram ranonovovjekovne štokavske književne tradicije i oslanjanje na usmenu književnost u kojoj se, prema idejama J. G. Herdera, očituje narodni duh.

U metapjesmama Mate Topalovića *Rodoljub Miloslavu* (49/1835) i *Spěv prijatelju da ilirski piše*¹⁵ (52/1836) imaginarij Parnasa u funkciji je, pak, isticanja različitosti hrvatske književnosti u odnosu na europsko književno nasljeđe, uspoređivanja njezine vrijednosti naspram zapadnoeuropskih i drugih slavenskih književnosti te kritičkoga razmatranja statusa književnosti u modernom društvu. U obje se pjesme naslovno uspostavlja komunikacija između pjesničkoga subjekta i imenovanoga (Miloslavu) ili neimenovanog adresata (prijatelju). Međutim, uporaba apostrofe “manje djeluje kao uspostavljanje *Ja – Ti* odnosa (...), a više kao dramatizacija ili stvaranje slike sebstva” (Culler 2005: 156–157).¹⁶ Subjekt se tako u obje pjesme samo-

¹⁵ Pjesma je potpisana pseudonimom Rodoljub Zdenčanin. Autorstvo se navodi prema M. Živančević 1973.

¹⁶ Iako se u dijelu književnohistoriografskih raščlambi uvriježilo isticati koncepciju romantičarskoga subjekta kao (samo)izoliranoga, autonomnog pojedinca, novija čitanja skreću pozornost na dijalošku strukturu romantičarskih tekstova i uporabu brojnih tropa obraćanja jer se dijalog smatrao poželjnim obrascem za artikuliranje različitih ideja i, poslje-

identificira kao domoljubna figura zabrinuta za budućnost nacionalne (ilirske) književnosti.¹⁷

U pjesmi *Rodoljub Miloslavu* pjesnički subjekt ističe asimetriju između ljepote nacionalnoga jezika kao umjetničkoga izražajnog sredstva i nerazvijenosti i skromnih estetskih dosega domaće u odnosu na druge slavenske književnosti. Taj se prijemor potom u romantičarskoj maniri tumači kao posljedica rascjepa između umjetnika i društva, odnosno ograničenosti pjesničkih kreativnih potencijala ekonomskim i sociokulturnim prilikama. Pozivajući se na čuvene Marcijalove stihove o važnosti financijske potpore za razvoj kvalitetnoga književnog rada (8,56)¹⁸ subjekt upozorava na aktualni status autora na književnom tržištu: “Nek bude podporitelj’ pa ni pisac manjkati neće!” (Topalović 1835: 296). Kao prepreku razvoju nacionalne književnosti ističe nekritičku recepciju stranih književnih utjecaja (iskazanu motivom slijeđenja talijanskih i njemačkih muza), a nasuprot supostojanju različitih regionalnih književnih tradicija zagovara nacionalno-književnu integraciju (“Nek’ brate! jedna blagojnica blago naroda čuva!”, isti: 296).

Za razliku od Tordinčeve pjesme u kojoj se idejom književnoga kanona nastojalo legitimirati hrvatski nacionalno-kulturni identitet (kao spoj triju regionalnih tradicija: slavonske, horvatske i dalmatinske), u ovoj se pjesmi ovjerava ilirski identitet, a toposom ilirskoga Parnasa iskazuje se subjektova ambicija izgradnje estetski reprezentativne književnosti i ovjere njezine pripadnosti zamišljenomu svjetskom književnom kanonu (“ter Parnassu svēt će se divit ilirskom!”, isti: 296). Ta je literarna strategija usporediva s književnom produkcijom u drugim europskim sredinama. Naime, za 19-stoljetne nacionalno-integracijske procese u istočnoj, južnoj i sjeverozapadnoj Europi, koji nisu nužno rezultirali uspostavljanjem nacionalnih država, neizostavno je bilo “vrednovanje etno-lingvističke (‘nacionalne’) grupe vlastitom i autonomnom književnošću”, pri čemu je “pokazivanje

dično, konstituiranje subjektova identiteta (Esterhammer 2000: 179). Kao što će se pokazati u daljnjoj analizi, dio je tekstova slavonskih romantičara također dijaloški ustrojen, pjesnički se subjekti obraćaju različitim (ne)imenovanim bićima (ljudima, vilama, bogovima), apstrakcijama, pojavama i prostorima koji ne moraju nužno odgovarati, a ponegdje se uprizoruje dijalog između pjesničkoga subjekta i njegovog adresata.

¹⁷ Ilirizam je bio višeznačna i proturječna ideološka koncepcija koja je, među ostalim, kroz ideju (južno)slavenske kulturne uzajamnosti pridonijela hrvatskoj nacionalno-kulturnoj integraciji. Opširnije o tome usp. Rapacka 2002: 78–84.

¹⁸ O Marcijalovim stihovima usp. Bricko 1989.

drugima određene razine intelektualnoga i estetskog postignuća postalo iznimno važno” (Nemoianu 2002: 249).

Nešto drukčije ideje mogu se iščitati u pjesmi *Spjev prijatelju da ilirski piše* u kojoj je naslov oblikovan kao metatekstualni iskaz subjekta o poetičkom programu koji zastupa.¹⁹ Imaginarij Parnasa u pjesmi je stiliziran u skladu s romantičarskom organicističkom poetikom.²⁰ Književnost je predočena metaforama vrta i cvijeća, a umjetničko je nadahnuće personificirano likovima muza koje ujedno reprezentiraju procese nacionalizacije književnosti (slavenska i ilirska muza te muze zapadnoeuropskih naroda). Strategije izgradnje domaće književnosti subjekt reprezentira kao istovremeni rad na razlikovanju od modernih zapadnoeuropskih literarnih tradicija: “Već njihovim cvjetjem Parnas je narešen, Olimp je; / Već njihovim Muzam neš se dopasti nikad!” (Topalović 1836: 205). Zanimljivo je uočiti da se strategije prevladavanja marginalnoga statusa hrvatske / ilirske književnosti temelje na djelomičnom osporavanju estetske superiornosti i univerzalnosti svjetskog književnog kanona, što je istaknuto metaforom “zaraslih putova” (“Misliš Homera *zarastle* – Marona li, Flaka, Petrarke, / Jel k neumerlosti Klopštoka *pute* gazit!”, isti: 206). Nasuprot tomu se obiteljskom metaforikom (slavenska i ilirska muza kao majčinske figure) i somatskim metaforama (“*Muzi* predaj se *ilirskoj*, njezino baci s’ u krilo!”, isti: 206) nastojalo diskurzivno (re)kreirati učinak emocionalne privrženosti adresata prema vlastitoj nacionalno-književnoj tradiciji, istaknuti njezine estetske potencijale i izražajne mogućnosti ilirskoga jezika.

¹⁹ E. Müller-Zettelmann smatra da paratekstualni elementi poput naslova, posveta ili mota nisu metapjesničke tehnike, ali mogu “osnažiti metarefleksivni sadržaj pjesme” (2005: 141). Njezino tumačenje smatram preuskim jer su paratekstovi sastavni dijelovi pjesme i svojevrsni komentari glavnomu tekstu. Tako i naslov “pripada (...) tekstu kao njegovo ime”, on je “način saumoutvrđivanja teksta u odnosu na izvantekstnu stvarnost” (Užarević 1991: 52).

²⁰ Romantičarski se organicizam dijelom temeljio na ideji da “književni proces poštuje zakone usporedive s prirodnim zakonima” (Neubauer 2002: 492), a organicističkim su se metaforama iskazivale različite predodžbe o književnosti, od ideje autonomije umjetničkoga djela do isticanja nacionalnohomogenizacijske uloge književnosti i naglašavanja “organičkoga” kontinuiteta (...) nacionalne kulture, nacionalne tradicije i nacionalnoga karaktera” (isti: 500).

V.

Osim navedenoga, u brojnim se pjesmama različitim metatekstualnim postupcima afirmirao romantičarski ideal autonomije umjetničkoga rada. Jedna je od zanimljivijih metapjesama *Moje pjesni* Jurja Tordinca koja se može čitati kao romantičarski autopoeitički manifest. Oblikovana je kao objava i odluka subjekta o pjesničkom radu, što je istaknuto gotovo identičnim stihovima u prvoj i posljednjoj strofi: “Nek iz sarca pjesni moje / Dok god živim teku, / I radosne glase svoje / Raznose u zveku.” (*Danica*, 20/1840: 77). Tim se egzercitivima²¹ konstituira identitet subjekta kao pjesnika, a oponašanjem se biblijske starozavjetne božanske stvaralačke objave (“Neka bude”) implicitno uspostavlja analogije između božanskih i pjesničkih kreativnih moći te se skreće pozornost na stvarateljsku moć jezika. Subjektov je iskaz autoreferencijalnoga karaktera jer se referira na vlastiti izražajni kôd, odnosno na sâm pjesnički diskurs. Uporabom motiva ptice, kojim se u romantizmu često metaforički reprezentira pjesničko stvaralaštvo,²² artikuliraju se temeljne odrednice romantičarske estetike poput slobode umjetničkoga rada, nesputanosti literarnim konvencijama i neopterećenosti potencijalnom recepcijom (“Ta i ptica na grančici / Glasak uzvisuje, / Nit što mari, u šumici / Da li ju tko čuje.” (1840: 77). Pjesnikovanje se prikazuje kao čin stvaralačkoga zanosa koji pruža estetski užitak recipijentima i sâmomu pjesničkom subjektu (“Ja, da sebe razveselim, / Samo pjesni slažem”, isti: 77). Subjekt pritom skreće pozornost na zvukovna obilježja teksta (“u zveku”), naglašena i motivom ptičjega pjeva (“Glasak uzvisuje”), čime se ujedno ističe romantičarima važna glazbena dimenzija pjesme.

²¹ Analizirajući performativnu koncepciju jezika, shvaćenoga kao vrsta izvedbe ili djelovanja, J. L. Austin jezično polje razmatra kroz tri aspekta: lokuciju, koju definira kao čin iskazivanja, ilokuciju, kao čin ostvaren iskazivanjem, i perlokuciju, shaćenu kao učinak ilokucijskoga čina na adresata (1975: 109). U Austinovoj su tipologiji objave i odluke ilokucijski činovi koji pripadaju skupini egzercitiva ili naredbi, a temeljna im je funkcija donošenje odluka kojima govornik naređuje ili propisuje određeno postupanje (isti: 155).

²² A. Barac taj je motiv povezo s utjecajem J. W. Goethea (1964: 265). Nije precizirao o kojem je djelu riječ, no vjerojatno je imao na umu roman *Naukovanje Wilhelma Meistera* koji je utjecao na brojne romantičare. U roman je interpolirana pjesma lika starca na harfi u kojoj se sloboda pjesničkoga stvaralaštva poistovjećuje s pjevom slobodne ptice na grani (usp. Goethe 1960: 109–110), a sličan se motiv javlja i u Tordinčevoj pjesmi. Opširnije o ptičjoj metaforici u romantizmu usp. Ferber 2010: 39–43. U kontekstu razvoja hrvatskoga romantizma zanimljiva je i pjesma *Ptica u kerletki* P. Štoosa (1835: 237) u kojoj se figurom prozopopeje uvodi glas ptice kao pjesničkoga subjekta čija zatočenost u krletki metaforički reprezentira umjetničku sputanost i nerazvijenost domaće književnosti.

Osim kod Tordinca, i u drugim se metapjesmama mogu iščitati elementi romantičarskoga orfizma koji se očituju u naglašavanju glazbenih aspekata pjesništva, prikazivanju pjesničkoga izražavanja kao pjesnikovanja i isticanju pjesnikova talenta “izravnoga (magičnog) utjecaja na okruženje kroz pjesmu” (Ciešla-Korytowska 2002: 46). Brojni su motivi glazbala ili njihovih dijelova (tamburica, lira, gusle, žice, gudalo) kao metonimija ili metafora za pjesnički rad kojima se, primjerice, označavaju sredstva izražavanja subjektivih osjećaja (“Tambure se odmah hvatam, / Miline joj stanem slaviti”, Filipović, “Izvor mojih pjesamah”, *Danica*, 50/1846: 197) ili estetske vrijednosti pjesme (“Pjesnik pako liru imajući / Skladno žice neprestaje tući”, Tordinac, “Srčca pjesnička”, *Danica*, 37/1840: 145).

U pjesmi Ilije Okrugića *Pjesnik* subjekt majke-Vile (muze) apostrofirajući pjesnika ističe izražajne mogućnosti jezika (“rieč tvoja nek’ ugadja / I od meda bude sladja”, 1863: 108), a pjesničko poslanje citatnom se aluzijom povezuje s mitom o orfejskoj snazi pjesništva (“K tom da pjevaš mili sine / Da svak gine od miline! / Kamen mrtvi nek oživi, / Nek te sluša, nek se divi!”), 1863: 108), identificirajući time pjesnika kao iznimno nadarenoga pojedinca koji ima sposobnost preobražavati svijet.

Česta je metatema i umjetničko nadahnuće. U pjesmama se ono prikazuje referiranjem na onostrane, izvanjske izvore poput Apolona (J. Tordinac, *Žalost – radost*), muza (M. Topalović, *Spjev prijatelju da ilirski piše*; I. Filipović, *Gdie je pjesnika stan?*; I. Okrugić, *Pjesnik*), božanskoga dara (I. Okrugić, *Pjesnik*; N. Špun-Strižić, *Pjesma*), ali i na unutrašnje kreativne porive poput ljubavnih osjećaja (I. Filipović, *Izvor mojih pjesamah*; P. Marković, *Moje pjesni*).

U pjesmama *Izvor mojih pjesamah* Ivana Filipovića i *Moje pjesni* Petra Markovića autorefleksivna su promišljanja potaknuta ljubavnim zanosom. Za razliku od niza pjesama hrvatskih romantičara u kojima su se prožimali i (ili) sučeljavali ljubavni i domoljubni diskursi,²³ u tim su pjesmama ljubav i ženska ljepota jedini izvori nadahnuća. U Markovićevoj pjesmi subjekt pjesništvo prikazuje kao medij za izražavanje ljubavnoga zanosa i patnje (“Sve po jedna iskra vrcu / Van iz ovih grudi tiesnih – / Ote iskre vrcajuće / Moje su ti, dievo, pjesni.”, 1876: 68). U Filipovićevoj je pjesmi ljubav preduvjet za subjektovo pjevanje (“Kad na Milku ja pomislim, / Već mi usta stanu pēti.”, 1846: 197), pri čemu subjekt promišlja i o (ne)mogućnosti pronalaženja

²³ O tome usp. Badurina 2009: 46–57; Coha 2012.

adekvatnoga jezičnog izraza za iskazivanje intimnih osjećaja. Uvođenjem intertekstualnih referenci na istaknute europske i hrvatske književnike spajaju se topos skromnosti i topos neizrecivosti pjesništva²⁴ te se uspostavlja opreka između ograničenih pjesničkih mogućnosti i iznimnih vrijednosti objekta opjevavanja (“Da sam Orfej, Omir slavni / Il Gundulić i Virgili, / Nebi nikad dosta slave / Mogo dati mojoj vili.”, isti: 197).

U pjesmama I. Filipovića *Gdie je pjesnika stan?* i I. Okrugića *Pjesnik* umjetnička se inspiracija prikazuje preispisivanjem vilinskoga folklornog imaginarija u kojem su sadržane citatne aluzije na Parnas. U obje pjesme kazivač opisuje proljetni gorski pejzaž i bujnu prirodu koji konotiraju pjesničke kreativne potencijale, a motivima vilinskoga (muzinog) cjelova i ispijanja vode iz vilinskoga vrela (Filipović) ili kupanja subjekta pjesnika kao vilinskoga sina u vrelu metaforički se prikazuje pjesničko nadahnuće (“Vile njega cjelivaju, / Čarobno mu pitje daju / Od sladjanih pjesmicah.”, Filipović, *Danica*, 29/1846: 115; “Porodila / Čedo Vila. / (...) U vilinsko svoje vrelo / Okupa mu nježno tielo”, Okrugić 1863: 107). U Filipovićevoj se pjesmi diskurzivnom modifikacijom vilinsko-parnasovskoga imaginarija i organicističkim metaforama cvijeća kao oznaka za pjesnikovanje ističe vrijednost pjesnikova rada (“U vilinski cvietni dvor; / Tamo krasno bira cvietje, / A Vila ih njegva splietje, / U kitice umietno.”, 1846: 115). Idilični gorski krajolik nije geografski i nacionalno određen, nego se citatnim aluzijama pjesniku simbolički pripisuje umjetnički prestiž, a pjesništvu zamišljene univerzalne estetske vrijednosti.

U Okrugićevoj je pjesmi folklorna matrica spojena s kršćanskim imaginarijem, čime se povezuju dva izvora pjesničkoga nadahnuća: identifikacijom subjekta pjesnika kao vilinskoga sina pjesnikovanje se predstavlja kao prirodni dar, dok se ustoličenjem pjesnika kao božanskoga namjesnika ističe božansko podrijetlo inspiracije. Pjesniku se time pridaje sakralni legitimet, što se naglašava uspostavljanjem analogije između božanskih i pjesničkih kreativnih moći (“Jednom riečju ko Bog stvara, / Il sve ruši i obara”, 1863: 111).²⁵ Kazivač pjesnikovanju pripisuje značajke univerzalnoga jezika kojim se mogu opjevavati različite teme (ljubav, domoljublje, priroda)

²⁴ O podrijetlu toposa neizrecivosti usp. Curtius 1998: 176–178. Prema A. Janowitz osciliranje između veličanja pjesničkih moći i isticanja ograničenja kreativnoga izražavanja jedno je od tipičnih romantičarskih obilježja (1990: 15, 43–46).

²⁵ O poveznicama književnoga i religijskog diskursa u romantizmu usp. Perkins 1999; Cieśla-Korytowska 2002: 43–53.

i u romantičarskoj maniri naglašava da stvaralački potencijali pjesniku jamče slobodu umjetničkoga rada (“S čuvstva i mašte duh mu plodan, / Nezavisno jest slobodan; Nitko s njim ne gospodari”, isti: 111–112) i nesputanost zahtjevima modernoga društva ili potencijalnom recepcijom njegova rada.

U dijelu su metapjesama temom upravo čitateljska recepcija i ekonomske prilike koje utječu na pjesnički rad, pri čemu subjekti iskazuju različita raspoloženja i stavove, od kritičkoga otpora, kreativnoga ushita do rezignirane patnje. U Tordinčevoj pjesmi *Srčca pėsnička* uspostavlja se opreka između romantičarskoga ideala kreativne autonomije i ekonomskih interesa koji determiniraju postupke mnoštva ljudi. Ironizirajući taštinu i pohlepu lirski subjekt simbolima materijalnoga bogatstva suprotstavlja duhovne vrijednosti pjesništva (“Vi tražite bogatstva i blaga / I golcondskog još kamenja draga! (...) Zato pėsnik višu srčcu žudi, / A duh mu se k nebesima trudi”, 1840: 145). Metaforičkom preoblikom motivi materijalnoga blagostanja postaju oznake pjesničkoga božanskog nadahnuća, a subjekt naglašava iznimnost pjesničkih kreativnih i spoznajnih moći čiji božanski izvor predstavlja simboličko uporište pjesnikova autoriteta i (samo)legitimacije (“Tko da š njime tad se usporedi, / Š njim, koi nebo otvoreno gled! (...) Rajsku radost, da on tada kuša”, isti: 145).

U autoreferencijalnoj pjesmi I. Okrugića *Mojoj knjizi sretna puta* uporabom su apostrofe naslov i cjelokupna pjesma kreirani kao subjektovo obraćanje pjesništvu,²⁶ a motiv sretna puta metaforički označava potencijalnu čitateljsku recepciju. Indikativno je da se književni rad i njegova recepcija označavaju ekonomskim kategorijama kojima se aludira na komodifikaciju književnoga rada koji u novim socioekonomskim uvjetima gubi auru uzvišenoga poslanja i počinje se tretirati kao roba na književnom tržištu.²⁷ Uporabom toposa skromnosti oblikuje se subjektova samoprocjena vlastitoga pjesničkog talenta (“sve što imadoh / U imetku slabom svom” (1863: 8), dok se prehrambeno-ekonomskom metaforom iskazuje želja da ne izostane adekvatna nagrada za uloženi trud (“Nedo Bog ti da od praga / Do praga se tepeš sad, / (...) Proseć kruh da tišaš glad.”, isti: 8). Za razliku od

²⁶ Prema E. Tsigka apostrofa u romantizmu često služi kao metapoetičko sredstvo koje omogućuje obraćanje pjesničkoga subjekta “vlastitoj pjesmi ili vođenje dijaloga sa svojim čitateljem” (2022: 203), kao i sa sâmim sobom (ista: 404).

²⁷ Opširnije o romantičarskoj koncepciji književnosti, “komodifikaciji autorstva” i utjecaju tržišne ekonomije na društveni status umjetnika usp. Bennett 2005: 658–661.

Tordinčeve pjesme, tu nema snažnije subjektive kritičke osude spomenutih ekonomskih principa, nego se, u skladu sa slavenofilskom orijentacijom teksta, nastoji (re)kreirati idealna čitateljska publika (“Jer sve k našim ti ćeš doć, / A Slavjan je rad dočekô”, isti: 8).

S druge strane, u pjesmi Napoleona Špun-Strižića *Pjesnik* naglašava se subjektivna stvaralačka tjeskobnost zbog ograničavanja stvaralačke slobode i nerazumijevanja čitateljske publike. U pjesmi se na Preradovićevu tragu oblikuje tema nesretne pjesničke kobi,²⁸ a pjesnikovanje se prikazuje kao iskustvo kontinuirane patnje (“A nikad stanka nećeš nač, / Da u mir skloneš glavu.”, 1866: 27).

U skladu s provedenom analizom može se zaključiti da je metapjesništvo slavonskih romantičara imalo višestruki značaj u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Različitim metareferencijalnim strategijama, uvođenjem elemenata romantičarskoga orfizma, organicizma i ptičje metaforike za reprezentiranje pjesničkoga rada, u tekstovima se (re)kreira romantičarski mit o pjesničkim kreativnim i spoznajnim moćima te se artikulira i propituje ideja autonomije umjetničkoga stvaranja kao jedna od temeljnih odrednica romantičarske poetike. Može se također uočiti da su se u metapjesništvu prožimali rad na nacionalizaciji književnosti i na autonomizaciji umjetničkoga stvaralaštva. Cjelokupni žanr može se interpretirati kao dio strategija kojima se pridonosilo integraciji hrvatske književnosti, (re)valoriziranju slavonske književnosti unutar nacionalnoga književnog korpusa i uspostavljanju jedinstvenoga nacionalnog jezika. Strategije oblikovanja nacionalnoga književnog kanona imale su ulogu legitimiranja vrijednosti nacionalne književnosti i njezina diferenciranja u odnosu na druge moderne nacionalne književnosti. Istovremeno se, u skladu s romantičarskom poetikom i estetikom, propitivanjem društvenoga statusa književnosti, radom na kanonizaciji odabranih autora, tematiziranjem pjesničkoga nadahnuća, kreativnih potencijala i izražajnih mogućnosti pjesničkoga jezika, usmjeravala pozornost na estetske vrijednosti kojima se književnost razlikuje od drugih vrsta sociokulturnih diskursa te se tako pridonosilo autonomizaciji književnosti.

²⁸ O spomenutim temama kod P. Preradovića usp. Brunčić 2018: 124; Protrka 2023: 260–263.

Popis literature

- Austin, John Langshaw (1975) *How to Do Things with Words*, Harvard University Press, Cambridge.
- Badurina, Natka (2009) *Nezakonite kćeri Ilirije*, Centar za ženske studije, Zagreb.
- Bagić, Krešimir (1994) *Živi jezici*, Naklada MD, Zagreb.
- Bagić, Krešimir (2012) *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb.
- Barac, Antun (1964) *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije, knj. 1. Književnost ilirizma*, JAZU, Zagreb.
- Bénichou, Paul (1999) *The Consecration of the Writer, 1750-1830*, University of Nebraska Press, Lincoln – London.
- Bennett, Andrew (2005) “The idea of the autor”, *Romanticism. An Oxford Guide*, ur. Nicholas Roe, Oxford University Press, Oxford – New York, str. 654–664.
- Blažević, Zrinka (2005) “*Plorantis Croatiae saecula duo*: diskurzivne adaptacije i performativne funkcije marijanskog toposa”, *Umjetnost riječi*, 49, 1, Zagreb, str. 37–47.
- Bobinac, Marijan (2012) *Uvod u romantizam*, Leykam international, Zagreb.
- Bricko, Marina (1989) “Prijevod: Marcijal, *Osmo knjiga epigrama*”, *Latina et Graeca*, 1, 33, Zagreb, str. 25–48.
- Brunčić, Dubravka (2018) *Zamišljena obitelj: o rodu i naciji u pjesništvu hrvatskoga romantizma*, Filozofski fakultet, Osijek.
- Budišćak, Vanja (2020) *Žanrovska obilježja Odiljenja sigetskoga Pavla Rittera Vitezovića*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Cieśla-Korytowska, Maria (2002) “On Romantic Cognition”, *Romantic Poetry*, ur. Angela Esterhammer, John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, str. 39–53.
- Coha, Suzana (2012) “Između drage i domovine: o pjesništvu hrvatskoga narodnog preporoda”, *Komparativna povijest hrvatske književnosti, knj. XIV. Romantizam – ilirizam – preporod*, ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz, Književni krug – Odsjek za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta, Split – Zagreb, str. 159–174.

- Coha, Suzana (2015) *Medij, kultura, nacija*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet, Zagreb.
- Culler, Jonathan (2005) *The Pursuit of Signs*, Routledge, London – New York.
- Curtius, Ernst R. (1998) *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Naprijed, Zagreb.
- Danica ilirska* (1835–1849) Zagreb [Reprint izdanje, ur. Ivo Frangeš, Liber, Zagreb, 1970–1972].
- Esterhammer, Angela (2000) *The Romantic Performative*, Stanford University Press, Stanford.
- Ferber, Michael (2010) *Romanticism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford – New York.
- Goethe, Johann Wolfgang (1960) *Wilhelm Meister*, Naprijed, Zagreb.
- Jancsó, Daniella (2019) *Twentieth-Century Metapoetry and the Lyric Tradition*, De Gruyter, Berlin – Boston.
- Janowitz, Anne (1990) *England's Ruins*, Basil Blackwell, Cambridge.
- Jelčić, Dubravko (2002) “Hrvatski književni romantizam”, *Hrvatski književni romantizam*, prir. Dubravko Jelčić, Školska knjiga, Zagreb, str. 13–82.
- Juvan, Marko (2019a) *Hibridni žanrovi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci i Novi Sad.
- Juvan, Marko (2019b) *Worlding a Peripheral Literature*, Palgrave Macmillan, Singapore.
- Kahn, Andrew (2008) *Pushkin's Lyric Intelligence*, Oxford University Press, Oxford – New York.
- Lacoue-Labarthe, Philippe, Nancy, Jean-Luc (1988) *The Literary Absolute*, State University of New York Press, Albany.
- Malinowski, Bernadette (2004) “German Romantic Poetry in Theory and Practice: The Schlegel Brothers, Schelling, Tieck, Novalis, Eichendorff, Brentano, and Heine”, *The Literature of German Romanticism*, ur. Dennis F. Mahoney, Boydell & Brewer, Rochester – Woodbridge, str. 147–169.
- Marković, Petar (1876) “Moje pjesni”, *Hrvatski dom: zabavnik hrvatske omladine za godinu 1876.*, 1, Zagreb, str. 68.
- Müller-Zettelmann, Eva (2005) “‘A Frenzied Oscillation’: Auto-Reflexivity in the Lyric”, *Theory into Poetry*, ur. Eva Müller-Zettelmann i Margarete Rubik, Rodopi, Amsterdam – New York, str. 125–145.

- Nemoianu, Virgil (2002) “National Poets’ in the Romantic Age: Emergence and Importance”, *Romantic Poetry*, ur. Angela Esterhammer, John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, str. 249–255.
- Neubauer, John (2002) “Organicist Poetics as Romantic Heritage?”, *Romantic Poetry*, ur. Angela Esterhammer, John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, str. 491–507.
- Okrugić Sriemac, Ilija (1863) *Sriemska vila*, Tiskom Dragutina Lehmana i druga, Osijek.
- O’Neill, Michael (1997) *Romanticism and the Self-Conscious Poem*, Oxford University Press, Oxford – New York.
- Oraić Tolić, Dubravka (1993) “Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst”, *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*, ur. Dubravka Oraić Tolić i Viktor Žmegač, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, Zagreb, str. 135–147.
- Perkins, Mary Anne (1999) *Nation and Word, 1770-1850*, Ashgate, Aldershot – Brookfield.
- Pott, Sandra (2004) *Poetiken: Poetologische Lyrik, Poetik und Ästhetik von Novalis bis Rilke*, Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Protrka, Marina (2008) *Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Protrka Štimec, Marina (2023) “Ogledalo romantizma Petra Preradovića”, *Dani Hvarškoga kazališta, vol. 49: Hrvatski narodni preporod i njegovo nasljeđe*, ur. Boris Senker et al., HAZU – Književni krug, Zagreb – Split, str. 251–265.
- Rapacka, Joanna (2002) *Leksikon hrvatskih tradicija*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Riede, David G (1991) *Oracles and Hierophants*, Cornell University Press, Ithaca i London.
- Špun-Stržić, Napoleon (1866) *Iz mladieh lietah*, Tiskom Dragutina Albrechta, Zagreb.
- Tsigka, Eleni (2022) *L’apostrophe dans la poésie romantique française: Hugo, Lamartine, Musset, Vigny*, doktorska disertacija, Université de Picardie Jules Verne – Ethnikó kai Kapodistriakó panepistimio Athinón, Amiens – Athènes, dostupno na adresi <https://theses.hal.science/tel-03879476>, posjet 30. srpnja 2024.

- Užarević, Josip (1991) *Kompozicija lirske pjesme*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, Zagreb.
- Walzel, Oskar (1944) *Njemačka romantika*, preveo Zdenko Škreb, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Albany.
- Živančević, Milorad (1973) “Danica ilirska’ i njeni anonimni suradnici”, *Croatica*, 5, 5, Zagreb, str. 67–105.
- Žužul, Ivana (2015) *Tijelo bez kosti*, Meandarmedia – Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Odjel za kulturologiju, Zagreb – Osijek.

SUMMARY

Dubravka Brunčić

METAPOETRY OF SLAVONIAN ROMANTICS

The paper examines the characteristics of metapoetry of Slavonian Romantics as a theoretical-literary genre hybrid in which the Romantic myth of poetic creative powers was (re)created through various metatextual strategies and the Romantic idea of the autonomy of artistic work was promoted, thus contributing to the constitution of Romantic poetics in Croatian literature. It is also established that the genre, in addition to working on the autonomization of literature, was characterized by supporting and reflecting the 19th-century Croatian national-cultural identification processes. Parnassus imagery was used to metaphorically indicate the value of Slavonian literary heritage as a component of Croatian literature and represent the work on the development of a unique Croatian national literature and the establishment of a national literary canon.

Keywords: *Slavonian writers; Romanticism; metapoetry; autonomization of literature; national-cultural identification*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod меѓународном licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.9>

Марија Ѓорѓиева-Димова

АКО РОМАНОТ Е „ПРОПУШТЕНА ИСТОРИЈА“¹ (АПОКРИФНИТЕ РЕВИЗИИ НА ИСТОРИЈАТА ВО РОМАНОТ *АКО СЕ РОДАТ НЕКАКВИ ЧУВСТВА* НА БЛАЖЕ МИНЕВСКИ)

*dr. sc. Марија Ѓорѓиева-Димова, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
marija.gorgieva@flf.ukim.edu.mk orcid.org/0000-0003-0065-2474*

izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.3.09Minevski, B.-31

rukopis primljen: 15. rujna 2024; prihvaćen za tisak: 15. prosinca 2024.

*Поаѓајќи од премисите за актуелноста на интердискурзивните релации меѓу книжевноста и историјата во современиот македонски роман, целта на овој текст е да ја елаборира и да ја потврди таа теза преку толкување на романот *Ако се родат некакви чувства од македонскиот писател Блаже Миневски. Теориските рамки на истражувањето се поврзани со концепциите за постмодернистичкиот историски роман на Елизабет Веселинг и на Брајан Мекхејл коишто ќе бидат интерпре-**

¹ Синтагмата „пропуштена историја“ во насловот е преземена реплика од романот на Блаже Миневски, што ја употребува еден од ликовите во смисла на тоа дека фелтонистичкото/романескното истражување на приватниот/љубовниот живот на една историска фигура (Гоце Делчев), врз што се темели романескната приказна, би понудила поинаква перспектива врз историската стварност, но, исто така, би обезбедила и дополнителни сознанија во однос на официјалната историографија. Оттаму, алузивната референција во насловот на оваа статија, ги има предвид актуелните книжевнотеориски и историографски концепции (првенствено оние на Линда Хачион и на Хејден Вајт) кои говорат за споделените наративни и реторички стратегии на романот и на историографијата во однос на претставувањето на историските настани и личности.

тативно применети врз романот на Миневски. Толкувачкиот фокус е поставен врз две рамништа: 1. Врз жанровските варијации на пост-модернистичкиот историски роман, отелотворени во моделот „правење историографија“; 2. врз епистемолошките и онтолошките теми во романот на Миневски и метафикцијските постапки преку коишто тие теми се артикулирани во романот.

Клучни зборови: *постмодернистички историски роман; односот книжевност-историја; метафикција; македонски роман; Блаже Миневски*

1. Теориски контекстуализации

Во теориските дескрипции на холандската теоретичарка Елизабет Веселинг постмодернистичкиот историски роман е толкуван низ призма на постапките што го прават видлив променетиот романескен третман на историјата и проблематизирачкиот романескен однос кон историографијата, поставувајќи ги како предмет на романескна рефлексивна конструираната и перспективистичката димензија на историското знаење, недоверливоста на изворите и автономијата на наративните конвенции кои учествуваат во прикажувањето на минатото. Веселинг им дава приоритет на саморефлексивните постапки преку коишто се реализираат метаисториографските и епистемолошките аспекти во романескниот третман на историјата, а со цел да се проблематизира претпоставената директна врска меѓу двете нивоа на коишто реферира историјата: рамништето *res gestae* (настаните од минатото) и рамништето *historia rerum gestarum* (наративните прикази на историската стварност). „Тие две рамништа се посматраат како две страни на истата медалја што ја прави амбивалентноста на терминот 'историја' делумно прифатлива. Саморефлексивноста ја сфаќам како стратегија или, поточно, комплекс од стратегии што ја прекинуваат претпоставената директна врска меѓу тие две нивоа на реалноста“ (Wesseling 1991: 82–83). Оттаму, саморефлексивноста² е во функција на истакнување на недостапноста на минатото, упатувајќи многу повеќе на мета-рамништето на историската репрезентација, одошто на рамништето на објектот на репрезентација. Рестриктивното специфицирање на

² Одделни теориски концепции ја посочуваат саморефлексивноста како фундаментална одлика на историскиот роман: „Научниците сè повеќе се фокусираат врз темпоралноста, а некои од нив и тврдат дека, токму затоа што историските романи сами по себе не може да го избегнат несигурниот однос кон минатото, жанрот неминовно е саморефлексивен во поглед на своето преговарање со темпорална другост“ (Johnston/Wiegandt 2017: 13)

саморефлексивноста во постмодернистичкиот историски роман Веселинг го конкретизира преку употребата на две основни постапки: експлицитните коментари врз потрагата по минатото од страна на ликовите/нараторите и/или мултиплицираната фокализација, која ја открива субјективната обележаност на интерпретациите на минатото без да дискриминира меѓу одделните интерпретативни верзии. Оттаму, саморефлексивните стратегии може да се земат и како индикатор за суштински променетиот статус на историјата: таа е достапна единствено како наративен продукт на оние што ги паметаат и/или ги интерпретираат настаните, оголувајќи ја историјата како перспектива од којашто се конструираат (и)сториите. „Саморефлексивните историски романи упатуваат на серијата историски настани што се случиле во минатото, но се фокусираат врз начините на кои настаните се сфатени и се објаснети ретроспективно“ (Wesseling 1991: 90). На тој начин, романите ги имплицираат и епистемолошките димензии на пристапите кон минатото, сугерирајќи ја неговата недостапност, но и неговото разбирање низ процесите на реинтерпретација. Веселинг разликува два типа саморефлексивност, именувани како правење историографија и правење историја. Иако се разликуваат на рамниште на применетите постапки, тие имаат идентична функција: да упатат на ограничувањата со коишто се соочува секој пристап кон минатото – било романиерски, било историографски.

Моделот правење историографија³ е видлив во романите што ги изложуваат „ограничувањата врз историското истражување и врз нарацијата, со цел да ги ефектуираат начините на кои може да се деформира рамништето на *res gestae*“ (Wesseling 1991: 91). Оваа саморефлексивна стратегија е фокусирана врз проблематизирање на пристапите кон минатото, тематизирајќи ги прашањата за „достапноста и за циркулацијата на знаењето, односно за неговите граници и за неговите структурирања од различни перспективи“ (McHale 2001: 9), свртувајќи го вниманието и врз „личните интереси и мотиви што ја поттикнуваат потрагата по минатото“ (Wesseling 1991: 121). Притоа, епистемолошката рамка ги интегрира и интерпретативните аспекти, со оглед на тоа што саморефлексивноста ја нагласува намерата за давање валидни интерпретации на историјата, повратно, афирмирајќи го интересот за неа преку проблематизација на облиците на историското знаење. „Целта на саморефлексивноста е да се

³ Теориските елаборации на постмодернистичкиот историски роман од страна на Веселинг, типолошки, а во одредена мера, и термиолошки кореспондираат со теориските елаборации на постмодернистичкиот ревизионистички историски роман од страна на Брајан Мекхејл (2001, 2002).

поткопа стремежот на историчарот кон објективноста. Тој ефект го постигнува изложувајќи ги имагинативните маневри на интерпретацијата *post festum*, упатувајќи на субјективните деформации на историјата во епистемолошки категории“ (Wesseling 1991: 168). Примарниот интерес за епистемолошките прашања, манифестиран низ употребата на метафикциските стратегии, демонстрира едно од рамништата каде што се реализираат релациите меѓу книжевноста и историографијата, дотолку повеќе што романите се концентрираат врз оние епистемолошки аспекти за коишто постои паралелен интерес и во историографијата. На тој начин, постмодернистичкиот историски роман ја потврдува и метаисториографската ориентираност: имено, Веселинг, следејќи го развојот на историскиот роман од аспект на неговиот однос кон историографијата, го констатира поместувањето од комплементарната кон метаисториографската позиција (традиционалниот историски роман е во функција на дополнување на историографијата, претставувајќи се себеси како атрактивен медиум за соопштување на историското знаење, додека, современиот историски роман има проблематизирачко-коментаторски однос кон историографијата). „Постмодернистичките писатели не сметаат дека нивната задача се состои во пропагирање на историското знаење, туку во истражувањето на можностите, на природата и на употребата на историското знаење од епистемолошка или од политичка перспектива“ (Wesseling 1991: 73).

2. Интерпретативни контекстуализации

Оваа жанровска варијанта е илустрирана во романот *Ако се родат некакви чувства* (2023)⁴ на македонскиот автор Блаже Миневски. Романот го континуира Блажевиот интерес за значајни теми од македонската историја, кои имаат и дополнителни општествено-политички импликации. Во најновиот негов роман, приказната фрла фиксиска светлина врз недоволно познатите факти од приватниот живот на една од најзначајните фигури во националната историја од крајот на XIX и од почетокот на XX

⁴ Романот е добитник на *Раџиновото признание* за 2023 година и претставува своевидно продолжение на авторскиот интерес на Миневски за настани и за личности од македонската национална историја. Имено, во 2007-та година тој го објавува романот *Нишан* (за којшто добива две значајни книжевни награди „Роман на годината“ и „Стале Попов“, награда за најдобро прозно остварување што ја доделува Друштвото на писатели на Македонија), првото книжевно дело кое се занимава со вооружениот конфликт од 2001 година. За толкувањето на овој роман, повеќе да се види во: Марија Ѓорѓиева Димова. 2017. „Фикцијата на нишан (метафикцијата во романите *Нишан* на Блаже Миневски и *Книга за Тара* на Зденко Лешик“, *Fluminensia*, 29, 1, str. 107–118

век, Гоце Делчев: неговата тригодишна љубовна врска со Јанка Каневче, која прекинува со неговата трагична смрт, на што се надоврзува и наводниот аманет што Гоце му го остава на пријателот и соборец Михаил Герциков, да се ожени со Јанка, доколку Делчев загина, условувајќи го нивниот брак со евентуалното раѓање чувства меѓу нив. Токму таа условна реплика што му се припишува на Делчев, цитатно е преземена во насловот на Блажевиот роман *Ако се родат некакви чувства*. Оттаму, поставувајќи го во фокусот ликот на истражувачот-фелџтонист и неговата намера да пишува за недоволно познати епизоди од историјата поврзана со македонскиот револуционер Гоце Делчев (1872–1903), романот го демонстрира моделот правење историографија и неговите пошироки метаисториографски – епистемолошки и онтолошки импликации, истакнувајќи ги „ограничувањата врз историското истражување, поставувајќи ја на преден план конститутивната улога на имагинацијата во создавањето верзии за историјата“ (Wesseling 1991: 57).

2.1. Епистемолошката временост на романескниот говор за историјата

Епистемолошките теми, поврзани со прашањата „што треба да се знае, кој знае, како е дојдено до знаењето и со која сигурност, како знаењето се трансмитира од еден до друг субјект и кој е степенот на доверливост на тој пренос, кои се границите на знаењето?“ (McHale 2001: 10), се артикулирани низ адекватниот репрезоар метафикциски и наративни постапки. Во романот на Миневски, епистемолошката тематска рамка е вметната во комплексниот процес на истражување и на пишување за историските настани/личности од страна на нараторот во прво лице: токму низ тој процес се актуализира перспективистичката природа на знаењето, втемелена врз фактот дека верзиите на минатото, нужно, се детерминирани преку актуелните интереси. „Минатото може да се појави како конфузно, како плурално и како неструктурирано, исто како и сегашноста, но задачата на историчарот се состои во организирање на фрагментарното искуство во знаење“ (Ankersmit 1994: 81). Романескната приказна, практично, е обликувана како тековен процес на конструирање знаење за минатото, поврзано со македонската национална историја од почетокот на XX век. Во тој процес е вовлечен и читателот кој, во и преку чинот на рецепција, добива увид во поинакви перцепции на историските фигури, така што „романескното“ знаење во читателскиот хоризонт кореспондира со и интервенира во знаењето што е веќе усвоено во рамки на елементарното образование.

Дополнително, низ истражувачкиот процес на нараторот се илустрираат и трите ограничувања на кои наидуваат пишувањата за минатото, поврзани со „недоверливоста на изворите, со пристрасноста на знаењето и со селективноста“ (Wesseling 1991: 120–128). Ограничувањето што произлегува од пристрасноста/парцијалноста на знаењето (фокусот е врз мотивите што го поттикнале истражувачот да трага по минатото) има за цел да потврди дека секоја верзија на историјата конструира делумно знаење, демонстрирајќи ги и начините на кои „пристрасноста на историското знаење го деформира рамништето на *res gestae*“ (Wesseling 1991: 120). Рестриктивната рамка е поставена во намерата на нараторот да ја пишува „историјата на чувствата“ на историските фигури: „Не ме интересира историјата на фактите туку историјата на чувствата... Фактите лажат, чувствата не лажат, констатирам“ (Миневски 2023: 13). Ограничувањето што произлегува од недоверливоста на изворите се однесува на идејата дека остатоците од минатото (документарните или невербалните материјални предмети) „сочинуваат солидна основа врз која се темелат актуелните верзии на историјата, што претпоставува дека тие остатоци се валидни извори на информации“ (Wesseling 1991: 123). Но, она што го сугерира современиот историски роман е дека валидноста на изворите не треба да се земе здраво за готово бидејќи и тие, како и ретроспективните верзии на историјата, се интерпретативен конструкт. Една постапка преку којашто се проблематизира статусот на изворите е нивното цитатно-колажно поврзување, што ја сугерира и метаисториската рефлексивност врз ретроспективното враќање кон минатото. Нараторот на Миневски упатува на бројните документарни извори, архивски материјали, фотографии, сведоштва, врз кои се темели неговиот фелџонистички запис,⁵ па ретроспективната димензија е нагласена со оглед на тоа дека станува збор за цитирани фрагменти, преземени од извесна (кон)текстуална целина, а селектирани и координирани во согласност со авторската намера – во нова наративна рамка да се приопшти непознатата/невидливата историја на чувствата. „Во писмото доктор Владимир Руменов му пишува на Герциков за Јанка. Ќе го вметнам директно, иако никогаш не преземам ништо без да го прочитам претходно. Ќе го пренесам изворно, си велам. Ќе го

⁵ Тој процес го осведочува и авторот: „На романот работев, се подготвував и го пишував дваесет години. Во тој период истражував во архиви, собирав документи, разговарав со потомци на Јанка, свршеницата или, поточно, љубовницата на Делчев, документарно и авторски ги реконструирав нивните средби, интимните чувства, нивните планови, копнежи и соншта“. Интервјуто со Миневски е достапно на <https://www.slobodenpecat.mk/intervju-so-pisatelot-blazhe-minevski-na-romanot-za-goce-i-janka-rabotev-polni-dvaeset-godini/>

преведувам директно, на самото место, помислив“ (Минеvски 2023: 131). „Во сите односи беше пример за секој четник и војвода’, пишува Ѓорче. Мора да спомнувам имиња за да не помислат дека измислувам, помислив. Освен тоа, уредникот не признава текст без имиња“ (Минеvски 2023: 62).

Ограничувањето што произлегува од селективноста Веселинг го објаснува со две причини: случајна, во смисла дека се достапни само преживеаните остатоци од минатото и епистемолошка, во смисла дека актуелниот увид во минатото е детерминиран од прашањата што им ги поставуваме на изворите во сегашноста. Тие ограничувања, самосвесно ги констатира и нараторот, соочувајќи се со „преживеаните“ и случајно откриените траги од минатото и со актуелните мотиви што го иницираат истражувањето, отелотворени во прашањата што си ги поставува околу недоволно познатата љубовна приказна меѓу двете историски личности: „Колку што можам да се сетам, овој запис досега никој го нема објавено. Го најдов во документите што сестра Меланија, игуменија на манастирот Дрвеница кај Софија, ги чувала закопани во дворот. Документите ги собирал нејзиниот брат Григор, внук на поетот Прличев“ (Минеvски 2023: 147). „Документот за кој станува збор беше пречукан на машина за пишување Андервуд. На маргината со рака е додадено дека документот е ‘обезбеден со помош на извесен човек од доверба’. Како стигнал Кирил Прличев до него, не знам“ (Минеvски 2023: 86). „Пред една година кога ја уривал куќата на Цар Симеон, онаа каде што живеела Јанка, во урнатините открил некакво чекмеже, а во него сребрен, филигрански брош во форма на пеперутка и хартија свиткана дванаесет пати за да ја собере“ (Минеvски 2023: 203).

Епистемолошката рамка во романот на Минеvски е конкретизирана и во нараторските дилеми кои се однесуваат на прашањето за вистината во однос на случувањата од минатото— за можностите таа да биде интегрално и објективно обезбедена, но и прашањата за односите меѓу создадената вистина за слученото и можностите за негово имагинирање.⁶ „Овде почнува вистината. Пред неа е она што не постои. Зад неа е она што ќе се измисли... Кога не би било вистина, некој би можел да каже дека многу

⁶ Авторот дава свое видување на односот меѓу романот и вистината: „Вистината денес е толку скапоцена, па за да се спаси, треба да се заштити со бедем од измислици. Романот нема никакви обврски кон вистината. Тој си има своја вистина што не зависи од никакви факти. Или, поточно, романот има свои факти, според кои може да се одреди неговата вистинитост.“ Интервјуто е достапно на: <https://www.slobodenpecat.mk/intervju-so-pisatelot-blazhe-minevski-na-romanot-za-goce-i-janka-rabotev-polni-dvaeset-godini/>

работи се невозможни, дека се чиста измислица, но вистината не може да се негира, вистината е тука да се прифати и да се преживее“ (Миневски 2023: 11). „Без чувства нема вистина; чувствата се огледало на вистината. Во ова што го пишувам, си реков, вистината е живот. Не пишувам роман, пишувам хроника. Поточно, хроника за една љубов. А таа љубов не е измислена, не е наменска ниту пак е префрлена врз лажни протагонисти. Во тој случај, како да се твори кога сè е точно? Ако сè е вистина, ништо не може да се измисли“ (Миневски 2023: 90–91).

Истражувачкиот процес во рамки на „правењето историографија“ го индицира и односот минато-сегашност, упатувајќи на инверзивно редефинираната релација меѓу историското минато, како предмет на истражувачки интерес, и сегашноста како позиција која ги иницира и ги реализира тие интереси. Во основата на тие иницијативи лежи не само намерата да се истражува минатото, туку и да се осмисли, да се ситуира во определени значенски рамки, да се подведе под определена (и)сторија. „Она што се чини дека се обликува е поимот за минатото кој се обидува да ја разбере временската разлика како основна категорија на културно искуство, притоа признавајќи, во исто време, дека секоја свест за другоста на минатото мора неизбежно да биде управувана од интересите и од дискурзивните ограничувања што преовладуваат во сегашноста“ (Johnston, Wiegandt 2017: 14). Практично, тоа ја одредува приоритетната позиција на сегашноста како спознајно ретроактивна позиција од којашто истражувачите, реинтерпретативно и метаинтерпретативно, му пристапуваат на минатото. „Се работи за односот на историчарот, гласот кој ја говори историјата, и за гласовите на историјата што историчарот ги прави да говорат“ (Ivić 2003: 164). Во романот на Миневски тоа се гласовите на чувствата кои стануваат видливи во романескниот текст, инспириран од намерата во еден актуелен контекст да се осветли/огласи дотогаш непознатата страна од животот на Делчев. Инверзивниот однос меѓу минатото и сегашноста го има предвид и Мишел де Серто: „Минатото е фикција на сегашноста. Експликацијата на минатото бескрајно ги маркира разликите меѓу аналитичкиот апарат, којшто е сегашен и анализираниот материјал, т.е. документите кои се однесуваат на она што е мртво“ (1988: 10). „Секое читање на минатото, без оглед на тоа колку е контролирано преку анализата на документите, е придвижено од читањето на тековните настани“ (Certeau 1988: 23). „Историјата е заснована на прекин меѓу минатото, кое е нејзин објект, и сегашноста, која е место на нејзина практика, така што историјата, бескрајно, ја пронаоѓа својата сегашност во нејзиниот објект и минатото во нејзината практика“ (Certeau 1988: 36).

Токму таа контекстуална втемеленоста на истражувањето во сегашноста ја констатира и нараторот во романот на Миневски: „Кога читаме, ние го откриваме она што го имаме предвид, а не она што е напишано, подвлекувам“ (Миневски 2023: 76). Конечната импликација на оваа инверзија во односот кон минатото упатува на фактот дека се воспоставува релацијата со одредени облици на претставување на минатото, па, во крајна линија, секоја сегашност генерира „сопствено“ минато, за да потврди дека „историјата не нуди информација за *res gestae*, туку таа е само игра на различните гледишта на *historia rerum gestarum*“ (Gros 2006: 592). Дијалошки инвертираниот однос минато – сегашност е демонстриран и во моделот правење историографија: фокусот е поставен врз ретроспективното враќање кон минатото со посочување на сите интерпретативни деформации што може да ги претрпи. Еден индикатор на оваа релација е темата на текстуалната достапност и посредуваност на „темпоралната другост“ (Johnston, Wiegandt 2017:13) нејзиното „присуство“ во сегашноста е посредувано со текстуалните остатоци, но и условено од нејзината релевантност за актуелниот миг. „Историите што ги реконструираме, всушност, се текстуални конструкти на самите истражувачи кои се историски субјекти“ (Montrouz 2003: 120). Тоа, во крајна линија, ја имплицира историската детерминираност на сите системи на значење: ако минатото ни е познато само преку неговите текстуализирани траги (кои, како и сите текстови, се отворени за интерпретација), тогаш „пишувањето на историјата и на историскиот роман стануваат форми на комплексно интертекстуално реферирање кое оперира во рамки на неизбежните дискурзивни контексти“ (Hutcheon 2003: 78). Оттаму, романот ја потенцира важноста и неизбежноста на текстуализациите преку коишто се реализира дијалогот со и превреднувањето на минатото: преку поставување на минатото (како текст) во сегашноста (како контекст во којшто реинтерпретативното и метаинтерпретативното промислување на тоа минато, повратно резултира со извесна текстуализација), истовремено, преиспитувајќи ги и односот кон минатото и пишувањето за него. Во романот на Миневски, нараторот постојано коментаторски упатува на текстовите што ги истражува во подготвителната фаза од пишувањето⁷ –

⁷ Миневски го објаснува текстуалниот корпус што го консултирал: „Во книгата како прилог се објавени ексклузивни, интимни записи, доверливи извештаи, писма на Јанка до Гоце, факсимили од нејзиниот дневник, досега непознати фотографии од потомците на Јанка од бракот со Герциков. Во приказната се преплетуваат автентични сведоштва за Гоце и Јанка, за тајните средби, за интимните моменти, за плановите што ги имале, за венчавката што ја замислувале, но и за траумите од загубата на саканиот и за болеста што

архивски материјали, учебници, историографски студии, приватни писма, е-извори, сведоштва, фотографии, сугерирајќи ги начините на кои историската реалност се конструира и се трансформира, филтрирана низ нив: „Ги подредувам белешките како што ги добивам без да водам сметка за целината“ (Миневски 2023: 12). „Кога се вратив во станот, ги собрав материјалите што ги имав ексцерпирано од книги, учебници, списанија и почнав да го составувам портретот на Гоце, оној за широка публика, да се знае во каков човек била вљубена Јанка, како што вели уредникот“ (Миневски 2023: 54–55).

2.2. Херменевтичката враменост на романескниот говор за историјата

Тезата за текстуалната посредуваност на минатото имплицира дека процесот на истражување на текстуалните траги, во истовреме е и процес на нивно толкување во одреден контекст, на нивно осмислување низ корелацијата со останатите текстови коишто се доведени во интерпретативен симултанитет во романот. Тоа, пак, ја потврдува тезата за „разбирањето на историјата низ процесот на интерпретација“ (Wesseling 1991: 90). Толкувачкиот чин е двоен. Од една страна, тоа е толкување во рамки на романот, како чин на реинтерпретација на текстуалните остатоци од минатото преку нивната реконтекстуализација: нараторот упатува на процесот на селекција на текстовите, на нивното корелирање и споредување, а со цел создавање фелџонски алтернирана приказна за историјата на чувствата. „Го прочитав аманетот уште еднаш, го болдирав и нешто ми стана интересно: реченицата на Магда не е иста со онаа што ја имаат запишано другите. Таа тврди дека Гоце кажал оти чувствата треба да се родат само кај Михаил, не и кај Јанка... Во други спомени тој зборува за раѓање некакви чувства кај двајцата. Кај кого се родиле за да бидат благословени? Кај татко ѝ, како што стои во спомените на Магда, или кај двајцата, како што пишува во другите верзии на истата реченица? Што ако таа реченица, токму таква, ја кажал Михаил, а тоа значи дека чувствата требало да се родат само кај него, но не и кај неа?“ (Миневски 2023: 103). Од друга страна, станува збор за толкување кое се реализира преку романот, понудено како покомплексна метаинтерпретација која го

ја разјадува, за лузните што ги чувствува до крајот на животот распната меѓу она што го носи во душата и она што го живее како судбина“. Интервјудо со Миневски е достапно на: <https://www.slobodenpecat.mk/intervju-so-pisatelot-blazhe-minevski-na-romanot-za-goce-i-janka-rabotev-polni-dvaeset-godini/>

поставува романескниот метатекст како коментар на историографијата, но и на постојните (не)книжевни текстуализации на историјата. Романескната интерпретација на Миневски го илустрира начинот на којшто еден фикциски текст генерира (ре)интерпретација која би била компетитивно поставена по однос на историскиот факт, но и (мета)интерпретативно поставена по однос на останатите интерпретации во историографски и во книжевен контекст. Елаборирајќи ги начините на коишто една фикција може да заснова определена интерпретација, односно начините на кои фикцијата може да се употреби како средство за интерпретација, француската теоретичарка Софи Рабо ја констатира нужната поврзаност меѓу фикцијата и интерпретацијата. „Ако често се случува знаењето да ѝ претходи на интерпретацијата, не е ретко ни тоа кога интерпретацијата води кон градењето податоци за кои ништо не знаеме“ (2005: 274). Можноста „една фикција да се заснова врз една интерпретација“, односно „една форма на интерпретација да биде продолжена со фикциски средства“, за авторката е доказ за наклонетоста на интерпретацијата кон измислување. Оттаму, *Ако се родат некакви чувства* е „една фикција, втемелена врз интерпретација“: романескното „измислување“ на Миневски е можно фикциско толкување на историската стварност, актуализирана низ нејзината алтернативна димензија, односно романескно толкување кое води кон создавање непознати податоци, потврдувајќи дека „фикцијата самата за себе е свој факт“ (Рабо 2003: 280).

2.3. Онтолошката враменост на романескниот говор за историјата

Ако се родат некакви чувства ги демонстрира и онтолошките теми. Херменевтичката проблематизација на односот меѓу минатото и сегашноста не само што ги нагласува епистемолошките проблематизации на знаењето за минатото, туку ги отвора и онтолошките димензии, видливи во релациите меѓу романескната и историографската верзија, меѓу фактот и фикцијата, меѓу светот во и вон романот. Во романот на Миневски онтолошката рамка е артикулирана преку создавањето алтернативна верзија на историјата – онаа поврзана со чувствата, со приватниот/љубовниот живот на историските личности, кои вообичаено, во историографијата се меморирани преку нивната револуционерна дејност, преку нивниот влог во националната историја и нивната формативна улога во колективните идентитети.

Онтолошките тематизации се артикулирани низ постапката „апокрифна историја“ (McHale 2001: 91) која го насочува фикцискиот зум

на романот врз „темните места“ во историјата, оние за кои историографијата немала научен интерес или не обезбедила фактографска верификација. Во романот на Минеvски „темните места“ се поврзани со „пропуштената историја,“ со „историјата на чувствата“, а токму процесот на пишување на една алтернативна историја ја чини романескната приказна. Наспроти официјалната национална историографија која го верификува Гоце Делчев како „национален херој, учесник во револуционерното движење, деец на револуционерната организација, идеолог, организатор и водач на македонското ослободително движење од крајот на 19 век и од почетокот на 20 век“ (Минеvски 2023: 84), раскажувачот се фокусира врз емотивниот, љубовниот живот на историската фигура. Оттаму и честите коментаторски навраќања на нараторот за релациите меѓу книжевноста и историјата, меѓу фактот и фикцијата, меѓу познатото и непознатото. „На фактите ќе се навратам подоцна. Во овој миг ме интересираат емоциите. Веќе обезбедив податоци во врска со добрината, преданоста, искреноста и срдечностa, имам нешто и за љубовта со Јанка, но немам сознанија за неа, за нејзиниот живот по неговата смрт, како се родиле чувствата меѓу неа и Герциков, и што се случило подоцна... Во основа, зборувам само кога пишувам. Ако пишувам за значењето на чувствата во историјата, мора да имам став и за влијанието на историјата врз чувствата... Не ме интересира историјата на фактите туку историјата на чувствата... Мислиш пропуштената историја, пресекува Бедема“ (Минеvски 2023: 12–13). Апокрифната историја е алтернативата што ќе ја дополни фактографската страна на историјата, а чинот на алтернирање не е само чин на истражување на непознатото туку и чин на имагинирање со кое се пополнуваат белините и празнините во познатото: „Кога би можел, отворено би признал дека моето авторско кредо е алхемиски процес со кој историјата се претвора во фикција, а фикцијата во стварност, но не можам“ (Минеvски 2023: 84), признава раскажувачот. Процесот на имагинирање, вклучен во алтернативните дополнувања на историјата го дискутираат и ликовите-истражувачи: „Што мислиш, како изгледала една нивна интимна средба, повторува Маја“ (Минеvски 2023: 40). „А можело да биде и вака, вели Маја. Не доаѓа никој, нема никаков ручек, Гоце не дошол за ручек. Можам да замислам дека кафеаната е затната од чад... но тоа не е во согласност со она што го кажав на почетокот, дека сè почнува од вистината; пред неа е она што не постои, зад неа – она што ќе се измисли“ (Минеvски 2023: 47).

Онтолошките теми артикулирани низ апокрифно-алтернативното поставување меѓу историјата и книжевноста, односно постапките што го

илустрираат симултанитетот и плуралитетот на световите/текстовите го отвора и прашањето за модусите⁸ на претставување на минатото, за моќта и за ограничувањата на секој вид репрезентација, во согласност со конвенциите на жанрот/медиумот, чиешто формални аспекти и жанровски конвенции нудат дополнителни можности, но и рестрикции во претставувањето на минатото. Романескниот фокус врз „процесот на претворање на настаните во факти, на трагите од минатото во историски репрезентации“ (Hutcheon 2003: 57), покажува дека наративот не е транспарентен медиум за претставување на историската стварност туку специфичен облик на разбирање на минатото, кој има когнитивни импликации, освестувајќи ја формативната природа на наративните конвенции: „Мислам дека најдов агол од кој ќе се раскажува приказната во фељтонот. Ќе почнам од вистинскиот настан, од случајната средба со Тебе, а потоа низ документите што ми ги праќаш, – со сите твои објаснувања, – ќе поминеме низ чувствата, до денес, до тебе и до твојата ќерка Мина“ (Миневски 2023: 135), го најавува нараторот својот наративен модел. Токму неговите коментари во однос на процесот на пишување, на сочинување на приказната за љубовта меѓу Гоце и Јанка, упатуваат на важноста на конвенциите и во формалното и во значенското обликување на минатото. Нараторот, низ сопственото искуство, го осведочува плуралитетот модуси низ/во кои ќе се филтрира и ќе се обликува историјата: во фељтон, во филмско сценарио, во книга, „составена од повеќе тематски поврзани книжевни и научни статии, расправи, документи и фотографии“ (Миневски 2023: 283), при што тој постојано коментаторски се навраќа на можностите, на предностите и на ограничувањата што се поврзани со секој од тие прикази. Дополнително, неговите коментари за жанровските предиспозиции на различните модуси на претставување на историјата, вклучуваат и свест за релевантноста на сите фактори вклучени во процесите на претставување: хоризонтите на очекување на читателот/гледачот поврзани со примарната жанровска рамка, со авторската намера проектирана во прикажувањето, но и со интервенциите што доаѓаат од други инстанции, како, на пример, барањата и сугестиите на уредникот на весникот во којшто ќе се објави фељтонот. „Фељтонот мора да се чита внимателно, ако се испушти една реченица, сè може да се сврти наопаку, и ништо да не се разбере. Ќе се обидам материјалите да ги подредам по хронолошки ред. Можеби за некого нема да биде интересно.

⁸ Го имаме предвид етимолошкото двојство на зборот модус/modus во латинскиот јазик, и како начин и како мера.

Многумина сакаат да им биде интересно по секоја цена, но чинам дека сепак сè уште има читатели што ја ценат вистината. Треба читателот да се наежи од чувства. И тоа треба да биде јасно за секој што го чита фељтонот“ (Миневски 2023: 53). „Фељтонот се занимава со раѓањето на чувствата а не со историјата, но штом така бара редакцијата ќе склепам нешто општо а потоа целосно ќе се посветам на приказната за љубовта“ (Миневски 2023: 55). „Го минимизирав фељтонот, го отворив фајлот Вива Гоце, Вива Гарибалди го избрав фонтот и почнав да го пишувам сценариото што веќе го имав во главата. Како да се води дејството, како да се развива и да се доведе до усвитеност? Дали е повесело да се пишува смешно отколу тажно?“ (Миневски 2023: 279).

2.4. Метафикциската враменост на романескниот говор за историјата

Романот *Ако се родат некакви чувства* ги користи метафикциските постапки за да ги тематизира и да ги илустрира епистемолошките, методолошките и лингвистичките проблеми поврзани со секој обид да се (ре)конструира кохерентен пристап кон минатото. Употребувајќи ја историјата како референција кон реалното минато и како дискурзивен конструкт, романот го тематизира и го илустрира трансгресирањето на границите меѓу историографијата и фикцијата. Самиот автор вели: „Процесот на работа бараше постојано да се ‘документира’ авторската имагинација, но и креативно да се реконструираат фактите како верификуван сведок на животот“.⁹ Метафикциските димензии се видливи на неколку рамништа, почнувајќи од повеќекратната паратекстуална функција на (под)насловот и насловите на одделните поглавја. Насловот е цитат од аманетната реплика на Гоце Делчев до неговиот пријател и соборец Михаил Герциков: „Ако се случи нешто со мене, ако ме убијат, има две нешта за кои милеам – татковината и Јанка. Чувај ги и двете. Ако некогаш се родат некакви чувства меѓу тебе и неа, бидете благословени“ (Миневски 2023: 12). Дополнително, овој паратекст има и структурна функција бидејќи ја најавува и наративната постапка употребена во романот – апокрифната историја, односно постапката со која се сочинува приказната поврзана со љубовниот триаголник меѓу Гоце, Јанка и Михаил. Поднасловот *Зборник за љубовта на Гоце и Јанка* има метатекстуално-авторереференцијална функција бидејќи упатува на жанровскиот код во кој е

⁹ Интервјуто на Миневски е достапно на <https://www.slobodenpecat.mk/intervju-so-pisatelot-blazhe-minevski-na-romanot-za-goce-i-janka-rabotev-polni-dvaeset-godini/>

врамена алтернативната историја, илустрирајќи ги можните (не)книжевни репрезентации на минатото и ограничувањата што произлегуваат од жанровските конвенции. Жанровскиот хибрид во кој се тематизираат и се илустрираат можностите на прикажување на историската стварност ја објаснува и Минеvски: „Може да се каже дека *Ако се родат некакви чувства* не е само уметничка проза, не е ниту зборник, ниту фељтон, ниту историски запис, ниту поема, ниту само реконструкција на една љубов туку сето тоа заедно“.¹⁰ Оттаму, двојниот (под)насловен паратекст ја инструира рецепцијата на романот не само во однос на темата, туку и во однос на наративните постапки употребени во него, вклучително и оние што ги илустрираат жанровските трансгресии.

Паратекстуален статус имаат и двете белешки на почетокот и на крајот од романот:¹¹ „Фила Кадир, приредувачката на зборникот: Овој зборник не е погоден за преведување; странските читатели без сомнение ќе го разберат погрешно. Суштината може да се сфати само во оригинал. Во случај зборникот да биде преведен, однапред им се извинувам на преведувачите за она што не може да се преведе“. „Прилог 3: „Благодарност од Фила Кадир до Марија Атламан Герцикова за видливата и невидливата помош во врска со љубовта на Гоце и Јанка“. Рамковните паратекстови имаат автореференцијална улога: упатуваат на популарната наративна конвенција – пронајден/приреден ракопис, структурирајќи го моделот текст во текст (зборник/фељтон во роман) како уште еден начин да се илустрираат трансгресивните поигрувања со границите меѓу текстовите, жанровите, дискурсите. Паратекстуална функција имаат и одделните поднаслови кои го најавуваат и го објаснуваат истражувачкиот и пишувачкиот процес на нараторот поврзан со „историјата на чувствата“: „дополнителни интервенции во материјалот; „утврдување на фактите; „проверка на е-пошта“.

Несомнено, експлицитниот метафикциски експонент во романот на Минеvски е самосвесниот наратор, активно вклучен во чинот на истражување и на пишување, но и во процесот на нивно коментирање, споделувајќи ги пред читателот бројните авторски дилеми: „Го отворам фељтонот бравурозно, си велам“ (Минеvски 2023: 12). „Пишувањето не е

¹⁰ Интервјуто на Минеvски е достапно на: <https://www.slobodenpecat.mk/intervju-so-pisatelot-blazhe-minevski-na-romanot-za-goce-i-janka-rabotev-polni-dvaeset-godini/>

¹¹ Романот паратекстуално е дополнет и со двата прилога на крајот од текстот: едниот, кој содржи „писма и реакции на читателите“ и другиот, сочинет од „фотографии и факсимили објавени во фељтонот за љубовта на Гоце Делчев и Јанка Каневче“.

никакво уживање! Пишувањето е бегство од допир. Всушност, замена за допир... Седнувам да направам скица за првото и за второто продолжение. Ќе почнам со разделбата, а потоа ќе видам како ќе завршам“ (Миневски 2023: 20). „Во занес на творечка заблуда, или зафатен од некаква творечка енергија, што би рекол грофот од Јасна Полјана, ги пишував основните варијанти на првите шест продолженија од фељтонот“ (Миневски 2023: 36). „Го прекинувам текстот што дотука веќе го пречукав од немај-каде и се префрлам на нешто што ми се чини побитно за фељтонот. Мора да внимавам на концептот, а концептот е поврзан со чувствата. Добро, продолжувам“ (Миневски 2023: 57).

Раскажувачката позиција е точката во којашто се пресекуваат и нараторот (Блаже) и имплицитниот и реалниот автор (Блаже Миневски), а процесот на пишување е коавторски поддржуван, дополнуван, коментираан, ревидиран: „Каков е овој триаголник, си велеам. Јас, Маја и Бадема, секој во својот агол. Еден пишува, друг чита, трет зборува, помислив“ (Миневски 2023: 158). „Почекувам да видам дали ќе се јави Бедема, но кога не се појави ниту на маргините, сам го поставив прашањето: ‘Како дојде до материјалите?’“ (Миневски 2023: 76). „На пликото со документи и фотографии, со ракописни букви пишувааше Фељтон за љубовта на Гоце и Јанка, а под него со печатни букви Ако се родат некакви чувства. Во горниот агол беше напишано моето име. Под насловот, кој знае зошто беше оставено место за името на составувачот на зборникот. Едно е автор, а друго е составувач, си реков“ (Миневски 2023: 283). Оваа мултипликација на инстанциите недвосмислено ги оголува онтолошките рамништа на текстовите /световите во и вон романот, добивајќи двојна функција: и автореференцијално да го оголува процесот на создавање на текстот, а од друга страна метаисториографски го коментира односот кон историјата/ историографијата. Брајан Мекхејл го посочува авторот како уште едно средство за афирмација на онтолошките теми во романот: „Авторот е онтолошки амфибиска фигура, наизменично присутна и отсутна, кој функционира на две различни нивоа на онтолошката структура: како средство на автобиографскиот факт внатре во проектираниот фикциски свет и како креатор на тој свет, видливо окупирајќи го онтолошкото ниво кое му е супериорно“ (2001: 202). Оттаму, неговата авторска слобода да „нè соочи со сликата за себе во чинот на продукција на текстот“ (McNale 2001: 199). Ако фикцискиот текст подразбира хиерархиски координирана релација меѓу авторот, нараторот, приказната, имплицитниот и реалниот читател, при што авторот и реалниот читател се дел од екстратекстуалната комуникација, тогаш метафикцијата сите овие елементи ги третира како

интегрални делови на фикцискиот свет, рedefинирајќи ја комуникацијата меѓу нив, и самосвесно проблематизирајќи ја релацијата уметност-реалност.¹² „Во метафикцијата сите елементи на диететскиот универзум се доведени во 'креативен хаос': одново се мешаат функциите на авторот, раскажувачот, читателот, се демонстрира збрканост на сите текстуални фигури и инстанци – од нараторот до ликот“ (Moranjak-Vamburać 2003: 220–221). Воведувањето автори, коавтори, псевдоавтори/приредувачи во романот на Миневски конструира комплексна метатекстовна структура – текстови во/за текстот, така што романот ги фокусира процесите на читање и на толкување на туѓите и на сопствените текстови, поврзани со заедничкиот референт – љубовта меѓу историските личности. Метатемата на авторот/авторството е варирана и преку топосот – писателот на работна маса, што има дополнителни онтолошки импликации: „Метафикцијата го воведува она што се чини непорекливо реална реалност во нивниот перформанс како писатели – а тоа е актот на самото пишување... Зад реалноста на писателот на работната маса лежи супериорната реалност на самото пишување; но, зад реалноста на пишувањето мора да лежи супериорната реалност на актот на пишувањето што го продуцира“ (Mc-Nale 2001: 198). Во романот на Миневски се предочува позицијата на писателот Блаже на работната маса, пред компјутерот којшто е во процес на создавање било фелтон, било филмско сценарио, било книга или, пак, во процесот на читателско-истражувачко консултирање на изворите, паралелно коментирајќи го чинот на креација, на споредбено толкување на изворите, но отворајќи и пошироки прашања коишто еднакво ја засегнуваат и книжевноста и историографијата, и авторите и читателите.

3. Заклучок

Ако се родат некакви чувства на Блаже Миневски нуди комплексна романескна структура која и илустративно, преку наративните постапки и преку експлицитните коментари го оголува (автореференцијално и метафикциски) односот меѓу книжевноста и историографијата, меѓу фактот и фикцијата, меѓу минатото и сегашноста. Тематизирајќи настани

¹² Оваа метафикциска тема ја има предвид и романиерот, за што говори и во спомнатото интервју: „Инаку, кога ме прашуваат за односот на стварноста и книжевноста, постојано велам дека книжевноста е 'вистинска стварност', зашто поинаку нема смисла да постои. Се разбира, тоа не значи дека треба да е реална, зашто таа има своја реалност. Поинаку кажано, суштината е во 'уверливоста', а доколку нешто е уверливо како да е стварно, тогаш ништо не е како во стварноста, иако сè е преземено од неа“.

и личности од националната историја и повлекувајќи ги паралелите со настаните и со личностите во транснационалниот контекст, романот не е само говор за историјата/историографијата, туку и за литературата, за нејзините можности да ја наративизира историската стварност, да ја реконтекстуализира во фикциски наративни модуси, да ѝ додели одредена смисла, вклучително, и за етичките импликации на тој романескен и романсиерски говор. Да се говори за извесна историска личност/стварност во романескен контекст,¹³ значи да се создава во рамките на еден актуелен (општествено-историски и културен) контекст, а неретко и да се биде поттикнат од него. Тоа, во крајна линија, ја открива и етичката димензија на романсиерскиот потход: етичката дилема како да се говори за минатото, особено за настани и за фигури кои имаат формативна улога во создавањето национални и колективни идентитети, кои имаат веќе утврден статус во колективната меморија. Во и преку романот се сугерира бескрајниот механизам на преиспитување, на превреднување, на проблематизирање кое колку што го нуди ризикот од релативизации, толку и ја оправдува смислата на творечкиот чин, неговото суштинско обликување низ меандрирањето меѓу автореференцијалното и референцијалното, меѓу стварноста и книжевноста, меѓу фактот и фикцијата, меѓу минатото и сегашноста, меѓу колективното и индивидуално, меѓу текстовите и контекстите, потврдувајќи дека „како што минатото ја обликува сегашноста, така и сегашноста го преобликува минатото“ (Moutrouz 2003: 121). Во крајна линија, потенцијалот на романескниот третман на историјата, имплицира и врз улогата на книжевноста во поширокиот културен, историски и општествен контекст, легитимирајќи го нејзиниот придонес во интерпретативните реактуализации на историската стварност: „Потенцијалот на историскиот роман да им обезбеди на читателите не само разбирање за тоа како е конструирана сликата за минатото, туку и за тоа како обидите да се исцртаат формите на историската другост сочинуваат специфичен начин на културно искуство со посредство на литература, дури и ако историската автентичност, што некој носталигично ја поврзува со тој проект, може да ни се измолкнува“ (Johnston, Wiegandt 2017:14).

¹³ Романот се појавува во специфичен политички контекст, обележан со отворање теми од националната историја, кои стануваат предмет на разгледување на македонско-бугарската „мултидисциплинарна експертска комисија за историја и за образование.“

Литература

- Димова-Ѓорѓиева, Марија (2017) „Фикцијата на нишан: метафикцијата во романите *Нишан* на Блаже Миневски и *Книга за Тара* на Зденко Лешиќ“, *Fluminensia*, 29, 1, Ријека, str. 107–118.
- Миневски, Блаже (2023) *Ако се родат некакви чувства*, Матица македонска, Скопје.
- Рабо, Софи (2005) „Кратка средба со Хомер: интерпретација, фикција и факти во *Вистинската приказна* на Лукијан“, *Дијалог на интерпретации*, прир. Катица Кулавакова, Жан Бесиер, Филип Дарос, Ѓурѓа, Скопје, стр. 265–289.
- Ankersmit, R. Frank (1994) *History and Tropology: The Rise and Fall of Metaphor*, University of California Press Berkeley.
- Bamburać-Moranjak, Nirman (2003) *Retorika tekstualnosti*, Buybook, Sarajevo.
- Certeau, Michel de (1988) *The Writing of History*, Columbia University Press, New York.
- Gross, Mirjana (2006) „O historiografiji poslednjih trideset godina“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 38, 2, str. 583–609.
- Hutcheon, Linda (2003) *Politics of Postmodernism*, Routledge, London and New York.
- Ivić, Nenad (2003) „Kritika kritičke historiografije“, *Prošla sadašnjost*, прир. Vladimir Biti i Nenad Ivić, Naklada MD, Zagreb, str. 158–184.
- Johnston, Andrew James, Wiegandt, Kai (eds.) (2017) *The Return of the Historical Novel? (Thinking About Fiction and History After Historiographic Metafiction)*, Universitätsverlag Winter Heidelberg.
- McHale, Brian (2001) *Postmodernist Fiction*, Routledge, London and New York.
- McHale, Brian (2002) *Constructing Postmodernism*, Routledge, London and New York.
- Montrouz A. Luis (2003) „Poetika i politika kulture“, *Novi Istoricismam i kulturni materijalizam*, прир. Zdenko Lešić, Narodna knjiga, Beograd, str. 104–137
- Wesseling, Elisabeth (1991) *Writing History as a Prophet: Postmodernist Innovations of the Historical Novel*, John Benjamins Publishing Company Amsterdam and Philadelphia.

SAŽETAK

Marija Gjorgjieva – Dimova

AKO JE ROMAN „PROPUŠTENA POVIJEST“

(Apokrifne revizije povijesti u romanu *Ako se rodat nekakvi čuvstva*

Blaže Minevskog)

Polazeći od premise o aktualnosti interdiskurzivnih odnosa književnosti i povijesti u suvremenom makedonskom romanu, svrha je ovog teksta razraditi i potvrditi tu tezu kroz interpretaciju romana *Ako se rodat nekakvi čuvstva* makedonskog autora Blaža Minevskog. Teorijski okvir istraživanja vezan je za koncept postmodernističkog povijesnog romana (Elisabeth Wesseling i Briana McHalea) koji će se interpretativno primijeniti na roman B. Minevskog. Interpretacijski fokus postavljen je na dvije razine: 1. Na žanrovske varijacije postmodernističkog povijesnog romana, utjelovljene u modelu „izrada historiografije“; 2. Na analizi epistemoloških i ontoloških tema u romanu B. Minevskog i metafikcijskim pripovjednim strategijama kroz koje se te teme u romanu artikuliraju.

Ključne riječi: *postmodernistički povijesni roman; odnos književnosti i povijesti; metafikcija; makedonski roman; Blaže Minevski*

SUMMARY

Marija Gjorgjieva – Dimova

IF NOVEL IS MISSED HISTORY

(Apocryphal revisions of history in the novel *If Any Feelings Are Born*

by Blaže Minevski)

Starting from the premise about the contemporariness of interdiscursive relations between literature and history in the contemporary Macedonian novel, the purpose of this text is to elaborate on and confirm this thesis through the interpretation of the novel *Ako se rodat nekakvi čuvstva* by the Macedonian author Blazhe Minevski. The theoretical framework of the research is related to Elisabeth Wesseling and Brian McHale's concept of postmodernist historical novel that is interpretatively applied to Minevski's novel. The interpretive focus is placed on two levels: 1 on the genre variations of the postmodernist historical novel, embodied in the “making historiography” model; 2 on the epistemological and ontological themes in Minevski's novel and the metafictional narrative strategies through which these themes are articulated in the novel.

Keywords: *postmodernist historical novel; literature-history relation; metafiction; Macedonian novel; Blazhe Minevski*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.7>

Slaven Crnić

SUPUTNICI NA RAZMEĐU: POETIKA HEGEMONIJSKOG MASKULINITETA U TRAVNIČKOJ HRONICI IVE ANDRIĆA

dr. sc. Slaven Crnić, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
slaven.crnice@uniri.hr orcid.org/0009-0005-8771-3795

izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.4(497.6).09Andrić, I.-31

rukopis primljen: 11. listopada 2024; prihvaćen za tisak: 9. prosinca 2024.

Rad¹ analizira načine na koje dinamike hegemonijskog maskuliniteta u Travničkoj hronici Ive Andrića izazivaju i reflektiraju šire ideološke i političke sukobe. U užem fokusu rada su teorijski doprinosi studija maskuliniteta proučavanju literarnoga teksta te tri ključna aspekta u kojima se teme kulturnog identiteta i alteriteta prelamaju kroz Andrićeve značenjski bogate reprezentacije raznovrsnih maskuliniteta. Prvo se generacijski sukob koji Andrić uvodi između svoja dva glavna lika, francuskih konzula Davillea i Des Fossésa, interpretativno uokviruje u ključu kritičkih teorija hegemonijskog maskuliniteta. Tekst se potom okreće različitim rodnim profilima koje normativni muškarci Travničke hronike uspostavljaju kroz svoje odnose sa ženama te načinima na koje ti rodni odnosi reflektiraju njihovu specifičnu poziciju unutar konfiguracije hegemonijskog maskuliniteta, ali i šire ideološke stavove i političke ciljeve. Konačno, rad izdvaja dvije specifične situacije u kojima roman kroz mušku homoseksualnost cementira osjećaj pripadnosti među normativnim muškarcima, ali i uspostavlja granice unutar hegemonijskog

¹ Istraživanje i pisanje članka financijski su podržali Srednjoeuropsko sveučilište u Beču (CEU) te Europsko istraživačko vijeće (ERC) u sklopu okvirnog programa Europske unije za istraživanja i inovacije Obzor 2020 (projekt REVENANT, ugovor o dodjeli bespovratnih sredstava broj 101002908).

maskuliniteta koje se protežu kako onkraj njihovih međusobnih sukoba tako i onkraj konfliktnih geopolitičkih misija i sociokulturnih lojalnosti.

Ključne riječi: Ivo Andrić; Travnička hronika; studiji maskuliniteta; hegemonijski maskulinitet; orijentalizam; homoseksualnost

1. Uvod

Prvi put objavljena 1945. godine, *Travnička hronika* Ive Andrića prati burne događaje od 1806. do 1814. godine, u razdoblju nakon uspostave francuske vlasti u Dalmaciji kao dijelu Ilirskih pokrajina, odnosno Napoleo-novog Prvog Francuskog Carstva. Uslijed rastućih napetosti oko interesnih sfera nad susjednim dijelovima Balkana pod osmanskom vlašću, ali i zbog sve veće potrebe za trgovačkom i političkom suradnjom, u Travnik, sjedište osmanskih vezira u Bosni, pristižu francuski i austrijski konzuli. U tom pogledu Bosnu *Travničke hronike* možemo okarakterizirati, služeći se terminom Laure Doyle (2020) kao zonu *interimperijalnosti*, naizgled periferan, a zapravo strateški iznimno važan prostor oko čijih se resursa nadmeće nekoliko carstava. Roman pripovijeda o političkim i privatnim izazovima s kojima se suočavaju osmanski veziri, francuski i austrijski konzuli, njihove obitelji i osoblje. S izuzetkom katoličkih franjevaca, mještani Travnika rijetko progovaraju vlastitim glasom. Roman tako većim dijelom katalogizira imperijalne ideologije, kolonijalne pretenzije te duboko ukorijenjene, ali i oštro proturječne impresije i fantazije europskih i osmanskih pridošlica o lokalnom stanovništvu i kulturi. Roman je poznat po tome što kroz određene likove daje glas naizgled okoštanim sustavima vrijednosti da bi ih potom potkopavao glasovima drugih likova. Tu polifonijsku pripovjednu strukturu Vladimir Biti (2018) opisao je kao „kontinuirano samo-opovrgavanje“ romana:

pripovjedač naizmjenice uranja u poglede Francuza, Austrijanaca, Osmanlija, Srba, Hrvata i domaćih muslimana, moćnika i podanika, stranaca i domorodaca, muškaraca i žena, bogatih i siromašnih, kako bi kroz njihova raznolika i često sučeljena mišljenja konstruirao polivalentnu istinu doba punog napetosti i nesporazuma.² (174–175)

² Izvaci iz stručne literature na engleskom jeziku koja je u bibliografiji navedena pod izvornim naslovom citirani su u mom prijevodu.

Travnik tako funkcionira kao sinegdoha za cijelu Bosnu i Južne Slave-
ne, a sama Bosna kao sinegdoha za globalni imperijalni politički poredak
(Vučković 1974: 327; Nemeč 2016: 226). S fokusom na tom višestruko bre-
menitom susretu između Istoka i Zapada, kritička recepcija roman je
sagledavala, među ostalim, kao političku alegoriju o modernim nacionalnim,
psihološkim i povijesnim problemima koje je Drugi svjetski rat dodatno na-
glasio (Vučković 1974), pripovijest o interkulturalnom neprijateljstvu i
diferencijaciji (Hawkesworth 1984) i literarnu verziju supranacionalne po-
vijesti Bosne i Jugoslavije (Wachtel 1998).

U *Travničkoj hronici*, kao što primjećuje Krešimir Nemeč (2016), „glav-
ne uloge imaju muškarci na javnoj diplomatskoj sceni i oko Konaka. Njima
su namijenjeni svi javni poslovi: politika, kultura, ekonomija, umjetnost“
(238). Međutim, postojeći pristupi rodu i seksualnosti u Andrićevim djelima
primjer su šire teorijske i kritičke tendencije konceptualnog poistovjećiva-
nja rodne problematike sa ženama i ženstvenošću.³ Unatoč bogatoj tradiciji
feminističkih čitanja usredotočenih na Andrićevo pisanje o ženama⁴, rodni i
seksualni aspekti njegovih muških likova uglavnom su prošli ispod kritičkog
radara. Stoga je fokus ovog rada na odnosima i dinamikama hegemonijskog
maskuliniteta između trojice zapadnih muških konzula *Travničke hronike*,
dvojice Francuza, Jean-Baptiste-Étiennea Davillea i Amédéea Chaumette
Des Fossésa, te Austrijanca Josepha von Mitterera. Središnji predmet anali-
ze su načini na koje rod i seksualnost oblikuju, reflektiraju i amplificiraju
teme kulturnog identiteta i alteriteta te orijentalizma i imperijalizma. S nji-
ma u vezi istražuje se i sporedni lik francuskog učitelja plesa Charlesa
Pépina, a pažnja se obraća i na niz ženskih likova, poput Anna Marije von
Mitterer i Jelke. Iz podrobnije analize izuzeti su muški likovi porijeklom iz
Osmanskog carstva, lokalni stanovnici, ali i zapadnjaci čija bi analiza, s ob-
zirom na njihovu brojnost ili specifično literarno oblikovanje (primjerice
kulturnu pripadnost), nadilazila kako obim i fokus ovoga rada tako i njegov
teorijski okvir.

³ Polje istraživanja književnosti u okviru studija maskuliniteta još uvijek je “u velikoj mje-
ri neistraženo u akademskoj zajednici, posebno u usporedbi s književnim studijama o
ženama” (Armengol 2020: 427). O relativnoj neistraženosti maskuliniteta i njegovih različ-
tih reprezentacija u južnoslavenskim književnostima, v. Rosić (2006). Rijedak primjer
istraživanja književnih reprezentacija maskuliniteta u suvremenom postjugoslavenskom
prostoru na primjeru suvremene srpske književnosti predstavlja studija (*Anti*)*Utopije tela*
Tatjane Rosić (2014).

⁴ Vidi Gorup 1996; Liversage 2005; Lukić 1988; Lukić 2015.

2. Studiji maskuliniteta i (ne)vidljivost objekta istraživanja

Nadahnuti feminističkim te gej i lezbijskim istraživanjima iz druge polovice 20. stoljeća, kritički pristupi maskulinitetu (na počecima nazivani „muškim studijima“ [*men's studies*], a danas poznati uglavnom kao „studiji maskuliniteta“ [*masculinity studies*]) pojavili su se u akademskim krugovima kasnih 1980-ih kao odgovor na manjak specijaliziranih pro-feminističkih i antihomofobnih istraživanja muških životnih iskustava, modusa socijalizacije, povijesti te kulturnih i umjetničkih reprezentacija i povijesti. Konkretno, studiji maskuliniteta usredotočili su se na načine na koje sam pojam muškosti varira između i unutar kultura te kroz povijest, čime su ranije predodžbe o monolitnoj ili univerzalnoj naravi muškosti i patrijarhata zamijenjene slojevitijim razumijevanjem različitih dinamika moći i performativnosti koji participiraju u formaciji i održavanju oba fenomena (Brod 1987; Horlacher 2015; Pellerin 2016). Kritički pristupi u prvom redu normativnim maskulinitetima izrasli su iz stalnog dijaloga s feminističkom i *queer* teorijom pa tako usvajaju mnoge glavne postulate poststrukturalističkog shvaćanja roda. Kao posljedica toga, studiji maskuliniteta za cilj su si postavili istražiti socijalnu heterogenost, povijesnu relativnost i kulturnu arbitrarnost fenomena na koje bi se mogao odnositi sam izraz „muškosti“ (Reeser 2015; Halberstam 2018).

Kritički pristupi normativnoj muškosti otpočetka se bave učincima društvene, političke i povijesne nevidljivosti muškosti kao partikularnog roda. Riječima Harryja Broda i Michaela Kaufmana (1994) sa samih početaka studija maskuliniteta, cilj proučavanja jest baviti se „muškarcima kao muškarcima, a ne kao generičkim ljudskim bićima čiji rod ostaje nezapažen i izmiče teoriji, ili u najmanjem slučaju ostaje nedovoljno teoretiziran“ (4). Za razliku od kategorija neizostavno obilježenih rodnom, kao što su „žena“ ili „homoseksualac“, moć normativne muškosti omogućena je njenom nevidljivošću: „implicitnim ili eksplicitnim poricanjem da su rodno određeni, muškarci su mogli izbjeći pomnom ispitivanju i oduprijeti se kritici ili promjeni“ (Reeser 2015: 16). Jedna od posljedica nevidljivosti muškosti kao partikularnog roda jest prividna neutralnost rodno utemeljenih oblika društvene dominacije: „Budući da je bila središte, norma iz koje su definirani svi drugi rodni identiteti, muškost kao takva je uvijek ostajala nevidljiva, a ta je nevidljivost bila ključna za uspješno održavanje njene hegemonijske i povlaštene pozicije“ (Pellerin 2016: 1). Pierre Bourdieu (2002) teoretizirao je ovaj sustav kao „muški poredak“ koji se predstavlja kao da postoji onkraj diskurzivne legitimacije: „Snaga muškog poretka vidi se u činjenici da se

nema potrebu opravdavati: androcentrična vizija nameće se kao neutralna“ (9). Naposljetku, konceptualno poistovjećena s univerzalnošću čovječanstva, muškost je „ostala nešto poput neoznačenog (i stoga nevidljivog) roda u političkom, društvenom i kulturnom kontekstu“ (Horlacher 2015: 2).

Primjena koncepta „hegemonijskog maskuliniteta“ naročito je popularan način proučavanja i hvatanja ukoštac s „nevidljivošću i uzimanjem zdravo za gotovo“ normativnog maskuliniteta (Howson i Hearn 2020: 43). Od kasnih 1980-ih naovamo, „hegemonijski maskulinitet“ je često korišten, od studija obrazovanja i medija do kriminologije i sociologije sporta, postavši nedvojbeno najpopularniji i najutjecajniji koncept koji je nastao unutar studija maskuliniteta (Connell i Messerschmidt 2005: 833). Koncept je razvijen kako bi se uzele u obzir povijesna i kulturna kontingencija, relativnost, i performativnost svojstvene rodno utemeljenim sustavima opresije. U tome pogledu, kako ističu Haywood et al. (2018), „koncept hegemonijskog maskuliniteta bio je alternativni način pristupa rodnim odnosima i njihovoj analizi, nadilazeći pritom neka od ograničenja statičnijih teorija patrijarhata koje nastoje prikazati rodne odnose na strukturalno deterministički način“ (39). Kao što je Raewyn Connell (1995) izvorno formulirala: „Hegemonijski maskulinitet može se definirati kao konfiguracija rodne prakse koja utjelovljuje trenutačno prihvaćen odgovor na problem legitimnosti patrijarhata te jamči (ili se smatra da jamči) dominantan položaj muškaraca i podređenost žena“ (77). Demetrakis Demetriou (2001) korisno je podcrtao kako Connellina izvorna formulacija zapravo obuhvaća dva različita modaliteta rodne hegemonije: vanjsku i unutarnju. Dok se vanjska hegemonija odnosi na muško podjarmljivanje žena, unutarnja opisuje dinamike nadmoći i razvlaštenosti između različitih skupina muškaraca, za što je najbolji primjer „hegemonija heteroseksualnih nad gej muškarcima“ (Demetriou 2001: 341).

Istraživanja koja književnost proučavaju iz perspektive studija maskuliniteta književnome tekstu prvenstveno pristupaju kao svojevrsnome rezervoaru reprezentacija, vrijednosti, ideala, nedostataka i kriza legitimteta muškosti, kao i njenih potencijalnih subverzija (Horlacher 2015; Pellerin 2016; Armengol 2020). Kao što je Alex Hobbs (2013) objasnila, baš kao i izvorni „muški studiji“ s početka 1980-ih, književni studiji maskuliniteta „uporište imaju u sociološkim konceptima“ (383).⁵ S obzirom na takvu

⁵ Ovdje valja podcrtati kako je riječ o istraživanjima koja se naslanjaju na studije maskuliniteta generalno, odnosno uglavnom ne koriste teorijske i konceptualne aparate feminističke ili *queer* književne teorije.

pozadinu u društvenim znanostima, ne čudi da se, od samih svojih početaka, studiji književnog maskuliniteta uglavnom usredotočuju na književna djela kao na „socijalne dokumente“ koji „reflektiraju različita kulturna shvaćanja muškosti“ (Armengol 2020: 428). U konkretnom smislu, to znači da se književnost u okviru današnjih studija maskuliniteta uglavnom uzima kao „epistemološki medij u kojem postaje moguće iščitati, spoznati, a samim time i iznova ispisati mnogostruke diskurzivne mehanizme konfiguracije različitih i divergentnih maskuliniteta“ (Horlacher 2015: 5–6). U praktičnom pak smislu, to znači da istraživanje koje primjenjuje studije maskuliniteta na književnost najčešće ima za cilj razjasniti reprezentacije muškosti koje mogu objasniti ili čak transformirati maskulinitete u društvenome svijetu izvan književnosti.⁶

Analiza Andrićeve *Travničke hronike* u ovome tekstu temelji se na tematskom fokusu studija maskuliniteta, dakle problematici vidljivosti i nevidljivosti normativnog maskuliniteta, te usvaja i dio njihove terminologije, napose koncept „hegemonijskog maskuliniteta“. Međutim, analiza koja slijedi također odudara od većine istraživanja koja kombiniraju studije maskuliniteta s izučavanjem književnosti jer književni tekst ne promatra kao „društveni dokument“ koji može poslužiti kao osnova za analizu maskuliniteta iz stvarnog života (dakle, autorskog, čitateljskog, historijskog ili društvenog maskuliniteta), već stavlja fokus na poetičku konstrukciju različitih reprezentacija maskuliniteta i njihov kapacitet da tematski formiraju pripovjedne elemente koji naizgled nisu rodno obilježeni.

3. Neki vrlo novi muškarci

Dvojica francuskih carskih emisara, konzul Jean-Baptiste-Étienne Daville i njegov mlađi kolega Amédée Chaumette Des Fossés od samoga početka teško se podnose. S jedne strane, Daville smatra Des Fossésa samozadovoljnim i pretjerano samouvjerenim mladićem, suviše zaslijepljenim knjiškim znanjem i neutemeljenim idealima. Primjer je Des Fossésovo oslanjanje na vrstu turskog jezika kakvog je usvojio u pariškoj diplomatskoj

⁶ Ideja da književni studiji mogu pridonijeti razumijevanju muškosti u stvarnom životu i potencijalno transformirati muške čitatelje prisutna je u brojnim inicijalnim istraživanjima literarnih maskuliniteta, npr. Murphy (1994) i Knights (1999). Suvremeni pristupi književnosti iz ugla studija maskuliniteta još uvijek često teže otkriti „alternativne načine bivanja muškarcem“ (Armengol 2020: 425).

École, jezika koji skoro da veze nema s onim koji se stvarno koristi u Bosni. S druge pak strane, prije dolaska u Bosnu, Des Fossés se o Davilleu temeljito informirao kod jednog izvrsno obaviještenog kolege iz Ministarstva koji je starijeg konzula opisao kao „biljku za umerenu klimu“ čiji interesi i talenti ne nadilaze „granice srećne prosečnosti“ (Andrić 2013: 81). I dok Des Fossésov dolazak gurne Davillea u labirintsku meditaciju o vlastitome životu i životu njegovoga Carstva, mladi pridošlica ostaje potpuno neimpresioniran i ravnodušan prilikom susreta sa svojim nadređenim. Neposredno prije spavanja, Des Fossés ironično bilježi u svoj dnevnik: „Konzul je onakav kakvim sam ga zamišljao“ (ibid., 80).

Napeti, tjeskobom prožeti odnos između dva francuska konzula iz *Travničke hronike* može se sagledati kao specifična književna uporaba hegemonijskog maskuliniteta kroz koju se sinegdohijski dramatiziraju šire geopolitičke i povijesne dinamike. Raewyn Connell (1995) istaknula je da maskulinitet zauzima „hegemonijsku poziciju u datom obrascu rodnih odnosa, poziciju koja se uvijek može osporiti“ (76). Ta se osporivost manifestira u novim težnjama za hegemonijom koje nastoje redefinirati patrijarhat u skladu s vlastitim ciljevima. Kako bismo Davilleov i Des Fossésov odnos uokvirili kao dramu hegemonijskog maskuliniteta (u kojoj mlađi konzul kontinuirano izaziva rodnu hegemoniju starijeg) i, nadalje, istražili njeno značenje za krovne teme romana, najprije treba obratiti pozornost na neke Andrićeve kreativne izbore prilikom stvaranja ova dva lika. Andrić je glavne elemente za literarne biografije Davillea i Des Fossésa preuzeo od njihovih pandana iz stvarnoga života, ali je sve ostalo, od njihova izgleda do karakternih crta i ponašanja, uvelike plod piščeve mašte (Šamić 1962: 31–56). Jedna od značajnijih Andrićevih intervencija prilikom literarne transpozicije povijesnih izvora bilo je povećanje razlike u godinama između literarnih konzula kako bi se njihove međusobne ideološke razlike dodatno dramatizirale (ibid., 55). Andrić stoga dijeli dvojicu Francuza u dvije jasno odijeljene predrevolucionarne i postrevolucionarne generacije:

Davil je bio čovek koji se približavao četrdesetim godinama a Defose je ušao u dvadeset i četvrtu. Ta razlika u godinama ne bi bila velika stvar u drugim vremenima i drukčijim prilikama. Ali burna vremena, sa velikim promenama i socijalnim poremećajima, iskopaju i prodube nepremostiv jaz između dva naraštaja i stvore od njih stvarno dva sveta. (Andrić 2013: 71)

S jedne strane, dakle, imamo Davillea, predanog muža i oca koji je vlastitim očima svjedočio francuskim (post)revolucionarnim danima. Prije odlaska na službu u Travnik, Daville je bio novinar, dragovoljac u ratu protiv Španjolske, službenik u Ministarstvu vanjskih poslova i književni kritičar. S druge strane, bezbrižni neženja Des Fossés dolazi iz redova prvog postrevolucionarnog diplomatskog zbora te je posebno obučen za službu na Istoku. Talentirani sin obitelji koja je uspjela sačuvati dio svog bogatstva tijekom političkih previranja, Des Fossés je bio pristao mladić, „visok, atletski razvijen, rumen u licu, sa smeđim velikim očima, sjajnim od ljubopitstva i nemira“ (Andrić 2013: 70). Kako piše Tihomir Brajović (2015), različiti profili dvojice konzula novi su oblici maskuliniteta karakteristični za razvoj europskog buržoaskog liberalnog društva i nadolazeće modernosti.⁷ S obzirom na njihove suprotstavljene ideološke horizonte, prema Zoranu Milutinoviću (2008), Daville i Des Fossés mogu se smatrati personifikacijama dviju Europa:

Europa u Bosnu dolazi s gorkim prijezirom, ne govoreći njezin jezik i ne znajući je mnogo, ali želeći u njoj zaštititi svoje interese. Ali Europa dolazi u Bosnu i govoreći njenim jezikom, dobronamjerna i voljna da o njoj nešto više nauči, a bez namjere da sve razumije samo iz gledišta svojih interesa. Te dvije Europe, Davilleova i Des Fossésova, ne razumiju se. (456)

Zoran Milutinović tako zaključuje kako je generacijski jaz između Davillea i Des Fossésa u konačnici nepremostiv, unatoč činjenici da njih dvoje dijele isti jezik i istu kulturu.⁸ Iako iz nesnošljive atmosfere između dvojice francuskih konzula „nikad ne izbije varnica tragičkog sukoba“ (Milošević 1974: 138), ona svakako stavlja na kušnju strpljenje dvojice muškaraca i izrazito je političkog predznaka. Jedno od područja trvenja između starijeg i mlađeg konzula njihovi su neuskladivi stavovi o književnosti koji odražava-

⁷ S tim u vezi, primjećuje Brajović (2008), ovi stranci u Bosni kontrast su “orijentalno-patrijarhalnoj hijerarhiji” koju predstavljaju domaći begovi u scenama svojih susreta kojima se roman otvara i završava (251).

⁸ Štoviše, u *Travničkoj hronici* veze utemeljene u zajedničkom (političkom ili inom) interesu ponekad nadjačavaju veze što proizlaze iz kulturne homogenosti. Daville je tako, pomalo neočekivano, najbližiji s Mehmed-pašom i Ibrahim-pašom, s kojima komunicira preko prevoditelja, „ali koji s Davilleom ipak imaju nešto bitno zajedničko: oni predstavljaju carstvo koje u datom trenutku ima političke interese slične onima Davilleovog carstva“ (Milutinović 2008: 463).

vaju i njihove suprotstavljene političke svjetonazore. Obojica su ambiciozni pisci, a kako ističe Krešimir Nemeć (2016), mladi konzul predstavlja romantizam, a Daville konzervativni klasicizam (237–238). I dok Des Fossés ima za cilj napisati odmjeren i trezven prikaz Bosne u obliku putopisa, Daville, naprotiv, smjera napisati kićeni ep o vojnim pohodima Aleksandra Velikog u Aziji.

U stvaranju književnih ambicija svojih likova, Andrić je crpio iz stvarnih povijesnih djela *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine* (*Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808*) Amédéea Chaumette-des-Fossésa i *Alexandréide* Pierrea Davida. U pogledu Davilleove *Aleksandrijade*, Andrić se oslanjao i na recepciju knjige, uključujući i zapise Davidova sina Julesa. Kao što je primijetio Midhat Šamić (1962), ep je čak i Jules David prešutno ocijenio kao blijedo djelo, karakteristično, po njegovom mišljenju, za ukupni književni neuspjeh Prvog carstva (40–42). Orijentalistički i eurocentrični stavovi literarnoga lika Davillea eksplicitno su izraženi u nekoliko navrata u vezi s književnošću i poetikom. I dok je zaprepašten i osobno uvrijeđen kada vezir Mehmed Paša ismijava visoko poštovanje Francuske prema Racineu i pjesnicima općenito, Daville svejednako dijeli prezir austrijskog konzula Von Mitterera prema bosanskim narodnim pjesmama. U jednome od svojih pisama, Daville bilježi: „Das ist ein Urjammer“, rekao je on [von Mitterer]. A ja sve mislim da se fon Miterer, kao i obično, vara precenjajući ovaj svet. To je, jednostavno, besnilo divljaka koji su izgubili naivnost“ (Andrić 2013: 157).

Nasuprot očitom balkanizmu, orijentalizmu i zapadnjačkom etnocentrizmu austrijskog i starijeg francuskog konzula, mladi Des Fossés njeguje svojevrsnu antropološku znatiželju koja o posebnostima života u Bosni ispreda povijesne, a ne kulturno esencijalističke pripovijesti.⁹ Na primjer, dok Daville i von Mitterer doživljavaju lokalno stanovništvo primitivnim i neotesanim, Des Fossés na turskom razgovara s lokalnim trgovcima, sprijetljuje se s najsiromašnijim pjesnikom u selu i odlazi na ekspedicije u divljinu. Marina Protrka Štimec (2014) ukazala je na to da se u kritičkim tumačenjima tematizacije orijentalizma u *Travničkoj hronici* uglavnom zanemaruje lik Des Fossésa, pa tako u prvi plan literarne analize najviše

⁹ Važno je pritom istaknuti da, kako piše Enver Kazaz (2015), balkanizam u romanu “nije jedino rezultat europocentrične, nego i osmanskocentrične ideologije i s njom usklađene imperijalne moći Osmanskoga carstva, kao i orijentalcentričnog kulturnog pogleda na Balkan i BiH kao njegov sastavni dio” (59).

dolaze negativni stavovi likova o Orijentu. Pritom se propušta primijetiti činjenicu, koju je već analizirao Edward Said, da „kao diskurs koji proizvodi znanje o Orijentu podupirući razlike između Istoka i Zapada, orijentalizam se ne realizira isključivo antagonizmima i negativnim stereotipima“ (Protrka Štimatec 2014: 132). Andrićev Istok (Travnik, Bosna, Orijent) nije prostor ni mentalitet, već stanje, odnosno heterotopija. U zapadnjačkome pogledu, Bosna se naizmjenično pojavljuje kao pozornica u kazalištu, muzej, zatvor ili ludnica koji izazivaju, objelodanjuju i radikaliziraju potisnutu ili nesvjesnu kulturnu prtljagu stranaca. Suočen s Istokom, čovjek se može ili skloniti u privatnost i venuti, kao što to čini Daville (i drugi likovi, uključujući i Osmanlije), ili slobodno i radozno lutati zemljom i na kraju otići s Istoka „nenačet“, kao što to čini Des Fossés (ibid., 137).

Međutim, valja istaknuti da, bez obzira na užarenost njihovih polemika, kako Davilleovi tako i Des Fossésovi prikazi bosanske kulture i ljudi u nekim aspektima odaju sličan dojam orijentalističke eurocentrične nadmoći. Dok su Davilleove orijentalističke fantazije izravno prenesene čitatelju, mračniji imperijalistički i kolonijalistički aspekti Des Fossésove misije u Bosni nešto su suptilniji. Kako je primijetio Enver Kazaz, čak ni Des Fossésova naizgled bezazlena radoznalost i intelektualna otvorenost nisu posve oslobođene ideologije. Doista, „Defose sa svojom prosvjetiteljskom idejom neće umaci zamci europocentrizma ... bez obzira što je u njegovim stajalištima implicitno prisutna kritika imperijalne moći i Francuskoga i Austro-Ugarskoga carstva“ (Kazaz 2015: 61).

Des Fossésov imperijalizam najviše će do izražaja doći u dvije epizode koje se tiču upravo njegovoga maskuliniteta, jedna povezana s nasrtajem na lokalnu djevojku, a druga s baukom muške istospolne seksualnosti. Oba događaja su, što posredno što izravno, povezana s književnošću, a napose Des Fossésovim putopisom te stvarnim predloškom Amédéea Chaumettes-Fossésa. Međutim, prije uzimanja u obzir specifičnosti Des Fossésove seksualnosti, valja prvo u glavnim crtama mapirati načine na koje se politika, rod i seksualnost prepliću u konfiguraciji hegemonijskog maskuliniteta kod Davillea i austrijskog konzula von Mitterera. Kao što smo dosad vidjeli, *Travnička hronika* kontinuirano povećava *razlike* između svojih nosivih normativnih muških likova kako bi ih uronila u agonističku atmosferu kompeticije i tinjajućeg sukoba. U ostatku teksta, međutim, pomaknut ću fokus na načine na koje hegemonijski maskulinitet djeluje na razini *sličnosti* među normativnim muškarcima, prvenstveno kroz njihov zajednički napor u vršenju kontrole nad ženama i nenormativnim muškarcima.

4. Privatnost politike

Pored različitih političkih uvjerenja i pogleda na književnost, muškarci *Travničke hronike* razlikuju se i kada je riječ o privatnom životu. Daville i austrijski konzul Von Mitterer su oženjeni, dok je mladi Des Fossés, sretno koliko i nesretno, samac. Kao što primjećuje Brajović (2015), odnosi austrijskog i francuskog konzula sa ženama u oštroj su suprotnosti s Des Fossésovim. I dok je Des Fossés slobodoumni novi čovjek liberalne demokratske ere u nastajanju koji podsjeća na „rastinjakovske ili sorelovske figure ambicioznih i putenih mladića iz velikog romana 19. veka“ (ibid., 254), Daville njeguje neku vrstu namjerno malodušnog i nemaštovitog odnosa prema svijetu, pa tako i prema vlastitom književnom stvaralaštvu i romantičnom životu. Davilleova tvrdoglavost, slaba mašta i sveopća discipliniranost signaliziraju predrevolucionarnu subjektivnost i „tradicijski ideal muževnosti kao simbolički ‘etalon’ postojanosti kolektivnog identiteta“ (Brajović 253). Stoga, zaključuje Brajović, „Daville je bez otklona i izuzetka, kao, uostalom, i austrijski konzul Fon Miterer, prikazan kao suvoparan i stegnut muškarac koji u prvi plan stavlja lojalnost autoritetu, disciplini i poretku“ (ibid., 253).

Međutim, iako von Mitterer i Daville dijele određene sličnosti, također su i prilično različiti u pogledu načina na koje se afektivno odnose prema svojim suprugama. Štoviše, pripovjedno najzastupljeniji bračni aranžmani u *Travničkoj hronici*, Davilleovi i von Mittererovi, postavljeni su u izrazito kontrastne okvire. Poput pitanja generacijskog sukoba i konkurentskih poetika, romantični životi muške likove ne postavljaju samo u specifičan odnos prema objektima njihove diferencijacije, u ovom slučaju ženama, već i u specifičan položaj jednih naspram drugih. Brak Davilleovih ne prelazi granice mirnog, gotovo aseptičnog građanskog saveza, do te mjere da francuski konzul svoju suprugu opisuje terminima srodnim muškom prijateljstvu, pa je ona tako u njegovim očima „jedinствeni i sigurni drug“ (Andrić 2013: 435). Von Mittererov brak s lijepom, ali nestabilnom i koketnom Annom Marijom obilježen je stalnim stanjem uznemirenosti i povišenih emocija, pri čemu emotivni život austrijskoga konzula indicira i specifičnost njegov pozicije u konfiguraciji hegemonijskog maskuliniteta.

Naime, teorijski opisano, von Mitterer je sretni i zadovoljni predstavnik onoga što je Raewyn Connell (1995) nazvala „suučesničkim maskulinitetom“. Izraz se odnosi na one maskulinitete koji „doprinosе patrijarhalnoj dividendi, ali se sami ne pridružuju prvoj liniji patrijarhata i njenim napestostima i rizicima“ (79). Prihvatanje suučesništva kao pozicije u poretku

patrijarhalnih maskuliniteta kod von Mitterera se zorno predočava u sceni dok sastavlja, desetu noć zaredom, svoje veliko izvješće za Beč. Ucrtavajući potencijalne položaje za hipotetske vojske, a netom prije još jednog ispada svoje supruge o potrebi da njihova obitelj napusti jadnu travničku sredinu, von Mitterer snatri:

Od rukopisa i načina izražavanja pa do misli koju kazuje i osećanja koje ga vodi, sve ga to vezuje za veliku carsku i kraljevsku vojsku, za nešto čvrsto, trajno i sigurno na što se čovek može osloniti i u čemu se može izgubiti zajedno sa svojim ličnim brigama i kolebanjima. Zna i oseća da nije sam ni ostavljen slučaju. Nad njim je dugi niz starešina i pod njim niz potčinjenih. To ga nosi i podržava. Sve je prožeto i povezano bezbrojnim pravilima, tradicijama i navikama, sve je zajedničko i sve je predviđeno, stalno, nepromenljivo, i traje duže od čoveka ... Tako piše pukovnik fon Miterer i ne zamara se i ne blešti mu pred očima i ne igraju slova, nego mu se čini da između pravilnih pisanih redova nazire druge: do u beskraj postrojene mase ljudstva u dobroj opremi i svetlim carskim uniformama. Piše a oseća se svečano i mirno kao da radi u prisustvu celokupne oružane sile, od vrhovnog komandanta pa do poslednjeg slavonskog regruta. (Andrić 2013: 164–165)

Kao što vidimo, von Mittererov idealizirani položaj za samoga sebe u zamišljenom, izrazito rodno uvjetovanom lancu vojne hijerarhije nalazi se negdje na zlatnoj i mirnoj sredini. On nalazi utjehu i strukturu u pripadnosti lancu između „nadređenih“ i „podređenih“ pri čemu se povijest, tradicija i običaji zamišljaju kao eksplicitno muški.

Suučesnički maskuliniteti susprežu se od izazivanja hegemonijskog maskuliniteta, ali se također suzdržavaju i od eksplicitne dominacije nad ženama: „Brak, očinstvo i život u zajednici ovdje često podrazumijevaju kompromise sa ženama, a ne čistu dominaciju ili pokazivanje autoriteta“ (Connell 1995: 79). I ovdje je von Mitterer postavljen u poziciju suučesničkog maskuliniteta. Ljubav koju on osjeća prema svojoj supruzi postavlja austrijskog konzula u posredničku poziciju u metrici muške afektivne privrženosti ženama, negdje između ukočenog Davillea i bezobzirnog Des Fossésa.

Brak von Mittererovih je, prema Jasmini Lukić (2015), ogledan primjer Andrićeve polifonije. Čitajući *Travničku hroniku* kroz feminističku optiku, Lukić je ukazala da tekst nudi čitatelju točke otpora sustavima vrijednosti

koje su u Andrićevoj književnosti „ponajprije na razini postupka, gdje narativna struktura pokazuje da se značenja izrečena kao neupitne tvrdnje moraju kritički promatrati u kontekstu drugih opisanih zbivanja, ali i u pojedinosti koje odudara od glavne linije radnje ili dominantne karakterizacije nekog lika“ (ibid., 104). Jedna takva pojeđinost koja destabilizira dominantne poruke pripovjedača i drugih glavnih likova jest činjenica da, dok „[p]rema njoj svi imaju negativan, ili barem suzdržan odnos“, von Mitterer istinski voli Annu Mariju (ibid., 106). Lukić donosi sljedeći ulomak iz romana: „U stvari, on je tu ženu, koju mu je sudbina dala kao nezasluženu kaznu, voleo bezgranično i stalno, kao što se voli bolesno dete. Sve što je njeno bilo je za njega drago, otmeno i uzvišeno“ (Andrić 2013: 123). Roman ovdje ne samo da uspostavlja snažne intertekstualne veze s Flaubertovom *Gospođom Bovary*¹⁰, već ide i korak dalje s reprezentacijom žene frustrirane društvenim normama. Gotovo paradoksalno, dakle, kako pokazuje Lukić, Von Mittererova je ljubav instanca koja destabilizira predodžbu o Anni Mariji kakvu imaju ostali likovi, uključujući mladog Des Fossésa koji se s njom upušta u neuspjelu igru zavođenja. Za razliku od Charlesa Bovaryja, Von Mittereru vanbračna lutanja njegove supruge nisu nepoznata, a on ipak s vremena na vrijeme pokazuje istančan osjećaj razumijevanja za njezine okolnosti. A u kontekstu hegemonijskih maskuliniteta, ovdje valja podcrtati da se narav von Mittererove privrženosti Anni Mariji uklapa u okvir načina na koji suučesnički maskuliniteti regulaciju odnosa sa ženama traže u kompromisu, a ne u dominaciji.

I, konačno, neženja Des Fossés jedini je glavni muški lik koji eksplicitno iskazuje svoje heteroseksualne erotske porive i pokušava ih ispuniti u nepromišljenim i neuspjelim aferama. Osim Anna Marije, Des Fossésov erotski interes zaokuplja još jedna žena u romanu, mlada lokalna djevojka, Jelka. Epizoda će se pokazati jednako nesretnom kao i ona s Annom Marijom. Des Fossésova percepcija mlade žene kodificirana je jezikom prirode i njezinih elemenata i svojstava, kao što su cvijeće, voće i plodnost: „Kako je u to doba sve klijalo i listalo, njemu je i ona izgledala kao deo – oduhovljeni i izdvojeni deo – toga bogatog vegetalnog sveta. ‘Ona je vegetalna...’, govorio je sam sebi“ (Andrić 2013: 223). Des Fossésova slika djevojke izražava u feminističkoj kritici često analiziran androcentrični svjetonazor u kojem su priroda i ženstvenost poistovjećene jedna s drugom te, nadalje, s pasivnošću

¹⁰ O ovoj intertekstualnoj paraleli, više u Liversage (2005).

(Grosz 2005: 46). Međutim, iako postoje drugi primjeri u Andrićevoj fikciji žena koje njihovi muški obožavatelji uspoređuju s prirodom i njezinim elementima¹¹, Des Fossésova razmišljanja ovdje su neraskidivo povezana s književnim, povijesnim i političkim kontekstom koji spaja rod s kulturnom drugošću i balkanizmom.

Naime, fantazmagorične i objektivizirajuće impresije mladoga konzula o Jelki izraz su, kao što je pokazala Persida Lazarević di Giacomo (2014), Andrićevog intertekstualnog hvatanja ukoštac sa zapadnoeuropskom književnom tradicijom morlakizma.¹² Središnja scena epizode je Des Fossésov neuspjeli pokušaj udvaranja djevojci kojom Andrić, prema Lazarević di Giacomo, kritički prepisuje specifični europski romantičarski trop iz morlakističke tradicije u kojem nevinu balkansku djevojku obljubljuje zapadnjak. Sama djevojka je pritom obično predstavljena kao otjelovljenje nevolje svoje netaknute zemlje i naroda: „Na taj se način kod čitatelja izazivalo sažaljenje zbog pokušaja Evropljana da naruše čistoću slovenskih žena i iskvaru, okrnjave njihovu sredinu“ (ibid., 266). Scena Des Fossésovog seksualnog nasrtaja odvija se pod stablom kruške, a Jelka mu se uspijeva othrvati tako što gotovo postaje i sama stablom, odnosno atropomorfni simbol duha prirode: „[K]ad mladićeve ruke kliznuše niz nju i obuhvatiše njen struk, na slabinama, između dimija i ječmerne, gde je samo košulja, djevojka se izvi, kao grana koju u berbi savijaju i koja se otima“ (Andrić 2013: 226). Des Fossés, koji u tom trenutku indikativno zamišlja da je „poganski imperator“, naposljetku ustukne pred nepopustljivom i osnaženom djevojkom. Svi ovi motivi, zaključuje Lazarević di Giacomo, prepričavaju morlakistički trop iz perspektive raja što se brani od čovjeka koji prijeti da ga okalja i kontaminira. Andrić tako intervenira u zapadnoeuropski trop „Morlakije“ kao neucrtane, divlje „oaze u srcu Europe“ (Lazarević di Giacomo 2014: 269) prožimajući ga elementima slavenske mitologije, religije i folkloru.

Analizi Lazarević di Giacomo mogli bismo dodati da naročita kombinacija elemenata putopisa, balkanizma i imperatorskog osvajanja divlje prirode i

¹¹ Brajović (2015), primjerice, povlači paralelu s Andrićevom kratkom pričom „Bajron u Sintri“ (259).

¹² Morlak je bio nejasan i danas izumrli egzonim za južnoslavenske kršćane koji su živjeli u zaleđu Dalmacije i Hercegovine. Morlakizam kao pojam označava skup stereotipnih zapadnoeuropskih pretpostavki prisutnih u beletristici i putopisima s kraja 18. i početka 19. stoljeća o Morlacima, Južnim Slavenima i Ilirima (Lazarević di Giacomo 2014: 260–261).

navodno divljih ljudi signalizira točku otpora romana ne samo prema moralističkoj književnosti, već i prema diskursima balkanizma, orijentalizma i imperijalizma generalno. Preciznije, Des Fosséova nezajažljiva, a u konačnici neispunjena žudnja čini vidljivima mračnije imperijalističke porive koji vrebaju ispod njegove nominalno benevolentne otvorenosti drugim kulturama. Andrić epizodu završava tako što nesrazmjer između Des Fossésove bešćutnosti i Jelkine nelagode cementira upravo u putopisu mladoga konzula:

Tako su ga neutoljena želja i mladička sujeta mučile nekoliko dana, pa je i to prestalo. Počeo je da se miri i zaboravlja. ... Samo je, jedne od tih noći, u rukopisu svoje knjige o Bosni, tamo gde govori o tipovima i rasnim osobinama bosanskog čoveka, dodao sledeći stav: "Žene su redovno stasite: mnoge od njih padaju u oči finim i pravilnim i crtama lica, lepotom tela i belinom kože koja zasenjuje oči." (Andrić 2013: 228)

Osim epizode s Jelkom, rodni i seksualni aspekti eurocentrizma pojavljuju se u još jednom događaju u kojem se Des Fossésov maskulinitet prelama kroz širu tradiciju europskih putopisa, ali ovaj put kroz tematizaciju orijentalističkog tropa sodomitskog turskog istoka.

5. Stražnji ulaz Zapada

Razmotrimo sada scenu samog otvaranja legendarnog Istoka pred ambicioznim Des Fossésom. Za razliku od opisa Davilleova ulaska u Travnik kao loše primljene vojne parade, Des Fossésov prvi kontakt s Bosnom nije sam grad. Stezanje „nevidljivog obruča“ Istoka Des Fossés počinje osjećati već u Splitu, posljednjoj francuskoj utvrdi na putu prema Osmanskom Carstvu. Na polasku za Bosnu, Des Fossés priupita jednog od časnika je li kočija kojom će putovati dovoljno čvrsta i udobna:

Komandant ga je posmatrao ukočeno nekim svetlim očima kao u pijanog čoveka.

„To je najbolje što se u ovoj đavoljskoj zemlji može da nađe. Uostalom, onaj koji ide u Tursku na službu treba da ima stražnjicu od čelika“.

Ne trepćući, gledajući pravo i nasmejano, mladić mu je odgovorio:

„U instrukcijama koje sam dobio u Parizu nema toga.“

Oficir se ujede malko za usne kad vide da je naišao na nekog koji ne beži od prepirke, ali odmah prihvati žučan razgovor kao olakšanje.

„E, vidite, gospodine, ni u našim instrukcijama mnogo toga nije bilo. To se, znate, naknadno unosi. Na licu mesta...“ I oficir pakosno pokaza rukom kao da piše.

Sa tim jetkim blagoslovom mladić je krenuo prašnim drumom a zatim strmim i golim kamenjarom koji se dizao u pozadini Splita, udaljujući se sve više od mora, od poslednjih skladnih građevina i poslednjeg plemenitog rastinja, da se s druge strane kamenite kose spusti, kao u novo more, u tu Bosnu, koja je za njega bila prva velika proba na ulasku u život. (Andrić 2013: 100–101)

Scenu obilježava inscenirani nesporazum. Ovdje se nadovezujem na Milutinovića (2008) koji je primijetio da *Travnička hronika* hermeneutički postulira stanje općeg nesporazuma kao komunikacijsko pravilo među likovima, pri čemu se međusobno razumijevanje pojavljuje kao izuzetno rijedak, čak i čudesan događaj. Ono što ovu scenu razlikuje od svih ostalih dijaloških nesporazuma jest činjenica da se Des Fossés i splitski komandant zapravo *razumiju*. Komandantova provokacija postiže željeni učinak upravo zato što Des Fossés točno razumije što mu se govori. Prizor još jednom ističe Des Fossésovu zainteresiranost, ali i suviše knjiški entuzijizam, posebice podcrtan u opisu Bosne kao njegove „prve velike probe na ulasku u život“. Isti osjećaj knjiške naivnosti Des Fossés odaje i kada odgovara komandantu da njegovo pariško školovanje nije spominjalo sodomiju u Turskoj. Međutim, ovdje je njegova naivnost (barem djelomično) fingirana jer komandantu svoj odgovor nudi „ne trepćući“ i „gledajući pravo i nasmejano“. Doista, čak i da francuski diplomatski udžbenici nisu pripremili Des Fossésa za „to“, mladiću je odmah jasno zbog čega bi on trebao imati stražnjicu od čelika.

Razmjena između splitskog komandanta i Des Fossésa prešutno je utemeljena na pozamašnoj kulturnoj bagaži europske orijentalističke seksualne imaginacije. Edward Said je istaknuo simboličku feminizaciju i penetrabilnost Istoka kao glavne seksualne i rodne aspekte orijentalističkih diskursa, ukazavši pritom na ideološku korelaciju percipirane seksualne dostupnosti Istoka i pretpostavljene europske muške racionalnosti i milita-

rizma (Said 2003: 206). Međutim, Joseph Allen Boone (2014) ističe kako je taj „implicitni heteroseksizam“ povezan sa ženstvenošću bio samo jedno lice orijentalističke seksualne politike. Drugo njeno lice bilo je spoj orijentalizma i muške istospolne seksualnosti, naročito često prisutan u europskim putopisima: „Dramatičan porast diplomatskih i trgovinskih odnosa između Europe i islamskog svijeta u ranom novom vijeku bio je popraćen eksplozijom objavljenih putopisa i povijesti Bliskog istoka, a u velikom broju njih spominje se muški homoerotizam“ (Boone 2014: 27).

Jedan takav europski putopis bila je i već spomenuta knjiga iz koje je Andrić uvelike crpio za svoj lik Des Fossésa, *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine*. Stvarni Chaumette-des-Fossés putopis je organizirao kao enciklopedijski pregled bosanske geografije, ekonomije, politike i društva. Kad piše o potonjoj temi, autor otkriva mnoge osobne pretpostavke, zapažanja i šokove načinom života lokalnog stanovništva. Mnoge od tih dojmova Andrić je kasnije prenio na svoju literarnu verziju Des Fossésa (i druge likove), posebno autorovu fascinaciju afektivnim dimenzijama bosanskog stanovništva kao što su strah, ljubav, mržnja i okrutnost. U poglavlju „Narav. Običaji. Odijevanje.“, Chaumette-des-Fossés dotiče se, između ostalog, seksualnosti. Fokus njegovog interesa u skladu je s Booneovom (2014) procenom da su se „erotski kurioziteti koji su fascinirali većinu europskih pisaca-promatrača ticali heteroseksualnosti, u prvom redu muslimanske prakse poligamije i fantazija o haremskom životu“ (Boone 2014: 28). Međutim, Chaumette-des-Fossés, s obzirom da je bio u Bosni, a ne na Bliskom istoku, svoja zapažanja o bosanskim muslimanima odmjerava u odnosu na njemu dostupno orijentalističko znanje o drugim osmanskim muslimanima. Između ostalog, Chaumette-des-Fossés bilježi nepostojanje poligamije i harema među bosanskim muslimanima, te (u nedostatku ovih egzotiziranih opcija koje golicaju maštu) naglašava svirepe metode kažnjavanja preljuba, uključujući okrutne slučajeve takozvanih ubojstava iz časti. Za naše svrhe iznimno je zanimljiva sljedeća opaska iz *Putovanja po Bosni*:

Poroci razbludnih azijskih i carigradskih muslimana nisu uznapredovali u ovoj oštroj klimi. Pederastija je gotovo nepoznata, a djelomice se tamošnje obitelji s mnogo djece mogu pripisati upravo tome. (Chaumette-des-Fossés 2012: 50)

Dva su znakovita načina na koje ovo kratko zapažanje upisuje muško istospolno ponašanje u geopolitičke okvire. S jedne strane, kao što smo vidjeli, Chaumette-des-Fossés je eksplicitno povezo mušku istospolnu

seksualnost s „razbludnim azijskim i carigradskim muslimanima“ dok je njeno pretpostavljeno nepostojanje u Bosni objasnio „oštrom klimom“. Njegovo mišljenje, sagledano iz perspektive povijesti seksualnosti, proizlazi iz specifičnog orijentalističkog objašnjenja za percipiranu prevalenciju muškog istospolnog ponašanja na Istoku. Naime, kao što je pokazao Rudi Bleys (1995), u zapadnim prikazima arapskoga svijeta često se kao razlog za muške i ženske seksualne poroke i ekscese uzimalo toplo podneblje: „klima, religija, regionalna raznolikost i *couleur locale* bili su upotrijebljeni u svrhu reifikacije orijentalnog identiteta“ (95). Topla klima određenih dijelova Bliskog istoka izjednačena je s drugim oblicima ekscesa i luksuza, poput gastronomije, uživanja u duhanu i, naravno, seksa. Homoerotizam se doživljavao kao naročito primamljiva i riskantna prilika za zapadnjačko jastvo da završi „u uznemirujućim (ponekad i ekstatičnim) iskustvima samo-otudjenja, u kojima osoba nije spoznatljiva samoj sebi, a još manje vlastitoj kulturi“ (Boone 2014: 16–17).

S druge pak strane, surova balkanska klima i izrazito siromaštvo pokazali su se manje plodnim tlom za putničku egzotizaciju. Kao što je ustanovila Maria Todorova (2009), Balkan je „u svojoj nemaštovitoj konkretnosti i gotovo potpunim nedostatkom bogatstva, izazivao izravan stav, obično negativan i rijetko nijansiran“ (14). Za razliku od raskošnog Orijenta koji obećava užitek Drugosti, Europljani su Balkan vidjeli kao sliku nesavršenog, primitivnog jastva. Također, za razliku od Orijenta koji je diskurzivno feminiziran kao geografski i seksualno penetrabilan i lascivan, privlačnost Balkana bila je „izrazito muškoga predznaka, privlačnost srednjovjekovnoga viteštva, oružja i zavjera“ (ibid). Ako homoerotizacija Orijenta ide ruku pod ruku s njegovom feminizacijom, ne čudi što Chaurmette-des-Fossés svoje opise bosanskog siromaštva i muške okrutnosti podcrtava odsustvom pederastije. Uostalom, „standardni balkanski muškarac u opisima se pojavljuje kao neciviliziran, primitivan, sirov, okrutan i, bez iznimke, neuredan,“ (Todorova 2009: 14).¹³ Svakako možemo dodati da je u toj predodžbi on uvijek i nedvojbeno heteroseksualan.

Andrić je dakle, po svemu sudeći, zamijenio zapisanu opservaciju Chaurmette-des-Fossésa o rijetkosti muške sodomije u Bosni scenom u kojoj je njegov literarni pandan šaljivo upozoren na njenu rasprostranjenost u osmanskim zemljama. Ovakvo preoblikovanje indikativno je za širu Andriće-

¹³ O suvremenim iteracijama pogleda Zapada na normativni maskulinitet na Balkanu kao naročito tradicionalan i ratoboran, posebice u kontekstu ratova 1990-ih, v. Rosić (2014: 15–17).

vu kreativnu strategiju. Iako literarni Des Fossés, kao što je prije navedeno, služi kao kontrapunkt brojnim orijentalističkim i balkanističkim stavovima ostalih likova, on je svejednako i zastupnik interesa svoga Carstva. Stoga šala o sodomiji odražava i produbljuje tjeskobe i ranjivosti koje Des Fossés već osjeća. Kulturna drugost zadobiva premaz pretpostavljene seksualne razuzdanosti, ali isto tako postaje i zrcalo u kojem se ogleda vlastita ranjivost i poroznost. Na samom pragu prodiranja u Bosnu, Des Fossésa se pakosno upozorava da će ga i samog možda prodrijeti. Trop orijentalne sodomije mladome emisaru na ilustrativan način ukazuje na geografsku, kulturnu i seksualnu izvanjskost koja konstitutivno iscartava porozne granice njegova vlastitog tijela i tijela njegova Carstva. Drugim riječima, šala, ukazujući na ranjivost Des Fossésove stražnjice, također govori nešto o ranjivosti njegove misije. On nije tu da ideološki i vojno prodire na Istok, nego da se natječe s Osmanskim Carstvom i brani vlastite zemlje od turskog prodora.

Iz šire perspektive, ideja sodomije ocrtava konkretnu seksualnu granicu za normativne muške likove *Travničke hronike*. Uz prethodno analizirane dinamike između muškaraca, te između muškaraca i žena, tema fizičke i kulturne nepovredivosti europskoga subjekta u stranim zemljama neodvojiva je od šire problematike hegemonijskog maskuliniteta. Naime, evociranje muške homoseksualnosti eksplicitno razdvaja rodni univerzum između muške normativnosti i nenormativnosti. U tom smislu, scena Des Fossésova tjeskobnog prelaska na Istok utire put događaju u kojem će se muška homoseksualnost vratiti na Zapad. Međutim, za razliku od fantazmagorične sodomije Istoka, ova će scena u konačnici pokazati granice naizgled čvrste zapadne kulturne homogenosti.

6. Odmetnuti sunarodnjak

U dijelu romana koji opisuje trojicu skitnica što u Travniku traže pomoć od francuskog konzulata, jedan Francuz naročito upada u oči, doslovno i figurativno:

neki Pepen, sitan, pedantno odeven čovek, namirisani i napuderisan, tankog glasa i vižlastih pokreta. Objasnio je Davni da dolazi iz Varšave, gde je držao školu igranja, da je ovde zastao, jer je na putu pokraden, da se vraća u Carigrad, gde je nekad živeo i gde ima neke verovnike. (Kako je zalutao u Travnik, koji nikako ne leži na putu Varšava-Carigrad, to nije objašnjavao.) (Andrić 2013: 442)

Pépin staje ispred Davilleovog konja nasred bazara i teatralno traži audienciju. Ustrašen izvjesnošću ponavljanja sličnih scena u budućnosti, Daville pristaje, procijenivši pritom da ovaj sitni čovjek ima „drskost javne žene“ (ibid.). Konzul kasnije traži od D'Avenata, činovnika i tumača u francuskom konzulatu, da ga liši tog nasrtljivog pridošlice. Dio Davilleove uznemirenosti pri pomisli na Pépina proizlazi iz njegovog paranoičnog uvjerenja da je učitelj plesa engleski špijun. Međutim, D'Avenat, „uvek nepokolebljivo miran, bez fantazije i bez sposobnosti da vidi ono čega nema i da ulepšava ono što vidi“ (ibid.), odmah je o pridošlici stvorio točnu predodžbu:

„Molim vas, obratite pažnju na toga čoveka“, govorio je konzul uzbuđeno Davni. „Molim vas, skidajte mi ga s vrata, jer on je agent, poslan očevidno da kompromituje Konzulat ili za neki sličan posao. On je provokator ...“

„Nije“, odgovorio je suvo Davna.

„Kako nije?“

„On je pederast“.

„Šta je on?“

„Pederast, gospodine generalni konzule.“

Davil se hvatao za glavu.

„O, ooo! Šta još neće naići na ovaj Konzulat. Dakle, tako kažete? Oooo!“ (ibid., 443)

Idućeg dana, D'Avenat protjeruje Pépina iz Travnika:

Ne kazujući nikom ništa, on je saterao toga kekeza u jedan ugao njegove sobe, stegao ga za njegov besprekorni žabo, oštro pretresao i zapretio mu da će sutra biti bijen nasred čaršije i bačen u tvrđavu od turskih vlasti ako odmah ne otputuje dalje. (ibid.)

Pripovjedač primjećuje kako je Daville „bio srećan što se toga skitnice rešio, ali je u sebi već strepio, pitajući se kakve će mu sve društvene otpatke i brodolomce naneti mutna i glupa igra slučaja u ovu dolinu u kojoj i bez njih teško živi“ (ibid.)

Čitatelju je u ovoj sceni otpočetak namijenjeno da se poistovjeti s D'Avenatom koji, za razliku od paranoičnog konzula, odmah shvaća *kakav* je

čovjek Pépin. Konzul pak, po otkriću, Pépinovu seksualnu narav bespogovorno prihvaća kao nedvosmislenu činjenicu. Daville ne pokušava proturječiti D'Avenatu tvrdnjom da je možda, bez obzira na pederastiju, Pépin svejedno engleski špijun. Izvor Davilleovih sumnji i njegove nelagode sada je otkriven.

Andrić je likove skitnica modelirao po uzoru na stvarne ljude koji su tražili usluge Konzulata, a povijesni Charles Pépin spominje se u dva izvješća Pierrea Davida (Šamić 1962: 146–154). Šamić je istaknuo i da je Andrić zadržao za lika samo prezime te njegovo polazište i odredište, dok je ostatak priče sam razvio, i „puštajući ovaj put maha svojoj mašti, stvorio je originalan i živ lik“ (ibid., 154). U kontekstu analize maskuliniteta u *Travničkoj hronici*, činjenica da je Andrić uveo lik homoseksualnog učitelja plesa značajna je iz tri razloga. Prvo, iako u Andrićevim djelima možemo naći druge homoseksualne i rodno nenormativne muške likove, Pépin predstavlja rijedak primjer upadljivo feminiziranog homoseksualnog lika koji je pripovjedno značajan gotovo isključivo samo zbog svoje homoseksualnosti. Drugo, na razini pripovijedanja, scena s Pépinom pruža rijedak uvid u aspekt koji je inače gotovo pa izbrisan u romanu, a radi se o kulturnoj pripadnosti pripovjedača *Travničke hronike*. I treće, Pépin je zanimljiv kao doslovno utjelovljenje seksualne drugosti iz perspektive hegemonijskog maskuliniteta. Za razliku od prethodno analizirane insinucijske šale, Pépin je personificirani i, kao što smo vidjeli, prilično glasan primjer muške nenormativnosti. Njegovo protjerivanje iz Travnika tako ima specifičnu političku vrijednost koja, opet, zahtijeva pogled iz perspektive hegemonijskog maskuliniteta. U sljedećem, zaključnom dijelu teksta analiziram redom sva tri aspekta skitnice Pépina.

Pored toga što predstavlja i homoseksualca modernoga doba, Pépina lako možemo smjestiti i u redove nešto starijeg bratstva invertita. To ne isključuje činjenicu da bi ga suvremeno čitateljstvo čitalo kao modernog homoseksualca. Upravo suprotno, upravo figura inverzije omogućuje tu čitljivost. Figura invertita nastaje kao moderna scijentistička prerada predmodernih figura poput starogrčkih *kinaidoi*, a odnosi se na

mušku „inverziju“ ili izvrtanje maskulinog rodnog identiteta, posvemašnje uzmicanje maskuliniteta pred femininošću, transrodno stanje izraženo u svemu od načina nečijeg ponašanja i stila do fizičkog izgleda, emotivnog stanja, seksualne privlačnosti prema „normalnim“ muškarcima i preferencije da se u seksualnom odnosu s takvim muškarcima zauzme receptivna ili „pasivna“ uloga. (Halperin 2002: 21–122)

I dok muška homoseksualnost, općenito uzevši, ne mora biti i često nije poistovjećena s feminiziranošću, invertit je uvijek upadljivo u neskladu s normativnim maskulinitetom. O takvoj epistemologiji inverzije David Halperin ilustrativno primjećuje kako se „ne mora biti invertitom da bi se drugog invertita prepoznalo“ jer „čini se da svi znaju kako invertit izgleda i kako se ponaša“ (124).¹⁴ Ovo obilježje inverzije pružilo je osnovu „jednoj naročitoj europskoj tradiciji diskursa, odnosno naročitom modusu reprezentacije muških invertita ili pasivnih seksualnih partnera koji ističe njihovu ekstravagantno feminiziranu pojavnost“ (ibid., 125–126). Tako se trop inverzije centrira upravo oko figure koja nosi parfeme i kitnjastu odjeću i samim time signalizira, kako primjećuje Vernon Rosario (1997), „ženstvenu fasadu i psihu tipičnog pederasta“ (90). Kao „sitan, pedantno odeven čovek, namirisani i napuderisani, tankog glasa i vižlastih pokreta“ (Andrić 2013: 442), Pépin zbog svoje feminiziranosti lako postaje čitljiv u svom fiktivnom okruženju kao fundamentalno *drukčija* vrsta muškarca.

Pépin utječe i na Andrićev način pripovijedanja. Kada opisuje posljednje trenutke između D'Avenata i uskoro prognanog učitelja plesa, pripovjedač koristi izraz „kekez“, danas uglavnom nepoznat arhaični bosanski pogrđni regionalizam koji se redovito indeksira u lokalnim izdanjima u glosaru manje poznatih riječi kao sinonim za „homoseksualac“ ili „pederast“. Mada se čini zavodljivim tumačiti upotrebu izraza „kekez“ kao manifestaciju osobne homofobije autora ili pripovjedača, vrijedi ipak imati na umu da se u Andrićevoj prozi, kako je ustanovila Jasmina Lukić (2015), „na razini implicitnog autora uspostavlja određena distancija prema pripovjedačevu glasu“ (106), pa su tako i naizgled potpuno okoštali sustavi vrijednosti, čak i oni koji se naizgled žele predstaviti kao univerzalno prihvaćeni od strane likova i pripovjedača, zapravo uvijek reprezentirani iz perspektive dijegetičkog svijeta, a ne autorskog glasa. Međutim, „kekez“ svejednako ima dvije važne posljedice u odnosu na pripovjedački glas. S jedne strane, izraz amplificira i približava čitateljstvu D'Avenatov homofob-

¹⁴ Vrijedi primijetiti kako je i Michel Foucault (1994) patologizaciju, a onda i instrumentalizaciju ideje inverzije vidio kao temelj „usađivanja izopačenosti“ u jednome od ključnih i najpoznatijih dijelova *Volje za znanjem*, a u kojem analizira historijsku genezu homoseksualnosti kao objekta znanja i moći: „Ne treba zaboraviti da je psihologijska, psihijatrijska, medicinska kategorija homoseksualnosti oblikovana onoga dana kad je karakterizirana ... ne toliko tipom spolnih odnosa koliko stanovitim svojstvom da se u sebi izokrene muško i žensko ... jednu vrst unutrašnje androgenije, hermafroditizam duše“ (33–34).

ni prezir prilikom fizičkog nasrtaja na Pépina.¹⁵ S druge pak strane, i možda zanimljivije, upotreba „kekeza“ među rijetkim je pokazateljima pripovjedačke kulturne pripadnosti.

Travnička hronika prepoznatljiva je po glasu svoga pripovjedača koji je zbog svoje zapanjujuće preciznosti i brige za detaljima, a i nominalne nepristranosti, nazivan i „idealnim kroničarem“ (Milošević 1974: 121; usp. Vučković 1974: 319). Mada se pripovjedač *Travničke hronike* na prvu čini kao primjer ekstradijegetičkog i heterodijegetičkog naratora koji, dakle, iz određene prostorno-vremenski nadređene razine svjedoči zbivanjima u kojima ne sudjeluje kao lik, Zdenko Lešić (2015) istaknuo je kako on ipak donekle nastanjuje dijegetički univerzum romana, ali je teško uhvatljiv jer se „ne oglašava kao ‘samosvojno Ja’, već iščezava među stvarima i izbliza osluškuje njihove glasove“ (31). Pritom se da primijetiti da se čak i ovaj teško uhvatljivi pripovjedač povremeno koristi prvim licem množine i poistovjećuje s kolektivom bosanskih mještana, daje vrijednosna zapažanja koja se ne mogu pripisati niti jednom od likova, a ponekad je i „mudriji od svojih likova, istovremeno i distanciran i suosjećajan spram njih“ (Koščak 2014: 239).¹⁶ Pojam „kekez“ ukazuje upravo na tu pripadnost pripovjedača pripovijedanome svijetu jer „pederast“ efektivno prevodi u regionalizam. Također, namjerno ili ne, upotreba „kekeza“ bilježi prisustvo fenomena muške homoseksualnosti u lokalnom jeziku i kulturi.

Značajan detalj koji signalizira Pépinovu inverziju jest da učitelj plesa nije predstavljen samo kao mogući prevarant, već je također po svojoj drskosti izjednačen s javnom ženom. Naime, skandal inverzije u predmodernom i modernom dobu dijelom proizlazi i iz činjenice da odrasli muškarac dopušta drugome muškarcu da ga analno penetrira. Ovo svojevoljno podvrgavanje penetraciji kroz povijest je uspoređivano s prostitucijom. Na primjer, kao što je Halperin (1990) pokazao u slučaju starogrčke Atene, za slobodnog građanina koji se dao penetrirati ili se pak

¹⁵ Vrijedi istaknuti da je D’Avenatova prijetnja Pépину kako će ga Turci bičevati obrtanje orijentalističkog stereotipa o seksualno devijantnom i razvratnom Osmanskom Carstvu, kao što je prethodno analizirano glede Des Fossésovog ulaska u Bosnu. Sada se D’Avenat koristi predodžbom Osmanlija koji progone i kažnjavaju, dakle, slijedimo li rad Josepha A. Massada (2007), drugim licem janusovske orijentalističke reprezentacije Orijenta kao naizmjenice seksualno razvratnog i represivnog.

¹⁶ Koščak (2014) ističe primjere rečenica: “Jedna od onih žena za koje u nas kažu ‘da im se ništa nije otelo’” i “Tako izgleda, tipično uzevši, postanak, razvoj i svršetak uzbuna po našim varošima” (235).

odavao prostituciji smatralo se da počinjava zločin *hibrisa* (96). Ovaj je zločin imao snažan seksualni aspekt jer je atenski rodni režim poistovjećivao status građanina i značenje muškosti s insertivnom ulogom u spolnim činovima, a ropstvo i ženskost s receptivnom ulogom. Svojevoljno srozavanje građanina preuzimanjem receptivne uloge u spolnom činu na status žena i stranaca podrazumijevalo je i odricanje cjelokupnoga statusa građanina takvome muškarcu (ibid., 97). Pépinova nedokazana kriminalnost, neuvijena izravnost u javnosti (izjednačena s ponašanjem prostitutke), kao i njegova rodna nenormativnost u konačnici dovode do toga da ga Konzulat njegovoga vlastitoga carstva izloži progonu iz strane zemlje. Umjesto da pomognu svome potrebitom sugrađaninu, francuski mu konzulat zapravo dokine status građanina.

Konačno, roman nikada ne daje odgovor u pogledu Pépinovih potencijalnih sumnjivih poslova. U političkom i homosocijalnom okruženju drugih muškaraca Pépin je prije svega nepoželjan zbog svoje rodne različitosti. A u toj svojoj različitosti on je transparentan, uvijek-već spoznatljiv i prepoznat te semantički monolitan. Pépin tako ilustrira podjarmljenu poziciju u unutarnjem poretku hegemonijskog maskuliniteta, ali isto tako i granicu kulturne solidarnosti koja je, u ovom slučaju, manje važna od homofobije. Ako išta, Pépin tek posredno jača veze normativnih muškaraca koji održavaju hegemoniju utoliko što njegov slučaj dodatno dokazuje Davilleu da se na svog prevoditelja D'avenata može osloniti čak i u poslovima najnezgodnije prirode.

7. Zaključak

Složeni, uzajamno kontrastivni i detaljno diferencirani oblici maskuliniteta u *Travničkoj hronici* svjedoče kako o njihovom pomnom literarnom oblikovanju tako i o važnosti roda i seksualnosti za roman kao cjelinu. Ovaj rad analizirao je kako reprezentacije rodno utemeljenih modaliteta socijalizacije, tako i načine na koje dinamike hegemonijskog maskuliniteta (interni konflikti, ali i zajedničko vladanje ženama i drugima) mogu funkcionirati kao sredstvo pripovijedanja. Maskuliniteti *Travničke hronike* ne mogu biti interpretirani u paradigmatskom okviru „socijalnog dokumenta“, odnosno kao rezultat autorovoga pukog indeksiranja širih društvenih hijerarhija i poimanja maskuliniteta. Upravo suprotno, Andrić prerađuje dostupne mu materijale kako bi smjestio svoje normativne muške likove u specifičnu rodnu konfiguraciju koja će desetljećima kasnije doživjeti svoju teorijsku

elaboraciju kao „hegemonijski maskulinitet“. Pažnja, kao i obilje imaginacije s kojima je Andrić pristupio diferencijaciji i usložnjavanju svojih muških likova otkrivaju literarni maskulinitet kao potentno i polivalentno sredstvo pripovijedanja u *Travničkoj hronici*: od produblivanja dobnog, pa onda i političkog te privatnog jaza između dva francuska konzula, literarne prerade putopisa Amédéea Chaumette-des-Fossésa, pa do uvođenja neprijeporno rodno i seksualno nenormativnog muškog lika. U tom smislu, ispričane dinamičke rodne (ne)pripadnosti među muškarcima, kao što su njihovi sukobi i solidarnosti, ali i oblici diferencijacije i isključivanja, ukazuju na dodatni sloj značenja u samome romanu, ali i na autorske strategije pripovijedanja kroz semantičku prizmu roda i seksualnosti. S jedne strane, dakle, interpretativni i teorijski fokus na maskulinitetu dodatno produbljuje naše spoznaje o, kao što smo vidjeli, aspektima Andrićeve tematizacije orijentalizma ili pak o kulturnoj pripadnosti njegovog naoko impersonalnog pripovjedača. S druge pak strane, drama hegemonijskih i suučesničkih maskuliniteta, baš kao i muška rodna i seksualna nenormativnost, u Andrićevom su romanu neodvojive od šire pripovijesti o povijesnim interimperijalnim tenzijama i sukobima, pa se tako granice kulturne pripadnosti i drugosti, ali i građanskih prava imperijalnoga subjekta iscrtavaju preko i onkraj rodničkih i seksualnih granica (ne)pripadnosti hegemonijske maskulinitetu.

Literatura

- Andrić, Ivo (2013) *Travnička hronika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Armengol, Josep M. (2020) “Masculinities and Literary Studies”, *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, ur. Lucas Gottzén, Ulf Mellström i Tamara Shefer, Routledge, New York, 425–434.
- Biti, Vladimir (2018) *Attached to Dispossession: Sacrificial Narratives in Post-imperial Europe*, Brill, Leiden.
- Bleys, Rudi (1995) *The Geography of Perversion: Male-To-Male Sexual Behavior Outside the West and the Ethnographic Imagination, 1750-1918*, New York University Press.
- Boone, Joseph Allen (2014) *The Homoerotics of Orientalism*, Columbia University Press, New York.
- Bourdieu, Pierre, (2002) *Masculine Domination*, Stanford University Press.
- Brajić, Tihomir (2015) *Groznica i podvig: ogledi o erotskoj imaginaciji u književnom delu Ive Andrića*, Geopoetika, Beograd.

- Brod, Harry (1987) "Introduction: Themes and Theses of Men's Studie", *The Making of Masculinities: The New Men's Studies*, ur. Harry Brod, Allen & Unwin, London, 1–19.
- Brod, Harry, Michael Kaufman, (1994) "Introduction", *The Making of Masculinities: The New Men's Studies*, ur. Harry Brod i Michael Kaufman, Allen & Unwin, Boston, 1–11.
- Chaumette-des-Fossés, Amédée (2012) *Putovanje po Bosni 1807. i 1808. godine*, HKD Napredak, Zagreb.
- Connell, R. W. (1995) *Masculinities*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles.
- Connell, R.W., James W. Messerschmidt (2005) "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept", *Gender and Society*, 19, 6, 829–859.
- Demetriou, Demetrakis (2001) "Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique". *Theory and Society*, 30, 3, 337–361.
- Doyle, Laura (2020) *Inter-imperiality: Vying Empires, Gendered Labor, and the Literary Arts of Alliance*, Duke University Press, Durham-London.
- Foucault, Michel (1994) *Znanje i moć*, Globus, Zagreb.
- Gorup, Radmila (1996) "Žene u Andrićevom delu", *Sveske zadužbine Ive Andrića*, 12, 253–267.
- Grosz, Elizabeth (2005) *Time Travels: Feminism, Nature, Power*, Allen and Unwin, Sydney.
- Halberstam, Jack (2018) *Female Masculinity*, Duke University Press, Durham-London.
- Halperin, David (1990) *One Hundred Years of Homosexuality and Other Essays on Greek Love*, Routledge, New York.
- Halperin, David (2002) *How to Do the History of Homosexuality*, The University of Chicago Press.
- Hawkesworth, Celia (1984) *Ivo Andrić: Bridge between East and West*, The Athlone Press, London.
- Haywood, Chris, Thomas Johansson, Nils Hammarén, Marcus Herz, Andreas Ottemo (2018) *The Conundrum of Masculinity: Hegemony, Homosociality, Homophobia and Heteronormativity*, Routledge, New York.
- Hobbs, Alex (2013) "Masculinity Studies and Literature", *Literature Compass*, 1, 4, 383–395.

- Horlacher, Stefan (2015) "Configuring Masculinity", *Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice*, ur. Stefan Horlacher, Brill, Leiden-Boston, 1–10.
- Howson, Richard, Jeff Hearn (2020) "Hegemony, hegemonic masculinity, and beyond", *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, ur. Lucas Gottzén, Ulf Mellström i Tamara Shefer, Routledge, New York, 42–52.
- Kazaz, Enver (2015) "Treći svijet i njegova mudrost isključenosti: slika imperijalne ideologije i prosvjetiteljske utopije u Andrićevoj Travničkoj hronici", *Ivo Andrić – svugdašnji. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održana 25. studenoga u Zagrebu*, ur. Jadranka Brnčić, HKD Napredak, Zagreb, 51–69.
- Knights, Ben (1999) *Writing Masculinities: Male Narratives in Twentieth-Century Fiction*, Palgrave Macmillan, London.
- Košćak, Nikola (2014) *Heteroglosija i dijalogičnost u romanu Travnička hronika*, *Andrićeva Hronika*, ur. Branko Tošović, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 233–246.
- Lazarević di Giacomo, Persida (2014) "Morlakizam Travničke hronike", *Andrićeva Hronika*, ur. Branko Tošović, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 259–275.
- Liversage, Toni (2005) "Ženski likovi u delu Ive Andrića", *Sveske zadužbine Ive Andrića*, 5, 383–440.
- Lukić, Jasmina (1988) "Gospođica i Bosanska trilogija", pogovor u *Gospođica*, Ivo Andrić, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 147–166.
- Lukić, Jasmina (2015) "Dvije Andrićeve ženske priče: Anikina vremena i Mara Milosnica", *Ivo Andrić – svugdašnji. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održana 25. studenoga u Zagrebu*, ur. Jadranka Brnčić, HKD Napredak, Zagreb, 101–125.
- Massad, Joseph (2007) *Desiring Arabs*, University of Chicago Press.
- Milošević, Nikola (1974) *Andrić i Krleža kao antipodi*, Slovo ljubve, Beograd.
- Milutinović, Zoran (2008) "Misunderstanding is a Rule, Understanding is a Miracle: Ivo Andrić's *Bosnian Chronicle*", *The Slavonic and East European Review*, 86, 3, 443–474.
- Murphy, Peter F. (1994) *Fictions of Masculinity: Crossing Cultures, Crossing Sexualities*, New York University Press.

- Nemec, Krešimir (2016) *Gospodar priče: poetika Ive Andrića*, Školska knjiga, Zagreb.
- Pellerin, Pierre-Antoin (2016) "Reading, Writing and the 'Straight White Male': What Masculinity Studies Does to Literary Analysis", *Angles*, 3, 1–17.
- Protrka Štimec, Marina (2014) "Orijent kao bolest, otrov i lijek u *Travničkoj hronici* Ive Andrića", *Mjesto, granica, identitet: Prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*, ur. Lana Molvarec, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 129–146.
- Reeser, Todd W. (2015) "Concepts of Masculinity and Masculinity Studies", *Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice*, ur. Stefan Horlacher, Brill, Leiden-Boston, 11–39.
- Rosario, Vernon A. (1997) "Inversion's Histories, History's Inversions: Novelizing Fin-de-Siècle Homosexuality", *Science and Homosexualities*, ur. Vernon A. Rosario, Routledge, New York-London, 89–108.
- Rosić, Tatjana (2006) "The Father/Son Relationship: On Constructing Masculinity in the Contemporary Serbian Novel", *Gender and Identity: Theories from and/or on Southeastern Europe*, ur. Svetlana Slapšak, Jelisaveta Blagojević i Katerina Kolozova, Centar za ženske studije i Centar za studije roda i politike, Beograd, 435–445.
- Rosić, Tatjana (2014) *(Anti)Utopije tela: reprezentacija maskuliniteta u savremenoj srpskoj prozi*, Institut za književnost i umetnost, Beograd.
- Said, Edward (2003) *Orientalism*, Penguin Books, London.
- Šamić, Midhat (1962) *Historijski izvori "Travničke hronike" Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Todorova, Maria (2009) *Imagining the Balkans*, Oxford University Press.
- Vučković, Radovan (1974) *Velika sinteza o Ivi Andriću*, Svjetlost, Sarajevo.
- Wachtel, Andrew (1998) *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University Press.

SUMMARY

Slaven Crnić

FELLOW TRAVELERS AT CROSSROADS: THE POETICS OF HEGEMONIC MASCULINITY IN IVO ANDRIĆ'S *BOSNIAN CHRONICLE*

This paper analyzes the ways in which the dynamics of hegemonic masculinity and the scandal of same-sex sexuality spark and reflect broader ideological and political conflicts in Ivo Andrić's *Bosnian Chronicle*. I focus on the theoretical contributions of masculinity studies to the study of literature and three key aspects in which the themes of cultural identity and alterity are refracted through Andrić's complex representations of manifold masculinities. First, the paper theoretically situates the generational conflict that Andrić introduces between his two main characters, the French consuls Daville and Des Fossés, within the theoretical framework of hegemonic masculinity. I then turn to the normative male characters' differently gendered profiles that are established through their relationships with women. I also analyze the ways in which these private relationships reflect these men's specific position within the configuration of hegemonic masculinity and their broader ideologies and political goals. Finally, I single out two specific situations in which the novel, through male homosexuality, cements a sense of belonging among normative men, and, furthermore, also establishes boundaries within hegemonic masculinity that extend both beyond their mutual conflicts and beyond conflicting geopolitical missions and socio-cultural loyalties.

Keywords: *Ivo Andrić; Bosnian Chronicle; masculinity studies; hegemonic masculinity; orientalism; homosexuality*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.2.6>

Irena Bratičević

OBRANA KORČULE ANTUNA ROZANOVIĆA: PROBLEM KONTEKSTA I PITANJE ŽANRA

dr. sc. Irena Bratičević, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
ibratice@m.ffzg.hr orcid.org/0000-0002-3098-4165

izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42.09“15“

821.124(497.5).09“15“

821.163.42-13:94(497.5)“15“

rukopis primljen: 11. studenoga 2024; prihvaćen za tisak: 11. prosinca 2024.

Godine 1571. Antun Rozanović sudjelovao je u obrani Korčule od napada turskih gusara, nakon čega je najvažnija zbivanja vezana uz pripremu obrane i uz samu bitku opisao u latinskom djelu pod naslovom Corcyrae Melenae opus. Njegovo djelo redovito su upotrebljavali povjesničari kao izvještaj koji nudi podatke iz prve ruke, dok s književnoznanstvenog aspekta ono još nije dovoljno istraženo. U ovom se radu Rozanovićevo djelo promatra u odnosu prema izvještajima o obrani koje je sastavio na talijanskom jeziku u obliku dopisa mletačkoj vladi i u obliku pisma prijatelju, a zatim se analiziraju postupci pomoću kojih je sadržaj izvještaja proširen i literarno oblikovan u latinskom tekstu. Na koncu se u skladu s uvriježenom klasifikacijom novolatinske književnosti Rozanovićev tekst smješta u tradiciju historiografskog žanra komentara.

Ključne riječi: Antun Rozanović; Obrana Korčule od Turaka; Korčula; historiografija; komentar; novolatinska književnost

1. Uvod

Obrana Korčule od Turaka djelo je korčulanskog arhiđakona Antuna Rozanovića (1524. – 1580.) u kojem je na latinskom jeziku opisao, kao jedan od sudionika zbivanja, junački podvig Korčulana u odbijanju turskih galija od otoka 15. kolovoza 1571. Kao netko tko je, štoviše, obranu strateški osmislio i vodio, nekoliko dana kasnije poslao je izvještaje o bitci duždu i zapovjedniku mletačke mornarice; nedugo zatim napisao je i dopis duždu o nedostacima korčulanske obrane, uputio je zajedno s drugim članovima obitelji molbe kojima su tražili nagradu za zasluge u borbi, a ukratko je obranu opisao i u pismu dugogodišnjem poznaniku Ludovicu Beccadelliju. Naposljetku, za razliku od svih prethodnih tekstova pisanih talijanskim jezikom, Rozanović piše *Obranu*, duži latinski tekst namijenjen široj publici, koji je kao izravno svjedočanstvo ostao prvorazredan izvor našeg znanja o obračunu Korčulana s turskim napadačima niti dva mjeseca prije Lepantske bitke.¹

¹ Donedavno nepoznati Rozanovićeви dopisi mletačkim vlastima i pismo Beccadelliju prvi se put detaljno prikazuju u radu Lupić, Bratičević 2024, gdje se, također, stavljaju u kontekst Rozanovićeve biografije te dovode u vezu s *Obranom Korčule*. Imajući u vidu ondje iskazanu potrebu da se obuhvatnije prouči u kakvu odnosu *Obrana* stoji prema tim novootkrivenim dokumentima, Ivan Lupić dao je poticaj nastanku ovog rada i njegov razvoj pratio stručnom i prijateljskom podrškom, na čemu mu najsrdačnije zahvaljujem. *Obrana Korčule*, unatoč svojoj važnosti, još uvijek nije objavljena u kritičkom izdanju. Tiskom su izašla dva prijevoda na hrvatski: 1871. prijevod Petra Franasovića te 1971. djelomični prijevod Iva Matijace, dok je prijevod na talijanski, koji je u osamnaestom stoljeću načinio Jakov Salečić, tiskan 1882. Latinski tekst objavljen je u mrežnom izdanju koje je na temelju dvaju rukopisa u diplomskom radu izradila Nives Pantar, a uredio i objavio Neven Jovanović 2014. u digitalnoj zbirci *Croatiae auctores Latini* (CroALa) i 2023. u digitalnoj zbirci *Deliciae auctorum Croatiae*. U radu „Rukopisna predaja *Obrane Korčule* Antuna Rozanovića“, koji je u pripremi, Ivan Lupić i ja dajemo pregled svih nama poznatih rukopisa Rozanovićeve *Obrane Korčule*, među kojima je i njegov dosad nepoznati autograf. U autografu i u dijelu rukopisa djelo je naslovljeno *Corcyrae Melanae opus* (Djelo o Korčuli), dok neki rukopisi imaju dulji naslov, *Vauzalis sive Occhialinus, Algerii prorex, Corcyram Melaenam terra marique oppugnat, nec expugnat* (Uluz-Ali odnosno Occhialino, potkralj Alžira, Korčulu opsjeda s kopna i s mora, ali ju ne osvaja), i podnaslov *Relatio historica Antonii Rosanei ex antiquioribus familiis eiusdem urbis, archidiaconi et iuris utriusque doctoris, qui praesens omnibus interfuit* (Povijesni izvještaj Antuna Rozanovića, iz jedne od uglednijih i starijih obitelji istoga grada, arhiđakona i doktora obaju prava, koji je sudjelovao u svim događajima). Ovdje ću se radi praktičnosti na djelo referirati pod naslovom *Obrana Korčule* ili samo *Obrana*, za što nema utemeljenja u rukopisima, ali ima u naslovu istoimenog Matijacina prijevoda, koji je zaživio i u literaturi. Kod citiranja latinskog teksta služim se mrežnim izdanjem Nevena Jovanovića u zbirci *Deliciae auctorum Croatiae*, uz provjeru prema autografu, na kojem će se temeljiti kritičko izdanje (Lupić i Bratičević, u pripremi). Svi prijevodi u radu su moji. Naposljetku, zahvaljujem i Luki Špoljariću na dragocjenim sugestijama.

Pišući o obrani iz perspektive osobe koja je u njoj izravno sudjelovala, Rozanović je na početku latinskoga djela dao sažeti prikaz vojnih napredovanja sultana Selima II. u Sredozemlju i položaja zapadnih sila od svibnja 1571, a potom se usredotočio na događaje na Korčuli i u njezinoj okolici od početka kolovoza do samog okršaja. Ti događaji, među ostalim, uključuju vijesti o turskim kretanjima koje su dolazile iz susjedstva, Rozanovićevu propovijed kojom je pokušao ohrabriti stanovnike i spriječiti njihov bijeg, pripreme za oružanu bitku, bijeg dominikanaca i franjevac, stradanje Blata u naletu Hercegnovljana, Rozanovićeve razgovore s mletačkim knezom – prilikom prvog od njih Rozanović izrađuje popis sposobnih za borbu i određuje im položaje, a prilikom drugog knez imenuje privremenu upravu – kneževu napuštanje grada; zatim, nakon digresije o imenu, zemljopisnom položaju i prirodnim osobinama otoka te smještaju grada, Rozanović donosi detaljan opis tijeka bitke i poteza neprijatelja nakon što su doživjeli poraz te dodaje popis otočana koji su sudjelovali u bitci, zbrajanje šteta i završnu molitvu nebeskim zaštitnicima, posebno Djevici Mariji, bez čije pomoći, prema shvaćanju Korčulana, ne bi uspjeli obraniti grad. Rozanović je djelo posvetio mletačkom duždu Nicolòu da Ponte, koji je na tom položaju bio od 1578. do 1585. godine.² U uvodnoj rečenici djela pisanje je opravdao nagovorima onih koji su željeli saznati više o obrani, kako kaže, „moje domovine Korčule“ (*Corcyrae Melenae patriae meae*), iz čega je vjerojatno da je *Obranu* pisao za širu, nekorčulansku publiku.

Upotrebljavana, kao što će se vidjeti u nastavku, primarno kao izvor povijesnih podataka, *Obrana* je dosad manje proučavana kao *tekst*, a čak je i Rozanovićev životopis detaljno rekonstruiran tek nedavno, u radu „Novi podaci za biografiju Antuna Rozanovića“ (Lupić, Bratičević 2024). U toj studiji u raspravu uvedeni i novootkriveni arhivski dokumenti, talijanskim jezikom pisani izvještaji Antuna Rozanovića i njegove obitelji kojima je cilj bio upoznati mletačke vlasti sa situacijom u gradu tijekom opsade i s važnom ulogom koju su Rozanovići odigrali u obrani grada, kao i Rozanovićevo

² U spomenutom radu „Rukopisna predaja *Obrane Korčule* Antuna Rozanovića“ (Lupić i Bratičević, u pripremi) pokazujemo da i autograf, uz dosad poznati zadarski prijepis, sadržava posvetu da Ponte, koja u svim ostalim poznatim prijepisima izostaje. Iako se ostali prijepisi po izostanku posvete razlikuju od zadarskog rukopisa, ipak smatramo, kako dalje razlažemo u radu, da su ti ostali prijepisi i zadarski prijepis potekli iz iste matice, koja je sadržavala posvetu, no da u ostalim prijepisima posvete nema jer je vjerojatno prethodno došlo do oštećenja matice u kojem je posveta ispala, dok je zadarski rukopis prepisan prije oštećenja matice kada je posveta još u njoj postojala.

pismo Beccadelliju iz 1571. Svi ti dokumenti, kako je iscrpno prikazano u navedenoj studiji, također opisuju događanja u nekoliko sudbonosnih dana i prikazuju osobnu perspektivu Rozanovića kao izravnih sudionika zbivanja. U ovom će ih se radu upotrijebiti kao širi kontekst za tumačenje Rozanovićeva latinskog djela, jer će se u usporedbi s njima pokazati kojim se postupcima autor služi kada piše s drukčijom namjenom i za drugu publiku, za koju naposljetku stvara književni tekst. Također će se izložiti kako su dosadašnji proučavatelji žanrovski određivali *Obranu*, kako ju je vidio sam autor, te kako se ona uklapa u žanrovski sustav humanističke književnosti.

2. Žanrovsko pitanje u dosadašnjim istraživanjima

Rozanovićeva *Obrana* svoju je prvu, premda tek djelomičnu pojavu u tisku doživjela u VI. svesku velike crkvene povijesti naših krajeva *Illyricum sacrum*, u kojem je Daniele Farlati, pišući o korčulanskim biskupima, citirao nekoliko fragmenata *Obrane* koji su mu bili na raspolaganju. Djelo je pritom okarakterizirao kao *totius rei gestae narratio* („pripovijedanje cijelog pothvata“; Farlati 1800: 393). Šime Ljubić uvrstio je Rozanovića u svoj *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, a *Obranu* opisno odredio kao „la storia dell' assedio di Curzola“ (isticanje njegovo; Ljubić 1856: 270). Ona je *relazione* („izvještaj“) za Donata Fabijanića (Fabijanić 1863: 280), „povijest“ za Petra Franasovića (Rozanović 1871: IV). U narednom razdoblju Rozanovićevo je djelo temeljni izvor povjesničarima Korčule Nikoli Ostoiću (*Compendio storico dell'isola di Curzola*, 1878), Vicku Lisičaru (*Obrana Korčule od Turaka 1571*, 1934) i Vinku Foretiću, autoru najiscrpnije historiografske studije o korčulanskoj bitci („Turska opsada Korčule g. 1571“, 1958). Svi se ti autori služe Rozanovićevom *Obranom* kao prvorazrednim narativnim vrelom podataka.³

Predmetom književnoznanstvenih interesa Rozanovićevo djelo postalo je znatno kasnije. Nagovještaj takva pristupa nalazi se kod Stjepana Kastropila, koji je Rozanovića uključio u pregled korčulanskih književnika po stoljećima (Kastropil 1965: 128), no djelo mu je, čini se, bilo poznato samo

³ Dobar je primjer za takav tretman *Obrane* Foretićevo izjednačavanje Rozanovićeva latinskog teksta i zapisa sa saslušanja svjedoka koja je provodio mletački namjesnik na zahtjev sudionika bitke: „U nekim preslušavanjima ima i pretjeranog glorificiranja, ali uglavnom Rozanovićev izvještaj i ta preslušavanja se slažu, odnosno nadopunjuju“ (Foretić 1958: 73). Više o saslušanjima sudionika bitke u Lupić, Bratičević 2024: 26, 28.

prema autorovoj biografiji koju je 1874. donio Giuseppe Ferrari-Cupilli. Do sad je najveću pozornost žanru *Obrane* posvetio Goran Kalogjera, no njegova tumačenja nije lako usuglasiti. S jedne strane, Kalogjera djelo uvrštava u niz šesnaestostoljetnih opisa bitaka s Turcima Stjepana Brodarića (*De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz, 1527*), Ivana Tomašića (opis Krbavske bitke u njegovu *Chronicon breve Regni Croatiae* iz 60-ih godina šesnaestog stoljeća), Nikole Mikca (*Obsidio Sisciensis, 1592*) i Nikole Stepanića Selničkog (*Historia obsidionis Petriniae, 1596*), i time ga smješta u tradiciju novolatinske humanističke historiografije.⁴ Tim je tekstovima, prema Kalogjeri, zajedničko što su ih pisali sudionici događaja i što nisu „samo suhoparne kronike, nego i literarna djela, u kojima su se njihovi autori, mahom učeni ljudi, dokazali i kao nadahnuti pisci“.⁵ S druge strane, kada želi istaknuti što je to u Rozanovićevo djelu literarno, Kalogjera dolazi do zaključka da je ono rađeno „po uzoru tekstova sre[d]njovjekovne nabožno-pripovjedne proze, odnosno na postulatima poetika srednjovjekovlja“.⁶ Žanrovski Kalogjera određuje *Obranu* kao „povjesticu u prozi“ (Kalogjera 1994: 98) ili odustaje od žanrovskog određivanja: „nazvati Rozanovićevo djelo opisom, kronikom ili povjesticom ne nosi u sebi dovoljno težine, koliko njegovo djelo u biti vrijedi“ (Kalogjera 1994: 104) ili je, u kasnijim radovima, definira kao kroniku: „Premda u biti povijesni spis, Rozanovićevo je tekst kronika o herojskoj obrani jednog kršćanskog gradića od Turaka“ (Kalogjera 2005: 25).

Nives Pantar, koja je prva, u diplomskom radu, objavila latinski tekst *Obrane*, uz biografske podatke o autoru donijela je i povijesnu kontekstualizaciju i sadržajnu analizu, no na žanrovskom se pitanju nije zadržavala,

⁴ Kalogjera 1994: 97, što se ponavlja i uz njegove kasnije spomene Rozanovića (Kalogjera 1995: 82–83; Kalogjera 2003: 136; Kalogjera 2005: 25; Kalogjera 2006: 365).

⁵ Kalogjera 1994: 97. Ivan Tomašić, ipak, nije bio sudionik Krbavske bitke jer je rođen na samom kraju petnaestog ili početkom šesnaestog stoljeća, a izvještaj o bitci u *Kronici*, prema Šišiću, zapravo je preuzet iz latinskog prijevoda talijanskog djela *Commentario de le cose de' Turchi* Paola Giovija (Šišić 1937: 149).

⁶ Kalogjera 1994: 106; sažeto i u kasnijim radovima. Preciznije, obilježja srednjovjekovne proze Kalogjera vidi u „izmjeničnom prikazu slijeda zbivanja“ koji se onda ubrzava i usporeva, plošnom prikazu likova i podjeli na pozitivne i negativne likove, naglašavanju moralizatorsko-religioznog ideala, smjenjivanju pripovjednih oblika: izvješća, opisa, dijaloga, monologa. Kao autor *Obrane* i dviju latinskih pjesama vezanih uz Lepantsku bitku te dviju latinskih poslanica upućenih Nikoli Nalješkoviću Rozanović je uvršten u *Hrvatsku književnu enciklopediju*, no s posvemašnjim oslanjanjem na Kalogjerine proturječne zaključke o prirodi i generičkoj pripadnosti djela (Tomičić 2011).

nazvavši djelo tek „povijesnom monografijom“ (Pantar 2012: 5). Zadnjih se godina u nekoliko radova Rozanovićevim djelom bavio Neven Jovanović. I prozni opis bitke za Korčulu i dvije latinske pjesme koje su mu u rukopisima pridružene (*In Turcas oratio* i *In magna navali victoria*) Jovanović navodi u svom iscrpnom popisu hrvatskih *antiturska*; prvi put 2015. (Jovanović 2015: 505), zatim 2016, gdje za djelo opisno sugerira da je „dalmatinska inačica izvještaja o opsadi“ (Jovanović 2016: 123), a žanrovski ga klasificira kao „historiografiju“ (Jovanović 2016: 143). Djelo uzgred spominje, kao *a Latin history* („latinsku povijest“), u prikazu mreža hrvatskih intelektualaca u Italiji (Jovanović 2018: 286). Isključivo je *Obrani Korčule* posvećen Jovanovićev prilog u kojem promatra one dijelove teksta u kojima su naznačeni prostor i njegove granice, s tezom da se *Obranu* može čitati „i kao prostorno organiziranu povijest“ i da „takvo čitanje daje drugačiji uvid u književnu strukturu i način pripovijedanja“ (Jovanović 2023: 5).⁷ *Obranu* određuje kao „povijesni izvještaj“ i „historiografsko djelo“ (Jovanović 2023: 2), te se izričito udaljava od pristupa tom tekstu kao isključivo povijesnom dokumentu. Za razliku od Kalogjere, kod kojega je prevagnulo tumačenje *Obrane* kao djela pisanog u skladu s poetikom srednjovjekovlja, Jovanović podrazumijeva čitanje *Obrane* u kontekstu humanističke historiografije. Prije nego što se ovdje, u suglasnosti s takvim shvaćanjem, analiziraju žanrovska obilježja Rozanovićeva djela, pokazat će se kako ono stoji prema pravim povijesnim dokumentima o opsadi Korčule, koji su detaljno prikazani u Lupić, Bratičević 2024.

3. *Obrana* u svjetlu Rozanovićevih izvještaja

Kako Rozanović navodi i u *Obrani*, ubrzo nakon slavodobitnog odbijanja Turaka od otoka sastavio je izvještaj za mletačkog dužda i poslao ga po izvjesnom Nikoli iz Otranta, čiji je brod pristao kao izvidnica na Korčulu 17. kolovoza, a otišao s Korčule 20. kolovoza. Taj nam izvještaj nije sačuvan.⁸ Uskoro je pisao duždu novo pismo, kojim je želio upozoriti na probleme u organizaciji i izvedbi obrane koji su postojali na Korčuli i bez

⁷ Jovanovićev objavljeni prilog materijal je za izlaganje održano 2023. pod naslovom „Experience of space in *Defense of Korčula from the Ottoman attack* (1571) by Antonius Roseus“, a u tom skraćenom obliku nije vidljiva sva argumentacija za teze.

⁸ Kada piše *Obranu*, Rozanović smatra da Nikola iz Otranta nije uspio obaviti sve što su mu Korčulani povjerali i da njegovo prvo pismo za dužda nikada nije do dužda i stiglo.

kojih bi pobjeda nad Uluz-Alijem bila brža i lakša.⁹ Kako je tekst imao specifičnu namjenu i sadržaj, autor ga u početnoj rečenici naziva *raguaglio particular* („poseban izvještaj“). Strukturira ga tako da nakon kratkog uvoda taksativno navodi i obrazlaže šest krupnijih problema ili nezgoda koje su znatno otežale obranu grada; riječ je bila o nedostojnom ponašanju i bijegu mladoga korčulanskog kneza, Mlečanina Antonija Balbija, bijegu brojnog ratno sposobnog stanovništva, eksploziji baruta, stradanju zapovjednika topnika, pogibiji jednog branitelja tri dana prije bitke, što je ulilo strah u mnoge druge, te kašnjenju vijesti o približavanju turskih galija. U izlaganje tih prepreka koje su stajale na putu korčulanskoj pobjedi Rozanović je pripovjedački vješto upleo i isticanje hrabrih poteza koji su izvukli Korčulane iz teške situacije, a koji su mahom bili zasluge upravo trojice Rozanovića, tj. njega samog, njegova brata Vice i njihova oca Ivana Krstitelja. Sva su ta djela – poput Antunovih pokušaja da odvrti kneza od bijega i da zaustave bijeg sugrađana, odbijanja ponude da preuzme privremenu upravu, raspoređivanje topnika po položajima i sudjelovanje u oružanoj borbi – živo i opširnije nego u ovom dokumentu ispričana u *Obrani*.

U sljedećem sačuvanom dokumentu zasluge trojice Rozanovića navedene su sasvim eksplicitno jer je posrijedi njihova molba novom mletačkom knezu da se održi saslušanje svjedoka o njihovu udjelu u bitci. Bio je to dio postupka kojim su zaslužni Korčulani stjecali nagradu vlasti za obranu otoka. I ovdje je riječ o nacrtu molbe; pisan je rukom Vice Rozanovića (Lupić, Bratičević 2024: 25).¹⁰ U odnosu na prethodni dokument manje je govora o sustavnim problemima obrane na koje Rozanovići nisu mogli utjecati, a istaknuta su njihova junaštva: između ostalog, hrabro i sabrano držanje osamdesetčetverogodišnjeg Ivana Krstitelja koji je s još trojicom sugrađana preuzeo upravu, Antunovo određivanje položaja i zaduženja braniteljima, obilaženje zidina prilikom čega je čudesno izbjegao pogibiju, izravno sudjelovanje u oružanoj borbi, postavljanje križa i zastave na zvonik, Vicine straže, ratna lukavstva, poveći broj ubijenih neprijatelja i dr. Struktura je takva da središnji dio, između uvodne molbe i zaključka, čini četrnaest točaka pod kojima su razvrstane navedene zasluge: dvije točke pripadaju

⁹ Sačuvan je nacrt izvještaja, pisan Rozanovićevom rukom i s vlastoručnim ispravcima i nadopunama. Danas se nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku – Arhivskom sabirnom centru Korčula-Lastovo, Rukopisna ostavština Arneri, kut. 248. Za detaljniji prikaz svih izvještaja v. Lupić, Bratičević 2024: 21–31.

¹⁰ To ne isključuje mogućnost da je Antun sudjelovao u njegovu sastavljanju, no to pitanje ostaje otvoreno. Izvještaj se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku – Arhivskom sabirnom centru Korčula-Lastovo, Rukopisna ostavština Arneri, kut. 248.

Ivanu Krstitelju, sedam Antunu, a pet Vici. Svi su opisani pothvati dokaz da su, kako se naglašava u završnom odjeljku, Rozanovići bili postojani i odani u služenju Serenissimi koja bi, zaključuju, izgubila vlast nad Korčulom da oni nisu bili sredstvo u Božjim rukama.

Treći dopis sačuvan je u svom cjelovitom obliku, iako ne u originalu.¹¹ Kako ga pišu s ciljem dobivanja nagrade, i u njemu Rozanovići Sinjoriji nabrajaju zasluge, no ovaj put predstavljaju i svoju tešku situaciju budući da su mnogobrojna obitelj s oskudnim prihodima. Tekst je u retoričkom smislu oblikovan vrlo sugestivno. Cijeli niz pothvata donosi tek jedna, vrlo duga rečenica, koja započinje konstrukcijom *non solamente che ... ma anco* („ne samo ... nego i“): uz njezin prvi član ističu se zasluge Ivana Krstitelja, jednog od četvorice privremenih upravitelja, koji je, ne mogavši se sam boriti zbog starosti, doprinos dao mudrim savjetima i ohrabrujućim riječima, dok se iza drugog člana konstrukcije javlja kao subjekt Vice, a njegove zasluge pet puta u nizu uvode izrazom *oltra* („osim što sam“ – više od mjesec dana čuvao noćnu stražu, zaustavio bjegunce na kuli, zaustavio druge bjegunce izmišljotinom o neprijateljskoj zasjedi, pomagao topniku koji bi inače pobjegao, prevario neprijatelje izvevši na zidine žene u ratnoj odjeći), da bi nabranje kulminiralo slikom *hò fatto anco macello non piccolo di Turchi* („k tome sam priredio i pravi pokolj Turcima“), a zatim, nakon uvođenja novog subjekta (*et io p.rè Antonio dottor [...] son stato quello che*, „i ja, otac Antun, doktor, [...] bio sam taj koji je“) slijedi još osam Antunovih radnji, odvojenih samo točkom sa zarezom, a uključuju pregovore s knezom, izradu popisa branitelja prije i nakon bitke, odbijanje ponude da preuzme vodstvo u gradu i prijedlog četveročlanog upravnog tijela, smirivanje panike pred bitku i pisanje izvještaja vladajućima.

Uz ova tri dokumenta, sačuvano je i pismo kojim je Rozanović u sažetom obliku izvijestio o obrani svojeg dugogodišnjeg znanca i pokrovitelja, nekadašnjeg dubrovačkog nadbiskupa Ludovica Beccadellija. Pismo je poslano u prosincu 1571. iz Venecije, gdje je Rozanović čekao nagradu Sinjorije.¹² Koncizno, s naglaskom na ishod bitke i na dva motiva koja su

¹¹ Sačuvan je u prijepisu iz osamnaestog stoljeća u Državnom arhivu u Dubrovniku – Arhivskom sabirnom centru Korčula-Lastovo, Rukopisna ostavština Arneri, kut. 246, br. 549.

¹² Za podatke o Rozanovićevu poznanstvu s Beccadellijem, rekonstruirane iz Beccadellijevih pisama i pisama zadarskog nadbiskupa Muzija Calinija, v. Lupić, Bratičević 2024. Ondje više i o okolnostima Rozanovićeva pisma Beccadelliju, pohranjenog u Harry Ransom Center na Sveučilištu Texas u Austinu (signatura: Ranuzzi Family Manuscripts Ph 12834.30).

mu bila osobito važna – svoje zasluge i zasluge članova obitelji te Božju pomoć – Rozanović pripovijeda:

Et alli 15 Agosto essendo uenuto Ochiali con circa trenta galie et galioni, sostenesimo la bataglia da mar et da terra circa cinque hore, tra qual tempo ne fu tirato dal nemicho circa cento et cinquanta canonate de [*sic*] sessanta, et per grazia del Signor rebattesimo quel cane con amazarli piu de trecento delli soi et rombarli diece galie [...] Et per dir el vero a V. S. R., io ho fatto in Curzola el capitano et mio fratello Vincenzo con doi archibusoni a uicenda parichiatili da altri ha amazato da ottanta Turchi nel borgo oltra molti stratagemi adoperati in arestar la gente che alla prima comparsa del nemico fuggi la mita della gente, et lui uesti le donne da maschi et fece molte altre prodeze cridando che li fuggiti erano caduti in le insidie, onde quelli che si trouauano dentro non pensorno piu della fugga ma de difendersi. Et con pocha gente si fece cose da non credere, piu tosto per miracolo di Dio che per nostre forze o saper.¹³

Budući da je posrijedi pismo prijatelju, Rozanović je u njemu očito pri-sniji i slobodniji u izrazu nego u izvještajima namijenjenima mletačkoj administraciji. No već i u spomenutim izvještajima, a u pismu osobito, pokazuje se povremeno njegova sklonost stiliziranju i literarnosti. Ona će do punijeg izražaja doći u djelu u kojem je uokvirio znatno više elemenata zbi-vanja, pisao ga imajući u vidu šire čitateljstvo koje ne poznaje Korčulu kao njegovi sumještani ili vlast te u skladu s novom funkcijom i talijanski jezik administrativnih izvještaja i familijarnog pisma zamijenio jezikom humani-stičke književnosti, odnosno latinskim.

¹³ „15. kolovoza, nakon što je stigao Uluz-Ali s oko trideset galija i galijuna, izdržavali smo oko pet sati bitku na moru i na kopnu; za to vrijeme neprijatelj je ispalio na nas oko sto pe-deset hitaca iz topova velikog kalibra. I milošću Božjom uzvratili smo tom psu tako što smo mu pobili više od tristo njegovih i uništili deset galija [...] I da kažem istinu Vašoj prepošto-vanoj svetosti, ja sam na Korčuli bio zapovjednik, a moj brat Vice je dvjema arkebutama koje su mu drugi pripravili pobio osamdeset Turaka u varoši, osim mnogih lukavstava kojima se poslužio da bi zaustavio ljude jer je na prvu pojavu neprijatelja pobjegla polovica ljudi. I on je obukao žene u muškarce i učinio mnogo drugih junačkih djela, vičući da su bjegunci upali u zasjedu, nakon čega oni koji su se nalazili unutra nisu više mislili na bijeg, nego na obranu. I s malo ljudi napravilo se nevjerovatne stvari; više čudom Božjim nego našim snagama ili zna-njem.“

U nastavku će se književna obrada historiografskog materijala u *Obrani* promotriti naspram upravo prikazanih svjedočanstava. Poblizje će se proučiti njezini sadržajni i formalni elementi poput dopuna naraciji, u kojima Rozanović donosi opis Korčule i njezinog stanovništva, važnosti iznošenja preciznih podataka, autorovih osobnih osvrta na zbivanja i pojedince koji figuriraju u narativu te pojedinih stilskih postupaka, imajući u vidu da su ti elementi analize vrlo često isprepleteni i da ih se ne može promatrati odvojeno. Primjerice, na samom početku *Obrane*, nakon spomenutog uvoda u kojem se iznose poticaji nastanku djela, nalazi se invocacija Djevici Mariji, koju autor moli da vodi njegovu ruku putem istine onako kako ga je vodila i tijekom borbe. To je prvi signal nabožnog sloja njegova pripovijedanja, koji se očituje kako u epizodama njegove osobne pobožnosti tako i u opisima pobožnosti puka. No osim što je invocacija dio religiozne dimenzije djela, ona je i sredstvo uokvirivanja, jer kao što pripovijedanje njome započinje, ono završava nešto dužim ponovnim obraćanjem Djevici Mariji, koje je izrazito svečane, himničke intonacije, i u kojem se od Djevice moli i u budućnosti zaštitu kakvu je Korčulanima iskazala te godine na samu svetkovinu njezina uznesenja u nebo.

Pokazatelji komunalne religioznosti raspoređeni su kroz naraciju koja uglavnom prati kronološki slijed zbivanja. Riječ je o tradicionalnim okupljanjima, poput mise u kapelici Blažene Djevice Marije i svetog Bartula na blagdan Gospe Snježne, ali češće o okupljanjima potaknutima proglašenom opasnosti, kada se organizira služenje triju misa s procesijom te kada se na ponovne nepovoljne vijesti narod spontano okuplja na molitvu pred oltarima Gospe i svetaca. Nakon pobjede zajednica se iznova nalazi, ali sada, pripovijeda Rozanović, „ne samo da smo obavili uobičajene godišnje molitve koje su uveli naši preci zbog hrabre obrane domovine od silovitog napada aragonskog brodovlja nego smo i iznijeli najveću moguću javnu zahvalu za oslobođenje od prijetećih opasnosti, najiskrenijih srdaca i plačući od radosti“. Potom su prinijeli oružje kao dio ratnog plijena, objesili ga u katedrali uz ono iz bitke s Aragoncima i onomad podignutom natpisu dodali nove stihove kojima se obilježava slavna pobjeda nad Uluz-Alijem izvojevana zahvaljujući pomoći Blažene Djevice, svetog Bartula i svetog Marka.¹⁴

¹⁴ Napad brodovlja Napuljskog Kraljevstva na Korčulu dogodio se 1483. u vrijeme dinastije Aragonaca i njihova sukoba s Mletačkom Republikom za Ferraru. Aragonci su opsjedali grad s kopna i s mora, no Korčulanu su ih hrabro odbili; više o tom aragonskom napadu na Korčulu i onom iz 1484. godine v. Kümmeler 2020.

Jednako kako oslikava javne pobožnosti kao bitan dio života lokalne zajednice, tako Rozanović povremeno uključuje i primjere osobne pobožnosti. Uz molitvu na ulazu u katedralu uoči bitke ili pak penjanje na zvonik u jeku prve pucnjave, kako bi osnažio borce a uplašio neprijatelje postavljajujući križ i crveno-zelenu zastavu uz povik „Živio Krist!“, Rozanović je kao njezin najrječitiji dokaz, ali i važan element naracije, umetnuo cjelovitu propovijed koju je održao 5. kolovoza u katedrali. Propovijed je, na knežev zahtjev, imala ohrabriti prestrašeni narod, a Rozanović ju je držao umjesto obeshrabrenog generalnog vikara biskupije i svećenika koji je vikara odbio zamijeniti. Rozanović se u tom okruženju ističe kao oličenje staloženosti i hrabrosti, s najbitnijom porukom za sugrađane da treba ostati i braniti domovinu. Prvi dio govora posvetio je povjerenju u Božju svemoć i milosrđe, drugi grijehu i kušnji, a treći, na koji i izrijekom upozorava zbog važnosti, pitanju bijega ili ostanka. Realno procjenjujući da otok neće napasti turska armada već eventualno odmetnuti gusari, no i da su Korčulani već tako okruženi galijama da nema mogućnosti za bijeg, prisjetio se njihovih djedova koji su devedeset godina prije obranili Korčulu od Aragonaca i naposljetku apelirao i na muškarce i na žene da branitelji ne napuštaju grad. Propovijed se nalazi pri početku djela, tek iza šire i bliže kontekstualizacije (odnos turskih i zapadnih snaga u Sredozemlju; događanja u južnom Jadranu), u epizodi u kojoj se prvi put arhiđakon Rozanović, pripovjedač, pojavljuje i kao protagonist zbivanja, te već tom epizodom nagovještava važnost vlastite uloge u obrani.

Uz propovijed, u tekstu postoje još dvije veće cjeline kojima se privremeno zaustavlja tijekom pripovijedanja: ekskurs o Korčuli prije i popis branitelja nakon središnje epizode, one o bitci. Ekskurs o Korčuli umetnut je na vrhuncu napetosti, upravo pred dan okršaja, što Rozanović osviješteno opravdava i uokviruje svoju digresiju: na početku riječima „Na ovome će mjestu biti korisno da opišem ime otoka i grada, smještaj i obrambene mogućnosti, kako bi se lakše moglo razumjeti ono što će se malo kasnije govoriti“ (*Hoc loco non erit ab re insulae et oppidi nomen, situm et munitionem describere quo facilius quae paulo post dicentur percipi possint*) te „No dovoljno smo odmaknuli; vratimo se svojoj nakani“ (*Sed satis divagati ad institutum redeamus*) na kraju. Ekskurs o Korčuli rezultat je humanističke potrebe da se literarno oblikuje i proslavi zavičaj, a upravo su podrijetlo (*origo*) i smještaj (*situs*) bili glavni elementi takvih sastavaka. U hrvatskoj humanističkoj književnosti reprezentativni su primjeri ogleđi Jurja Šižgorića (*De situ Illyriae et civitate Sibenici*, 1487) i Vinka Pribojevića (*De origine successibusque*

Slavorum, 1525), dok Rozanović za ovakav razvedeniji zemljopisno-povijesni opis Korčule nije imao prethodnika.¹⁵ Budući da je humanistima poželjan cilj ukazati na ukorijenjenost njihove domovine u antičkoj prošlosti i pozvati se pritom na antičke izvore, Rozanović je u tome smislu bio u povoljnom položaju jer je mogao spomenuti i legendu o trojanskom junaku Antenoru kao osnivaču Korčule, koja se nalazi u djelu *Ephemeris belli Troiani* pripisanu Diktiju Krećaninu, i teoriju o Grcima iz grada Knida kao prvim naseljenicima, koju je poznao iz Plinija Starijega; on je, štoviše, te dvije tvrdnje nastojao pomiriti, konstruirajući mogućnost da je Antenor prvi koji je stigao do otoka i ondje utemeljio grad Korčulu, ali ju je onda prepustio svojim drugovima Knidanima i otputio se prema plodnijoj Padskoj nizini.¹⁶ Raspravljajući o podrijetlu, Rozanović je istaknuo utemeljenost na antičkim autorima („pronalazim kod starih“, *ab antiquis comperio*), a raspravljajući o imenu, naznačio je i vlastiti istraživački angažman („do sada nisam uspio pronaći [ništa drugo]“, *non potui hucusque indagare*, kada oblik *Cursula* pronalazi kod Dionizija Halikarnašanina kao ime starog grada u Laciju).¹⁷

¹⁵ Pribojević uz Korčulu spominje tek dva događaja iz prošlosti: antički osnutak grada i pobjedu nad Aragoncima 1483. (Pribojević 1951: 196). Tek je nešto opširniji Paladije Fusko, posebno kada je riječ o prirodnim bogatstvima otoka (Fusko 1990: 114–115), ali ne čini se da se Rozanović na njega oslanjao. Budući da su ovakvi opisi u humanističkim tekstovima gotovo redovito u funkciji pohvale grada, i Rozanović je, kao i navedeni autori, uključen u Jovanovićev repertorij *Laudationes urbium Dalmaticarum*, o kojem v. Jovanović 2011. Dok Šižgorić i Pribojević gledaju dalje od granica svojega grada odnosno otoka, smještajući ih u širi kontekst Dalmacije i Ilirije odnosno slavenskog naroda, Rozanović se, za razliku od njih, u svojem opisu, pohvali i kontekstualizaciji u potpunosti zaustavlja na lokalnoj razini.

¹⁶ Rozanovićev mit ima dodirnih točaka s legendom o osnutku Venecije u obliku u kojem se – iz rivalstva prema Padovi – pojavila u mletačkim kronikama potkraj 13. stoljeća i raširila u renesansi; prema njoj je Antenor, putujući s drugovima Jadranom, prvo pristao među lagunama i ondje osnovao Veneciju, a zatim, kada je taj predio postao prenapučen, nastavio prema unutrašnjosti, gdje je utemeljio Padovu (Beneš 2011: 58). Iako Rozanović taj mit ne spominje eksplicitno, očito je da svojim mitom o postanku Korčule želi Korčulu povezati s maticom Venecijom. U drugom koraku, međutim, stvara otklon od te podudarnosti kada uvodi Grke kao praoce Korčulana. Tako je u njegovoj verziji mita korčulanski identitet, u odnosu na mletački, posebniji i bogatiji za grčki element.

¹⁷ Rozanović je držao da je ime lacijskog grada *Cursula* preuzeto za ime grada i otoka s kojeg potječe, kao da nije smatrao dovoljnom mogućnost jezičnog razvoja *Korkyra* > *Corcula*. Prethodno je pretpostavio da je antičko ime *Korkyra* preuzeto po sličnosti s *Korkyrom* – Krfom, jer oba grada gledaju prema sjeveru, a dodatak *Melaena* objasnio gustoćom šuma. U nastavku je citirao latinski epigram u kojem se reproduciraju navedena objašnjenja za nazive *Korkyra* i *Melaena*, a za oblik *Corcula* pribjegava domišljatoj etimološkoj igri s imenicom *cor* (‘srce’), odnosno njezinom umanjnicom: budući da se grad nalazi u malom krugu (*circulus*)

U najvećem dijelu ekskursa Rozanović se posvećuje smještaju i zemljopisnim osobinama otoka: određuje njegovu veličinu, položaj u odnosu na obližnje otoke, opisuje obalu i tlo te prirodna bogatstva. Ne propušta ukazati na ljepotu grada, koji zahvaljujući građevinama od bijelog kamena, zvoniku i crkvi „onima koji dolaze izdaleka pruža prekrasan prizor“. Spominjući najrazvijenije djelatnosti među stanovništvom i kulture koje se obrađuju, nastupa kritički: „Ničim se ne može opravdati nemar stanovnika: premda polje [sc. Blatsko] rijetko kada biva poplavljeno, ipak ga se nikada ne ore niti kultivira“. Objektivan je i kada govori o trećem dijelu opisa: hvali naoružanje koje su nabavili u Veneciji, ali negativnim procjenjuje stanje zidina koje su bile stare i ruševne, zrele za obnovu, te zaključuje da je zbog toga i zbog malog broja boraca mogućnost obrane bila upitna.

Težnja za dokumentarnošću i objektivnošću došla je do izražaja i u drugom odlomku kojim je prekinuta nit pripovijedanja: popisu korčulanskih branitelja, koji obuhvaća 153 imena. On ima svoje opravdanje u kronološkom slijedu događanja, budući da je nakon pobjede i neprijateljskog povlačenja „Arhiđakon načinio vrlo precizan popis svih koji su unutar grada bili pod oružjem“. Taj kasniji popis izrijeком je spomenut i u trećem Rozanovićevu izvještaju, a u *Obrani* je njegovo umetanje obrazloženo: „Čini mi se primjerenim na ovom mjestu navesti pojedinačno imena svih, kako nitko ne bi ostao bez zaslužene pohvale i kako bi se iz slabosti boraca vidjelo Božje dobročinstvo“.¹⁸ Popis je strukturiran po staleškom kriteriju: na prvo mjestu navode svećenici, zatim plemići, potom građani i seljaci, i to redom iz Korčule, Blata, Pupnata, Lumbarde i Žrnova, a zaključen je konačnim brojem od dva poginula i dvanaest ranjenih (šest muškaraca i šest žena), više od sto izbjeglica te jedne žene odvedene u ropstvo. Na vrhu popisa nalazi se sam Rozanović, kao što je i na vrh popisa sudionika iz plemićkih rodova smjestio svog oca Ivana Krstitelja Rozanovića. Kako je primijetio Jovanović, popis je zanimljiv a još neproučavan sa sociološkog aspekta (Jovanović 2023: 5). Na primjer, za borce iz Korčule koji dolaze iz redova građana i seljaka Rozanović je gotovo neizostavno naveo zanimanja (većinom su to bili kamenari, ribari i ratari), nekima podrijetlo (Grk ili Hva-

jer je okružen zidinama, ima oblik malog srca (*corculum*); u poenti epigrama to je srce ipak veliko jer se u njegovu središtu nalazi katedrala svetog Marka.

¹⁸ U pohvali Hvarana u zadnjem dijelu svojega govora *O podrijetlu i zgodama Slavena* Pribojević uvodi imenom i prezimenom istaknute hvarske zapovjednike galija i proslavlja njihove pothvate u borbama protiv Turaka (Pribojević 1951: 211–214).

ranin), dob („dječaci od deset ili dvanaest godina“) ili doprinos („vrlo vješt strijelac“, „koristan samo za molitvu pred oltarom“). Već te izdvojene odrednice iz popisa, kojima se mogu dodati i epizoda o stradanju Blata u gusarskom napadu Novljana i zbrajanje korčulanskih gubitaka nakon napada Uluz-Alijevih galija, pokazuju Rozanovićevu sklonost bilježenju detalja i vjerodostojnosti, koja ga je dovela i do nepristranog isticanja dvaju poteza neprijatelja u kojima su pokazali svoje humano lice.

U naraciji u kojoj u prvi plan stavlja podatke i činjenice Rozanović se ne upušta u opširnije komentare zbivanja ili ličnosti, ali nerijetko iznosi kratke i sažete vrijednosne ocjene. Ponajčešće se osvrće na vladanje pojedinaca u ratnim okolnostima. U skladu s njima, odvažnost je bila vrlina koju je posebno hvalio, a oni koji su pobjegli ili su o bijegu razmišljali postajali su meta njegove satire i ironije. Tako je među događanjima prije turskog napada spomenuo jednoga koji se onesvijestio „od posla ili suza ili možda zbog straha od neprijatelja“, a onda, „Sutradan, jedva što se čuo glas da su neprijatelji tu, na prvi povik, među prvima je izletio iz grada i nije usporio sve dok nije pretrčao brda i dok se nije našao petnaest milja daleko“. Nije propustio reći da su franjevci i dominikanci pobjegli „prije ostalih“, prepričati franjevačku nezgodu u kojoj su zbog iznenadne oluje odustali od prvog pokušaja bijega i vratili raskošno uokvirenu ikonu Gospe od Otoka, te zaključiti: „Zaslужili su doista da im se čudimo, kao oni koji su se zavjetovali na prezir prema smrti, a ipak ni na znak s neba nisu zatomili u sebi otupljujući strah pa nije čak ni jedan jedini sluga ostao kao primjer odanosti“. Za onoga pak koji je najkontroverznija figura u *Obrani*, mletačkog kneza Balbija koji je kukavički napustio otok čiju je obranu trebao osigurati i voditi, bilo je dovoljno pratiti njegove korake od prvih planova za bijeg i tek uvesti pojedine detalje, poput lakonskog odgovora dubrovačkog poslanika Ilije Bunića koji nakon razgovora s knezom poruči „Sve će proći dobro ako knez ode“ ili podatka da je knez naposljetku otišao u gluho doba noći, kroz manja gradska vrata, odjeven u običnu mornarsku odjeću.

U stalno prisutnoj opreci između kukavištva i hrabrosti – za koju također navodi i druge primjere, kao onaj brata Vice ili preminulog branitelja Frana Coste¹⁹ – neizbježno je da do izražaja dođe hrabrost i sposobnost samog arhi-

¹⁹ „[...] mladić uistinu dostojan vječne uspomene, budući da se više volio s ocem i domovinom izložiti zajedničkoj opasnosti nego se prestrašeno brinuti samo za sebe. Naime, kad je čuo da se sprema neprijateljski napad, otišao je iz Dubrovnika, gdje je tada boravio sa ženom i djecom, pohitao pješke i svojevolumeno se zatvorio među zidine; neprestano je i riječju i dje-

đakona Rozanovića. Uz mnoge već nabrojene zasluge i podvige, u nekoliko je kritičnih trenutaka upravo on sprečavao katastrofu: jedini je uspio otvoriti oružarnicu, oslobodio je začepljeni kanal na zidinama, posredovao u sukobu između kneza i građana i osigurao miran povratak izbjeglica. Kao i kod drugih, i u vlastitom slučaju riječ prepušta djelima (pri čemu ne zaobilazi ni neuspjeh: beznade među ljudima i sve intenzivnije pripreme za bijeg nakon njegove vrlo angažirane propovijedi pokazuju da ona nije imala osobitog učinka), a mjestimično im pridružuje poneki komentar („Ja svakako priznajem da sam pod utjecajem Božje volje ili lakomislenosti ili pak očaja bio otupio duhom i otvrdnuo u preziru prema smrti“). Uz tako poman Rozanovićev prikaz vlastite uloge opravdano je pitati se i o mjeri njegove samopromocije. Ta samopromocija korespondira i s ranijim izvještajima za vladajuće i s pismom Beccadelliju, kao i s odnedavno bolje poznatom Rozanovićevom biografijom. Kako je već primijećeno, *Obranu* se ne bi smjelo „sasvim odvojiti od praktičnih ciljeva“ novopronađenih dokumenata (Lupić, Bratičević 2024: 31). Dva su izvještaja bila pisana u svrhu traženja nagrade za Rozanovića i njegovu obitelj, a pismo Beccadelliju dok je u Veneciji čekao da se nagrada realizira. Ni literarna obrada, koja je nastala nešto kasnije i koja je bila namijenjena široj publici, nije lišena samoprezentacijske dimenzije. Budući da Rozanović u njoj nastoji oblikovati reprezentativnu sliku o sebi, olakšavajuća mu je okolnost u prikazu zbivanja koji izrijeком najavljuje kao istinit bila činjenica da su Korčulani nad nadmoćnim neprijateljem izvojevali pobjedu.

Težnja za objektivnosti – koliko god da je posvemašnju objektivnost nemoguće postići – odredila je i Rozanovićev stil. Njegovo pripovijedanje uglavnom slijedi kronologiju, što naglašava i navođenjem datuma. Važno mu je biti precizan u faktografiji i ponuditi što cjelovitiju sliku događanja koja su dovela do sudbonosne bitke i njezinih posljedica. Stoga ocrtava strateške okolnosti, društvene odnose na Korčuli i odnose Korčulana sa susjedima te uključuje u narativ i velik broj osoba, imenom i prezimenom, i pojedinosti kojima prikazuje njihovu ulogu u dinamici zbivanja. U takvu nizanju događaja i činjenica njegov je stil jednostavan i jasan, blizak izvještajnom i koncizan, što pridonosi uvjerenosti. Ponekad su prijelazi s teme na temu nagli, no pažljivo je uspostavljena ravnoteža u upotrebi vrlo kratkih rečenica (najčešće na počecima ili na kraju tematskih cjelina, za komentare i opis stanja) i dužih, sintaktički kompliciranijih rečenica kojima se

lom sugrađane bodrio na obranu domovine, i tim ga radije hvalim, da ga buduća pokoljenja mogu nasljedovati“.

služi za izlaganje događanja pa u njima dominiraju glagolski oblici.²⁰ U izboru riječi, u skladu s objektivnim stilom, nastoji biti egzaktna, bez velike potrebe za varijacijama, sinonimijom ili metaforičnim izrazima, po cijenu ponavljanja. Leksik je zapravo blizak svakodnevnom govoru, uz veći udio vojnog nazivlja, za koje su karakteristični neologizmi, odnosno posuđenice iz romanskih jezika (*bombarda*, *archibusus* i dr.). Pripovjedni dijelovi ipak nisu suhoparni, jer postoji nekoliko načina na koje izričaj čini stilski efektinim. To postiže, na primjer, dodajući u zaključku pojedinih epizoda kratak osobni komentar, poentiran i pojačan stilskim sredstvima,²¹ upotrebom upravnog govora kod kraćih replika (duže dijelove razgovora prenosi u neupravnim obliku)²² i intenzivnijom upotrebom stilskih sredstava ondje gdje se i radnja intenzivira, čime uspješno dočarava njezinu napetost i dramatičnost.²³ Osim na takvim mjestima, Rozanovićev je stil elaboriraniji i bogatiji stilskim figurama u dijelovima teksta kojima daje uzvišen, dostojanstven i svečan ton: u pozdravnim željama iz posvete duždu, u spomenutoj invokaciji, propovijedi, završnoj molitvi te odjeljku koji toj molitvi prethodi, u kojem vrlo nadahnuto ukazuje na sretan usud male Korčule zahvaljujući božanskoj zaštiti.²⁴

²⁰ Primjere za stilske osobine u nastavku navodim u latinskom izvorniku, s obilježenim važnijim mjestima: *Ex Revelino quoque glandulis archibusonum expositi hostes feriebantur. Sed et ipsi in nostros ingentem multitudinem telorum et glandium contorquebant. Dum sic pugnatur a terra, classis se a littore in mare subtraxit et circa muros eminus ambiendo subsistebat aliquantisper adigebatque tormenta et vicinius raptim appropinquabat, sed audito tonitru nostrorum tormentorum raptim quoque recedebat.*

²¹ *Post eorum fugam altera die venerunt duo apostatae eiusdem ordinis, non tamen eiusdem provinciae, qui auferre ornamenta pretiosa ab eadem imagine nitebantur; quos remisimus unde venerant, vacuos, et si erubescitiae compotes fuerunt, erubescentes.*

²² *Dum vagaretur Archidiaconus per urbem tanquam furens obtestareturque singulos ut se ad pugnandum expedirent, accurrit ad eum Vincentius frater eius, qui eousque solus contenderat cum multis ne fugerent. „Eia, quid agendum?“, inquit. „Omnes fugiunt!“ – „Moriendum hic“, respondit.*

²³ *Tum coepit per urbem discurrere clamitans ut quisque ad pugnam in sua statione persistat. Nihil proficiebat. Alius mortem minari, alius proditorem appellare, alii se per muros demittere, alii per foramina bombardarum effugere; ut quisque erat iunior atque expeditior, prior praecipitem se mittere de moenibus.*

²⁴ *Quod si unquam alio tempore et usquam alibi divini numinis potestas humano generi patuit, plane in servanda Curculensi urbe manifeste constitit. Ut enim involvantur silentio (quandoquidem absque lacrimis referri nequeunt) tot aliae munitissimae urbes captae incensae deditae, quis nisi divina pietas eam urbem debilibus muris, parva manu, et ea imbelli praeservavit? Quis pueris rei bellicae imperitis stratagemata, consilia, robur et audaciam subministravit? An non Dei munus est vigilantibus frustra custodibus per ministros sacrorum furtivam hostium invasionem*

Pažljivo literarno oblikovanje osobito dolazi do izražaja i u načinu na koji Rozanović uokviruje svoje izlaganje. Kako primjećuje i Pantar, jezgri je dio priče – opis bitke – „uokviren[o] opisom Korčule s jedne, i nabravanjem branitelja s druge strane“ (Pantar 2012: 9). No okviri su višestruki i otkrivaju vještu kompoziciju, izgrađenu na principu simetrije. Bitka je središnji dio i vrhunac naracije, a ekskurs o otoku, kako je spomenuto, usporava radnju upravo u iščekivanju najvažnijih vijesti, dok popis sudionika i procjena gubitaka obiju strana na narativnom planu donose određeno smirenje nakon prevladane opasnosti. Ispred ekskursa o Korčuli Rozanović je donio sliku stanja i događaja koji su prethodili, i pritom se idući od udaljenijih mjesta, počevši s Ciprom, geografski približavao Korčuli, s posebnom pozornošću prema događanjima u Jadranu, dok se nakon popisa branitelja i prikaza stanja na Korčuli nakon bitke, prateći povlačenje turskih gusara, osvrnuo i na okolna zbivanja, osobito na Hvaru, da bi zaključno evocirao veliku pobjedu zapadnih snaga kod Lepanta. Ispred, pak, uvodnog uvida u geografski i povijesni kontekst obrane Korčule stoji zaziv Blaženoj Djevici Mariji, kojoj je upućena i završna molitva. Posljednji sloj uokvirivanja čine posveta duždu s jedne strane i dvije latinske pjesme s druge.²⁵ Budući da se pjesme referiraju na bitku kod Lepanta od 7. listopada 1571. – prva, *In Turcas oratio (Molitva protiv Turaka)*, kao zaziv za Božju pomoć uoči bitke, te druga, *In magna navali victoria (O velikoj pomorskoj pobjedi)*, kao proslava trijumfa – usko su tematski vezane uz obranu Korčule. Posvetom pak Rozanović djelo upućuje Nicolòu da Ponte u kao zaštitniku koji ga je zadužio već i prije dolaska na položaj dužda. U njoj Rozanović iznosi i jedno važno historiografsko načelo, o čemu će više riječi biti u sljedećem odjeljku. Ondje će, također, književna obilježja *Obrane* spomenuta u ovome dijelu biti smještena u žanrovski kontekst historiografije.

4. Žanrovsko određenje *Obrane*

U uvodnoj rečenici *Obrane* Rozanović je progovorio o motivima koji su ga potaknuli na pisanje i pritom svoje djelo nazvao umanjenicom *commen-*

patefieri? Nunquid non est Dei beneficium ex nostris, qui debilitatem obsessorum proderet, captum fuisse prorsus neminem?

²⁵ Posveta se nalazi u Rozanovićevu autografu i u jednom od sačuvanih rukopisa, onom koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru. Dvije Rozanovićeve pjesme priložene *Obrani* nalaze se u autografu i u svim prijepisima, samo što je u neke od njih druga pjesma dospjela u krnjem obliku (više u: Lupić, Bratičević, „Rukopisna predaja *Obrane Korčule* Antuna Rozanovića“, u pripremi).

tariolum (pojačana je pridjevom: *hoc brevi commentariolo*, „u ovom kratkom malom komentaru“). To je jedino mjesto u tekstu na kojem mu daje ikakvo određenje. Premda je pojam ‘komentar’ i za humaniste imao i šire značenje osvrta, kakav su u antici pisali i gramatičari, filozofi, pravnici, teolozi i dr. (Riggsby 2006: 134), bio je također termin za žanrovski oblik u okvirima antičkog žanra historiografske književnosti, a prvenstveno je asociirao na najpopularnija djela historiografske proze koja u naslovu sadrže određenje *commentarius*, odnosno Cezarove *Komentare o Galskom ratu* i *Komentare o građanskom ratu*. Upravo zbog povezanosti Rozanovićeve *Obrane* s njegovim izvještajima mletačkoj vladi važno je spomenuti kako je u trenutku kada Cezar piše svoja povijesna djela postojala tradicija službenih rimskih komentara, odnosno godišnjih izvještaja koje su rimski magistrati, pa i vojskovođe, podnosili senatu o svojem radu i vojnim postignućima. Ti su prvotni, službeni *commentarii* bili predavani u obliku bilježaka pisanih jednostavnim stilom. Stoga su Cezarovi suvremenici, poput Cicerona i Aula Hircija, i njegove *Komentare* čitali u toj tradiciji, ali su i uvidjeli da se ti tekstovi od nje udaljuju i da, za razliku od nekih drugih komentara nastalih sličnim povodom, neće služiti kao podloga povjesničarima da ih dotjeranim stilom preoblikuju u povjesnice (*historiae*), jer su već pisani vrsnim stilom i već sami po sebi jesu samostalna historiografska djela (Riggsby 2006: 143, 147).²⁶

Cezarovi komentari neka svoja obilježja preuzimaju iz spomenutih službenih rimskih komentara, a neka Cezar uvodi kao nova ili pak ono naslijeđeno modificira. Njegovo pripovijedanje u *Komentarima* prati kronološki slijed zbivanja. Pripovjedač ne samo da prenosi zbivanja kao njihov svjedok, svjestan da ih vrijedi sačuvati za pamćenje, nego ih i ocjenjuje, odnosno iznosi vlastito mišljenje o njima. Eksplicitno opisuje prizore iz bitaka, naglašavajući vlastita, ali i postignuća i herojstva svoje vojske, i nerijetko ističući stanja straha i samilosti tijekom bitaka. Pripovijedanje o sebi u trećem licu čuvena je Cezarova inovacija, kojom je stvorio privid distance u odnosu na vlastite pothvate i umanjio dojam samohvale. Ipak, ima

²⁶ Ovo shvaćanje komentara kao temeljnih zapisa o povijesnim zbivanjima, koji se bilježe kao svjedočanstvo vremena ali i kao mogući izvor građe „pravim“ i stilistički vještijim historiografima prisutno je i kod nekih naših humanističkih historiografa, kao dio iskaza autorske skromnosti; v. Brodarić 1990: 15–16; Crijević Tuberon 2001: 3 (ipak, jedna bitna značajka Tuberonove *Komentare* odmiče od žanrovske tradicije iz koje je preuzeo naslov svom djelu, a to je činjenica da u njegovoj naraciji autor sam nije i protagonist zbivanja o kojima pripovijeda).

slučajeva kada upotrebljava prvo lice, i to je isključivo onda kada nastupa kao pisac, a ne kao sudionik događanja. Čest su element strukture upravni i neupravni govori, koji nisu toliko u službi informativnosti koliko ilustriraju nečiju istaknutu ulogu (najčešće vojskovođe) ili služe ohrabivanju vojnika. Neke epizode imaju uokvirenu kompoziciju. Etnografske digresije u *Komentarima o Galskom ratu* brojne su i pokazuju Cezarove interese i želju da nove spoznaje o slabije poznatim galskim plemenima prenese Rimu: uključuju vojne običaje, politički ustroj, ulogu vođa, gospodarska pitanja, geografski položaj, prirodna bogatstva i sl. Prisutna je intertekstualnost, a jednostavan stil karakteriziraju jasnoća (*claritas*), kratkoća (*brevitas*) i prikladan izbor riječi (*proprietas verborum*) (Kraus 2009: 160–165; Fantham 2009: 151; Von Albrecht 2005: 60).

Komentari o Galskom ratu i *Komentari o građanskom ratu* nisu bili rašireni u srednjem vijeku; ne čitaju se u školama ni na osnovnoj ni na višoj razini (Suerbaum 2009: 317–318), a komentara pisanog po uzoru na Cezarove nema među historiografskim oblicima srednjovjekovne književnosti.²⁷ Komentar kao historiografski oblik obnavlja se s preuzimanjem klasičnih modela u humanizmu, kada historiografija postaje jedna od stožernih disciplina obrazovnog sustava. Model cezarovskog komentara u kojem se u cjelini zbivanja ističu vlastiti potezi osobito je popularan od sredine 15. stoljeća nadalje, bilo da je riječ o opsežnijim autobiografskim djelima kao u *Commentarii rerum memorabilium* Pija II. ili o povijestima pojedinih ratova ili bitaka, kao što je na primjer *Commentarius de bello Melitensi* Nicolasa Duranda de Villegaignona iz 1553. (IJsewijn, Sacré 1998: 181). U novim političkim i društvenim okolnostima taj se žanr pokazao posebno pogodnim za neposredan opis recentnih političko-vojnih zbivanja, osobito kada je u središte trebalo staviti apologiju protagonistova djelovanja i prikaz njegove *virtus* (Ianziti 1992: 1033). Pišu ga autori koji su izravni svjedoci i sudionici događanja, a njihov status očevidca jamči istinitost izloženoga. S obzirom na važnost političkoga trenutka koji je u fokusu, retoričke i stilske ambicije padaju u drugi plan (Ianziti 1992: 1059).

²⁷ U jedan od temeljnih pregleda srednjovjekovne historiografije, Grundmannov *Geschichtsschreibung im Mittelalter: Gattungen – Epochen – Eigenart* (1957), uključeni su usmenoknjiževni tekstovi, etnička povijest, kronika svijeta, anali, *vita*, *gesta*, kronika naroda i gradska kronika te latinsko pjesništvo (navedeno prema Mauskopf Deliyannis 2003: 8). Tradicionalno je, pritom, shvaćanje da srednjovjekovni autori nisu promatrali tekstove kroz sustav žanrova i da su granice navedenih oblika često vrlo propusne (Mauskopf Deliyannis 2003: 9–10).

Širenje cezarovskog komentara usporedno s drugim vrstama imalo je utjecaja i na mletačku historiografiju, koja se u humanizmu odvaja od bogate tradicije kroničarskih pregleda (Connell 2012: 355). Tada su specifične političke okolnosti i institucionalni okvir doveli do snažnog razvoja memoarske historiografske proze. Rani je primjer cezarovskog komentara djelo Francesca Contarinija na dužnosti poslanika Mletačke Republike u Sieni (*Commentarii rerum in Hetruria gestarum*, o. 1455), dok nedugo zatim *Commentarii della guerra di Ferrara* (1484) Marina Sanuda najavljuju prijelaz na vernakular i na pragmatičan pristup vidljiv u oslanjanju na službene dokumente, diplomatske izvještaje, korespondencije i sl. (Breisach ³2007: 157). Hrvatski humanist Koriolan Cipiko, zapovjednik trogirске galije pod Pietrom Mocenigom tijekom četverogodišnjeg rata Venecije za Eubeju, 1477. objavljuje *Petri Mocenici imperatoris gesta*, djelo koje se u našoj književnoj historiografiji određuje kao memoarska proza, štoviše, kao „prvi naši pomorsko-ratni memoari“ (Gligo 1977: 31). Cipiko ih izriječkom ne smješta u tradiciju komentara, ali neka bitna obilježja dijele s tim žanrom: opise bitaka, geografske, etnografske i antikvarске ekskurse, koncizan stil te, osobito, pripovijedanje o sebi u trećem licu.

U drugoj polovici šesnaestoga stoljeća, kada je pisao *Obranu*, Rozanović je, dakle, imao žanrovski model ne samo u Cezarovu prototipu komentara nego i u nizu prethodnika u tada već više od stoljeće dugoj tradiciji. Iako njegovo djelo, za razliku od mnogih drugih, ne nosi u naslovu žanrovsku odrednicu, i spomenuti termin *commentariolum* i brojne druge osobine djela pokazuju da se i on svjesno u tu tradiciju uključuje.²⁸ Glavnina tih osobina već je u radu navedena: najvećim dijelom pravocrtno pripovijedanje koje prati kronološki slijed, pripovjedač koji je i sam dio zbivanja i koji ih povremeno komentira, iscrpan prikaz bitke s istaknutim hrabrim pothvatima

²⁸ Jedini izvorni naslov za koji sigurno, prema autografu, znamo da je autorov jest *Coryrae Melenae opus*, što je žanrovski neutralno. U dvama prijepisima prenosi se u naslovu odrednica *relatio historica*. Vjerojatno je posrijedi kasniji dodatak koji govori o tome kako se Rozanovićevo djelo percipiralo u predaji. Potreba da se uz pojam izvještaja ili pripovijedanja (*relatio*) doda atribut „povijesni“ može ukazivati na temu koja pripada u sferu nevjerojatnog, čudesnog ili egzotičnog, onoga čemu čitateljstvo ne može svjedočiti (kao u, primjerice, *Historica relatio de Ruthenorum origine, eorumque miraculosa conversione* (1598), *De rebus Iaponicis historica relatio* (1599), *Gli ultimi sforzi Ottomani: relazione historica del famoso asse-dio di Vienna* (1684)). Takav je događaj bio i obrana Korčule, u kojoj je mali broj slabo naoružanih stanovnika odbio nadmoćno brodovlje i koja, iz njihova očista, ne bi bila moguća bez čudesnog božanskog posredovanja. Iz posvete duždu ne saznaje se žanrovska pripadnost teksta. Rozanović se ondje na djelo referira kao na, redom, *defensio*, *libellus* i *opusculum*.

uključujući vlastite, umetnuti adhortativni govor (propovijed), upotreba upravnog i neupravnog govora, uokvirivanje kao element strukture, topografski ekskurs, jednostavan stil. Preostaje osvrnuti se na upotrebu prvog i trećeg lica te dodati još jedan važan postulat humanističke historiografije.

O postupcima Antuna Rozanovića u *Obrani* se uvijek pripovijeda u trećem licu i uvijek ga se naziva *archidiaconus*. Njegovo se ime spominje samo jednom, u popisu sudionika bitke. U tekstu nema nikakvih formalnih signala iz kojih bi se zaključilo da je on autor djela. Pripovjedač sam katkad se prikazuje kao dio zajednice i tada upotrebljava množinu (*nos* ili *nos oppidani*, „mi stanovnici“). Postoji, međutim, nekoliko mjesta gdje je upotrijebljeno prvo lice jednine. Jednim dijelom to se događa kada pripovjedač govori o sebi kao pripovjedaču, kada želi naglasiti da je ono što iznosi njegova pretpostavka ili mišljenje a ne činjenica (izrazima *ut reor* i *ut puto*, „kako mislim“, te *ni fallor*, „ako se ne varam“) ili kada opravdava pripovjedačke postupke, što se moglo vidjeti na primjerima uvođenja ekskursa o Korčuli i popisa branitelja. Kako pripovijedanje odmiče, sve su prisutniji iskazi u prvom licu iz kojih saznajemo njegovo mišljenje ili stanja u odnosu na zbivanja koja opisuje, kao u već spomenutom priznanju vlastite okorjelosti naspram smrti ili u najavi bitke kod Lepanta: „[...] iako se ne bih usudio nazvati je [*sc.* obranu] pretkazanjem velike pomorske pobjede koja je uslijedila iste godine kod Korintske prevlake, ipak se ne bojim dodati da je podvig Korčulana bio nemalen poticaj i podstrek našima da napadnu neprijatelje“. Prisutna je, dakle, i kod Rozanovića uobičajena praksa prema kojoj u pripovijedanje o sebi u trećem licu ipak prodiru i iskazi u prvom.²⁹

Na kraju se vrijedi vratiti na uvodnu rečenicu Rozanovićeva djela. U njoj tumači povod pisanju, u humanističkoj maniri: oni koji su zadivljeni obranom Korčule, postignutom Božjom pomoći, ustrajno od njega traže da opiše slijed događaja u tom preslavnom pothvatu, a on im „ovim kratkim malim komentarom“ konačno udovoljava.³⁰ Slijedi već više puta spominjana invokacija, a u njoj jedno od općih mjesta historiografskoga pisanja, deklarirana usmjerenost na istinu, ovdje u obliku molitve Djevici Mariji: *manum et calamum per veritatis semitas ... deducito* („[moju] ruku i pero vodi

²⁹ Može se na ovo mišljanje naići i kod Cipika: „(...) i on za sebe, sada u prvom licu, kaže kako je bolno uzdahnuo videći što tako velebno i skupo djelo propada zbog barbarskog nemara“ (Gligo 1977: 34).

³⁰ Vrlo sličan postupak nalazi se kod Tuberona, koji tvrdi da je historiografsku građu odlučio zapisati „na poticaj prijatelja“, *amicorum hortatu* (Crijević Tuberon 2001: 3).

stazama istine“). No Rozanović se u još jednom trenutku zaklinje na istinu. U posveti duždu nalazi se programatski intoniran iskaz koji je važno navesti u cijelosti:

Znam da neće nedostajati onih koji će kritizirati siromaštvo riječi, suh stil, svrhu i način izlaganja povijesti. Njima ću, što god mi prigovorili, uzvratiti jednom riječju: da nikomu nisam preoteo mogućnost da sastavi bolji tekst niti sam zapriječio pristup nečem većem. Štoviše, budu li upornije nasrtali, kako ne bi bilo mjesta raspravi, iskreno ću priznati da sam pun propusta. Međutim, ako bi tko doveo u sumnju istinitost onoga što se dogodilo, osobito na ovom otoku, protiv takvih sumnjičavaca zazivam vašu pomoć, nepobjedivi duždu, preuzvišeni senatu, budući da ste vi i veliki dio toga vidjeli svojim očima i saznali tada iz izvještaja presvijetlih muževa Jacopa Foscarinija i Filipa Bragadina, poslanika za cijeli Ilirik, i da sve vrlo dobro znate.³¹

U prvome dijelu Rozanović unaprijed prihvaća kritike koje bi mogle biti usmjerene na njegov stil. Takva izjava pripada redovitim iskazima autorske skromnosti, a zanimljivo je i da se vezano uz nju stavlja u ulogu pisca koji donosi građu onima koji će ju obraditi vještije od njega. No kudikamo mu je važnije, u drugom dijelu, naglasiti da piše istinu. Vjerodostojnim prikazivanjem zbilje Rozanović je slijedio postulat *verisimilitudo*, koji je Ciceron nazvao „prvim zakonom povijesti“ (*prima lex historiae*) i koji je uz moralnu dimenziju i retoričku obradu pripadao osnovnim zahtjevima historiografskog pisanja u antici, pa onda i u humanizmu (Laureys 2014: 365–367).

³¹ *Scio non defuturos qui verborum inopiam, orationis ariditatem, intentionis finem ac historiae rationem carpant. Quibus quicquid in me perstrepent, uno hoc verbo satisfaciam, quod nemini facultatem meliora texendi praeriperim vel aditum ad maiora praecluserim. Quin etiam si pertinatius urgeant, ne sit contentioni locus, plenum me rimarum ingenue non diffitebor. Si quis tamen veritatem rerum praesertim in ea insula gestarum in dubium revocaverit, vestram opem, Invictissime Princeps, Augustissime Senatus, adversus huiusmodi haesitatores imploro, quippe qui et propriis oculis magnam partem inspexistis et relationibus illustrium virorum Jacobi Foscareni et Philippi Bragadani, totius Illyrici legatorum, tunc certiores facti rem universam optime tenetis.*

5. Zaključak

Kada Rozanović piše latinsko djelo o obrani Korčule, iza njega su izvještaji vlastima, dopisi i pisma u kojima je u sažetijem ili opširnijem obliku izlagao najvažnija zbivanja vezana uz hrabri podvig Korčulana, a iza njega je i obećanje vlasti o beneficiju kao nagradi za zasluge njegove obitelji u borbi. Kao renesansni humanist Rozanović se oslanja na klasične uzore i humanističke prethodnike i piše kratko historiografsko djelo u kojem donosi istinitu povijest bitke i popratnih zbivanja. Istinitost nije samo izrijekom navedena kao načelo, već ju se može ovjeriti u usporedbi s njegovim dopisima vlastima. Držao se također načela o poučnoj i moralnoj dimenziji historiografije, koja je u njegovu djelu vidljiva i iz njegovih osobnih osvrta i zaključaka, no još i više iz primjera čestitog i nečestitog ponašanja, iz kojih se moglo izvući praktične pouke za odgovorno i zauzeto djelovanje pojedinca na dobrobit zajednice. Retorička obrada povijesne građe pokazuje da niz bitnih obilježja dijeli s historiografskim žanrom komentara cezarovskog tipa, a i njegovo određenje djela terminom *commentariolum* ukazuje na to da se osvijesteno uključio u tu humanističku tradiciju. Ako postoji u *Obrani* element koji se može činiti stranim toj žanrovskoj tradiciji, onda je to pozornost dana božanskoj providnosti i pomoći. Ipak, treba reći da Rozanović ne odbacuje racionalno objašnjive uzročno-posljedične veze među događanjima, a oslonjenost na nebesku zaštitu treba pripisati dijelom njegovu životopisu i još većim dijelom životu lokalne zajednice s kojom upoznaje širu publiku i koja je u njemu dobila svojeg prvog povjesničara.

Popis literature

- Albrecht, Michael von (2005) *Masters of Roman prose from Cato to Apuleius: Interpretative Studies*, preveo Neil Adkin, F. Cairns, Leeds.
- Beneš, Carrie (2011) *Urban Legends. Civic Identity and the Classical Past in Northern Italy 1250–1350*, The Pennsylvania State University Press, University Park, PA.
- Breisach, Ernst (³2007) *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Brodarić, Stjepan (1990) *Mohačka bitka 1526*, preveo i bilješkama popratio Stjepan Sršan, Kulturno-informativni centar Privlačica, Vinkovci.

- Connell, William J. (2012) „Italian Renaissance Historical Narrative“, *The Oxford History of Historical Writing*, sv. 3, 1400–1800, ur. José Rabasa et al., Oxford University Press, Oxford, str. 347–363.
- Crijević Tuberon, Ludovik (2001) *Komentari o mojem vremenu*, uvodna studija i prijevod Vlado Rezar, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Fabijanić, Donat (1863) *Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina fino ai giorni nostri*, sv. 1, Tip. fratelli Battara, Zadar.
- Fantham, Elaine (2009) „Caesar as an Intellectual“, *A Companion to Julius Caesar*, ur. Miriam Griffin, Wiley-Blackwell, Chichester, str. 141–156.
- Farlati, Daniele; Coleti, Jacopo (1800) *Illyrici sacri tomus sextus: Ecclesia Ragusina cum suffraganeis et Ecclesia Rhiziniensis et Catharensis*, Apud Sebastianum Coleti, Venecija.
- Foretić, Vinko (1958) „Turska opsada Korčule g. 1571“, *Vesnik Vojnog muzeja JNA*, 5, 2, Beograd, str. 61–91.
- Fusko, Paladije (1990) *Opis obale Ilirika*, priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić, Latina et Graeca, Zagreb.
- Gligo, Vedran (1977) „Koriolan Cipiko“, Cipiko, Koriolan, *O azijskom ratu*, preveo i uredio Vedran Gligo, Čakavski sabor, Split, str. 7–52.
- Ianziti, Gary (1992) „I ‘Commentarii’: appunti per la storia di un genere storiografico quattrocentesco“, *Archivio Storico Italiano*, 150, 4, Firenca, str. 1029–1063.
- IJsewijn, Jozef; Sacré, Dirk (1998) *Companion to Neo-Latin studies. Part II, Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, Leuven University Press, Leuven.
- Jovanović, Neven (2011) „Marulić i *laudationes urbium*“, *Colloquia Maruliana*, 20, Split, str. 141–163.
- Jovanović, Neven (2015) „Croatian anti-Turkish Writings during the Renaissance“, *Christian-Muslim relations: Bibliographical History*, sv. 7, *Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500–1600)*, ur. David Thomas i John Chesworth, Brill, Leiden – Boston, str. 491–515.
- Jovanović, Neven (2016) „*Antiturcica iterata* – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost“, *Colloquia Maruliana*, 25, Split, str. 101–146.

- Jovanović, Neven (2018) „Searching for Schiavoni intellectuals“, *Il capitale culturale. Studies on the Value of Cultural Heritage*, Supplementi (7/2018): *Visualizing Past in a Foreign Country: Schiavoni/Illyrian Confraternities and Colleges in Early Modern Italy in Comparative Perspective*, ur. Giuseppe Capriotti et al., Università di Macerata, Macerata, str. 279–289.
- Jovanović, Neven (2023) „Experience of Space in Defense of Korčula from the Ottoman Attack (1571) by Antonius Rosaneus“, dostupno na adresi <https://doi.org/10.31219/osf.io/yqnuw>, posjet 12. srpnja 2024.
- Kalogjera, Goran (1994) *Iz književne baštine otoka Korčule*, Centar društvenih djelatnosti mladih, Rijeka.
- Kalogjera, Goran (1995) *Znameniti Korčulani*, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka.
- Kalogjera, Goran (2003) *Korčulanska pera: leksikon*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka.
- Kalogjera, Goran (2005) *Korčula koje više nema*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka.
- Kalogjera, Goran (2006) „Korčulanski latinisti u pregledu po vjekovima“, *Međunarodni znanstveni skup Latinitet u Europi s posebnim osvrtom na hrvatski latinitet nekad i danas*, ur. Darko Deković, Matica hrvatska – Ogranak u Rijeci, Rijeka, str. 358–377.
- Kastropil, Stjepan (1965) „Nacrt za književnu povijest otoka Korčule do sredine prošlog stoljeća“, *Zadarska revija*, 14, 2, Zadar, str. 117–146.
- Kraus, Christina S. (2009) „*Bellum Gallicum*“, *A Companion to Julius Caesar*, ur. Miriam Griffin, Wiley-Blackwell, Chichester, str. 157–174.
- Kümmeler, Fabian (2020) „*Mediator inter eos cathellanos et fideles nostros*: A Korčulan Perspective on the Kingdom of Naples and the Catalans in the 15th Century“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 52, 3, Zagreb, str. 287–319.
- Laureys, Marc (2014) „The Theory and Practice of History in Neo-Latin Literature“, *Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World: Macropedia*, ur. Philip Ford et al., Brill, Leiden, str. 363–375.
- Lupić, Ivan; Bratičević, Irena (2024) „Novi podaci za biografiju Antuna Rozanovića“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 62, Zagreb – Dubrovnik, str. 9–34.

- Ljubić [Gliubich], Šime [Simeone] (1868) *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Rod. Lechner librajo dell' I. R. Università, Beč; pretisak: Battara e Abelich libraj, Zadar.
- Mauskopf Deliyannis, Deborah (2003) „Introduction“, *Historiography in the Middle Ages*, ur. Deborah Mauskopf Deliyannis, Brill, Leiden, str. 1–13.
- Pantar, Nives (2012) *Antun Rozanović: Obrana Korčule od Turaka 1571: rukopisi Državnog arhiva u Zadru i Državnog arhiva u Dubrovniku*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Pribojević, Vinko (1951) *O podrijetlu i zgodama Slavena*, uvod i bilješke napisao i tekst za štampu priredio Grga Novak, preveo i kazalo imena sastavio Veljko Gortan, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Riggsby, Andrew M. (2006) *Caesar in Gaul and Rome: War in Words*, University of Texas Press, Austin.
- Rozanović, Antun (1871) *Povijest korčulanske pobjede proti Uluz-Aliji, algjerskome polukralju, održane dne 15 kolovoza 1571 godine*, preveo P[etar] F[ranasović], Tiskom Dragutina Pretnera, Dubrovnik.
- Suerbaum, Almut (2009) „The Middle Ages“, *A Companion to Julius Caesar*, ur. Miriam Griffin, Wiley-Blackwell, Chichester, str. 317–334.
- Šišić, Ferdo (1937) „Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)“, *Starine*, 38, Zagreb, str. 1–180.
- Tomičić, Zrinka (2011) „Rozanović, Antun“, *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 3, ur. Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 610–611.

SUMMARY

Irena Bratičević

ANTUN ROZANOVIĆ'S KORČULA DEFENDED FROM THE TURKS: THE PROBLEM OF CONTEXT AND THE QUESTION OF GENRE

In 1571, Antun Rozanović participated in the defense of Korčula against the attack of Turkish pirates, after which he described the most important events related to the preparation of the defense and the battle itself in a Latin work entitled *Corcyrae Melanae opus*. His work was regularly used by historians as a report that offers first-hand information, while analyses from the perspective of literary scholarship are still largely lacking. In this essay Rozanović's Latin work is viewed in relation to the reports he wrote in Italian in the form of a letter to the Venetian government and in the form of a letter to a friend, so as to identify the rhetorical procedures by which the content of the reports was expanded and given a more literary shape. In accordance with the established classification of Neo-Latin literature, Rozanović's text is placed in the tradition of the historiographic genre of commentary.

Keywords: *Antun Rozanović; Korčula Defended from the Turks; Korčula; historiography; commentary; Neo-Latin literature*

III

PRIKAZI

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

VRIJEDNA KNJIGA KOGNITIVNOLINGVISTIČKIH RASPRAVA U KROATISTICI

Branimir Belaj, *Kognitivna lingvistika i hrvatski jezik*

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2023.

Knjiga Branimira Belaja *Kognitivna lingvistika i hrvatski jezik* sadrži petnaest znanstvenih rasprava koje je autor objavio u domaćim i inozemnim lingvističkim publikacijama u razdoblju od 2005. do 2023. godine. Dvanaest od njih autor je napisao samostalno, a tri su u suautorstvu; tri su izvorno napisane na engleskom jeziku te su u ovoj knjizi prevedene na hrvatski. Prema autorovim riječima, sve su rasprave u određenoj mjeri promijenjene u odnosu na izvornu inačicu, a prije svega one starije, pogotovo u smislu uključivanja recentnije literature. U ovoj su knjizi one raspodijeljene u četiri šire tematske cjeline, a to su (1) „Standardni idiom i norma“, (2) „Iz sintakse i semantike fraze i jednostavne rečenice“, (3) „Prostor i vrijeme u jeziku“ i (4) „Metafora, metonimija i ironija“.

Prva cjelina donosi dvije rasprave: „O standardnom idiomu iz ko-

gnitivne perspektive“ i „Leksik i identitet“. U prvoj od njih, uzimajući kriterij zastupljenosti u jezičkoj upotrebi kao glavni, Belaj definira standardni jezik kao *neorganski i polifunkcionalni idiom, koji s obzirom na različite uporabne registre i kontekste obuhvaća kontinuum svih visokofrekventnih (uobičajenih / prosječnih / normalnih) konstrukcija zajedničkih većini govornika jedne ili više nacionalnih zajednica* (str. 21). U takvu određenju očituje se jedini lingvistički razuman i održiv pristup standardnom jeziku koji ne dovodi u sukob govornike i jezik kojim se oni služe. Njegova opravdanost u ovoj je raspravi vrlo argumentirano teorijski obrazložena ali i praktično dokazana razmatranjem šest vrlo frekventnih konstrukcija koje hrvatska normativna literatura uporno proglašava „nepravilnima“ / nestandardnima. Deskripcijom i eksplikacijom, uz primjenu teorijsko-

-metodološkog aparata kognitivne lingvistike, prvenstveno upotrebnog modela i kognitivne gramatike, analizirani su uzročni subordinatori *s obzirom na to da / s obzirom da / obzirom da*, složeni prijedlog *u vezi (sa) / u vezi*, zatim glagoli *zahvaliti / zahvaliti se* i *seliti / seliti se*, prilog *kamo* i dativ te prilog *gdje* i genitiv s prijedlogom *kod* uz glagole kretanja i na kraju prijedlozi *u* i *za* u označavanju cilja uz glagole kretanja. Iako ograničena na mali broj primjera, analiza je više nego uvjerljivo dokazala da je predloženi pristup normiranju koji se vodi kriterijem frekventnosti u opisanom smislu sasvim opravdan.

U raspravi „Leksik i identitet“ Belaj problematizira pojam „leksičke norme“ u smislu propisa koji podrazumijeva ukalupljenost, krutost, stroga ograničenja i sl. Kritizirajući postojeću normativnu orijentaciju i praksu pri kojoj se polazi od standardnoga idioma kao cjeline i uzima jedna riječ koja postaje normativna u svih pet makrostilova i svim njihovim mikrotilističkim varijantama, Belaj s pravom upozorava da takav pristup može biti poguban po standardni idiom. Njegova najvažnija štetna implikacija jest u tome što se time potiru razlike između standardnojezičkih stilova i dokidaju izražajne mogućnosti u različitim kontekstima jezičke upotrebe, čime se standardnom idiomu onemogućuje da očituje polifunkcionalnost

kao svoje suštinsko obilježje bez kojeg je ugrožen i sam njegov opstanak. Sasvim suprotno od toga, nužan je funkcionalni pristup koji će ići od funkcionalnih stilova ka standardnom idiomu u koji će biti uključeni oni leksemi koji najbolje odgovaraju zahtjevima svakog stila ponaosob. Pristupati leksiku i leksičkoj normi prvenstveno znači pristupati značenju, odnosno baviti se ljudskim iskustvom i znanjem u najširem smislu te riječi. “Upravo tu treba tražiti vezu između leksika i identiteta jer leksik nije ništa drugo nego jezična konkretizacija iskustva, a samim tim i jezična konkretizacija identiteta” (str. 50). Kruto reduciranje leksika i njegovo ukalupljivanje zanemaruje konkretizirano kolektivno iskustvo jednog naroda i njegov stvarni identitet.

Drugu, najobimniju tematsku cjelinu ove knjige (Iz sintakse i semantike fraze i jednostavne rečenice), u kojoj se nalazi sedam rasprava, otvara rasprava pod naslovom „Hrvatske medijalne se-konstrukcije“. Riječ je o, po mom sudu, vrlo značajnom prilogu koji unosi red u opis glagola u hrvatskom jeziku koji su u gramatičkoj literaturi poznati pod nazivom „povratni (refleksivni) glagoli“. Podvrgavajući opravdanoj i argumentiranoj kritici naziv „povratni glagoli“, koji je motiviran dijahronijski i čisto morfološki, Belaj predlaže da se on zamijeni nazivom

„medijalni glagoli“ uz sasvim temeljeno i vrlo detaljno obrazloženje koje uključuje niz kako semantičko-pragmatičkih tako i sintaksičkih razloga. „Medijalni glagoli“, navodi autor, „u hrvatskom su jeziku obilježeni visokogramatikaliziranom čestičnom funkcijom enklitičkoga oblika povratne zamjenice (*se*), funkcijom koja simbolizira shematično medijalno značenje niskoga stupnja razdvojitosti sudionika i niskoga stupnja elaboracije događaja, a u hijerarhiji prijelaznosti svrstava ih između prijelaznih povratnih konstrukcija i prototipnih jednosudioničkih neprijelaznih“ (str. 90). Prema tome na njih nije primjenjiva povratnost; koncept povratnosti (refleksivnosti) veže se samo za konstrukcije s prijelaznim glagolima i zamjenicom *sebe* u punom obliku. Ova je rasprava obuhvatila opis jednosudioničkih i uzajamnih višesudioničkih medijalnih glagola kao i čestice *se* u sintaktičkim konstrukcijama – tzv. *se*-konstrukcijama kao što su prototipne generičke medijalne konstrukcije te nešto rubnije apsolutne, pasivne i bezlične.

Druga rasprava u drugoj tematskoj cjelini nosi naslov „Što kognitivna gramatika može reći o tzv. dativnim subjektima?“ U njoj se autor bavi jednim prilično problematičnim pitanjem koje se tiče mogućnosti padežnoga kodiranja subjekta u hrvatskom jeziku izvan nominativa.

Slijedeći kognitivnolingvistički teorijsko-metodološki pristup, Belaj u ovoj raspravi pokazuje zašto i kako dolazi do toga da dativu imanentna semantička uloga doživljavača uvjetuje pojavu konstrukcija s nejasnim preklapanjem semantičko-pragmatičkih odnosa i sintaksičkog statusa dativne dopune. Riječ je o konstrukcijama bezličnih rečenica s dativnom dopunom (npr. *Spava mi se*). Semantička uloga doživljavača koju ima dativna dopuna u njima sasvim logično doprinosi tome da takve dativne dopune imaju određena semantička i pragmatička obilježja subjekta, ali ne i morfosintaksička. Polazeći od temeljne postavke kognitivne lingvistike da gramatika simbolizira značenje, Belaj i na primjeru ovih struktura dokazuje da ono što je morfosintaksički kodirano kao objekt ima u potrebnoj mjeri i semantička i pragmatička obilježja objekta, pa se zato i treba analizirati kao objekt, a ne kao subjekt. Međutim, kako na koncu napominje, dativne su dopune u ovakvim konstrukcijama još jedan u nizu dokaza koji govore u prilog nemogućnosti i neprihvatljivosti oštrog razgraničenja jezičkih kategorija i isključivanja semantičko-pragmatičkih faktora iz sintaksičkoga opisa.

U sljedećoj raspravi pod naslovom „Mogu li imenice imati dopune“ Belaj polazi od razlika između glagola i imenica kao najvažnijih vr-

sta riječi u smislu predikativnosti i argumentne strukture. Ističe kako su glagoli relacijske riječi sa semantičkim polom shematični [PRO-CES], dok imenice predstavljaju entitete u izvornoj i ciljnoj domeni lanca radnje, te se njihov semantički pol shematično definira kao [STVAR]. Ova veoma bitna razlika između glagola i imenica odražava se vrlo jasno i sintagmatski na planu komplementacije i modifikacije. Za razliku od ostalih teorija kognitivna gramatika uvodi i pojam “konceptualne zavisnosti”. Kad se on primijeni, zaključuje se da je u slučaju komplementacije odrednik profila zavisna sastavnica strukture, a dopuna nezavisna; s druge strane u slučaju modifikacije odrednik je profila nezavisna sastavnica, a modifikator zavisna. S obzirom na rečeno logično je da glagoli prototipno uzimaju komplemente, a imenice modifikatore. U tom svjetlu kao vrlo zanimljivo pitanje Belaj razmatra odglagolne (deverbativne) imenice te relacijske imenice koje su u određenoj mjeri slične glagolima. Analiza pokazuje da se u ovim slučajevima može govoriti o *eksplicitnoj modifikaciji* i *implicitnoj komplementaciji*, čemu bi najbolje pristajala funkcija “dopunski modifikator” koja stoji na razmeđu dopuna i modifikatora.

Četvrta rasprava u okviru ove cjeline nosi naslov “O semantičko-

-pragmatičkoj uvjetovanosti alter-nacije akuzativnih i genitivnih direktnih objekata”. U njoj se autor bavi vrlo zanimljivim pitanjem konkurencije akuzativa i genitiva u funkciji direktnog objekta. Polazeći od kognitivnolingvističkog načela po kojemu gramatika simbolizira pozadinske značenjske strukture, Belaj u ovom radu analizira konceptualnosemantičke faktore koji upravljaju upotrebom akuzativa i genitiva pri kodiranju direktnih objekata u tranzitivnim glagolskim konstrukcijama u hrvatskom jeziku. Pokazuje se da pri tome ključnu ulogu imaju semantička obilježja tvarnih imenica (neomeđenost, homogenost i stežljivost) kao prototipnih direktnih objekata koji se izriču genitivom. Ta obilježja mogu se metaforički prenijeti i na druge vrste imenica koje onda podliježu istom obrascu gramatičkoga kodiranja kao i tvarne imenice. Spomenuta obilježja uvjetuju neodređenost kao ključnu semantičku odrednicu dijelnoga i partitivnog genitiva u opreci prema akuzativu kao njihovu parnjaku koji je markiran kao određen.

U petoj raspravi pod naslovom “Predikatni instrumental u hrvatskom jeziku”, koju je autor ove knjige napisao zajedno s Goranom Tanackovićem Faletarom, polazi se od shematičnog značenja ovog padeža koje se definira kao “koncept poklapanja putanja, koji proizlazi iz sce-

narija zajedničkoga kretanja dvaju (ili više) entiteta prema istom cilju, tj. u istom smjeru” (str. 133). U raspravi se nastoji pokazati kako se opisano shematično značenje očituje u rubnijim upotrebama instrumentalna kao što je predikativna. Analiza je obuhvatila predikatski instrumental sa semikopulativnim prijelaznim glagolima (*držati, smatrati, zvati (nazvati, prozvati), imenovati, proglasiti i učiniti*) te predikatni instrumental s kopulativnim glagolom *biti* i sa semikopulativnim neprijelaznim glagolima (*ostati, postati, pokazati se, činiti se, učiniti se, izgledati i djelovati*). Takve su konstrukcije razmatrane u relaciji s odgovarajućim konkurentnim konstrukcijama u kojima je predikativ označen nominativom (samostalnim ili s česticom *kao*) ili akuzativom s prijedlogom *za*. Rezultati analize upućuju na zaključak da postoji visok stupanj poklapanja između kognitivnog statusa predikativnog instrumentalna uvjetovanoga kognitivnom udaljenošću između trajektora i predikatnog imena kao orijentira i njegove frekventnosti. To znači da je instrumental redovito češći uz semikopulativne glagole koji svojim značenjem uspostavljaju veću kognitivnu udaljenost između trajektora i orijentira.

Pretposljednu (šestu) raspravu u drugoj cjelini pod naslovom „Sintaksa i semantika egzistencijalnih

glagola *biti, imati i trebati*” Branimir Belaj napisao je u suautorstvu s Ivom Nazalević Čučević. U njoj se propituje sintaksička uloga navedenih egzistencijalnih glagolskih konstrukcija koje se u kroatističkoj literaturi različito tumače. Zaključuje se da semantički ispražnjeni glagoli *biti* i *imati* tvore egzistencijalno-lokacijske predikate s imeničkom predikativnom dopunom u genitivu (npr. *Bilo je struje / Ima struje*). Glagoli *biti* i *imati* u značenju ‘nalaziti se’ sa svojom dopunom obrazuju imenske lokacijsko-egzistencijalne predikate. I oni se odlikuju ispražnjenim značenjem, a konstrukcija mora sadržavati obavezni prostorni adverbijal (npr. *U kabinetu nije bilo profesora; Na poluotoku ima grad*). Glagol *biti* u značenju ‘boraviti’, ‘živjeti’, ‘stanovati’ u lokacijskim konstrukcijama ne alternira s glagolom *imati*, odlikuje se oslabljenim značenjem, funkcionira kao glagolski predikat i uzima obavezni prostorni adverbijal (npr. *Ivana je u privatnom apartmanu*). Napokon, za glagol *trebati* u značenju ‘nedostajati’, ‘faliti’ (npr. *Luki treba kruh / kruha*) ponuđene su alternativne analize – prva koja pretpostavlja glagol ispražnjen na značenja koji sa svojom obaveznom dopunom čini imenski egzistencijalni predikat, i druga koja pretpostavlja samoznačni glagol u funkciji samostalnog predikata s objektom kao dopunom.

Druga tematska cjelina ove knjige zaključuje se vrlo zanimljivom raspravom pod naslovom “O tzv. rastavnom korelativu *što*”. Predmet je analize riječ *što* u konstrukcijama kakva je *Bilo je mnogo ljudi, što mladih što starih*. Nakon vrlo detaljne deskripcije i ekplikacije Belaj zaključuje da riječ *što* u strukturama ove vrste ima funkciju *kopulativnog priložnog vezničkog intenzifikatora totno-distributivnoga značenja* koji je nastao sljedećim gramatikalizacijskim lancem: *nešto* (neodređena zamjenica) > *nešto* (količinski prilog) > *što* (količinski prilog) > *što* (veznik / čestica). Navedeni zaključak zasnovan je na vrlo čvrstim dokazima koji su u glavnom dijelu rasprave navedeni i obrazloženi, a među njima se može izdvojiti to *što* udvojeno *što... što* uvijek alternira s nekim sastavnim veznikom, a s rastavnim ili ne uvijek ili ne u njegovu značenju disjunkcije; zatim da nije riječ o korelativu jer nema kataforično-anaforičnog odnosa i dr. Ova rasprava doista je značajan prilog nastojanjima da se potpuno rasvijetli semantičko-pragmatička i gramatička narav riječi *što*, koja se u hrvatskom jeziku odlikuje izrazitom polifunkcionalnošću.

Treća tematska cjelina ove knjige (Prostor i vrijeme u jeziku) donosi tri rasprave. U prvaj od njih pod naslovom “Prostorna značenja na razini složene rečenice” primjenom me-

todologije lokalističkih teorija padeža i kognitivne gramatike te teorije konceptualne metafore i metonimije razmatra se odnos jezika i prostora na razini složene rečenice u hrvatskom jeziku. Analizom se dokazuje temeljna teza o polisemičnosti svih četiriju temeljnih prostornih značenja te pokazuje kako su shematična prostorna značenja zajednička svim specifičnijim ostvarajima utemeljenima na prostoru kao temeljnoj kognitivnoj domeni odnosno kategoriji nadređenoj svim apstraktnijim kategorijama. U razmatranje su uključene zavisnosložene rečenice s adverbijalnim klauzama te relativnim klauzama, kao i nezavisnosložene rečenice. Rezultati analize jasno upućuju na zaključak “da kategorija prostora ima izrazito važnu ulogu i kada su u pitanju složene rečenične strukture jer ne postoji gotovo nijedan, bilo koordinacijski bilo subordinacijski, rečenični tip čija se semantička komponenta ne može ni na koji način dovesti u vezu s prostornom domenom” (str. 223).

Fenomen prostora u jeziku tema je i sljedeće rasprave u ovom dijelu pod naslovom “Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija prijedloga *od*”. Riječ je o prilogu u kojem se opet u teorijsko-metodološkom okviru kognitivne gramatike i teorije konceptualne metafore i metoni-

mije semantički analiziraju prijedložne fraze *od* + genitiv u hrvatskom jeziku. Nastoji se odgovoriti na najvažnija pitanja koja se s tim u vezi postavljaju, a to su: zašto je istim izrazom moguće kodirati različita specifična genitivna značenja; zatim kakva je narav veze između shematične prostorne ablativnosti kao semantičke baze i specifičnih značenja, kao što su uzročnost, kvalitativnost, eksplikativnost ili tvornost; i napokon, koja je konceptualna veza između ablativnosti i pripadnosti kojom se omogućuje izricanje različitih značenja porijekla ili pripadnosti. Analiza je pokazala “da je preko supershematičnoga značenja ablativnosti moguće uspostaviti... jedan opći model natkategorijalne lokalizacije koji funkcionira kao kognitivno-semantička osnova i kojim su istovremeno omogućeni različiti vidovi metalokalizacije na interkategorijalnoj razini” (str. 238). To natkategorijalno značenje ablativnosti semantička je konstanta za sva specifična značenja.

Posljednja rasprava u ovom dijelu pod naslovom „O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskom jeziku“ posvećena je razmatranju nekih najzanimljivijih aspekata ostvarivanja opće metafore VRIJEME JE PROSTOR. U analizu su uključene podmetafore VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE (npr. *Vrijeme leti*), VRIJEME JE NAŠE KRETANJE

PO NEKOJ PROSTORNOJ PUTANJI (VRIJEME JE STATIČAN OBJEKT U PROSTORU i PROTOK VREMENA JE KRETANJE EGA PREMA OBJEKTU) (npr. *Bližimo se Božiću*), SLIJED DOGAĐAJA ILI VREMENSKIH ODSJEČAKA JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU (npr. *Utorak je dan prije srijede*). Analizom se uočavaju dvije temeljne opozicije – *statična* nasuprot *dinamičnim* značenjima i *deiktična* nasuprot *nedeiktičnima* – koje tvore četiri tipa prostorno-vremenskih odnosa: deiktične statične relacije (npr. *Sljedeći mjesec stižemo u Zagreb*), deiktične dinamične relacije (npr. *Nadolazeći dani bit će nam vrlo teški*), nedeiktične statične relacije (npr. *Dan poslije Uskrsa naziva se Uskrсни ponedjeljak*) i nedeiktične dinamične relacije (npr. *Kolovoz je mjesec koji slijedi srpanj*). U zaključku se ističe da je i ova rasprava zorno pokazala kako je vrijeme, uz prostor, najvažnija i najrazvedenija univerzalna iskustvena, spoznajna i jezička kategorija.

Nasposlijetku, u okviru četvrte tematske cjeline ove knjige (Metafora, metonimija i ironija) pronalazimo također tri rasprave. Prva od njih nosi naslov “Metafora, metonimija i hrvatske subordinirane strukture”. Riječ je o vrlo obimnoj i, po mome sudu bar, možda najznačajnijoj raspravi u ovoj knjizi. U njoj autor predstavlja kognitivni pristup složenim strukturama sa subordini-

ranim klauzama u hrvatskom jeziku, nastojeći prvenstveno odgovoriti na pitanje “uolikoj mjeri konceptualna metafora i u prvom redu metonimija motiviraju formalne i interpretacijske vidove različitih tipova hrvatskih subordiniranih konstrukcija” (str. 263). Analizom su najprije obuhvaćene nerelativne složene strukture s adverbijalnim klauzama – uzročnim, uvjetnim, namjernim i dopusnim – gdje se usljed djelovanja metonimije (i metafore) stvaraju značenjske i strukturne veze između tih klauza. Nakon toga pažnja se usmjerava na odnos relativnih klauza i metonimije, te se razmatraju dva tipa relativnih struktura: adverbijalne relativne klauze i relativne klauze s pridjevskim antecedentom. Napokon, u istom se kontekstu analizira i jedan tip složenih struktura s objektnom relacijskom dopunom i jedan tip sa subjektnom, a potom se pažnja poklanja pitanju metonimij-skog tumačenja nefinitnih klauza. U zaključku se može kazati da ova rasprava s ozbiljnim obilježjima znanstvene studije predstavlja, bez ikakve sumnje, iznimno značajan doprinos korpusu kognitivnolingvističkih radova o utjecaju metafore i metonimije na strukturne aspekte složene rečenice općenito, a u okvirima kroatistike ona je i jedina te vrste.

Pretposljednja rasprava u ovoj knjizi – “O kognitivnom statusu

mentalnih prostora i o nekim tipovima metonimije u kontekstu teorije konceptualne integracije” – posvećena je dvama pitanjima koja u teoriji konceptualne integracije nisu još uvijek dovoljno razjašnjena: pitanju kognitivnoga statusa pojedinih mentalnih prostora i njihovih elemenata u procesu konceptualne integracije te pitanju odnosa nekih tipova metonimije i ulaznih prostora u procesu konceptualne integracije. Uočivši da teoriji konceptualne integracije, koja je inače jedna od najzanimljivijih i najintričnijih teorija u okviru kognitivnih pristupa jeziku, nedostaje “nedovoljna osjetljivost pri opisu uloge i naravi mentalnih prostora u aktualnom komunikacijskom trenutku” (str. 330), Belaj je u ovoj raspravi nastojao ponuditi “što dublju i što potpuniju kognitivnu analizu mentalnih prostora i njihovih elemenata u komunikacijskom procesu, tj. u trenutku interpretacije iskaza” (isto). Mentalni prostori ovdje su podijeljeni na tri tipa: (i) pozadinski (generički prostor i pretprostori), (ii) istaknuti (ulazni prostori) i (iii) fokalni (projekcijski prostor). “Takvim konceptualnim nijansiranjem mentalnih prostora i njihovih elemenata”, ističe on, “teorijski okvir ideje o višeprostornom modelu približava se čovjeku u njegovim svakodnevnim jezičnim aktivnostima, što je, uostalom, svrha i

krajnji cilj svake kognitivne analize” (isto).

Četvrtu cjelinu i samu knjigu zaključuje rasprava pod naslovom “Verbalna i situacijska ironija: o konceptualnim mehanizmima u podlozi dvaju tipova ironije”, koju je Branimir Belaj napisao u suautorstvu s Goranom Tanackovićem Faletarom. Oslanjajući se na teoriju konceptualne integracije Fauconiera i Turnera, autori primjenjuju pristup verbalnoj i situacijskoj ironiji koji, prema njihovim riječima, “predstavlja svojevrsni integrirani pristup u kojem su u metodološki okvir teorije konceptualne integracije uklopljene i teorija spominjanja, i teorija pretvaranja, i teorija implicitnoga predočavanja ironije, i to tako da spominjanje i pretvaranje predstavljaju dva vida ostvarivanja implicitnoga predočavanja ironije odnosno ironične okoline” (str. 336). U glavnome dijelu elaborira se model *ironijskoga ugnježdživanja* “kao konceptualni proces u kojem se inkompatibilni situacijski element ‘stavljaju’ u prethodno uspostavljeni

situacijski okvir” (str. 347) te model *ironijskoga uokvirivanja*, koje je povezano sa situacijski uvjetovanom ironijom, “a predstavlja konceptualni proces u kojem se određeni situacijski element naknadno nadograđuje inkompatibilnim situacijskim okvirom” (str. 347). Spomenuti modeli pokazuju da se unatoč istom ironičnom rezultatu procesi verbalnoga i situacijskoga ironiziranja odvijaju u suprotnim smjerovima.

Na kraju ovog prikaza treba svakako kazati da ova knjiga Branimira Belaja na najbolji način predstavlja velike dosege i široke mogućnosti primjene kognitivnolingvističkih teorija na gramatička i druga pitanja iz područja jezikoslovne kroatistike, što je i bila autorova želja koju je istaknuo u Predgovoru. Zato će ona, kao iznimno zanimljivo, vrijedno i nezaobilazno štivo, biti od neprocjenjive koristi svima koji se bave kroatistikom, južnom slavistikom i lingvistikom općenito, a posebno onima koje prvenstveno zanima sintaksa, semantika i pragmatika.

Ismail Palić

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

NOVA GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA*

Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika, Sintaksa, knjiga I*

Univerzitet u Sarajevu, Institut za jezik, Sarajevo, 2024.

Ove je godine u izdanju Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu objavljena prva od predviđenih triju knjiga Ismaila Palića, redovitog profesora Filozofskoga fakulteta u Sarajevu na Odsjeku za bosanski jezik, *Gramatika bosanskoga jezika, Sintaksa, knjiga I*, koja zaslužuje izrazitu pozornost sintaktičke javnosti, a pogotovo one usmjerene na sintaktički opis novoštokavskih standardnih idioma. Prikaz je zamišljen tako da ću se najprije osvrnuti na sadržajnu koncepciju knjige, a potom i na ona pitanja koja smatram najrelevantnijima, najzanimljivijima ili pak najsustavnije opisanim. Knjiga obaseže petsto trideset tri stranice i podijeljena je na četiri veće cjeline: 1. *Pristup*, 2. *Pregled sintakse*, 3. *Glagoli* i 4. *Glagolska fraza i klauza*.

U prvome se dijelu naslovljenom *Pristup* daju temeljne napomene o

konstituentnoj strukturi rečenice, odnosno o načinima ulančavanja manjih sintaktičkih jedinica u veće u metodološkom okviru gramatike fraznih struktura, razvijene u okvirima generativne gramatike 50-ih i 60-ih godina 20. st., a taj je pristup, uz metodološke postavke njemačke tradicije gramatike zavisnosti (Helbig 1992, Helbig i Buscha 1994; Engel 1994), a u manjoj mjeri i gramatike uloge i referencije (Van Valin i LaPolla 1997; Van Valin 2001) te kognitivne gramatike (Langacker 1987, 1991, 2008), ujedno i metodološka okosnica knjige. Objašnjavaju se u skladu s tim temeljni sintaktički pojmovi kao što su *sintaktičke kategorije*, koje mogu biti *leksičke* (imenice, glagoli, pridjevi, prilozi i prijedlozi) i *funkcionalne* (determinativi, čestice, koordinatori i subordinatori) i *sintaktičke fraze*, koja uključuje spoj najmanje dviju

* Ovaj je prikaz izrađen u okviru projekta *Semantičko-sintaktička klasifikacija glagola u hrvatskom jeziku* (SEM-TACTIC) (IP-2022-10-8074), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost.

riječi, jedne dominantne koja određuje narav cijele fraze, koja se naziva glavom i po kojoj se fraza i imenuje, i druge, podređene, koja se naziva zavisnikom. Tako se razlikuju imenska, glagolska, pridjevska, priložna, prijedložna, determinativna i čestična fraza. Kao posebni tipovi glava uvode se nazivi *predikat* za glavu klauze odnosno VP i *predikator* (usp. npr. Matthews 1981, Quirk i dr. 1985) za V odnosno glavu VP-a, što je inače novina u odnosu na uobičajenu terminologiju u našim tradicijskim deskriptivnim gramatikama. Potom se prelazi na tipove zavisnika te se razlikuju komplementi (dopune) i dodaci, koji pak uključuju modifikatore (premodifikatore, postmodifikatore i intenzifikatore), adjunkte, determinatore i kvantifikatore. Ističu se nadalje osnovne razlike između tih dvaju tipova zavisnika: komplementi su u pravilu obvezni, njihov je tip i gramatički oblik predvidljiv na temelju leksičko-gramatičkih obilježja glave i o njima ovisi gramatičnost cijele fraze, a dodaci su s druge strane načelno fakultativni i nepredvidljivi članovi rečeničnog ustrojstva, s iznimkom obveznih adverbijalnih komplementa te obveznih modifikatora, determinatora i kvantifikatora, o kojima se tradicijski govori kao o obveznim atributima. U nastavku se poglavlja načelno problematiziraju osnovni tipovi gramatič-

kih odnosa između glave i zavisnika, a to su upravljanje (rekcija), slaganje (sročnost ili kongruencija) te pridruživanje (integracija), kao i njihovi podtipovi, slabo i jako upravljanje, potpuno i nepotpuno slaganje, gramatičko i semantičko slaganje. Na kraju se ovoga poglavlja daju temeljne informacije o prikazu konstituentne strukture derivacijskim stablom i alternativnim vidom pomoću uglatih zagrada, što je sastavni i neizostavni dio teorijsko-metodološkoga aparata gramatike fraznih struktura. Kako gramatička perspektiva rečenice nije i jedina, u konačnici se pozornost posvećuje i temeljnim pojmovima semantičke i pragmatičke perspektive rečenice kao što su uvjeti istinitosti, propozicija, presupozicija, ilokucijska moć te kontekstualna i konverzacijska implikatura. Time se već na početku knjige jasno naznačuje uvijek poželjan metodološki eklektizam, u ovom slučaju metodološka kombinacija formalnoga generativnog pristupa i različitih funkcionalnih pristupa, koji osim sintaktičke sastavnice u gramatički opis nužno uključuju i semantičku i pragmatičku sastavnicu.

Pitanja naznačena u prvome poglavlju detaljnije se elaboriraju u drugom poglavlju naslovljenom *Prehled sintakse*, a problematiziraju se sljedeće teme: razgraničava se sintaksa od suprasintakse; definira se

klauza i složena rečenica; razgraničavaju se prototipne kanonske i rubnije nekanonske rečenice (npr. aktiv/pasiv, izjavna/upitna, jasna/niječna). Potom slijedi poglavlje posvećeno glagolima: najprije se razgraničavaju samoznačni od suznačnih glagola (kopulativnih, semikopulativnih, faznih, modalnih i perifraznih), a navode se i tzv. laki glagoli (*nalaziti se, trajati, koštati, ponašati se* itd.), koji također obavezno zahtijevaju dopunu, ali za razliku od suznačnih nemaju posebnu gramatičku funkciju i značenje kakvo je npr. kod suznačnoga kopulativnoga glagola *biti* kao kopule odnosno predikatora imenskoga predikata ili perfekta. Objašnjavaju se nadalje razlike između ključnih gramatičkih kategorija i njihovih semantičkih parnjaka: (i) gramatičke kategorije lica i finitnosti odnosno nefinitnosti u relaciji sa semantičkom kategorijom personalnosti odnosno impersonalnosti (ličnosti i bezličnosti) (ii) glagolskoga vremena i semantičke kategorije temporalnosti, koje se mogu i ne moraju poklapati, pa tada govorimo o relativnoj upotrebi glagolskih vremena, gdje se jednim glagolskim vremenom označava drugo izvanjezično vrijeme, (iii) glagolskoga vida i semantičke kategorije aspektualnosti, koja se dijeli na progresivnu i neprogresivnu te (iv) glagolskoga načina i semantičke kategorije modal-

nosti (deontičke, epistemičke i dinamičke), koja se izriče modalnim operatorima (gramatičkim, leksičkim i prozodijskim).

Slijede poglavlja u kojima se detaljnije raspravlja o strukturi pojedinih tipova sintaktičkih skupina. Prvo je takvo poglavlje posvećeno glagolskoj frazi, koja se sastoji od unutrašnjih i vanjskih zavisnika, odnosno komplemenata (unutrašnjih i vanjskih) i adjunkta (unutrašnjih). Unutrašnji komplementi povezani su samo s glagolom kao glavom VP-a, a vanjski s cijelim VP-om. Komplementi mogu biti argumenti (sudionici radnje), a to su subjekt (vanjski) i objekt (unutrašnji). Unutrašnji su komplementi također i internalizirani komplement (vršitelj u pasivu) i predikativ kao komplement predikatora suznačnih glagola. Adjunkti ili adverbijali su s druge strane za svoje glave vezani odnosom pridruživanja i većinom su fakultativni, osim obveznih adverbijalnih komplemenata. U adjunkte se u širem smislu ubrajaju i aspektualizatori ili modifikatori aspektualnosti (npr. *još* ili *već*) te vanjski adjunkti ili rečenični modifikatori. Slijede poglavlja o imeničkoj frazi i njezinim zavisnicima (determinatorima, kvantifikatorima, komplementima i modifikatorima), pridjevskoj, priložnoj, prijedložnoj i determinativnoj te komplementima i modifikatorima kao zavisnicima

tih sintaktičkih fraza. U okviru poglavlja o pregledu sintaktičkih pojavnosti uključene su još i kraće rasprave o negaciji, tipovima rečenica i ilokucijskoj snazi, govornim činovima, koordinaciji, suplementaciji i subordinaciji, pasivu, obezličanju, deiksi i anafori.

Sljedeće je veće poglavlje posvećeno glagolima i u njemu se detaljnije obrađuju teme koje su u vezi s njima naznačene u poglavlju *Pregled sintakse*. U tom se smislu najprije detaljnije raspravlja o samoznačnim, suznačnim i lakim glagolima. Suznačni su kopulativni, semikopulativni, modalni (središnji i periferni te oni koji mogu biti upotrijebljeni i kao samoznačni i kao suznačni tipa *bojati se, voljeti, misliti* itd.), fazi i perifrazni. Laki su glagoli slični suznačnima jer obavezno zahtijevaju dopunu, ali je njihovo leksičko značenje nešto istaknutije, no oslabljeno. Oni zapravo označavaju prijelaz od samoznačnih prema suznačnim glagolima i izvrstan su primjer opovrgavanja objektivističke polarizacije u kategoriji glagola. Slijede potpoglavlja posvećena ličnim (finitnim) i neličnim (nefinitnim) glagolskim oblicima, gdje se kao nelični oblici izdvajaju infinitiv, glagolski pridjevi radni i trpni te glagolski prilozi sadašnji i prošli te glagolskom vidu i aspektualnosti, pri čemu se detaljnije obrađuju četiri vrste situacija povezanih s aspek-

tualnošću (stanja, aktivnosti, postignuća i ostvarenja) odnosno četiri vrste glagolskih izraza, koje imaju važne implikacije na upotrebu svršenoga ili nesvršenoga vida u različitim konstrukcijama. Dulje potpoglavlje posvećeno je temporalnosti i glagolskim vremenima, što je i razumljivo s obzirom na izrazito razgranat sustav glagolskih vremena, njihovih različitih značenja i odnosa prema semantičkoj kategoriji temporalnosti. Tako se čitatelja najprije upozna s konstrukcijama simultanoga prezenta, prezentskog preteritala i prezentskoga futurala. Prezent simultani može biti deiktički (koji se orijentira prema vremenu izricanja iskaza) i nedeiktički (koji se ne orijentira prema vremenu izricanja iskaza) i dalje se dijeli na prezent sadašnji, koji uključuje i svevremenski prezent (npr. *Zemlja se vrti oko sunca*) i repetitivni prezent (npr. *Uvijek sam putuje na odmor*) te se upotrebljava i u različitim vrstama zavisnih klauza. Prezent prošli i prezent budući nedeiktički su prezenti ili relativni prezenti; najčešće se upotrebljavaju u objektnim klauzama, ali i u drugim vrstama zavisnih klauza. Prezentskim se preteritalom označavaju anteriorne situacije; on je isključivo deiktički, a najpoznatiji je njegov tip pripovjedački ili historijski prezent (npr. *Hitler 1941. kreće u osvajanje Rusije*). Prezentski je futural također samo

deiktički i njime se upućuje na buduće situacije (npr. *Božić ove godine pada u petak*).

Perfekt se kao glagolsko vrijeme dijeli na perfekt anteriorni, koji može biti deiktički i nedeiktički, prošli, pretprošli i budući i deiktički perfekatski futural. Deiktički je anteriorni perfekt prošli (npr. *Stanova je u Zagrebu*), a nedeiktički su perfekt pretprošli (npr. *Prvo je radio u Zagrebačkoj banci, a potom se zaposlio u Privrednoj*) i perfekt budući (npr. *Malo ga pusti na miru i vidjet ćeš da je sve napravio kako treba*). Kao vrste perfekta prošlog izdvajaju se epistemički perfekt ili pseudofutural, kojim se upućuje na situaciju koja slijedi neku drugu u prošlosti (npr. *Krenuli su ranije jer je Ivan još nešto morao obaviti*) perfekt uljudnosti (npr. *Htio sam te nešto zamoliti*) i sjevremenski ili poslovični perfekt (npr. *Što se babi htilo, to joj se i snilo*). Slijede nešto kraća poglavlja posvećena rjeđim i obilježenijim glagolskim vremenima pluskvamperfekta, aorista i imperfekta, a nešto je više prostora ponovno posvećeno futuru I. i futuru II. Futur I. dijeli se na prototipni deiktički budući (npr. *Uskoro će i oni doći*) i nedeiktičke futur I. prošli (*Rekao je da će to uraditi*) i futur I. postbudući (*Reći će da će to uraditi*). Izdvaja se još i futurski preterital ili pripovjedački futur I. kao također deiktički futur I. (npr. *Dugo su šutjeli, a on će odjed-*

nom – stanite). Što se tiče futura II., ističe se da je on jedino glagolsko vrijeme koje je samo nedeiktičko, a prototipno se upotrebljava u zavinsnim klauzama, prije svega u vremenskim i uvjetnim. Nakon rasprave o sintaksi i semantici glagolskih vremena slijedi kraća rasprava o rjeđoj i obilježenijoj vremenskoj upotrebi glagolskih načina imperativa i kondicionala I. te o vremenskoj interpretaciji nefinitnih oblika, a potom se prelazi na raspravu posvećenu odnosu gramatičke kategorije glagolskoga načina i komplementarne joj semantičke kategorije modalnosti. U prvih se nekoliko poglavlja prvo daju osnovne informacije o modalnosti kao što je odnos modalnih i nedomodalnih iskaza te njezinih ključnih dimenzija – jačine, vrste i stupnja. Dimenzija jačine modalnosti uključuje *mogućnost* (npr. *Može biti da je tako*) ili *nužnost* (*Mora da je tako*), dimenzija vrste dijeli modalnost na *deontičku*, koja se tiče obvezivanja, dopuštanja, želje, zabrane itd. (npr. *Možeš otići*, *Ne smiješ vikati*, *Moraš leći*) *epistemičku*, koja se odnosi na govornikovu procjenu istinitosti ili vjerojatnosti propozicije (npr. *Vjerojatno će i oni doći*, *Sigurno će ići na put*, *Već su trebali doći*) i *dinamičku*, koja se odnosi na mogućnosti ili volju agensa za ostvarenje propozicije (npr. *On to bez problema može uraditi*, *Namjeravate li sutra doći?* *Želi li netko još ne-*

što dodati?), a prema stupnju se modalnost dijeli na *visoku* i *nisku* označavajući u koliko se mjeri modalni iskaz prepoznaje kao takav. U tom se smislu eksplicitnim modalnim konstrukcijama kakve su primjerice one s modalnim glagolima ili glagolskim načinima ostvaruje visoka modalnost, a implicitnim modalnim konstrukcijama tipa različitih modalno upotrijebljenih glagolskih vremena, upitnih rečenica ili nekih leksičkih modala niska modalnost. Čitatelja se također ukratko upoznae i s raznovrsnim gramatičkim i leksičkim sredstvima iskazivanja modalnosti u bosanskom jeziku te načelno s mogućnostima kombiniranja različitih modalnih operatora koji rezultiraju modalnom harmonijom ili disharmonijom, a ovisno o njihovoj usklađenosti u dimenziji jačine. Prelazi se zatim na analizu morfosintaktičkih sredstava za iskazivanje modalnosti, a to su primarno glagolski načini – imperativ, kondicional I. i kondicional II., a posebno su zanimljiva i razgranata imperativna značenja. Imperativ se najprije dijeli na doslovni i pragmatički uvjetovan nedoslovni imperativ, a potom se imperativi dijele prema skali jačine modalnosti na jake, srednje i slabe. Jaki su imperativi ultimativni imperativ (npr. *Reci nam sve, inače ćeš zažaliti!*), imperativ izazivanja i prijetnje (npr. *Dođi, ako smiješ!*), impe-

rativ s ekspliciranim subjektom (npr. *Ti, dođi ovamo!*), imperativ s generičkim subjektom (npr. *Ne mrdaj nitko!*) i imperativ bodrenja i hrabrenja (npr. *Zaboravi to već jednom!*). Imperativi srednje modalnosti dijele se na imperativ prvog lica (npr. *Krenimo odmah!*), savjetodavni imperativ (npr. *Pritisni prekidač!*), imperativ ironije (npr. *Pričaj mi malo o tome!*) te kondicionalni i koncesivni imperativ (npr. *Daj mi ruku i izvući ću te!*, *Plati koliko hoćeš, neću ti prodati!*), dok se imperativi slabe modalnosti dijele na imperativ ponude (npr. *Uzmite kruha!*), dopuštenja (npr. *Uđite slobodno!*) i reklamni imperativ (npr. *Putujte s nama i obidite svijet!*), imperativ dobre želje i proklinjanja (npr. *Ozdravi mi brzo!*, *Idi dovraga!*), pasivni imperativ (npr. *Budi proklet!*), imperativ s fiktivnim adresatom (npr. *Daj zapali se već jednom!*), kontrafaktivni imperativ (npr. *Budi kod kuće, samo budi kod kuće!*) i diskursni imperativ (npr. *Dajte da razmislim!*). Osim prototipnim glagolskim načinima modalnost se može iskazivati i glagolskim vremenima, u prvom redu modalnim prezentom – imperativnim i optativnim – imperativnim modalnim perfektom, epistemičkim, deontičkim i dinamičkim futurom I. i modalnim slobodnim glagolskim pridjevom radnim odnosno optativom. Poglavlje završava detaljnijom elaboracijom triju tipova modalno-

sti – epistemičke, deontičke i dinamičke – koje se kodiraju različitim modalnim glagolima ili drugim leksičkim operatorima modalnosti, najčešće modalnim česticama, ali i drugim vrstama čestica, pridjevima i drugim glagolima. U slučaju modalnih glagola epistemička se modalnost dijeli na modalnost nužnosti, mogućnosti i vjerojatnosti, a deontička i dinamička na modalnost nužnosti, mogućnosti i potrebe.

U četvrtom se poglavlju naslovljenom *Glagolska fraza i klauza* nakon osnovnih informacija o sastavu i ustrojstvu glagolske fraze prelazi na detaljniju analizu dvaju tipova njezinih zavisnika – komplemenata i adjunkta. Što se tiče kategorijalnoga statusa komplemenata, tu sintaktičku funkciju mogu vršiti svi tipovi fraza (imenska, pridjevska, priložna, determinativna itd.). Prema odnosu koji uspostavljaju s predikatom kao glavom klauze ili pak predikatorom kao glavom glagolske fraze komplemeni se dijele na vanjske (odnosno subjekt kao komplement predikata) i unutrašnje (objekt, predikativ i adverbijalne komplemente odnosno komplemente predikatora), a prema broju komplemenata koje određeni glagol može vezati glagoli se nadalje dijele na jedno-, dvo-, tro- i četverovalentne. Slijedi poglavlje posvećeno odnosu semantičkoga predikata,

odnosno situacije ili scenarija izrečenog predikatom i sudionika te situacije odnosno argumenata. Tu je naglasak na semantičkim ulogama koje se pridružuju argumentima, a obrađuju se agens, efektor, sredstvo, pacijens, doživljavač, stimulus, tema, izvor, cilj i mjesto te njihov odnos sa subjektivnim i objektivnim komplementom. Osim toga u poglavljima posvećenim subjektu kao vanjskom i objektu kao unutarnjem komplementu daju se, naravno, i informacije i o s njima povezanim gramatičkim kategorijama. Kada je u pitanju subjekt, problematiziraju se vrste riječi koje mogu dolaziti u funkciji subjekta, padež, srčnost subjekta s predikatom kao temeljno obilježje subjekta, bezličnost odnosno besubjektivnost, prototipni i neprototipni subjekti, položaj i broj subjekata u rečenici. Što se tiče objekta kao unutarnjeg komplemenata, raspravlja se najprije o konstrukcijama s direktnim objektom (besprijedložnom akuzativu, dijelnom i slavenskom gentivu, obvezatnosti direktnog objekta te odnosu aktivnih i pasivnih konstrukcija), a potom i o konstrukcijama s indirektnim objektima (prijedložnim i besprijedložnim, indirektnoditranzitivnim konstrukcijama (konstrukcijama s dvama indirektnim objektima), mješovitim ditranzitivnim konstrukcijama (konstrukcijama koje sadrže i direktni i

indirektni objekt), a navedene su praktički sve moguće kombinacije različitih tipova objekata u bosanškome jeziku. Govori se nadalje i o dobro poznatim primjerima koji ilustriraju semantičke razlike između aproksimativno sinonimnih konstrukcija s direktnim i indirektnim objektom (npr. *Lagao me je sve vrijeme / Lagao mi je sve vrijeme*) te onih između subjekta i objekta (npr. *Bašča se roji pčelama / Pčele se roje u bašči*), a pozornost je posvećena i komplementaciji glagolskih idioma odnosno frazeoloških konstrukcija te internaliziranom komplementu u pasivnim konstrukcijama. Kategoriji komplemenata pripada i predikativ i njemu je posvećeno sljedeće poglavlje. Predikativ se od ostalih unutrašnjih komplemenata razlikuje po tome što uvijek dolazi uz suznačne glagole, dakle kao dopuna modalnim, faznim, kopulativnim, semikopulativnim i perifraznim glagolima kao predikatorima te nije dio argumentne strukture jer izriče semantički predikat, a ne aktanta događajne strukture. Funkciju predikativa mogu imati svi tipovi sintaktičkih fraza. S kopulativnim i semikopulativnim glagolima najučestaliji su i prototipni predikativi imeničke i pridjevske fraze (npr. *On je dobar, On je liječnik, Postao je liječnik ili Pokazao se vrijednim*), predikativnu funkciju modalnih i faznih glagola ima samoznačni glagol u in-

finitivu ili konstrukcija *da + prezent* (npr. *Moram raditi / Moram da radim*), dok predikativnu funkciju kod perifraznih glagola najčešće imaju odglagolne imenske i prijedložne fraze, koje s perifraznim glagolom čine značenjsku cjelinu često, ali ne uvijek, zamjenjivu nekim samoznačnim glagolom (npr. *vršiti prodaju / prodavati*). U kategoriji komplemenata još su i adverbijalni komplemeni kao prijelazna kategorija između komplemenata i adjunkta, a dolaze kao obvezne dopune lakim glagolima odnosno glagolima oslabljenoga značenja. Semantički kao i adjunkti označavaju okolnosti ili svojstva kao što su uzrok (npr. *Agresija proizlazi iz straha*), mjesto (npr. *On živi u Osijeku*), vrijeme (npr. *Taj film traje tri sata*), namjena (npr. *Taj sprej služi za čišćenje keramike*), način (npr. *Ponaša se pristojno*) ili pak količina / mjera (npr. *Večera je koštala 100 eura*).

Adjunkti su druga vrsta zavisnika glagolske fraze i njima je posvećeno zadnje poglavlje knjige. Autor adjunkte dijeli na unutrašnje i vanjske. Unutrašnjim adjunktima pripadaju adverbijali, kojima se izriču okolnosti i svojstva glagolske radnje (prostor, vrijeme, uzrok, posljedica, dopuštanje način, mjera, stupanj, frekvencija itd.) i oni predstavljaju adjunkte u užem smislu. Druga su vrsta unutrašnjih adjunkta apektualizatori odnosno unutrašnji adjun-

kti u širem smislu (npr. *još, tek, već, i dalje, više* itd.), kojima se modificira semantička kategorija aspektualnosti rečenice, te se još nazivaju i markerima aspektualnosti. Od adverbijala se razlikuju prije svega sintaktičko-semantičkom nesamostalnošću, što se dobro vidi po tome da ne mogu biti odgovori na pitanja; npr. ako na rečenicu *Oni su se tek vratili* postavimo pitanje *Jesu li se vratili?* odgovor ne može biti **Tek*, ali ako na rečenicu *Oni su se jučer vratili* postavimo pitanje *Kada su se oni vratili?*, odgovor može biti *Jučer*. S druge strane vanjskim adjunktima nazivaju se rečenični modifikatori koji se dodaju cijeloj rečenici odnosno klauzi. Dije se na *modifikatore ocjene i komentara* (npr. *naivno, ironično, svjesno*), *modalne modifikatore* (npr. *možda, vjerojatno, sigurno, očigledno*), *modifikatore domene* (npr. *vremenski, ekonomski, politički (gledano), tehnički, striktno govoreći*), *pragmatičke modifikatore* povezane s govornim činovima (npr. *iskreno, među nama rečeno, ukratko, ugrubo, najjednostavnije rečeno*) i *konektivne modifikatore* odnosno *tekstne konektore* kao što su *međutim, naime, dakle, s druge strane, ipak* itd., a koji povezuju rečenicu s prethodnim diskursom ili kontekstom ili pak sa surečenicom unutar složenih struktura.

Iako je s obzirom na sustavnost i temeljitost opisa sintaktičke strukture bosanskoga jezika predstavlje-

ne u ovoj knjizi teško izdvojiti bilo što, ipak ima pitanja koja po mom sudu zaslužuju posebnu pozornost bilo zbog temeljitosti opisa bilo zato što predstavljaju novinu u odnosu na postojeće novoštokavske deskriptivne školske gramatike.

Što se tiče novina u odnosu na dosadašnje opise najprije treba istaknuti nazive *predikat, predikator i predikativ*, kojima se objašnjava ustrojstvo glagolske fraze, a posebno se to odnosi na opseg značenja predikata i predikatora. Mislim da je to metodološki prihvatljivo i prije svega praktično rješenje jer se istokorijenskim nazivima pojačava terminološka dosljednost, kojom se pak olakšava i razumijevanje same materije.

Posebno pozdravljam autorovu odluku da ne upotrebljava naziv *atribut* kao sintaktičku kategoriju, nego se ispravno govori o premodifikatorima i postmodifikatorima. Atribut naime kao sintaktička kategorija ne postoji ni u jednoj ozbiljnjoj gramatičkoj teoriji, ali s druge strane postoji kao naziv semantičke uloge (usp. Van Valin i LaPolla 1997: 127), jednostavno zato što je njegovo značenje 'dodavanja / pridjevanja imenici u svrhu njezina određivanja po nekom svojstvu' preširoko da bi bilo sintaktički opravdano i relevantno. U sintaksi se ne atribuiraju, nego se ili modificira, ili kvantificira, ili determinira ili

specificira. Nažalost, u novoštokavskim deskriptivnim gramatikama te se različite sintaktičko-semantičke kategorije redovito podvode pod attribute, a to se onda već desetljećima prelijeva i na udžbenike. Pod sročne se attribute naime u novoštokavskim deskriptivnim gramatikama svrstavaju konstrukcije kategorijalno različitih sintaktičko-semantičkih obilježja – premodifikatori (npr. *velik stol*), apsolutni i relativni kvantifikatori (npr. *dva stola*, *svi stolovi*, *neki stolovi*) i determinatori (npr. *ovaj stol*) – a već se i primjenom najjednostavnijega sintaktičkog testa njihova generiranja iz leksičkoga dijela imenskog predikata vidi da je riječ o različitim konstrukcijama (usp. *velik stol / Stol je velik*, *svi / neki stolovi / *Stolovi su svi / neki*, *ovaj stol / *Stol je ovaj*).¹ Budući da se u nas čvrsto ukorijenjena terminološka rješenja teško mijenjaju, pa bila ona i očigledno pogrešna, ne treba se zanositi time da će ova gramatika to promijeniti, no svaki pokušaj promjene pogrešnoga vrijedan je pohvale. S druge strane ne upotrebljava se ni naziv apozicija,

koja se također smatra tipom postmodifikatora. I to je prihvatljivo iako mislim da je *apozicija* kao sintaktička kategorija kudikamo opravdanija od atributa. U vezi s postmodifikacijom u apozitivnim imeničkim frazama potpuno se slažem s autorom da se apozitivnim postmodifikatorom uvijek, s vrlo rijetkim snažno semantički uvjetovanim iznimkama tipa *gost profesor*, smatra desni član bez obzira je li riječ o općoj ili vlastitoj imenici, što se u školskim gramatikama također redovito pogrešno tumači. Tumačenje je naime takvo da ako je riječ o spoju dviju općih imenica, apozicija je desni član sintagme (npr. *nož skakavac*), a ako je riječ o spoju opće imenice i vlastitoga imena, onda je apozicija lijevi član (npr. *rijeka Drava*). Čak i da se zanemari semantički argument prema kojem apozicija bez obzira na kategorijalnu narav s desne strane sužava značenje imenice uz koju stoji kao postmodifikator isto onako kako to čine pridjevski premodifikatori s lijeve strane, ne može se zanemariti sintaktički argument sročnosti s predikativom vidljiv kod subjektivnih apozitivnih sintagmi, iz čega je jasno da je apozicija uvijek desni član (usp. npr. *Rijeka Nil jako je dugačka / *Rijeka Nil jako je dugačak*).

Izrazito relevantnim smatram i to što se prvi put u jednoj deskriptivnoj gramatici uvodi pojam determinatora, i to u značenju u kojemu

¹ Doduše neke naše deskriptivne gramatike (Katičić 1991, Barić i dr. 1995) konstrukcije tipa **Stolovi su svi / ovi / neki* i sl. pogrešno smatraju gramatičnima, odnosno mogućim dubinskim polazištima generiranja sročnih atributa. Detaljnije o razlozima negramatičnosti takvih konstrukcija vidi u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 134–135).

se on upotrebljava u suvremenim sintaktičkim teorijama, bilo formalnim bilo funkcionalnim.²

Pozitivnom i potpuno opravdanom novinom u odnosu na postojeće deskriptivne gramatike smatram i uvođenje kategorije infinitivnih, glagolskopriložnih i glagolskopridjevskih nefinitivnih klauza, koje će, vjerujem, biti detaljnije razrađene u trećoj knjizi posvećenoj složenoj rečenici. Ta je kategorija nezaobilazna gramatička činjenica svih jezika s razvijenim sustavom nefinitivnih oblika, no u deskriptivnim se novoštokavskim gramatikama uporno izbjegava, a novinu u odnosu na postojeće opise predstavlja i detaljan opis aspektualizatora ili modifikatora aspektualnosti kao adjunkta u širem smislu.

U vezi s odnosom subjekta i objekta posebno ističem poglavlje posvećeno odnosu aktivnih i perifrazičnih pasivnih konstrukcija s trpnim pridjevom, u kojemu se vrlo uvjerljivo i po mom mišljenju potpuno točno razrješava jedno od najproblematičnijih sintaktičkih pitanja, pitanje sintaktičkoga statusa makrouloge vršitelja u pasivnim konstrukcijama. To se pitanje u sintaktičkim teorijama najčešće zaobilazi, a kada

² Determinator naime u novoštokavskim opisima nije nepoznat pojam, ali se on upotrebljavao u značenju obveznih modifikatora (Ivić 1962, 1964, Radovanović 1990), a ne u značenju morfosintaktičkoga sredstva usidrenja (referencije) imenske sintagme.

se pokušava riješiti u pravilu se u novoštokavskim deskriptivnim gramatikama pogrešno tumači ili kao indirektni objekt ili kao adjunkt vršitelja radnje,³ ili kao netermin (odnosno član koji ne ovisi o argumentnoj strukturi glagola) u gramatici uloge i referencije Van Valin (2001: 30) ili pak u relacijskoj gramatici (Perlmutter i Postal 1983, Rosen 1984) kao nefunkcionalni element („chômeur“), odnosno element koji nije ni subjekt ni objekt. Ovdje se uvodi posebna vrsta komplementa terminom *internaliziranoga komplementa* kao metonimijskoga agentivnog uzroka, čime se vrlo vješto sugerira da je semantički riječ o vanjskom komplementu koji se zbog gramatičkih ograničenja trpnoga pridjeva sintaktički internalizira u poziciju inače rezerviranu za objekt ili adverbijalnu dopunu, ali preko uzročnoga značenja koje se sintaktički može realizirati u vidu komplementa metonimijski zadržava agentivna semantička obilježja subjekta.

³ O objektu nema govora jer on kao predmet radnje nikako ne može biti u izvornoj domeni lanca radnje, a vidi se to i sintaktički nemogućnošću kodiranja dvaju nekoordiniranih istovrsnih objekata (usp. *Hrvatska vojska oslobodila je zemlju od neprijatelja / *Zemlja je oslobođena od neprijatelja od hrvatske vojske*). Nema govora ni o adjunktu vršitelja radnje jer da bi nešto bilo adverbijalno odnosno adjunkt mora označavati ili okolnost ili svojstvo, a vršitelj radnje nije ni jedno ni drugo.

Dobrim rješenjem nadalje smatram i to što se unatoč gramatičkom odnosu upravljanja ne govori o dopunama uz imenice, nego o postmodifikatorima, a komplementacijska svojstva imenica vezuju se samo uz relacijske, u prvom redu odglagolne (npr. *gradnja kuće*) i otpriidjevne (npr. *dužina prsta*) imenice, koje u konceptualnoj bazi sadrže glagol ili pridjev kao relacijsku kategoriju immanentnu odnosu komplementacije, odnosno riječ je o opredmećivanju radnje ili svojstva. Vrlo pohvalnim u tom smislu smatram i autorovo prihvaćanje jednoga od polazišnih stavova kognitivnolingvističkih gramatičkih teorija o nepolariziranosti gramatičkih kategorija, o kategorijalnom kontinuumu i suodnosu niza gled oprečnih kategorija kakve su adverbijali i dopune ili dopune i modifikatori, pa bi i u slučaju relacijskih imenica bila riječ o modifikatorskim dopunama s obzirom na prisutnost obilježja obaju odnosa kao primjerice i kod obveznih modifikatora (npr. *žena plave kose*), determinatora (npr. *Ove srijede ne radi*) i kvantifikatora (*Radi svake srijede*).

Što se tiče temeljitosti i sustavnosti opisa, treba u prvom redu izdvojiti poglavlje posvećeno glagolskim načinima i modalnosti. Opis modalnih glagola i njihovih značenja, tipova modalnosti i njihova suodnosa po minucioznosti i sustavnosti daleko premašuje uobičajene

opise u novoštokavskim deskriptivnim gramatikama. Isto vrijedi i za opis imperativnih značenja, a ističem također i vrlo iscrpan opis različitih adverbijalnih značenja i rečeničnih modifikatora.

Ovoj je gramatici vrlo teško naći zamjerku, a ako bi ju se već nastojalo tražiti, izdvojio bih nešto što bi mnogi smatrali prednošću, a to je prevođenje naziva sintaktičkih fraza (npr. GF, IF, PridF, PrijF itd.). Po mom dubokom uvjerenju ne treba ih prevoditi jer je riječ o najfundamentalnijim sintaktičkim kategorijama, čiji su engleski nazivi u lingvistici toliko ukorijenjeni, praktički na razini oznaka mjernih jedinica, da je svaka terminološka intervencija u tom smislu nepotrebna, zbunjajuća i prije svega narušava koncentraciju čitatelja. No s obzirom na to da je *Gramatika* namijenjena i visokoškolskoj nastavi odnosno studentima, možda se i takav metodološki postupak može opravdati.

Zaključno se može reći da je prva od predviđenih triju knjiga *Gramatike bosanskoga jezika* kolege Palića uzorno znanstveno djelo i u metodološkom, i u sadržajnom, i u analitičkom i u stilsko-jezičnom pogledu. U želji za što temeljitijim opisom sintaktičke strukture bosanskoga jezika vrlo se vješto i uspješno kombiniraju različiti teorijsko-metodološki okviri, a autor pritom pokazuje njihovo izvrsno poznavanje i razumijevanje s

razvijenim osjećajem za primjenu određenoga pristupa kada to zahtijeva određena tema ili narav problema. Gramatika je primarno deskriptivna, ali brojem obuhvaćenih tema i temeljitošću njihova opisa uvelike premašuje uobičajene okvire deskriptivnih gramatičkih priručnika. Drugim riječima, može se bez ustezanja reći da je njezina temeljna deskriptivna narav u više navrata nadograđena ozbiljnom „notom“ eksplikativnosti, čime se pokazuje da priručnička deskriptivna narav gramatike ne isključuje uvažavanje relevantnih teorijskih sintaktičkih okvira. Pomno iščitavajući rukopis ove knjige i komentirajući s kolegom Palićem relevantna sintaktička pitanja osjećam veliko zadovoljstvo i nadu u svjetliju budućnost sintakse i lingvistike uopće jer ova knjiga, barem meni, predstavlja pravo „osvježanje“ u odnosu na danas prevladavajuće kvantitativne i eksperimentalne pristupe.⁴ Iako je zamišljena kao cjelovit opis sintak-

⁴ Da ne bude ovdje zabune, nikako ne mislim da su kvantitativna i eksperimentalna istraživanja *a priori* nepotrebna, štoviše, upravo suprotno ako rezultiraju relevantnim lingvističkim spoznajama. No prema mom iskustvu dobar dio takvih istraživanja i analiza, a usudio bih se reći i većina, tiče se ili samih po sebi jasnih ili efemernih hipoteza i zaključaka upakiranih u sofisticirane kvantitativne statističke metode pod krinkom „znanstvenosti“ ili, kako kaže Langacker, „doing numbers just for the numbers' sake“ (2016: 471).

se bosanskoga jezika, knjiga Ismaila Palića ujedno je, razumije se, s manjim i zanemarivim odstupanjima, i opis novoštokavskoga sintaktičkoga sustava u cjelini, pa ju stoga svesrdno preporučujem i kroatistima i serbistima i montenegristima. To tim više što se bez ikakvih ograda može tvrditi da je riječ o do sada najtemeljitijoj novoštokavskoj deskriptivnoj gramatici, naravno pod pretpostavkom da će i druge dvije knjige, posvećene drugim tipovima sintaktičkih fraza i složenoj rečenici, biti u najmanju ruku jednako kvalitetne i sveobuhvatne. No s obzirom na sistematičnost i fokusiranost kolege Palića u to ne treba sumnjati. Na kraju mi preostaje jedino čestitati autoru na ovom kapitalnom djelu i poželjeti mu da s jednakim entuzijazmom pristupi i budućim dvjema knjigama!

Branimir Belaj

Literatura

- Barić, Eugenija, Lončarić, Mijo, Malić, Dragica, Pavešić, Slavko, Peti, Mirko, Zečević, Vesna, Znika, Marija (1995) *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran (2014) *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga prva, Imenska sintagma i sintaksa padeža*, Disput, Zagreb.
- Engel, Ulrich (1994) *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

- Helbig, Gerhard (1992) *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Helbig, Gerhard, Buscha, Joachim (1994) *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Verlag Enzyklopädie, Leipzig.
- Ivić, Milka (1962) „The grammatical category of non-omissible determiners“, *Lingua*, 11, str. 199–204.
- Ivić, Milka (1964) „Non-omissible determiners in Slavic Languages“, *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*, The Hague, str. 476–479.
- Katičić, Radoslav (1991) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, drugo, ponovljeno izdanje, Globus, Zagreb.
- Langacker, Ronald W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1, Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- Langacker, Ronald W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 2, Descriptive Application*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- Langacker, Ronald W. (2008) *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, Oxford University Press, New York.
- Langacker, Ronald W. (2016) „Working toward a synthesis“, *Cognitive Linguistics* 27, 4, str. 465–477.
- Matthews, P. H. (1981) *Syntax*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Perlmutter, David, M., Postal, Paul, M. (1983) „Towards a Universal Characterization of Passivization“, *Studies in Relational Grammar I*, ur. David M. Perlmutter, University of Chicago Press, Chicago, str. 3–29.
- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey, Svartvik, Jan (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Longman, London.
- Radovanović, Milorad (1990) *Spisi iz sintakse i semantike*, Dobra vest, Novi Sad.
- Rosen, Carol, G. (1984) „The Interface Between Semantic Roles and Initial Grammatical relations“, *Studies in Relational Grammar II*, ur. David M. Perlmutter, University of Chicago Press, Chicago, str. 38–77.
- Van Valin, Robert, D., Jr., LaPolla, Randy, J. (1997) *Syntax, structure, meaning and function*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Van Valin, Robert, D., Jr. (2001) *An introduction to syntax*, Cambridge University Press, Cambridge.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

LUPIĆEVA SKLADNJA IZVRSNA PRVOG CJELOVITOG IZDANJA DJELA HANIBALA LUCIĆA

**Hanibal Lucić, *Djela*. Priredio Ivan Lupić.
Talijanske tekstove preveo Borna Treska.
Stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 155.**

Matica hrvatska, Zagreb, 2023.

Prvo cjelovito izdanje djela velikoga i važnoga renesansnog pjesnika konačno je ugledalo svjetlo dana zahvaljujući maru i trudu, a nadasve znanju i umijeću jednoga od ponajboljih proučavatelja hrvatske ranonovovjekovne kulture. Priređivač Ivan Lupić dobro je poznat i akademskoj i široj javnosti svojim vrijednim otkrićem Lucićeva pjesništva na talijanskom jeziku. Naime, do tog otkrića 2018. znalo se samo za jednu knjigu Hanibala Lucića, *Skladanja izvrsnih pisan razlicih*, a Lupić je otkrio da je te iste 1556. godine objavljena i druga knjiga koja nosi naslov *Sonetti di messer Anibal Lucio Lesignano, scritti a diversi (Soneti gospodina Hanibala Lucića Hvaranina, upućeni raznim osobama)*. Premda je Ivan Lupić primarno anglist koji se u svom profesionalnom radu bavi engleskom renesansom, napose dje-

lima Williama Shakespearea, vrlo uspješno se već desetljećima bavi i starijom hrvatskom književnošću, a posebice su dragocjeni njegovi radovi u kojima donosi uvide i otkrića koji su rezultat erudicijskog pristupa renesansnoj književnosti u njezinoj nadnacionalnoj dimenziji. Lupić svojim istraživanjima nerijetko ispravlja propuste u istraživačkim fokusima hrvatskoj književnoj kulturi, osvjetljava važnosti i specifičnosti rukopisne kulture donoseći nova znanja i nove spoznaje koje nam omogućuju mnogo bolje vidike no što smo ih dosad imali u bavljenju književnom kulturom te ponajprije promovira potrebu provjeravanja dosadašnjih pristupa ukazujući na zamke slijepog slijedenja i prihvaćanja onog što se čini samorazumljivim. Nadalje, nerijetko ističe privlačnost, ljepotu i parametre pre-

poznavanja kulturne baštine, kao i nužnost osvještavanja načina brige za kulturne vrijednosti. Svojim je dosadašnjim radom znatno pridonio podizanju ljestvice kriterija na domaćoj znanstvenoj sceni te potaknuo i druge da iziđu iz svojih istraživačkih komfora i pomiču svoje granice. Svojim je otkrićima i istraživanjima, a nadasve širinom i dubinom znanja te poznavanjem europskoga konteksta renesansne književnosti, Lupić bio najpozvaniji prirediti cjelovito izdanje Lucićeva opusa. Stoga su i očekivanja od ovog novog izdanja više nego ogromna. Pritom valja spomenuti da je ovo izdanje Lupićev prvi prilog uglednoj Matičinoj ediciji *Stoljeća hrvatske književnosti*, čiji je član Uredništva.

Prvi se put u samostalnom izdanju hrvatskoj javnosti predstavljaju sva danas poznata djela Hanibala Lucića. Dosadašnja su moderna izdanja redovito sadržavala i djela drugoga važnoga renesansnog pjesnika s Hvara, Petra Hektorovića. Time se dodatno i nepravedno i jednog i drugoga pjesnika svodilo na hvarski krug, premda njihova djela imaju nadregionalne karakteristike. Zasluženu je samostalnost priređivač za Lucića nedvojbeno izborio i otkrićem talijanskoga dijela njegova opusa. Samostalno izdanje Lucićevih djela obaseže 311 stranica. Urednica je knjige Lahorka Plejić Poje, redaktorica i izvršna urednica

je Nataša Debović, likovni urednik Željko Podoreški, a grafički Neven Osojnik. Posebna je vrijednost izdanja priređivačeva odluka objavljivanja talijanskih soneta i u izvorniku i u prijevodu na suvremeni hrvatski jezik, kojemu je svrha biti mostom u boljem razumijevanju teksta. Pritom je i izbor prevoditelja Borne Treske posve opravdan, jer se on u svom istraživačkom radu bavi pjesništvom dubrovačkih i dalmatinskih renesansnih pjesnika na talijanskom jeziku. Sukladno postavljenim očekivanjima, prevoditelj je zadatak uzorno i skladno izvršio, a svojim je dosadašnjim znanstvenim tekstovima i otkrićima postavio dobre temelje za respektabilnu karijeru.

Važna priređivačeva odluka tiče se i sadržaja, odnosno redoslijeda Lucićevih tekstova prema prvim izdanjima dviju knjiga iz 1556. Stoga se prvo donose tekstovi iz Lucićeve knjige *Skladanja izvrsnih pisan različitih*, a potom iz novootkrivene *Sonetti*. Ivan Lupić je u oba slučaja promišljeno odlučio ostati vjeran redoslijedu tekstova u prvim izdanjima i rekonstruirati način na koji su Lucićeva djela bila dostupna renesansnoj publici. Takav je redoslijed naime smisleniji od onoga koji je uveden u moderna Lucićeva izdanja od 19. st., u kojima su pojedine priređivačke intervencije problematične, na što Lupić vrlo jasno ukazuje. Primjerice, u ediciji *Pet stoljeća hr-*

vatske književnosti Lucićeva prozna posvetna poslanica Jeronimu Martinčiću, koja otvara *Skladanja* i vezana je uz prijevod Ovidijeve heroide *Pariž Eleni* i *Pisni ljuvene*, stavljena je na kraj izdanja što je čini besmislrenom, kako točno prosuđuje Ivan Lupić, te upućuje na važnost autorove namjere vezanja prijevoda iz Ovidija za ljubavni kanconijer jer bi se jedno trebalo čitati uz drugo i jer bi se „retorika njegovih ljubavnih pjesama jednako plodno mogla razmatrati kroz dijalog s antičkim pjesništvom kao što se – u nas gotovo isključivo – promatrala u odnosu prema talijanskoj književnosti“ (str. 17). Izvorni je dakle redosljed Lucićevih tekstova koji se poštuje iz knjige *Skladanja* (1556) u ovom izdanju sljedeći: posvetna poslanica Jeronimu Martinčiću, prijevod Ovidijeve heroide *Pariž Eleni*, 22 pjesme kanconijera (*Pisni ljuvene*), drama *Robinja* uz prethodeću joj posvetnu poslanicu Francisku Paladiniću te dvije popratne pohvalne pjesme (jedna anonimnog autora, druga je Nikole Gazarovića), pjesma *U pohvalu grada Dubrovnika*, te odjeljak naslovljen *Pisni razlicim prijateljem* koji sadrži osam pjesničkih poslanica i dvije nadgrobnice. Potom slijedi knjiga *Sonetti / Soneti* koja sadrži samo pjesme na talijanskom jeziku, te se u ovom izdanju prvi put predstavlja u izvorniku i u prijevodu na suvremeni hrvatski jezik.

Na temelju kratkog presjeka sadržaja Lucićeva književnog opusa postaje očito da tako heterogene tekstove nije bilo nimalo lagano prirediti te da zacrtano izdanje za zamišljenu suvremenu publiku zahtijeva kompetentnoga priređivača koji umije proniknuti u slojevitost književne baštine. Da je Ivan Lupić tomu poslu dorastao pokazuju i istančane poveznice koje uspostavlja između tekstova – svjedočeći o pažljivu čitanju i razumijevanju Lucićevih upletenih aluzija, a kao primjer može se navesti njegovo obrazloženje mjesta koje u knjizi zauzima pjesma *U pohvalu grada Dubrovnika* koja zapravo ide uz *Robinju* kao njezina pratnja (str. 26). Drugi je važan primjer umrežavanja tekstova isticanje da su Lucićeve poslanice upućene književnim prijateljima najснаžnija poveznica između njegova hrvatskog i talijanskog opusa (str. 31). Nadalje, svoju kompetentnost i erudiciju Lupić pokazuje i ispravljanjem pogrešaka dosadašnjih priređivača, primjerice u spomenutoj pjesmi *U pohvalu grada Dubrovnika* sva moderna izdanja u stihu „mloban duh od grla mojega“ donose emendaciju *mloban* u *mlohav*, ali bez opravdanja, te pojašnjava da je pridjev *mloban*, kao i njemu srodne riječi (*mlobščina*, *mlobstvo*), čest u starijim čakavskim tekstovima, a značenje mu je *slab*, *nemoćan* (bilješka 22. na str. 25).

Uspostavivši nanovo tekst, priređivač je na njegov prag – sukladno zadanostima biblioteke – postavio *Predgovor* namijenjen modernomu čitatelju, što znači da ga odlikuje jezgrovitost i fokusiranost na Lucićeve knjige u njihovu izvornom kontekstu. Time je uskratilo užitak onima koji su očekivali opsežan tekst i minuciozne interpretacije pojedinih djela popraćene duhovitim opaskama, što odlikuje Lupićeve znanstvene radove, te uključenost više dijelova iz objavljenih recentnih istraživanja. Lupićevo uspješno odolijevanje tim napastima donosi mnogostruku dobit jer se ovim kratkim *Predgovorom* otvaraju vrata u višejezičnu renesansnu kulturu kao prostor stalnog prožimanja i uzajamnosti, te nude brojni uvidi vezani uz različitu recepcijsku sudbinu dviju Lucićevih tiskanih knjiga i Lucićev interes za politička zbivanja na širem međunarodnom planu, osvjetljava se pozicija čitatelja u postupku objavljivanja djela u rukopisnom obliku, kontekstualizira Lucićeva povezanost s pjesničkim krugovima u Kotoru, Splitu i Zadru, ističu se dvije Lucićeve korespondentice, otkriva se uloga pjesništva u javnom političkom ritualu i da se Lucić u nekim prilikama predstavlja kao službeni hvarski pjesnik te poziva na drugačije razmišljanje i stvaralački razgovor s pjesničkim tekstovima koji su u temeljima naci-

onalnog književnog kanona. Ukratko, Lupić računa na učenog čitatelja kojeg tjera da dalje čita i promišlja.

Ljetopis Hanibala Lucića drugi je tekst na pragu, a opsegom i količinom novih podataka o Lucićevu životu i kronologiji njegovih djela nadmašuje sva očekivanja. U sastavljanju *Ljetopisa* Lupić nije žalio truda te mu je pabirčenje po izvorima i provjeravanje podataka ujedno bilo i poticaj za daljnja istraživanja. Neki od rezultata tih novih istraživanja mogu se činiti marginalnima, primjerice navođenje podataka kada je i komu Hanibal Lucić bio krsni kum, i to 29 puta, no time se bolje osvjetljava njegov ugled u hvarskoj zajednici i društvena mreža prijateljstava koja se uspostavljaju kumstvima. *Ljetopis* donosi brojne novine u odnosu na dosadašnja izdanja i saznanja o Luciću i njegovim djelima. Nesumnjivo je posebice vrijedno osvjetljavanje Lucićevih književnih veza s Kotorom, Zadrom i Splitom, a napose mogućega prijateljavanja s Marulićem. Smještanje Lucića u Marulićev krug i veze sa Splitom Lupić potkrepljuje nizom podataka (str. 35–37), izdvojiti ću nekoliko: Lucićeva je majka Goja Splićanka iz roda Petračić, u Splitu je posjedovao kuću, moguće je da se u Split sklonio za vrijeme pučkog ustanka na Hvaru (1510–1514), u Splitu 17. ožujka 1516. sklapa diobeni sporazum sa sestrom Lukrecijom nakon

smrti njihova oca, jedan od svjedoka pri sklapanju ovog sporazuma bio je Frane Papalić, sin Dominika (Dmine), Marulićeva prijatelja, a egzaminator Petar Lukarević (Srića), koji se 1521. postarao oko tiskanja *Judite*. Lupić bolje osvjetljava i druga Lucićeva književna prijateljstva donoseći razne zanimljivosti, poput one da su Margarita, supruga Frane Paladinića, kojemu je Lucić posvetio svoju *Robinjnu*, i Milica Koriolanović, naslovljenica dviju Lucićevih poslanica, bile kćeri dvojice braće (str. 40–41). Premda je u *Ljetopisu* posvećeno dosta prostora kronologiji Lucićevih tekstova i ispravljanju krivih tumačenja povijesnih vrela, priređivač napominje da i nakon ovog izdanja ostaje otvorenih istraživačkih pitanja, primjerice uz vrijeme postanka *Robinje* (str. 41).

Bibliografija donosi dosad najpotpuniji popis izdanja djela Hanibala Lucića i dobar izbor važnije literature o Hanibalu Luciću. No i ovdje se ostavlja prostora za daljnja istraživanja, na koja priređivač upućuje u *Tekstološkoj napomeni*, a tiču se istraživanja Lucićeve zastupljenosti u antologijama i čitankama kako bi se bolje razumjelo na temelju kojih je djela Lucić postao jedna od okosnica našeg renesansnog književnog kanona (str. 269).

Vrijedni popratni materijali smješteni su i na kraj ovoga izdanja. *Tekstološka napomena* također je mnogo

opsežniji i osobniji tekst no što bi to očekivali poznavatelji biblioteke *Stoljeća*. Priređivač Ivan Lupić u ovom prilogu ukratko predstavlja vlastita recentna istraživanja i uvid u ranu recepciju Lucićevih djela te nudi svojevrsnu tekstološku raspravu oko priređivačkih postupaka i suptilnu polemiku s dosadašnjim priređivačima Lucićevih djela. Također donosi usporedbu svih pet preživjelih primjeraka prvog izdanja *Skladanja* (hrvatski, talijanski, engleski i dva francuska) te uočava da se ti primjerci na nekoliko mjesta razlikuju, i to tako da je nesumnjivo kako je riječ o korektorskim intervencijama, ali da je ipak ostalo u svim primjercima neispravljenih tiskarskih omašaka. U nastojanju da suvremenoj publici približi renesansnog pjesnika, Lupić u ovom izdanju donosi vrlo smjele i vrlo precizno argumentirane priređivačke odluke. Spomenimo dvije koje će izazvati najviše nedoumica: vraća se pisanju slogotvornog *r* kao *r*, a ne *ar* te se ne bilježi ni na koji način nesliveni izgovor *nj* i *lj* (*skladan'ja* za *skladanja* ili *vesel'ja* za *veselja*) iako Lucić razliku u grafiji drži. Među modernim čitateljima ovog izdanja nesumnjivo će se naći i kritičara takvih priređivačevih odluka koji će se pozivati na zakonitosti rime. Lupić nudi lijek i za takve prigovore ustvrđujući: „Lucić rimuje svakojako i stoga je nezahvalno uzimati rimu

kao dokazni materijal za izgovor. Primjerice, on ne preže ni od toga da izmijeni grafiju kako bi se nešto rimovalo barem za oko premda je sigurno da se u govornom ostvaraju nije moglo rimovati“ (str. 264–265). I preostali su prilozi brižljivo osmišljeni te izdanje krasi ilustracije iz prvih izdanja Lucićevih djela, autorov portret i autograf. U približavanju starih tekstova suvremenom čitatelju važni su prilozi *Tumač imena i izraza* i *Rječnik* koje su sastavili Nataša Debogović i Ivan Lupić.

Na temelju svega dosad rečenoga o ovom izdanju očito je da je ono plod Lupićeva dugogodišnjega studijskog bavljenja Lucićevom književnom ostavštinom. Priređivač se iznimno trudio – i u tomu iznimno uspio – jednog od najistaknutijih pjesnika hrvatske renesansne književnosti učiniti što razumljivijim i bližim modernoj publici. Vrijednosti i kriterije koje Ivan Lupić zastupa u svojim znanstvenim i kritičkim tekstovima uspješno je primijenio u priređivanju ovog izdanja kojim poziva na dijalog s prethodnim izda-

njima i načelima priređivanja starih tekstova te ujedno otvara vrata novim izdanjima naših starih pjesnika. Postavljeni je cilj nesumnjivo uspješno ostvaren: objedinjeni Lucićev hrvatski i talijanski opus omogućuje bolje i zaokruženije sagledavanje renesansnog pjesnika – podsjećajući time na elementarnu činjenicu da jezik hrvatske renesanse nije samo hrvatski. Ovim su izdanjem postavljeni temelji za bolje proučavanje ne samo Lucićeva stvaralaštva nego i višejezičnosti renesansne književne kulture u ovom dijelu svijeta.

Na početku ove recenzije spomenuta ogromna očekivanja od ovog izdanja nisu iznevjerena, štoviše, višestruko su nadmašena. Stoga mi na koncu preostaje samo čestitati priređivaču na skladno obavljenu poslu te mu zahvaliti na profesionalnoj posvećenosti filološkim poslovima. Valja čestitati i Matici hrvatskoj na pouzdanom i modernoj publici bliskom izdanju koje će biti korisno i znanstvenoj zajednici i hrvatskoj kulturi općenito.

Dolores Grmača

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

MEDIJSKA RASLOJENOST KLASIČNOG DETEKTIVSKOG PRIPOVIJEDANJA

Antonija Primorac, *Što čitamo kad čitamo hrvatskog Sherlocka Holmesa: prijevod, pastiš i digitalni zaokret u svjetskoj književnosti*

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2023.

Svatko tko se u pogledu vlastite opće kulture smatra informiranim, bilo prosječno, solidno ili izuzetno, sasvim se sigurno u nekom koraku svojih dokoličarskih zanimacija upoznao s jednim od najpoznatijih književnih detektiva Sherlockom Holmesom. Pojavivši se prvi put 1887. godine u romanu *Grimizna istraga (A Study in Scarlet)*, Holmes je vrlo brzo postao prepoznatljiv prototip genijalnog kriminalističkog istražitelja i ekscentričnog privatnog detektiva koji je svojom popularnošću još za života nadvladao čak i vlastitog autora, sir Arthura Conana Doylea. U ukupno četiri romana i pet zbirki novela o Sherlocku Holmesu Doyle je do svoje smrti 1930. god. kriminalističkom žanru postavio ljestvicu toliko visoko da se i danas novi krimići bez obzira na nacionalnu književnost žanrovski i tematski uspoređuju upravo s narativima o Holmesu. Uz to je još uvijek raširena i spisateljska i čitateljska

praksa u kojoj novi autori i obožavatelji smišljaju nove, „nekanonske“ pustolovine i slučajeve Sherlocka Holmesa.

Što se događa kada jedan takav globalni fenomen ranijih izdanaka popularne kulture spustimo na nacionalnu razinu „malog“ naroda kao što su Hrvati? Na to je pitanje svojom studijom *Što čitamo kad čitamo hrvatskog Sherlocka Holmesa* pokušala odgovoriti Antonija Primorac, izvanredna profesorica na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci, uspješna znanstvenica širokih istraživačkih interesa i korisnica nekoliko uglednih međunarodnih stipendija. Hrvatska književna povijest iz elitističkih razloga još uvijek nije ni na bibliografskoj razini definirala korpus ni domaće ni prijevodne popularne književne produkcije. Paradoksalno, to se nije dogodilo čak ni u onim znanstvenim projektima koji su deklarativno usmjereni na istraživanje popularne

kulture, a to se posebice problematičnim manifestira u kriminalističkoj književnosti.

Iako dobar dio istraživačke javnosti danas zdravo za gotovo uzima Zagorkinu *Kneginju iz Petrinjske ulice* (1910.) kao prvi hrvatski kriminalistički roman, još je 1982. god. Divna Zečević objavila podatak da je izvjesni Marko Radojčić u *Obćem zagrebačkom koledaru za 1850. godinu* objavio prvi hrvatski kriminalistički narativ, priču *Ubojstvo u Bermondseyu*. Između Radojčića i Zagorke domaćega krimića *de facto* nema zbog dominantnih nacionalno-identifikacijskih i kasnije modernističko-simbolističkih procesa u hrvatskoj književnosti. Tek su 1960-ih neovisno jedan od drugog, s vlastitim poetikama koje nisu nužno i isključivo kriminalističko-popularne te s različitim interesom, intenzitetom i tematsko-žanrovskim varijacijama nastupili Antun Šoljan, Milan Nikolić, Nenad Brixy, Ivan Raos i Branko Belan – pisci s realno gledano malo zajedničkih točaka, koje je Vinko Brešić ne baš sasvim precizno imenovao prvom generacijom hrvatskih pisaca kriminalističkih romana. Međutim, unatoč tom minimumu domaćih pisaca krimića u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, ondašnja je hrvatska čitateljska publika bila jako dobro upoznata s tim žanrom, i to zahvaljujući dostupnim prijevodima. Autorica

relativno kratkom, ali gustom studijom o Sherlocku Holmesu u kontekstu hrvatskoga izdavaštva prve polovice 20. stoljeća nudi dragocjen komadić sveukupne književnopovijesne i recepcijske slagalice o popularnoj kulturi u Hrvatskoj, čiji argumentacijski tijek i sâm podsjeća na kriminalističku istragu.

Autorica problemu pristupa interdisciplinarno i pomalo nekonvencionalno, ali zato s imponiranim i znakovitim rezultatima. Zaobilazeći utabane trase hrvatske književne povijesti i istovremeno ih implicitno problematizirajući, metodološki okvir ove studije naizgled su rubne i pomoćne discipline: traduktologija i digitalizacija knjižnične i arhivske građe. Upozoravajući na zapostavljeni problem prevođenja književnih djela s izvornog (ili posrednog) jezika u jezik ciljane kulture i prateći Damroscheva teorijska promišljanja o fenomenu prijevoda, autorica upozorava da prijevodni kontekst u procesu cirkulacije knjiga i ideja ima zapravo presudnu ulogu, a ne rubnu i usputnu bez obaziranja na čin i kontekstualne uvjete prevođenja. Vidljivo je to i u anglofonom i u hrvatskom okruženju gdje su povijest i teorija prevođenja u sklopu komparativne književnosti zapravo netaknuta istraživačka područja. Veći dio primijenjene znanstvene metode usmjeren je na Morettijeve koncep-

te digitalnoga zaokreta i posljedičnoga daljinskoga čitanja (*distant reading*) i nadolazeće konstruktivne kritike tih koncepata u vidu lansiranja digitalnih kritičkih izdanja. U suvremenom tehnološkom svijetu kroz proces digitalizacije knjižnične i arhivske građe te u njihovoj trenutnoj demokratskoj dostupnosti u današnjoj je humanistici moguće prilično brže pronalaziti i povezivati podatke, ne samo u pretraživačko-bibliografskom smislu. Primjerice, u takvoj vrsti pretraživanja i istraživanja ne treba čuditi što je u rumunjskim bazama podataka i knjižničnim katalozima vidljivo povećan broj prijevoda francuskih književnih klasika u odnosu na ostale europske književnosti jer su Francuska i Rumunjska uz slične jezike povezane i kulturološki. S druge strane i zbog praktičnih razloga postavlja se pitanja gdje postaviti granicu i koje publikacije u tom „daljinskom čitanju“ pretraživati. Jer ako istražujemo isključivo kanonske autore, visokokulturnu periodiku i „najbolje od“ određene kulture, koliko je ta književno-kulturna slika zapravo objektivna i realna? Kakve bismo zaključke mogli izvesti iz istraživačkoga korpusa koji se sastoji isključivo od popularnih publikacija, feljtonskih prijevoda iz novina i slične efemerne i naizgled nebitne periodike, i to u žanru na koji akademski svijet odmahuje ru-

kom, a čitateljska publika nesmiljeno guta?

Upravo su to istraživačko-metodološke pretpostavke ove studije kojoj nije u interesu definirati tematsko-žanrovske koordinate kriminalističkoga žanra, nego u ovako postavljenim okvirima postaje zanimljiva eksperimentalna ekspertiza na marginama tzv. književnoga kanna kroz primjer digitalnog pretraživanja u potrazi za prijevodima Sherlocka Holmesa na hrvatski jezik, u pripadajućoj književnoj i popularnoj periodici (osobito u njihovom feljtonskom dijelu) i u ostalim dostupnim književnim publikacijama u prvoj polovici 20. stoljeća, pa i dalje sve do današnjih dana. U interpretaciji pronađenih bibliografskih podataka, u zadanim parametrima koji su svi od reda uvjetno rečeno „rubni“ i „nevažni“, zaključci o hrvatskoj kulturi i književnosti u zadanome periodu zapravo implicitno govore više o indikativnim kulturološkim simptomima od tradicionalnih, kanoniziranih, „školskih“ povijesti hrvatske književnosti kojima je to primarni zadatak.

Opisna i interpretativna bibliografija prijevoda nastala je usporedbom kartičnog i *online* kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te ostalih dostupnih *online* kataloga u zagrebačkim, riječkim i splitskim knjižnicama, kao i na dostupnim tiskanim bibliografijama i

materijalima objavljenima na portalu digitaliziranih novina *Stare hrvatske novine* Digitalne NSK. Prema zadanim parametrima pretraživanja najstariji prijevod nekog narativa o Sherlocku Holmesu na hrvatski jezik autorica datira već u 1894. godinu. Radi se o pripovijetki *Izgubljeni dragulj* (na engleskom originalu *The Adventure of the Blue Carbuncle*), koja je izdvojena iz Doyleove novelističke zbirke *The Adventures of Sherlock Holmes* iz 1892. god. Preveo ju je stanoviti A. R-ć i objavljena je u dva nastavka 15. kolovoza i 1. rujna 1894. god. bez autorova imena u zagrebačkom zabavnom listu *Dom i svijet*. Kroz prva četiri mjeseca iduće godine u istoj je publikaciji u nastavcima izlazio i Doyleov roman *A Study in Scarlet* (izvorno 1887. god.) koji je A. Svilanić preveo pod naslovom *Kasna osveta*. Roman je objavljen također bez autorova imena i to je ujedno najstariji prijevod nekog romana o Holmesu na hrvatski jezik.

Već su ova prva dva bibliografska zapisa indikativna na više razina. Prije svega treba znati da su zabavno-popularni časopis *Dom i svijet* od 1888. izdavali poznati privatni nakladnici Stjepan Kugli i Albert Deutsch. Po impresumskim indikacijama publikaciju je s prekidima uređivao Kugli osobno, a po vizualnoj atraktivnosti i po biranju zanimljivih sadržaja može se usporediti s engleskim časopisom *The Strand*

Magazine u kojem su Holmesovi narativi prvi put i objavljavani. U sinkronijskom smislu Kugli i Deutsch imali su sjajan poslovni predosjećaj i dobro su razumjeli okvire popularnoga nakladništva svoga vremena: naime, prepoznali su Holmesa kao nešto potencijalno profitabilno gotovo istovremeno s njegovim prvim izvornim izdanjima. U *Domu i svijetu* i dalje se nastavila praksa objavljivanja romana i pripovijedaka o omiljenom detektivu u nastavcima (što je uostalom bila uobičajena praksa), ali bez atribucije o pravom autoru i jasno naznačenim prevoditeljem. U labirintu digitalizirane arhivske građe, pripadajućih paratekstualnih signala i sličnih metapodataka autorica studije pronađenim kriminalističkim narativima pristupa i traduktološki, i to precizno uspoređujući hrvatske prijevode iz *Doma i svieta* ili dostupnih tvrdo ukoričenih izdanja iz istog perioda s engleskim izvornicima. Na posebno označenim dijelovima teksta studija često usporedno izdvaja uzorke teksta u dvije ili tri kolone i jasno označenim simbolima čitatelju precizno primjerom ukazuje na pojedina prevoditeljska rješenja i ostale uredničke prakse pri tom ne opterećujući tekst opsežnim objašnjenjima. Ovakva vrsta traduktološko-tekstološke analize na razini kritičkih izdanja ukazuje na loš običaj hrvatskih prevoditelja s prijelaza iz 19. u 20. sto-

ljeće da se ne drže izvornika, nego pojedine rečenice i paragrafe prekraju, skraćuju ili prepričavaju, a nerijetko su dodavali i vlastite autorske rečenice. Štoviše, pojedina leksička rješenja u tim prijevodima ukazuju na realnu mogućnost da se zapravo prevodilo posredno s dostupnih prijevoda na njemačkom jeziku. Kada se u traduktološku jednadžbu ubace i njemački prijevodi, autorica prvo pokušava odgovoriti na pitanje jesu li rani prijevodi Sherlocka Holmesa na hrvatski jezik „čorbine čorbe čorba“ (kako sama slikovito kaže) ili pokušaj kvalitetne prilagodbe. Prateći sada trag njemačkih prijevoda, daljnje istraživanje dolazi do još većih iznenađenja!

Naime, u traženju najstarijih prijevoda narativa o Sherlocku Holmesu na hrvatski jezik postoje i slučajevi u kojima arhivska građa nije empirijski vjerodostojna te ne odražava izvornu autorsku cjelinu i realno stanje stvari jer se potpuno pogrešni metapodaci i slični paratekstualni signali predstavljaju kao pravi i istiniti. To su slučajevi koje autorica slikovito naziva „virusom u sustavu“ jer se ne radi o pogreškama ili nemaru koji mogu nastati prilikom izrade knjižničnih kataloga. Ovdje se zapravo radi o marketinškim strategijama i lošim izdavačkim praksama izvornih nakladnika koji su u želji za dodatnom zaradom u prve hrvatske prijevode Sherlocka

Holmesa ubacivali romane i pripovijetke koje nije napisao Arthur Conan Doyle, a u katalogu NSK se uredno navode pod njegovim imenom. Kao primjer takve prakse navedena je izdavačka edicija *Detektiv Sherlock Holmes i njegovi znameniti doživljaji* koja je izlazila od 1907. do 1909. god. u nakladi zagrebačkoga knjižara Gjura Trpinca i u čijih su četrdeset sačuvanih svezaka paralelno objavljivani izvorni Doyleovi narativi i lažnjaci često senzacionalističkoga karaktera. Na sadržajnoj razini senzacionalizam takvih narativa prepoznaje se već u sâmom naslovu (npr. svezak 6, *Kako su uapsili „Jacka razparača“*) ili Holmesovim kretanjem kroz egzotične lokacije (Egipat, Afrika i sl.), a na grafičkoj razini se manifestira kroz naglašeni erotizam i obnažena ženska tijela na naslovnicama. Sudeći po podacima o *copyrightu* iz impresuma prvih nekoliko svezaka Trpinčeve edicije, on je zapravo otkupio prava od jedne berlinske izdavačke kuće (*Verlagshaus für Volksliteratur und Kunst*) s kojom je povezan i manji međunarodni poslovni skandal jer su vlastite (njemačke) pripovijetke o Holmesu i pripadajuća prava na prevođenje prodavali na međunarodnom tržištu pod krinkom pseudoprijevoda s engleskog jezika, i to dok je Arthur Conan Doyle još uvijek bio živ i uredno u Engleskoj objavljivao nove Holmesove pustolovine. Štoviše,

analizom sadržaja tih njemačkih pastiša o Holmesu autorica ukazuje na to da su u pozadini radnje upisani ideologemi i problemi koje su morili ondašnje njemačko društvo, a ne englesko.

Daljnja je pretpostavka da se Trpinac vrlo vjerojatno htio pravno ograditi od berlinskoga skandala, pa se već od četvrtog sveska više ne navode podaci o *copyrightu*, no edicija je nastavljena, i to bez autorova imena. U gotovo novohistorističkom duhu autorica navodi i povijesni podatak da Hrvatska, kao dio Austro-Ugarske Monarhije, nije bila potpisnica Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela iz 1886. god., dokumenta koji je bio temelj Doyleove tužbe protiv spomenutog berlinskog izdavača. Time se Gjuro Trpinac uz implicitnu ogradu od Verlaghausa pravno osigurao i nastavio s izdavanjem edicije.

Naizgled složenoj problematici o načinu kako je Sherlock Holmes ušao u hrvatski kulturni prostor Antonija Primorac pristupa interdisciplinarno. Isključivo iz aspekta naizgled rubnih i pomoćnih književnoznanstvenih disciplina kao što su traduktologija, studij periodike, digitalizacija knjižnične građe i pretraživanje dostupnih bibliografija primijenjenih na primarno popularni sadržaj, autorica je suvereno izgradila znanstveni narativ koji je

istovremeno pristupačan i razumljiv prosječnom čitatelju nenaviknutom na znanstveni diskurs. Konkretnim je dokazima riješila i književnopovijesnu zagonetku o prvim prijevodima Sherlocka Holmesa na hrvatski jezik, a dragocjene i umalo zaboravljene podatke postavila je u objektivni suodnos s društvenim, književnim, izdavačkim i recepcijskim kontekstom, ukazujući čak i na pravne aspekte loših izdavačkih i lažiranih prevoditeljskih praksi. Iako je studija argumentacijski usmjerena na hrvatski izdavačko-recepcijski kontekst prve polovice 20. stoljeća, na kraju se nalaze i dragocjeni prilozi, i to detaljna kronološka bibliografija hrvatskih prijevoda Doyleovih narativa o Sherlocku Holmesu i popis prijevoda pastiša o Sherlocku Holmesu. Obje bibliografije pokrivaju period sve do 2023. godine. Kada se još uzme u obzir način na koji je u studiji prikazana medijska raslojenost klasičnog detektivskog pripovijedanja, možemo slobodno zaključiti kako je autorica ovom studijom dostojno obranila dignitet ne samo „usputnih“ i „pomoćnih“ disciplina kojima se u metodologiji služi, nego i odabrane popularne književnopovijesne građe koja je unatoč deklaratornoj postmodernističkoj demokratizaciji još uvijek na rubovima „ozbiljnog“ akademskog interesa.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

NOVI POGLEDI NA SUVREMENU DRAMSKU I KAZALIŠNU SCENU NJEMAČKOG GOVORNOG PODRUČJA

**Sonja Novak i Katarina Žeravica, *Dramski i kazališni krajolik
njemačkog govornog područja na početku 21. stoljeća***

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2023.

Monografija *Dramski i kazališni krajolik njemačkog govornog područja na početku 21. stoljeća*, objavljena 2023. godine u nakladi Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, nastala je u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta *Analiza sustava u krizi i nove svijesti u književnosti 21. stoljeća* koji financira Hrvatska zaklada za znanost. Autorice Sonja Novak, s Filozofskog fakulteta u Osijeku, i Katarina Žeravica, s Akademije za umjetnost i kulturu u Osijeku, obje izvanredne profesorice s dugogodišnjim istraživačkim iskustvom usmjerenim na suvremenu dramu i kazalište njemačkog govornog područja, u ovoj monografiji donose temeljitu analizu spomenutog područja, kombinirajući književnopolitičke, teatrološke i sociološke pristupe. Monografija je prije svega rezultat intenzivnog projektnog

istraživanja te donosi preliminarne rezultate istraživanja o ključnim trendovima u suvremenoj drami njemačkog govornog područja zbog čega predstavlja značajan i sustavan doprinos postojećoj stranoj stručnoj literaturi, ali prije svega hrvatskoj stručnoj literaturi u kojoj ovo područje dosad nije istraženo. Autoricama je u monografiji cilj predstaviti ključne dramske i kazališne pojave njemačkog govornog područja s početka 21. stoljeća, ističući nagrađivane dramatičare i dobitnike nagrade Mülheimer Dramatikerpreis u razdoblju od 2000. do 2022. te nagrađivane redatelje, uz tematske analize drama usmjerenih na krize obitelji, demokracije i krize kao posljedice migracija. Ova publikacija pruža ključne uvide studentima filologije, dramske i kazališne umjetnosti te je jednako vrijedna znanstvenicima iz područja književnosti,

dramaturgije, dramatologije i teatrologije koji se bave ovim jednim od najznačajnijih europskih kazališnih sustava.

Struktura monografije sastoji se od šest logično strukturiranih poglavlja koja čitatelju nude jasan pristup istraživanju drame i kazališta njemačkog govornog područja. U uvodnom poglavlju autorice donose koncizan pregled dinamične i društveno angažirane uloge kazališta i drame na njemačkom govornom području, napose području Republike Njemačke, Republike Austrije i Švicarske Konfederacije. U poglavlju naglašavaju vitalnost ovih kazališnih krajolika koji uspješno balansiraju između tradicije i inovacije, pri čemu se kao ključni čimbenici za stabilnost, uspjeh, ali i dugu kazališnu tradiciju ističu dobro uspostavljeni sustavi financiranja, institucionalne potpore i umjetničke suradnje. Poglavlje također nudi podatke o broju državnih, privatnih i nezavisnih kazališta te pregled najpoznatijih i najutjecajnijih kazališnih kuća, festivala i nagrada, pri čemu se naglašava značaj festivala, ali i nagrada, u predstavljanju suvremenih kazališnih ostvarenja i poticanju rada suvremenih (mladih) dramatičara. Iako autorice nimalo pretenciozno pristupaju oblikovanju monografije, ističući kako „će vremenska distanca u književno-povijesnoj sistematizaciji pružiti pre-

gledniji uvid u pregršt kazališnih i dramskih pojava, pravaca i trendova vrijednih spomena i istraživanja“ (Novak, Žeravica, 12), također ističu važnost preispitivanja vlastitog, sadašnjeg konteksta, u svrhu zadržavanja relevantnosti istraživačkih rezultata. Potonje potvrđuje i sâm izbor istraživačkog materijala za potrebe ove monografije koji se oslanja na dosadašnje, preliminarne rezultate uspostavnog znanstveno-istraživačkog projekta *Analiza sustava u krizi i nove svijesti u književnosti 21. stoljeća* koje u uvodnom dijelu autorice kratko predstavljaju. Nastavno na rezultate, autorice apostrofiraju relevantnost tema poput krize obitelji, krize kao posljedice migracija i političke krize za dramu njemačkog govornog područja, koje u narednim poglavljima monografije predstavljaju kroz prikaz autora koji stvaraju u razdoblju od 2000. do 2022., ali i *close reading* analizu tekstova nastalih u spomenutom razdoblju. Na samom kraju uvodnog poglavlja, autorice donose koncizan pregled četiri poglavlja: *Skica za povijest njemačkih dramskih i kazališnih teorija*, *Generacija dramatičara njemačkog govornog područja od 2000. do 2022.*, *Kriza kao leitmotiv i Redateljsko kazalište*.

Drugo poglavlje *Skica za povijest njemačkih dramskih i kazališnih teorija* nudi sažet kronološki prikaz relevantnih teorijskih temelja njemačke

drame, od prosvjetiteljstva do suvremenog doba, pri čemu se naglašava njihova važnost za razvoj drame i kazališta njemačkog govornog područja, ali i njihovog utjecaja na razvoj svjetskog kazališta zapadnog kulturnog kruga. Kao istaknute teoretičare i reformatore autorice ističu Johanna Christopha Gottscheda, Gottholda Ephraima Lessinga, Johanna Wolfganga Goethea, Friedricha Schillera, Gustava Ferytaga, Friedricha Nietzschea, Bertolta Brechta, Petera Szondija i Friedricha Dürrenmatta. U dva zasebna potpoglavlja autorice donose detaljniji uvid u postdramsko kazalište prema Hans-Thiesu Lehmannu i dokumentarno kazalište na njemačkom govornom području. Potpoglavlja uranjaju u specifične aspekte, poput junaštva, lika i tijela, iluzije i realnog prostora i vremena, odnosno promjenama koje u pogledu tih aspekata donosi postdramsko kazalište, te uranjaju u različite tipove dokumentarističkog kazališta, napose umjetničke dokumentaže i arhivističke montaže koje se dijele na arhivističke rekonstrukcije, hiperdokumentarističke komade i interaktivne montaže. Osim što potpoglavlja nude uvid u teorijske značajke spomenutih pojava, u njima se također navode relevantni, reprezentativni autori i njihova djela.

U trećem se poglavlju *Generacija dramatičara njemačkog govornog područja od 2000. do 2022.* autorice

usredotočuju na istaknute dramatičare njemačkog govornog područja, odnosno onih dramatičara koji stvaraju u razdoblju od 2000. do 2022. godine. Kao temelj prikupljanja podataka o relevantnim autorima i njihovim djelima odabran je festival Kazališni dani u Mülheimu s obzirom na to da on obuhvaća najbolje dramske tekstove njemačkih, austrijskih i švicarskih autora, koji su i predmetom istraživanja ove monografije. Navedeni su podaci prikazani tablično, ali su u poglavlju također istaknuti učestalo nominirani dramatičari i njihova djela. Pri istraživanju podataka učinjena je i tematska analiza djela koja ukazuju na dominantne teme poput problematiziranja egzistencijalne krize, krize identiteta, tematiziranja „drugosti“ i „drugacijeg“, kao i brojnih kriza vezanih uz obitelj, ekonomiju, politku i rat, posljedice migracija, urbanizaciju, globalizaciju, birokratizaciju, pandemiju i klimatske promjene. Navedene teme autorice također tablično sistematiziraju te povezuju autore i njihova djela sa spomenutim dominantno obrađivanim temama. U potpoglavljima autorice nude uvid u biografije i dramska djela najnagrađivanijih autora, napose dvojca Helgarda Hauga i Daniela Wetzela, zatim Martina Heckmannsa, Wolframa Hölla, Elfriede Jelinek, Dee Loher, Thomasa Köcka i Renéa Pollescha. Djelo svakog od

pojedinih dramatičara kontekstualizirano je unutar širih trendova nje-mačke drame, povezujući ih s tematskim istraživanjima o kojima se govori kasnije u monografiji.

U četvrtom poglavlju *Kriza kao leitmotiv*, osvrćući se na sociološke teorije druge polovine 20. stoljeća i teoriju sustava i pojam krize, autorice u središte stavljaju teme krize obitelji, krize demokracije i krize kao posljedice migracija u kontekstu postdramskog teatra. Ovo je poglavlje strukturirano u detaljna potpoglavlja koja se kroz *close reading* analizu bave krizom u djelima dramatičara Rolanda Schimmelpfenniga, Mariusa von Mayenburga, Philippa Löhlea, Lutza Hübnera i Sarah Nemitz te dramatičara Mile Raua i njegove kazališne i filmske kuće IIPM (*Institute of Political Murder*), kao i umjetničkog kolektiva Rimini Protokoll, nudeći tematsku leću koja osvjetljava društveno-političke probleme koji utječu na današnju njemačku dramu i kazalište. U potpoglavlju koje se bavi krizom obitelji autorice na primjeru drame *Die Frau von früher* (2004.) Rolanda Schimmelpfenniga te *Parasiten* (2000.) i *Freie Sicht* (2008.) Mariusa von Mayenburga apostrofiraju nemogućnost članova obitelji kao pripadnika mikrosustava da nadvladaju krizu, prije svega zbog karakternih manjkavosti pojedinih članova obitelji, što se očituje u nenadvladava-

nju vlastite nesigurnosti i krize identiteta te neprihvaćanju odgovornosti i uloga koje imaju unutar obitelji. Spomenuto se posljedično neminovno prelijeva i na obitelj koju karakterizira pasivnost, manjak komunikacije, ali i autodestruktivnost i nasilje, što dovodi do raspada obitelji i partnerskih odnosa. U potpoglavlju koje se bavi krizom demokracije i moći u dokumentarnom kazalištu autorice se bave trilogijom kazališnog projekta Mile Raua *The Europe Trilogy / Die Europa-Trilogie* (2016.) koja se sastoji od komada *The Civil Wars*, *The Dark Ages* i *Empire* te interaktivnom kazališnom tetralogijom Rimini Protokolla *Staat 1 – 4* (2016.-2018.) s dijelovima *Top Secret International*, *Society under Construction*, *Dreaming Collectives*, *Tapping sheep* i *Davos: State of the World*. Analizirajući trilogiju Mile Raua autorice ističu kako ona nudi uvid u složen odnos osobnih narativa i kolektivne europske povijesti. Spajajući intimne priče glumaca te balansirajući između dokumentarnih elemenata i fikcije, Milo Rau istražuje kako živote pojedinaca oblikuju šire političke, društvene i povijesne sile, čime potiče kritičko razmišljanje o europskoj prošlosti i različitim krizama suvremenog sustava, posebice o utjecaju ratova, političkih promjena i tehnološkog napretka. U *Staat 1 – 4*, Rimini Protokoll, neovisno o

tome što svaka izvedba progovara i specifičnoj temi, propituje krizu demokracije, odnosno djelovanje postdemokracije na svijet u kojem živimo. Uključivanjem publike u sam tijek izvedbe, potičući je na sagledavanje problematike iz različitih perspektiva, ciklus potiče kritičko razmišljanje o suvremenim problemima, pri čemu Rimini Protokoll ne nudi rješenja, već izaziva publiku da donese vlastite zaključke i preispita vlastitu ulogu u demokraciji. U posljednjem potpoglavlju autorice se bave krizom kao posljedicom migracija na primjeru drama iz 2015. godine – *Wir sind keine Barbaren!* Philippa Löhlea te *Phantom (Ein Spiel)* Lutza Hübnera i Sarah Nemitz – ističući kako je u dramama, neovisno o visokom stupnju razvijenosti društvenog sustava, i dalje naglašeno i sveprisutno diferenciranje između „mi“ i „oni“, čime se migrantima onemogućuje integriranje u društvo ili im se pak načelno omogućuje samo zbog vlastitih interesa, profita ili kompleksa domicilnog stanovništva.

U petom i posljednjem poglavlju *Redateljsko kazalište* autorice se bave istraživanjem pojave i uloge redatelja kao pojma te zasebne umjetničke discipline, od antike do danas, pojašnjenjem pojma *redateljskog kazališta* te predstavljanjem istaknutih redatelja njemačkog govornog područja koje dijele na dvije

generacije – redatelje rođene u prvoj polovini 20. stoljeća do 1950-ih godina te redatelje nove generacije koji se na sceni pojavljuju od 1980-ih. U potpoglavlju autorice donose pregled redatelj(ic)a koji su osvojili najmanje dvije prestižne kazališne nagrade, „Der Faust“ i „Nestroy“, kao i broj poziva za sudjelovanje na renomiranim Kazališnim susretima u Berlinu od 2000. godine do danas, dok kao kriterij za detaljnije predstavljanje biografija i umjetničkog rada redatelja i redateljica s njemačkog govornog područja koji stvaraju u prva dva desetljeća 21. stoljeća uzimaju barem dva poziva za sudjelovanje na Kazališnim susretima u Berlinu i osvajanje minimalno jedne nagrade „Der Faust“ ili „Nestroy“. U monografiji su, prema spomenutim kriterijima, zastupljeni Stefan Bachmann, Karin Beier, Luc Bondy, Andrea Breth, Frank Castorf, Barbara Frey, Jürgen Gosch, Stephan Kimmig, Andreas Kriegenburg, Martin Kušej, Christoph Marthaler, Thomas Ostermeier, Claus Peymann, Stefan Pucher, Ulrich Rasche, Christopher Rüping, Peter Stein, Michael Thalheimer, Jossi Wieler i Peter Zadek.

Monografija *Dramski i kazališni krajolik njemačkog govornog područja na početku 21. stoljeća* autorica Sonje Novak i Katarine Žeravice nedvojbeno predstavlja značajan doprinos istraživanju ovog dosad neistraženog područja u hrvatskoj stručnoj

literaturi, ne samo u pogledu teorij-
skog i povijesnog pregleda dram-
skih i kazališnih trendova njemačkog
govornog područja, već i davanja
uvida u relevantne, a potencijalno i
kanonske, suvremene dramatičare i
njihova djela. Osim toga, *close read-
ing* analizom obrađene su drame i
izvedbe autora koji se bave gorućim
suvremenim kriznim fenomenima.
Posebnost ove monografije također
čini i sistematiziran prikaz strategi-
ja dokumentarizma u suvremenom
njemačkom dokumentarnom tea-
tru, ali iscrpan popis nominiranih
autor(ic)a za najbolje dramske tek-
stove na njemačkom govornom po-

dručju na festivalu Kazališni dani u
Mülheimu u razdoblju od 2000. do
2022. godine, tematska sistemati-
zacija drama nominiranih na kaza-
lišnom festivalu Kazališni dani u
Mülheimu u periodu od 2000. do
2022. te popis redatelj(ic)a pozva-
nih na Kazališne susrete u Berlinu,
kao i dobitnika kazališnih nagrada
„Der Faust“ i „Nestroy“. Iz svih na-
vedenih razloga monografija može
odgovarati mladim istraživačima
koji tek kreću u znanstvene vode i
iskusnim znanstvenicima koji se
bave proučavanjem drame i kazali-
šta, a u potrazi su za izvorom vrijed-
nih informacija i uvida.

Iris Spajić

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

FLUMINENSIA: časopis za filološka istraživanja

Sveučilišna avenija 4

51000 Rijeka, Hrvatska

Tel. ++ 385 (051) 265-600 centrala

Kontakt: lada.badurina@ffri.uniri.hr (glavna urednica)

sasa.stanic@ffri.uniri.hr (izvršni urednik za književne teme)

m.marinkovic@ffri.uniri.hr (izvršna urednica za jezikoslovne teme)

Mrežna stranica: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/fluminensia/index>

E-pošta: fluminensia@ffri.uniri.hr

UPUTE ZA AUTORE

Časopis *Fluminensia* objavljuje radove iz svih filoloških grana. *Fluminensia* za svaki pristigli rad koji Uredništvo odredi relevantnim za objavljivanje provodi dvostruki slijepi recenzijski postupak. Konačnu odluku o kategorizaciji rada donosi Uredništvo. U *Fluminensiji* se ne objavljuju stručni članci.

Prihvaćaju se samo **neobjavljeni radovi**. Uredništvo časopisa *Fluminensia* autorima ne naplaćuje predaju priloga, njihovu obradu ni objavu u časopisu.

Radovi se primaju kontinuirano, a **brojevi se zaključuju 1. ožujka i 15. rujna**.

Molimo autore da šalju lektorirane radove. Uredništvo zadržava pravo da rukopis redakcijski prilagodi propozicijama časopisa i uskladi s normom hrvatskoga standardnog jezika.

1. Radovi mogu biti napisani na hrvatskom ili na stranom jeziku (uz prethodni dogovor s Uredništvom). Radovima na stranom jeziku mora biti priložena potvrda da ih je lektorirao kompetentan izvorni govornik.
2. Poželjan je opseg teksta (bez sažetaka, popisa literature i priloga) jedan (1) autorski arak (16 kartica; kartica = 1800 slovnih mjesta s prazninama, u što su uključene i podrubne bilješke /fusnote/). Uredništvo zadržava pravo konačne odluke o opsegu teksta ovisno o temi rada i recenzentskim napomenama.
3. Tekst rada mora biti pisan fontom *Times New Roman*, veličine 12, a proreda 1,5. Ako je upotrijebljen koji poseban font, potrebno ga je priložiti u privitku e-poruke. Stranice moraju biti obrojčane.

Rad koji sadrži slikovne i grafičke priloge (fotografije, grafikone, tablice) valja poslati osim u standardnom formatu i u formatu *.pdf (Acrobat Reader).

4. Tekst rada sadrži:

- ZAGLAVLJE – u lijevom kutu napisati podatke o autoru: ime i prezime, titulu, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, e-adresu i ORCID-ID
- NASLOV
- NACRTAK I KLJUČNE RIJEČI na jeziku rada (navesti do šest ključnih riječi odvojenih točkom sa zarezom /;/)
- TIJELO TEKSTA (ima li više poglavlja, međunaslove je poželjno obrojčati)
- POPIS LITERATURE (upute za navođenje radova u tekstu i pisanje bibliografskih jedinica dane su na mrežnoj stranici časopisa *Fluminensia* i na portalu *Hrčak*)
- NASLOV, SAŽETAK (oko 1800 znakova; treba istaknuti svrhu rada, metodologiju istraživanja, najvažnije postavke i zaključak) I KLJUČNE RIJEČI na engleskom ako je rad pisan na hrvatskom, tj. na hrvatskom ako je rad pisan na engleskom jeziku ili na hrvatskom i na engleskom jeziku ako je rad pisan na drugom stranom jeziku; navesti do šest ključnih riječi odvojenih točkom sa zarezom (;).

Rad je potrebno poslati u formatu *.doc (odnosno *.docx) i u formatu *.pdf (s uklonjenim podacima o autoru) na adresu Uredništva: fluminensia@ffri.uniri.hr.

